

КАЗАН УТЛАРЫ

7.2003

YAZUÇILARIBIZ ÇİT İLLƏRDƏ

II Terek dnyası qərdəş ədəbiətləri könnərendə qatnaşqan Tatarstan delegatsiəse wəkillərə—«Qazan utları» curnalı xəzmətkərlərə **Flüs Latıyfi**, **Marat Zakir**, **Ravil Fəyzullin**. *İstanbul, aprel 2003 yıl.*

Tatar yazuçıları tərki xalıqlarının üzara bağlanışların nıgıtı fondı Prezidenti **Turan Yazğan** belən. *İstanbul, aprel 2003 yıl.*

Казан утлары Qazan utları

2003

7

(969)

ОЕШТЫРУЧЫЛАРЫ:

*Татарстан хөкүмәте,
Татарстан Язучылар берлеге,
редакциянең хезмәт коллективы*

БАШ МӨХӘРРИР

Равил Фәйзуллин

ИДARӘ:

Харрас Әюпов
Зилә Вәлиева
Мөдәррис Вәлиев
Фоат Галимуллин
Төлгат Галиуллин
Миркасыйм Госманов
Алмаз Гыймадиев
(жаваплы сәркатип)
Флус Латыйфи
(баш мөхәррир урынбасары)
Мирза Мәхмүтов
Туфан Миннуллин
Хатип Миннегулов
Гәрәй Рәхим
Факил Сафин
Ренат Харис
Зиннур Хөсния
Розалина Шәһиева

Мөхәррирләр: Мансур Вәли, Наис Гамбәр, Рәдиф Гаташ,
Марат Закир, Камил Кәримов, Марс Шабаев.

Гамәли хезмәткәрләр: Гөлзadə Бәйрәмова, Лилия Гатауллина, Флера Сабирова,
Тәслимә Сибгатуллина, Альбина Сибгатуллина, Төгъзимә Шиһабиева.

Исәп-хисап бүлеге: Асия Рәхимова (баш бухгалтер), Эльвира Камалова.

☎ 420066, Казан, Декабристлар урамы, 2.

☎ Баш мөхәррир — 92-38-60.

Баш мөхәррир урынбасары — 92-36-49.

Жаваплы сәркатип һәм компьютер үзәге — 43-56-12.

Бүлекләр: шигърият, фән, сәнгать — 92-38-61,

чачмә әсәрләр, хатлар, әдәби тәнкыйть — 92-39-63,

гамәли хезмәткәрләр — 92-39-65.

Исәп-хисап бүлеге — 43-56-12.

☎ Факс — (8432) 43-56-12.

✉ E-mail: kazanutlari@telebit.ru.

КАЗАН УТЛАРЫ

ӘДӘБИ-НӘФИС ҺӘМ
ИЖТИМАГИЙ-СӘЯСИ ЖУРНАЛ

1922 ЕЛНЫҢ МАЙ АЕННАН
БАШЛАП ЧЫГА

Бу санда

ШИГЪРИЯТ ҺӘМ ЧӘЧМӘ ӘСЭРЛӘР

Рәмис АЙМӘТ. Ә хакийкат—ап-ак жылкән кебек... <i>Шигырьләр</i>	5
Камил КӘРИМОВ. Сакау күке. <i>Роман</i>	10
Тәлгат ГАЛИУЛЛИН. Төнге юллар. <i>Роман</i>	49
Нәжибә САФИНА. Яшел уй—бөре очында... <i>Шигырьләр</i>	109

МАРС ШАБАЕВКА 70 ЯШЬ

Равил ФӘЙЗУЛЛИН. Өлкәнебез.....	40
Марс ШАБАЕВ. Жилдә жырлый жикән камыш. <i>Шигырьләр</i>	44

ЗӘКИ ЗӘЙНУЛЛИНГА 70 ЯШЬ

Зәки ЗӘЙНУЛЛИН. Йәнбикә. Яшылек хатирәсе.....	112
Әхмәт РӘШИТ. Көрәшче.....	123

ДӨНЬЯ ӘДӘБИЯТЫННАН ҮРНӘКЛӘР

Лена ШАГЫЙРЬЖАН. Япон шигъриятенен асылташлары.....	127
Япон танкалары (<i>Борынгы жыентыклардан</i>)	128

ПУБЛИЦИСТИКА

Наис ГАМБӘР. Әткәй белән сөйләшү.....	135
---------------------------------------	-----

ӘДӘБИ ТӘНҚЫЙТЪ

Ркаил ЗӘЙДУЛЛА. Куркытмагыз кошлар авазын (<i>2002 ел шигъриятенә бер караш</i>).....	146
---	-----

ӘДӘБИЯТ ТАРИХЫ

Хатып МИННЕГУЛОВ. Урта гасыр татар әдәбияты	153
---	-----

ХӘТЕР

Разия ӘМИРХАНОВА. Абыем турында истәлекләр (<i>Р. Әмирханның кереш сүзе белән</i>).....	158
---	-----

СӘНГАТЬ

Жәүдәт ДӘРЗАМАН. Арсланнар кирәк булган икән... ..	168
Корьән татар телендә	172

ЮМОР-САТИРА

Рөстәм ЗАРИПОВ. Тотынырга салам бармы?	180
Фатих МӨСЛИМОВ. Истанбулда әдәбият көннәре	187
Ижтимагий-мәдәни тормышыбыздан	189

«Проза и поэзия»: роман Т. ГАЛИУЛЛИНА «Ночные дороги» (продолжение); К. КАРИМОВ. Роман «Картавая кукушка» (начало); стихи Р. АЙМЕТА, Н. САФИНОЙ.
 «К 70-летию М. Шабаяева»: статья Р. ФАЙЗУЛЛИНА «Наставник»; стихи М. ШАБАЕВА.
 «К 70-летию З. Зайнуллина»: З. ЗАЙНУЛЛИН. «Йанбикэ»; А. РАШИД. «Борец».
 «Образцы мировой литературы»: Л. ШАГИРЗЯН. «Драгоценные камни японской поэзии»; стихи-танка (из древних сборников).
 «Публицистика»: Н. ГАМБАР. «Разговор с отцом».
 «Литературная критика»: статья Х. МИННЕГУЛОВА «Татарская литература средних веков».
 «Память»: Р. АМИРХАНОВА. «Воспоминания о старшем брате» (с предисловием Равиля Амирхана).
 «Искусство»: статья Дж. ДАРЗАМАНА посвящена творчеству А. Арслана. Коран на татарском языке.
 «Юмор-сатира»: Р. ЗАРИПОВ. Рассказы.
 Ф. МУСЛИМОВ. Дни тюрской литературы в Стамбуле.
 Дневник общественно-культурной жизни.
 На наших обложках: национально-культурный центр «Казань»; журналист, писатель М. Миншин.

IN OUR ISSUE:

“Prose and poetry”: T. GALIULLIN'S novel «Night roads» (continuation), K. KARIMOV'S novel «Cuckoo, which speak with a burr» (begining); the verses of R. AYMET, N. SAFINA.
 “Commemorating of 70th anniversary of M. Shabayev”: R. FAIZULLIN'S article «Mentor»; M. SHABAYEV'S verses.
 “Commemorating of 70th anniversary of Z. Zaynullin”: Z. ZAINULLIN. «Yunbike»; A. Rashid «Fighter».
 “Models of world literature”: L. SHAGIRZIAN «Precious stones of japanese poetry»; verses (from old collections).
 “Publicism”: N. GAMBAR «Talk with father».
 “Literary criticism”: H. MINNEGULOV'S article «Tatar literature of the middle ades».
 “Memory”: R. AMIRKHANOVA «Recollections about elder brother» (with R. AMIRKHAN'S preface).
 “Art”: D. DARZAMAN'S article devoted to creative works of A. Arslan.
 Koran in Tatar language.
 “Humor and satira”: M. ZARIPOV stories.
 F. Muslimov. Turk literature's days in Istanbul.
 The diary of social and cultural life.
 In our covers: national-cultural center «Kazan»; journalist, writer M. Minshin.

*Авторлар фикере редакция фикере белән туры килмәскә мөмкин.
 *Редакциягә килгән кулъязмалар рецензияләми һәм кире кайтарылмый.
 *Басмаханә гаебе белән киткән житешсезлекләр өчен редакция җавап бирми, брак журналларны алыштыру мөмкинлегә юк. Алар хакында 19-44-61 телефоны белән басмаханәгә техник контроль бүлегенә хәбәр итәргә кирәк.

Журнал редакциянен компьютер үзәгендә җыелды һәм битләргә салынды.
 Басарга кул куелды 24.06.2003 ел. Офсет ысулы белән басылды. Кагазь форматы 70X108^{1/2} см.
 Учетн.-изд. табак 14.2. Басма табак 12 (16.8). Тиражаы 8031. Заказ Я-408
 Журнал Татарстан Республикасының Мәгълүмат һәм матбугат министрлыгында теркәлгән.
 Теркәлү таныклыгы № 7.

«Идел-Пресс» полиграфия-нәшрият комплексында басылды.
 Казан, Декабристлар урамы, 2

Рәмис Аймәт

Ә ХАКЫЙКАТЬ—
АП-АК ЖИЛКӘН КЕБЕК...

Йөрәккә эндәшү

Үксеп яткан үксез Үткәннәрие
Хет, сагынма аны, хет, сагын...
Йөрәк! Йөрәк!
Киләчәктән кайтып,
Сиңа дэшәм тагын.

Сиңа дэшәм...
Урман шавымы соң,
Бертуктамый гүли ул жанда?
Соңгы урманның соңгы юлы белән
Чыгып киттем бүген мин таңда.

... Сезгә кайтам, барыбер, Үткәннәрем,
Нинди булсагыз да—минеке.
Саташканмы? Нигә онытылып
Туктый алмый ялгыз бу күке?

Кулын сузган Өмет!
Төн эчендә
Бөркет күзләреме?—
Ут яна.
Кара таш астында күксеп яткан
Хатирәләр жанда уяна.

Уяналар кубарылып Еллар.
Чэчлэрэмэ коела көллэре.
Көл төплэрэн айкап эзлэп йөрим
Тарихымның затлы гөллэрэн.

Гөллэр чагым эзим...

Нинди кырау
Суга һаман Ватан-гөлемә?!
Йөрәк! Йөрәк!!
Әллә шуны уйлап,
Төһнәр буе бэгырь теленә.

Нинди кырау суга? Телләр корый,
Илләр корый, корый тамырлар.
Көл төплэрэн айкап, киләчәктә
Тамырларны кемнәр танырлар?..

Бар да китә, китә Үткәһнәргә—
Киләчәктә кайтыр өченме?
Күчәнәләр Еллар кәрван-кәрван,
Хәтер генә бары күчәнми.

Хәтер генә... һаман яһартаудай
Атылырга тора йөрәктә.
Чолгап ала жанны утлы өер,
Ялкыннары сыймый күкрәккә.

... Кемгә дәшим? Дәшим кемгә?
Әллә
Бар дөһнясы суқыр һәм чукрак?!
Йөрәк! Йөрәк!!
Төн агышын буып,
Сина дәшәм сыкрап...

SOS

Кулым сузам. Телим коткарырга:
«Житте вакыт. Үз ярыңа ка-а-айт!»—
Кап-кара бер чоңгыл үзәгендә
Бөтерелә ап-ак Хакыйкаты.

Бөтерелә...

Соң сулышын жыеп,
Ычкынмакчымы ул тозактан?
Ычкынмакчы кара дулкын кебек,
Чолгап алган кара нахактан.

Үреләмен... Булмый... Кочагыма
Бары бушлык кына сарыла.
Ә Хакыйкаты?.. Ап-ак жилкән кебек,
Кайта алмый һаман ярына...

Бәллүр кебек садә иртәләрдә

Бәллүр кебек садә иртәләрдә,
Ак биләүдә чакта бар жиһан,
Иңнәремә килеп кунар кебек,
Канатларын жәеп ак илһам.

Уйларыма һич юк киртэләр дә
Бәллүр кебек садә иртәләрдә.

Сабый тургай канат чыгарган да,
Ясый мәллә тәүге ачышын?
Һәрбер тараф күзәтә күк, сынап,
Табигатьнең серле ачышын.

Жилләр килә жанны иркәләргә
Бәллүр кебек садә иртәләрдә.

Ерак офык, тиңсез сылу сыман,
Бәллүр болытларга бөркөнөп,
Йөзләренә гүя сабыр ғына
Сала үзенең алсу кершәнөн.
Күңлем кылын жилләр чиртәләр лә
Бәллүр кебек садә иртәләрдә.

Бу хәятның мин дә шаһиты, дип,
Канатланып күңел шатлана.
Кояш нурын үпкән яфракларда
Бәллүр чыклар итә тантана.
Чыклар йөгәрә таңны иркәләргә
Бәллүр кебек садә иртәләрдә.

Илаһи көч иңгән мәллә жиргә?—
Уйларымның садә, саф чагы.
Гөмбәзләрие ялмап үрләр сыман
Хыялымның бәллүр учагы.
Хыялларым сыймый киртәләргә
Бәллүр кебек садә иртәләрдә...

Сиреньнәрнең соңгы бәйрәме

Зәңгәр учак дөрләп кабынганмы?—
Шау чәчәктә бүген сиреньнәр.
Якын килсәм, сихерләнермен күк
Сиреньнәрнең татлы сереннән.

Сибелгәнме әллә һаваларга
Якты хисләремнең бәйләме?
Никтер моңсу үзе. Әллә инде
Сиреньнәрнең соңгы бәйрәме?

Никтер моңсу үзе—татлы газап
Айкагандай илсә күңелне.
Ак корабтай минем ак хисләрем
Сирень дулкынына күмелде.

Мин тирбәләм сирень дулкынында,
Зәңгәр дулкын алды бөтереп.
Гүя кайтты очып мэхәббәтем,
Соңлап кына кайтты, көттереп.

Күптән онытылган жылы бер хис
Төштемә соң әллә исемә?
Син дә, Ярым, кушыл бер чәчкәдәй
Тормышымның гөлләмәсенә...

Һәр тарафта бәхет сулый иде,
Сөю көтә иде һәрбер чат.
Уйларымның ерак чакрымнарын
Кайта идем урап ничә кат.

Ничә тапкыр индәп үтә идем
Мәхәббәтнең аяз күкләрен.
Аяз күкләрендә мәхәббәтнең
Ничә яшынәп, ничә күкрәдем?!

Бар да сүнде... Синен хәбәрнең
Бөек күкләр мәллә индерде?
Төнгә жилме, әллә язмыш үзе
Сөю шәмен эреп сүндерде?

Күз яшьләрен коеп сүнде шәмен.
Ачармы ул тагын керфекен?
Керфек очларында эленеп калган
Күз яшенең соңгы бөртеге
Баккан да ул мөлдәрәп күзләремә,
Ни әйтмәкче миңа тилмереп?
Ә күкләрдә... яшен кочагында
Ялгыз болыт елай илереп.

Яшеннәрдә—өмет. Сөю шәмен
Кабыныр бит балкып ул кабат?!
... Бәхет сулар, бәхет һәр тарафта,
Сөю көтеп тибәр һәрбер чат.

Мин жирләргә төштем

Ап-ак канатымнан кемдер сөйри:

«Жиргә төш син, диләр, жиргә төш!»

Кар кешесе түгел, ятсынмагыз—
Жирдә, диеп, кемнең эзләре?
Мин жирләргә төштем. Озаккамы?..
Йолдызлардай янган күзләрем,
Беренче кат күргән кебек жирне,
Һәр тарафны эчә сулыгып.
Яшәп туйгач жирдә яшәүләре
Авыр булмас микән? Егылып
Китәрмен күк, һәрбер адымынны
Үлчәп кенә басам. Ни кылыйм?
Көйсезләнеп көй эзләгән чагым,—
Күңелемнең өзек бер кылы.

Күңелемнең бер утравы ятим—
Беркем анда аяк басмаган.
Әле беркем анда нигез корып,
Учак ягып казан асмаган.

Жиргә төштем...

Күкләр күкри-күкри
Озатып калды мине: «Бул тыныч!»
Ятсынаммы жирне? Ник сагаям?
Нигә миңа шундый куркыныч?

Нигэ жирдэ шулай хакийкатъ һәм
 Яшэү тәме бигрэк ачы ла?—
 Бары жиргэ якынайгач кына
 Яшэү сере күбрэк ачыла.

... Ah, арылган чиксез галәмнәрдә
 Оча-оча бөтен көчәмә,
 Әле һаман канат очларымиан
 Йолдыз булып очкын чәчелә.
 Әле һаман минем ярты жаным
 Күкләрдәме йөри каңгырап?

... Күкләр булып күкримен дә, куям
 Кыңгырау чәчәгедәй яңгырап...

Безнең язмыш

Кара төндә,
 Кара урман эчләрендә
 Кара елан булып ысылдыймы?—
 Безнең язмыш...

Шүрәленең бармагыдай
 Бүрәнәнәң
 Ярыгына әллә кысылдыймы?—
 Безнең язмыш...

Кара дулкын,
 Яра-дулкын булып,
 Сикерәме мәгърур кыяларга?—
 Безнең язмыш...

Ялгыз күке,
 Сансыз күке баласыдай
 Туамы ул чип-ят ояларда?—
 Безнең язмыш...

... Безнең язмыш—Ходай кулында.
 Үрелгән ул житмеш толымга.

2001—2003

Сәсмә әсәрләр Чәчмә әсәрләр

**Камил
Кәримов**

САКАУ КҮКЕ

РОМАН

I. Фазыл

Түгәрәклә дә аягыңны суз

Елларнын көе китте...
Табигать фасыллары буталды... Жәй уртасында кар ява, яна ел төнендә түбәләрдән тамчы тама. Кышны яздан эзлибез, ярты ел буена көздән котыла алмыйбыз. Кара каргалар жылы якка китмәскә өйрәнде, ә сайрар кошларнын күбесе, никтер, кире кайтмый.

Бала-чагада—өлкәннәр уены, картларда бала-чага акылы, ирләрдә—малайлар шөгыле.

Шөкер, тормыш дәвам итә үзе.

Хөррият яулаган кырларыбыз сатып бетерә алмаслык уныш китерә, йокымсырап аккан чишмәләребез сөттән кыйммәт су бирә... Нинди генә кырыс һәм кискен үзгәрешләр кичерсә дә кеше өчен ашау-эчү, киенү, күнел ачу кебек көндәлек мәшәкәтьләр, барыбер, яшәешнен төп асылы булып кала...

Табигатьтән күрмеш—кешеләрнен дә көе китте...

* * *

Фазылнын алжыган чыраена озак кына текәлеп карап торгач, неврология бүлеге мәдире үз бүлмәсендә бик сирәк янгырый торган сөйләшүгә күчте.

Камил КӘРИМОВ (1950)—прозаик, «Күләгәдә төлкә бар», «Үзеңне бел», «Ком сәгәте», «Өй артында шомыртым» һ.б. китаплар авторы. Казанда яши.

Әсәр «Ком сәгәте» романынын («Казан утлары» № 8-9, 1999 ел) икенче китабы.

—Туганнарың бармы?

—Шушы яшыкә житкәч, мин ятим, дип, мескенләнеп утырасым килми.

—Зарлануга, ынгырашуларга ияләшкән халык без. Елап кызгандырсаң да сүз әйтмәм. Күз яшыләренен дә файдасы тия—организмны чистарта, сызлауны баса.

—Авыртуларга түзәм мин, Генадий Иваныч, сагынып еласам гына инде...

—Ә сагынырдай кешеләрен бармы?

Бар әлбәттә... Ләкин Фазыл әлеге сорауга инбашын сикертеп кенә жавап бирде. Әгәр, кадерле вакытын кызганмыйча, туганнар хақында сораштыра башлаган икән, димәк ул кызлар турында сөйләшергә дип чакырмагандыр.

Мөдирнең тел очындагы хөкем карарын алдан ук белә иде ахрысы—каршыдагы ак өстәл артында ак елъязмачы булып утырган шәфкать туташы әңгәмәне берәз сузарга теләде.

—Кырык көн эчендә Шәмсетдинов янына беркем дә килмәде. Гаилә менә шушындый көннәргә калгач кирәк ул. Буйдак килеш нужадан качып йөрүләре рәхәттер дә...

Андый алмый боларны бүген Фазыл, айдан артык дәваланып, инде тутанына әверелеп беткән мөдир дә, янына килүеннән үк хәлләренне жинеләйтә алырлык елмаюга юмарт шәфкәтле туташ та кырысланган. Карашларында ягымлылык юк, эндәшүләре өшетә.

Мөдир, үзе язганнарны үзе танымагандай, Фазылга багышланган авыру тарихын жентекләп укырга кереште. Ә тегесе, журнал битенә кыстырылган буш рецепт кәгазенә, кара пастаны кызганмыйча, ясле баласыдай рәсем сызгалый—сөзәк түбәле озын өе, тәрәзәсез-ишексез, читтән карап торган кешегә табутны хәтерләтә иде. Почмагындагы чытырманы да каендыр кебек.

—Туганнарың булмагач, туп-туры үзенә әйтергә туры килә...

Әгәр, шушы сүзгә сау-сәламәт кеше өстенә шушылай кинәт әйтсәң—йөрөгә ырылып иде... Ләкин, сонгы ике айда сызланудан котыла алмаган Фазыл, тән газаларының ахыр чиктә жүнлөгә илтмәслеген белә иде. Шунадырмы, бер мәлгә сызлауларны оетып торган әлеге хәбәрне ул тыныч кабул итте.

—Ниһаять, котылам икән бу чирдән!

Мөдир аның гамьсез кыйлануын әллә ошатты, вакыт кысанлыгына ишарәләп кул сәгатенә күз салгач, әңгәмәне ашықтырды.

—Без өч атнадан ары асрамыйбыз. Гел бер үк кешеләрне генә көйләп ятсак калган авыруларны кем карар?! Сине, әле дә инде чамадан тыш артык иркәләп, алты атна буге дәваладык. Ләкин, сукуыр бер тиенлек тә алга китеш юк.

—Әйе шул, алга-артка китмәдем, гел бер килеш...

—Безнең телдә ул, чирне вакытлыча туктатып тору, дип атала. Син хәзер даруларга ияләштең, алга таба дәвалауның мәгънәсе юк.

—Алайса, әжәлне тоткарлап торырга була әле?

—Әгәр, врачлар кулында үлөргә теләсән, үзен яшәгән тирәдә янадан кереп ята аласын. Безгә бит сине «Скорый» белән китерделәр. Ул көнне шәһәр буенча кизү тора идея. Күрәсәнме, син хәтта безнең Уникенче өчен бөтенләй чит пациент әле?!

—Генадий Иваныч, бил авыртудан да үләрәк микән?

—Синдә Бехтерев авыруы.

—Сез бит мине, радикулитның азынган төре дип, люмбагодан дәваладыгыз!

—Гадәттә, ревматик чирләрнең бөтенесе дә бер төрләрәк дәвалана, дарулары да шул ук. Ләкин Бехтерев авыруы—котылгысыз, жүнлөп өйрә-нелмәгән әле. Ул билдәгә сенерләрне ташка әйләндерә.

—Үз хәлемне аңтыйм, кызганмагыз, турысын әйтегез, минем тагын ничә көн яшисем калды?

Туташ кулындагы рәсем бу бүлмәдә бердәнбер кара жисем иде. Ул аны бөгәрләп чүп кәржиненә ыргыткач, Фазыл котылгысыз һәм шомлы аклык әсирлегендә калды. Геннадий Иванович Кукушкин жавапны сузды. Пеләшен каплар өчен генә киелгән ак калфагын салып атты. Һәр минуты яшәү булып туачак көннәренә күнеленнән генә бармак белән санап, ул шушы мәлдә бик юмарт холыклы табиб кыяфәтендә күренергә теләде. Әйтерсен лә, Фазыл исемле табигать баласынын йөрәге анын учында, теләсә—ул аны бүген үк туктата ала, теләсә—иртәгесе көнгә чаклы көтәргә риза...

—Күнеленә авыр алма, күп дигәндә бер ай гомерен бар. Вакытынны әрәм итмә, тизрәк кайт син, эшләреннә түгәрәклә!

Бик аңлаешлы итеп әйтте мәдир: «Түгәрәклә дә—аягынны суз!» Васыятенне яз да Самосырово зиратында экскаватор казыган озын канаудан сынар ләхәтлек урын бүлеп ал, ягъни мәсәлән...

* * *

Яшел вагоннын аскы сәкеләрендә гел урын жәелгән килеш. Бил сызлавы көчәйгәндә Фазыл берсеннән икенчесенә күчеп ятты. Урын алмаштырып, матрас салкынына жилкә тидергәч, умыртка сөягенә сызлый торган теш сыман кереп кадалган чир юашлангандай итә...

Менә нинди икәнсен син ялгызлык!..

Сау-сәләмәт чакта, кешесез вагон эчендә бер үзен аунап ятулары—ял итү булган ул! Әжәлне көтеп чарасыз калуны белмәгән, тәненне оя иткән сызлауга сүгенмәгән, кулга эләккән нәрсәне стенага атып тынлык белән сугышуларны кичермәгән кеше: мин ялгыз, дияргә ашыкмасын икән...

Менә ичмасам, Фазыл хәзер уйлар эчендә япа-ялгызы. Бүлөк ителгән гомернең тагын ун көне үтеп китте. Егерме көннән килеп житәсе булгач, Әжәл юлга чыккандыр инде. Ә бүген нинди көн? Сәгать ничә сон? Фазыл вакыт агышын якты көннәр саны белән чамалый. Тан аткан саен, өстәлдәге будильникны гадәт буенча гына бора, анысы да яткан килеш кенә йөри ала, бастырып куйсаң тына. Бик күптән доресләгән юк инде аны. Мөгаен, ул хәзер Мәскәү вакытыннан тайпылып, вагон вакыты белән яшәүгә күчкәндер.

Геннадий Иванович Кукушкин жирдәге мәшәкатләрне тизрәк түгәрәкләргә кушты. Илле ел бие чәчеләп килгән язмышны мәдир биргән вакыт эчендә генә ничек түгәрәкләп өлгерәсен ди?!

Жәйнен үсмер чагы.

Аркылы-торкылы искән жилләр кардан котылган болытларны арлы-бирле иләп йөртә. Өйрәнчек янгыр вагон түбәсенә учлап-учлап сибәләгән була. Шундук кояш күренеп, ул тамчыларны килтереп тә куя.

Фазылның әле монарчы яна жәйне сәгатьләп саный-саный каршы алганы юк иде. Бактын исә, анын тагын егерме көнлек кенә жәе калган. Шул жәйне бер генә көнгә озынайтыр өчен, хәсрәт дингезенә батмыйча, кечкенә генә салам кисәгенә тотынып калырга да риза ул хәзер. Егерме көнлек өметте кая ябышырга белми. Ә бар бит ябышыр нәрсә! Бала чакта чегән хатыны әйткән юрамыш бар...

Әнисе колхоз эшенә киткәндә өйдә үзе генә калган Фазылга: үт-күз белән уйнама, өйгә бала-чага жыеп ятма, каз бөпкәләренә күз-колак булырга онытма, урамда чегәннәр олавы күренсә тизрәк капканы эчтән бикләп куй, дип, көндәлек нәсихәtlәрән әйтеп калдыра торган иде.

Көн саен бер үк сүзгә ишетә торгач, әниләрнен «чегәннәр балаларны урлый» дигән янавы әкият сыманрак кабул ителә. Шуна күрәдерме, авыл уртасына килеп кәргән чегәннәр олавын сизмичәрәк калды Фазыл. Ә авыл уртасында ачык ишегалдылы йортларнын берсе шушы... Жәйге

каникулның жылысын сизмәгәндәй, чәчәкле-чуклы шәлләргә кат-кат уралган чегән хатыны, Фазылларның ишегалдына бала күтәрәп керде. Урланган балага һич охшамаган иде ул. Шулай ук чәчәкле-чуклы шәлләргә урасан—койган да куйган әнисе инде! Әнисенен кара тутлы йөзө дегетә юылып бетмәгән трактористлар чырае шикелле, колакларында беләзек шәе симез алкалар. Клубка жыенган апалар кебек мангай чәчен көдрәләткән, шома итеп артка таралган өлөшө кипкән сумаладай каракучкыланып елкылдый. Ул ян тәрәзәдән куркынып карап торган Фазылны ишегалдына чакырып чыгарды. Теләмәсә дә никтер карышмыйча чыкты Фазыл, баскыч төбөндә тораташ булып оеп тора.

—Әниң өйдәмә?

—Эштә.

—Әтиң өйдәмә?

—Сугыштан кайтып үлдә. Бүтән әтибездә юк.

Чегән хатыны белән жинел сөйләште—русчаны шәп сукалый Фазыл. Мәктәпкә кергәнчә үк ул инде берничә тапкыр Питрәч бүлнисендә ятып чыккан иде. Анын күзенә кан сава. Әбиләр бу хастаны «елан карагы» дип атадылар, фельдшер Мәүлидә апа «золотуха» диде. Район врачлары скрофулез дип дэваладылар. Кешенен канында кирәкле витаминнары бетеп, бәрәңгә белән кысыр ашы күбәйгәндә янара икән әлегә чир. Питрәч ул елларда урыс бистәсе иде, аралашу гына түгел, хәтта дэвалау һәм ашату кебек көндәлек мәшәкәтләр дә урысча бара торган иде. Фазыл Питрәч телен хайран өйрәнәп кайтты.

—Әниңнән чәчкә тагып йөри торган көмеш тәңкәләре бармы?—дип сораганда чегән хатынының баласы беләгеннән ычкынып жилкәсенә таба үрмәләп китте.

—Саба көмешчеләре ташып бетерделәр. Сонгыларын кичә жыеп чыктылар, илле тиенлекләре дә, бөтен тәңкәләребез дә барые. Акчабыз юк, әни хезмәт көненә эшли, көз көне ипи бирәчәкләр,—дип тезеп китте Фазыл, чегәннәргә ни кирәген аялап...

—Ярар, ышанам. Суыгыз бармы хет?

—Бер чиләк кенә.

—Мина бер чүмеч тә житә. Алып чык!

Жәһәт кереп китсә дә, Фазыл эленгән кадактан чүмеч сабын ычкындыра алмыйча чиләнде. Чегән каршына чыгып басканда чүмечтәге су жил бөрелгән күл өстө шикелле дулкынланып торды. Тегесе суга төртелде, әмма эчкән атлы кыланды гына, чүмечне ишегалдына бушатып кире бирде.

—Суыгыз жылынган.

—Кичәге инде ул. Әни чишмә башына эштән соң йөри.

—Сезнән тавыкларыгыз күп,—диде ул ташкабак сыярдай авызын чөгәндәр телеме шикелле түгәрәкләп.

—Тавык жидәү генә безнен. Икесе кыртлый. Берсе бәрәңгә буразнасында качып чеби чыгара. Дүртесе көн аралаш сала. Бүген ял итәләр.

—Беләм. Оягызда кичәгедән калган өч йомырка бар. Алып төш шуларны.

Сарай өстендәгә тавык йонына баткан кәржин эченә үрелсә, ни күрсен Фазыл—чыңлап та ояда нәкъ өч йомырка, берсе әле суынып өлгөрмәгән. «Вәт, калдун бу чегән!» дип тел шартлатканын ишеткәндер әле.

Алъяпкыч итеп бәйләнгән капчык кесәгә өч йомырканы тәгәрәткәч, чегән хатыны Фазылның уң кулын үзенә учына алды.

—Йомыркаларыгыз кара черек, мин ул бозыкларны кырга чыгарып ташлайм. Ә тәмле суын өчен рәхмәт... Хәтерләп кал... Үскәч акча күп эшләрсен, ну бай булалмассың. Сина дигән хатын тагын ун елдан соң туаач. Улының кеше үстөрер, кызың үз кулында үсәр. Туксан алты яшыкчә яшәрсен... Хәтерләп калдыңмы?

—Юк, катлаулы итеп әйтәсен.

Чегән хатыны әйтелгәннәрне тагын бер кат кабатлагач, кырт борылып чыгып китте. Фазылның кулы һавада эленеп калды. Чатырлы олау өй түрәннән югалгач, ниһаять анына килеп, ул тизрәк капканы терәтеп куйды. Мангаеннан бәреп чыккан салкын тирне сөрткәндә анын кулыннан учак төтене исе килә иде.

Ун яшылек малайга өлкәннәр хыялланырдай киләчәк вәгдә итү нигә кирәк булгандыр, монысына Фазыл әле дә булса төшенә алмый.

Хасталанган кешенен күнеле китек, шуна күрәме ул дингә ныграк табына, жөнгә ышана, ырым-юрауларга сизгер була, күргән төшләрәннән чынбарлыкны эзли, очраклы бәхетнен күктән ишелеп төшсәнен өмет саклый. Ялгызлыкның язылмаган формуласы бу. Фазыл, сызланулы минутларда, чегән хатыны тудырган күрәзәне дога урынына кабатлап, рухын канатландыра, чатыр әүлиясы санаган гомернен икенче яртысын көтә.

Чалбарсыз бабай

Шунсы сәер, малай чакта уеннар гел хәвеф тирәсендә була. Көн үткәнче син әллә ничә тапкыр яшәү белән үлем арасында каласың. Ләкин син әле ул вакытта Әжәлнең барлыгына ышанмыйсың, күзгә-күз очрашсаң да танымыйсың. Шуна күрә дә үжәтләнеп үсәсен.

Ир кеше әкрән үсә ул...

Ир бала егет булып аягына басканчы юнлө сыер унжиде бозау үстерә. Бозау дөньяга килү белән әнисенен жилинен үзә эзли башлай, әнә шул тамак ихтияжы яна туган жан иясен ярты сәгать эчендә аякка басарга мәжбүр итә—дүрт аягына басмаса ачтан үлчәк ул. Ак биләүгә төреп, тал бишкәтә тибрәтеп, чәйнәп биреп суырткыч каптырсаң, кулдан-кулга йөртеп назласаң—бәлки бозаулар аякка басарга ашыкмас иде.

Кеше табигатының ин иркә жан иясә.

Бишек жырлары жырланып беткәч ул әнисенен алдыннан төшә. Лепкәсе ныгыгач—урамга чыгарга ишек эзли башлай. Яштышларенен чыр-чулы тавышын ишетеп су буена килә. Теле белән сөйдереп, һөнәрләре артып, күрше-тирәдәгеләрнен соклануын жәлеп итә башлагач, Лаеш ягыннан биштәрлө бабай килә дә малайларның унын берәр атнага туктатып тора.

Бабай килер алдыннан өйдәгеләрнен телендә гел сөннәтне мактау: «Зур егет инде син, су коенганда «урыс малае» дип көлмәсләр, менәтерәк чистарып каласың...» Өлкәннәр сүзенә ияләнеп, үзәң дә Бабайны көтеп йөрисең, сина үсәргә комачаулаган нәрсәдән тизрәк котыласың килә.

Бабайның исемлегә бар, кемнен ничә яшылек малай үстергәннен алдан ук белеп тора, шуна күрә аны эзләп, йөисә ияртеп кайтасы юк, ул үзә килеп керә. Иске чалбарынны салып урын өстенә ятарга куша. Янасын тегеп алып киләм дип үлчәм алырга тотына. Яна чалбар кигәндә комачаулайсы әйберенне үртәштергән арада «чебен» тешләп ала. Еларга ярамый, юкса бабай син елакны башка малайларга сөйли.

Фазылжан ятып калды. Жәрәхәткә чебен кунмасын дип бил түбәнтен ак марлядан чыбылдык элделәр. Динә ул көнне колхоз эшенә чыкмады. Тәрәзәдән карап улын юата: «Әнә, Мәгъсүмне дә егет иттеләр. Мәрьямниса апан да Мөдәррисне эзләп йөри, бүген таба алмаса тагын бер ел әрәм үтә, Мөдәррис анынчы сезнен арада урыс булып йөрер микәнни?...»

Фазылжанның хәлен белергә дип Фәризә жингәсә керде, буш кул белән түгел, кала күмәчә тоткан. Хәер, кергән бер кеше күчтәнәчсез йөрми, ике көн өчендә башлы шикәр, кызыл прәннек, кипкән хөрмә, хәлвәлә конфетлар хәйран өелде инде.

Тәмле-томлы кимереп ятсан жәрәхәт тиз төзәлә икән. Бер атнадан

Фазылджанның хәле «Пожарный буасы»на су коенырга килгән сөннәт-төшләрәнә мактанырлык иде инде.

Читтән генә Фазылжаннар төркемәнә кызыгып йөрүче өч малай бар. Казбек, Марсель һәм Митәйнең әти-әниләре таралып беткән урыс авылларынан күчеп килгән. Гомер буе чеп-чи татар авылында яшәп, үз телләрен оныта язганнар. Каты авазларга артык басым ясамыйча, йомшақ сөйләшүләре генә ул гаиләнен нәсел агачы читтә икәнлекне искәртеп тора. Ә Казбек, Марсель һәм Митәй Шәлегә күчеп утыргач туган балалар, алар урысча бөтенләй белмиләр. Исемнәрәнә күрә, «керәшен» кушаматы тагып, жыр чыгардылар үзләренә:

Керәшен, керәшен,
Ник чиркәүгә керәсен?
Анда ниләр күрәсен—
Чыккач безгә сөйләрсен...

Жыр жавапсыз калмый:

Татар—үзенекенә батар,
Чыгалмыйча тик ятар!..

Кара-каршы әйтешеп башланган уен урам сугышына әверелә. Кыш көне булса—кардан окоп казып «ядрә атышу»; жәй житүгә, тыкрыктагы юл тузанын кепкаларга тутырып «бомба ыргыту» башлана. Жәйме-кышмы ул—сугыш уеннары тансык, чөнки ахыры юл өстендә әүмәкләшеп жинү белән бетә. Сугыш уенында жинелгән «керәшеннәр» Фазылларны уздырыр өчен яна ярышлар уйлап таба. Суга чумсаң—алар төптә озаграк утырырлар; чаңгы шутанда текә «Ишем» ярыннан алар гына сикерә ала; жиләк жыярга барсаң, тере еланны күлмәк эченә тыгып кайтырлар; шырпы мылтыгы корганда дарыны Фазылларга караганда икеләтә күбрәк тугырырлар. Гарылек ярышының хәвефләргә китергәнән балалык белән тоеп бетермисен...

Авылның инеше карурманнан килеп төшә. Гадәти көннәрдә ул иренеп кенә ага. Яшенле янгырлар мул яуганда, биш чакрым буе ерганаclarдагы гөрләвекләргә жыя торгач, кәй инеш язгы ташкынга әверелә—юлында очраган чыбык күперләргә жимереп, бакча башына салынган мунчаларны агызып Мишәгә алып китә. Дүрт субайга пләтән үреп кызыл балчык төелгән буа ташкын астында кала.

Янгыр тынып, ташкынның әүхәте кимегәч, ялан-тәпиле малай-шалай сонгы гөрләвеккә ияреп инешкә килә. Буа артында бусагаланып аккан су шарлавык ясый—ул лимонад фонтаны кебек күбекләнеп, кызыктырып үзенә тартып тора. Коры көннәрдә кендек күмelmәслек су янгырдан куәт алып, тирәнлек, мажара, сер һәм яналык булып килгән.

1964 елның июлендә, яшенле янгыр үтеп киткәч малайлар гадәттәгечә шарлавык төбен үлчәргә килделәр. Чонгыл тирән иде—аяк очына бассан, сузылган куллар күмелерлек. Су жылысына ияләнгәч, һәркемнең кыланасы, тамаша кыласы, ярышып мактанасы килә. Фазыл, буа читендә картагынчы исән-имин үсә алган өч аерлы өянкегә менеп сикерде. Канат итеп жәелгән куллар су өстендә шапылдап тоткарлык ясый—аяклар су төбенә батып керми. Фазылдан соң әлегә сикерүне кабатлап чыктылар. Марсель үзенчә рекорд ясарга теләде: чираты житкәч, ботакта талпынып торды да шарлавыкка башы белән чумды. Жирдәгеләр саный. Бер, ике, өч... биш... ун... Ну, малай, Марсель моряклар кебек су астында утызга хәллек санаганчы тора ала... Утыз биш, утыз алты... кырык... илле биш... алтмыш ике... Санау өзелде. Яр өстеннән физкультура укытучысы узып бара иде.

—Рәкыйп абый! Марсель батты...

—Ул ташбаш батканчы әле...

—Житмешкә хәтлек санадык инде, чыкмый.

—Сездән качып йөзеп киткәндер, яхшылабрак эзләгез!

Рәкыйп абый китте. Малайлар шомнан арына алмады. Чонгылдан

чыксаң, инеш йөзеп качардай түгел. Шарлавык төбен аулау китте. Чумып чыккан берсенен жавабы салкын: «Юк! Юк! Юк ул анда!» Ниһаять, Юныс чыкты: «Аягын таптым, тыным житмәде «Хәзер алып чыгам». Һәм Юныс Марсельне аягыннан тартып алып чыкты. Сикергән хутка башы белән чонгыл төбөндөгә ләмгә кадалган Марсель. Буа ярында ясалма сулыш алдырулар, авыл уртасындагы медпунктка алып баруларның ярдәме тимәде... Көнгә унбишәр, хәтта унжидешәр тапкыр су коенырга килә торган малайлар пожарный буасын күрәлмас булдылар.

Митәй... шуклыкның чиген белмәде, утырып уйныйсы уеннарын тәгәрәп, биш адым атлайсы жирне йөгереп үтә торган иде ул. Аларның тыкрыгы атлар фермасы юлы өстендә иде. Эштән кайткач тугарылган атларны капкадан чыгарып жибәрсән шул житә—солының кайда икәннән беләләр тегеләр—«Конюшныйга» үзләре теркелди... Митәй тыкрыкка хужа—өй турысына килеп житкән атларны йә таш атып, йә таяк күтәрәп фермага куалый. Менә бервакыт, тояк астында тузан шартлатып «Буян» килә. Буян өч ел рәттән чабышта беренче килде, быел жыен алдыннан, кайсыдыр көнчәсе анын койрыгын төбөnnән үк кисеп алган, бәйрәмгә алып чыгарга хурлансыннар, дигәндер... Фазыллар жинүчә айгырга сокланып торган арала Митәй инде каезланмаган тал чыбыгы белән койрыксыз Буянын куа китте. Өркетелгән ат кушаяклап йөгерергә тиеш иде. Нишләмәк кирәк, һәр малкайның үз холкы шул. Буян, көнозын камчылаудан туйган инде дигәндәй, ыргылудан кисәк тыелып калды. Гаярлеген кая куярга белмичә, Митәйгә таба кырын-кырын биеп килде дә дагалы тоякларын уйнатып тибеп жибәрде. Митәй, тыны чыккан туп шикелле шапылдап очып төште. Үз исемен ул ике-өч минуттан соң гына ишетә алды...

Жәйге каникулның бер аен караватта үткәрәп урамга чыккач, Митәй бәреләп-сугылып уйный торган уеннарда катнашмады. Оныгылып йөгөрсә, шундук чүгәләп, эчен тотып өнсез кала иде. Әлегә балалык шугы аны кырык яшеннән гүр иясә итте. Митәйнең чын исеме Дмитрий икәннән кабер ташыннан укыгач кына белделәр.

Ә Казбек ... үзенчә югалды.

Аны күргәч кызларның чырык-чырык көлүе, малайларның су коенганда: «Нихәл, керәшен?»—дип үрелә-үрелә караулары, көннәрдән бер көнне, гарыләнүнәң сонгы чигенә житкерде. Һәм унжиде яшылек Казбек, Лаеш районына барып, Бабайны үзе эзләп тапты... Армиядән соң ул авылга бөтөнләй кайтмады. Сөннәтле «керәшеннен» бер маржага өйләнүе билгеле, ләкин шуннан ары хәбәрнен дәвамы юк.

Шулай итеп, Фазыл язмышында кешеләр әкрәнләп: әтиеләр һәм ятимнәргә, мөлкәтлеләр һәм хәерчеләргә, сөннәтлеләр һәм кяферләргә бүленде. Ә теге Бабай вәгъдә иткән яна чалбар йола гамәленең матур ялганы булып калды. Үсеп, кеше арасында эшли башлагач, Фазыл чалбарсыз Бабайны канатлы сүз итеп кулланыр, эшләрбез, табарбыз, бирербез, булыр, ярар дигән вәгъдәсезләрнең авызын томалар.

Килә бер көн, ир бала малай-шалай уеннарына кызыкмый, шырпы мылтыклары югала, тал ботагыннан бөгелгән хәяләр турая, уенчык машиналар ватылып бетә, жинел сөякләр авырая, урамга яланаяк чыгу хурландыра, «Пожарный» буасы кечерәкләр кулына кала...

Урамнан почталыон үтәп китсә хат көтәсен, өңә күрше керсә кемнәндер сөенечле хәбәр житкерер кебек. Кич житкәч күнел оясына сыймый. Ыспайланып капка төбөнә чыгып басасын. Чөнки клубка чыга торган чак. Ләкин сине беркем ияртми, син әле мәктәп баласы.

Митәйнең әтисе мәктәп интернатында тәрбияче булып эшли. Авыл Советы аларга яз башыннан ук ике машина каен утыны китереп аудара. Каен утыны жәй буе кипсә, кыш көне жинел ярыла. Митәйләр, каланча төбөндә көрт уйнаган мужикларны чакырып, чи бүрәнәләрне койма буена культуралы итеп өйдәрәләр. Ишелмәсән өчен чәнти бармак юанлыгы шып белән урап боргычлап куялар. Шуннан соң малайлар көн саен кич, бүрәнә өстенә тезелешеп, утын киптерәләр. Фазыллар урамы—өлгерең

пешкөн кызларнын клубка йөри торган олы юлы. Дөрес, бу урамнан яше житкөн егетләр дә уза, ләкин бүрәнә өстендә утыручылар өчен аларнын поты бер тиен.

Шулай башлана инде ул...

Кызлар үтеп киткәндә малайлар, сүз куешкандай, сулыш алмашка тырышып тынсыз калалар. Урамы-урамы белән пардан киенүләрен күр! Каенлык очы кызлары барысы да ак жирлектә кара түгәрәкләр төшкөн «резидәкәй» күлмәктән. Артка жәеп бәйләнгән бүз яулыкнын чигүлө бизәкләре мангай өстенә туры килер. Озын балтырлы гольфиклары акбур белән акшарланган чүәкләр эченнән үсеп чыккан кебек. Кызлар үтеп киткәндә Фазыллар урамында хуш исләр эленеп кала. «Сирень», «Жасмин», «Красный мак», хәтта «Красная Москва» ислемайлары бергә кушылып, утын киптерүчеләрне иләсләндерә, үсәндерә, клубка чакыра.

Зур кызлар төркөм-төркөм йөри, билгеле инде, аларга берәр пионер яшеннән чыкмаган кыз ияргән булыр. Ике-өч тапкыр ияргән булырлар да, аннан соң үзләре яна төркөм жыйр. Шулай башлана инде ул яшылек дигәнән.

Апасы клуб урамында яшәгәч, Хәмдия утырмага еш килә. Кояш баеганчы апасы белән чәй эчәр. Ә сабуллашып чыккач, өенә түгел, зур кызларга ияреп клубка китеп барыр. Чибәр кызлар тиз үсә инде ул... Бер күзәттә моны Фазыл, ике сизде... Өченчесендә түзмәде—классташы Хәмдия артыннан клуб ишегалдына барып керде. Көндөзләрен, балалар киносы карарга күп килде ул монда. Ләкин кояш баеп, махсус ватылып беткән лампочкалар өчен күктә йолдызлар кабынгач, клуб тирәсе бөтенләй башка. Көн саен кич бәйрәм монда. Язга чыккач биоләр гел урамда гына үтә.

Клуб мәдире Наилә апа алты йөз утыз кеше арасыннан Фазылны танып алды.

—Фазылжан, әйдә, баянчыга урындык алып чыгыйк әле.

Алты йөз утыз кеше аны көтеп кала—ким дә түгел, артык та түгел. Нәкъ алты йөз утыз кеше! Санап торасы юк! Митәйнең әтисе әйтте моны: мәктәптә ничә бала укыса—клубка йөрүче яшләрнең саны шуныңча диде.

Клуб тәрәзәсеннән төшкән яктылыкка баянчы килеп утыргач, кычкырып сөйләшүләр, кирәксезгә бакырулар, урынсызга сызгырулар кими. Төркөм-төркөм кызлар, урамнарын сакларга тырышып кына, вальс көтәләр. Алай икән... «Татчик» кызлары косынка бәйләп, ак гольфа урынына эре чөлтөрләр кара оек кигәннәр... «Татчик»нын ярты халкы Казанда яши, ял көне жигтә исә, берәр яналык алып кайталар... «Татчик» кызлары быел кигәнне Шәле кызлары килсә елга гына кия башлый әле...

Наилә апанын зурлавы Фазылны кеше күзенә чыгарды—тар балаклы яшел чалбарга озын жинле ак нейлон күлмәк кыстырып кигән, йөзек кашы ябыштырылган кара галстуклы ике кала егете кул биреп күрештеләр:

—Нихәл, малай?!

Кала егетләре кул биргәч авылныкылар да санлый. Фазыл белән күрешү башланды. Кайсы кызык өчен, кайсы күнелен күрер өчәнгә, кемдер үртәү йөзәннән, тик нәтижәсә бер—кул биреп күрешәләр икән—димәк син инде егет кеше! Шулай башлана инде ул.

Клубка быелларда гына йөри башлаган кыз-кыркын, тәрәзә яктысына кызыккан ут күбәләгедәй, баянчы янына елышкан. Яктылык килеп житә алмастай читтә базар торырдай яшәтәгеләр. Ә инде кияүгә чыгу өметеннән ваз кичкән сазамыклар яктылык белән караңгылык кушылган якка карап лаф оралар.

Галстугына йөзек кашы ябыштырылган егетләренң берсе Хәмдияне биләннән тотып алган. Вальс көенә салып тәрәзә яктысыннан карангыга таба бөтерә. Әйләнешкә керде кызы. Фазыл ише салагаларга кунак егетләр белән ярышу кыенга килеп

Шәһәргә китеп төпләнгән яшылар атна уртасында кайта алмый. Танчы-мансылар ял көннәре генә үткәрелә. Башка вакытта клубта гел кино ғына. Зурлар арасында буталып йөрмәсеннәр дип, балалар өчен көндөз аерым күрсәтәләр. Биш тиенлек кенә үзе. Ләкин Фазылларга егерме тиенлек зурлар киносы кирәк. Көндөзгә сеансларда фильмнарның үбешә торган урыннарын төшереп калдыралар. Малайларның нәкъ эңә шул төшөп калган өзекләренә күрәсе килә. Егерме тиенлек кинода әтиле малайлар ғына. Хәмдиянең дә әти-әнисе исән, ул балалар арасында йөрми.

Кунак егетләр кайтканчы кызны күрергә атлыгып тора Фазыл. Иртәгә Һинд киносы кайта, дигән хәбәр белдерүдән алдан таралды. Өч сәгать буге Хәмдия янында утырасын килсә керү хәйләсен табарга кирәк.

Уеннар беткәч, гармунчы урындыгын клуб мәдире бүлмәсенә илтешли Фазыл Наилә апасына пышылдады:

—Иртәгә «Бродяга» кайтамыни?

—Әйе бугай. Индийский фильмнарның киләсен алдан әйтеп булмый ич. Иртән китерәләр, кичен алып китәләр. Башка киноларны өчәр көн яткыр—кинопрокат бер сүз әйтми... Нигә дип соравын әле? Сөзгә кызлар чокчаппа утырып өчен нинди фильм куйсалар да барыбер түгелме?

—Ике серияледер. инде ул...

—Әйе, журналы бардыр «фитиль» белән.—Һәм Наилә апа егетнең тел төбен сизеп алды, ахрысы,—ниме, Фазылжан, син төшкә хәтлек сугыл әле клубка, каенлык очына белдерү ябыштырып килерсен. Аны Әнвәр ябыштыра торганые, Лаештагы консервы заводына киткән ди. Бушлай кино карап туйгандыр. Лаеш шулпасын чөмерсен безаз.

Ни өчен Фазылга тапшырды соң әле Наилә апа бу эшне? Ятим баланы кызганыпмы? Юк. Авылдагы ятим балаларны саный китсән—үзе бер клуб... Хикмәт шунда ки—Наилә апагызны Фазылның абыйсы озатып йөри. Булачак каенэнекәшкә якты йөз күрсәтүе яратышып йөрүләренә нәтижәсе булса кирәк.

Фазыл Хәмдияләргә уртадан урын алып кала. Куанычын сиздереп өчен арткы рәттәге сөннәттәшләренә кычкырып салам бирә. Ут сүнөп, экранда Һинд күренә башлагач, ул пешкән каен жилөгәнә үрелгәндәй сабырсызланып кызның кулын тотта. Кинодагы мәхәббәт жырларын тынлаганда куллар кысылып тирләп чыга... Өч сәгать буге утырып Фазыл нибарысы өч сорау биреп өлгөрә.

«Апаннарда кунасынмы әллә? Иртәгә клубка чыгасынмы? Берәр фотон юкмы, бир әле...»

Хәмдия җавап бируен башкаларга сиздермәс өчен: «Юк. Әйе. Ярар»... дигәнне аңлатып ым кага.

Кызны озата кайта торган урам кыска, ә Фазылның жырлары озын. Атна тиз үтә, ял көннәре ялыктыргыч. Уеннарда Хәмдия аны бөтенләй күрмәмешкә сабыша. Авыл кызларына тагын кунак егетләр хужа булып микән?...

Әгәр, бу ялда галстуклы кунак егет тагын Хәмдиянең биленә килеп ябышса, Фазылның клубка чыгарлыгы калмый. Малайны чүлмәк ватканчы кыйнарга кирәк, дигән Хужа Насретдин, ваткач соң була.

Эңгер-менгерне көтәрлек сабырлык юк. Капка баганасына кагылган колгада сыерчык сыгырына: «фи-фи-и-и!»—ди ул Фазылны үртәп... Әйе, кул кушырып утыра торган балачагың үткән, әйдә көрәшкә чык!

Яшь үләннән исерешеп кайткан мал-туарлар абзар тоткынлыгында тыпырдаша. Әниләре йоклата алмаган карга чебиләрен тирәк очындагы шәфакь нуры борчый. Мишә буеннан килгән жилләрдә шомырт чәчәге исә. Кыш буге шикәр ашап чыккан бал кортлары, кайтыр сәгәтиләрен онытып, читән төбәндәге тузганак чәркәләреннән комсызланып ширбәт чөмерә. Жәй хакимиятне үз кулына алмаган әле, калын киенсән—эссе, күлмәкчән йөрсән—салкынча...

Фазыл утлы күмер кебек чәчәлгән тузганак чәчәкләре янында туктап калды, ниндидер бер карарга килеп иелде һәм озак уйлап тормастан,

башы белән чәчәк тузанына чумган бер бал кортын ике канатыннан тотып, уң кул сыртына утыртты. Моңысынын чагуын азсынып тагын берне тотты... Клуб янына килеп житкәнче егетнең кулы ике корт агуыннан күзгә күренеп өрелде.

«Нихәл, малай?»—дигәндә, Фазылның кабартма чаклы кулын тотып «ah!» иттеләр, кайберәүләр хәтта ышанмыйча икешәр кат күреште әле. «Нишләде кулың?» дип йөдәткән саен аклана торсан кабартман шинәр. Ул вакыт әрәм итмәде, корт чакмаган кулын кесә төбенә яшереп, туп-туры кунак егетләр янына юналде. Килә-килешкә үк галстуклысына кул сузды:

—Нихәл, мине сагынып кайттыңмы?

Бу чаклы әрсез шаяртудан шаркылдап көлөргә тиешле кунак, гажәпләнүеннән чайкалып, артка түндә, күз карашлары ирексездән корт чаккан йодрыкларга иярде.

—Кул кычытып тора бүген,—дип өстәде Фазыл һәм бөләкәй гәүдәсен әре тотып, Наилә апаның сөйгән егете янына, әйе, абыйсы янына килеп басты. Күрсеннәр, ул ялгыз түгел! Абыйсынын минем тирәдә бик балкыма әле, дип әйтәсен белә, шуна күрә куганны көтмичә, симез йодрыгын уйнатып, сөннәттәшләре ягына күчте. Үзе кырын күз белән генә Хәмдияне күзәтте—янында шәһәрнекеләр күренми... Ул көнне кыз озатылмады һәм гарьлегеннән, атна буге клубка чыкмады.

Низам тавык түгел...

Һәр авыл үзенә күрә бер кечкенә дәүләт ул... Анын патшасы—колхоз председателе, баш вәзире—партосшма секретаре. Идарә эгъзалары үзләрен һичшиксез сенат дип исәпләр. Конторда эшләүчеләр авылда министрдан ким яшәмәс. Бригадирлар—урядник, авыл советы рәисе староста, участок милиционеры—пристав.

Патша сараеның матбугат органы эшләп килә—бәйрәм саен конторда, мәктәптә, савымчылар йортында һәм автопаркта даими рәвештә стена газеталары чыга, кимчелекләрне читкә түкмичә генә колхоз радиочелтәре эшли. Авыл корылтаенда чәчрәп сөйли торган сәясәтчеләр бар. Патшаның коллары арасында батырлар, куркаклар, алдынгылар һәм ялкаулар да житәрлек. Күрше патшалыктан кунаклар килсә аларны шамакайлар каршы алыр.

Кыскасы, һәр дәүләтнең ким дигәндә бер жүләрә булыр...

Зуррак авылларда икәү дә әле ул.

Низам егетләр кулыннан утлы төпчек жыеп йөри. Төпчекләр кыска, ике суырдың исә янып бетә. Шуна күрә Низам аларны бармак араларына кыстырып жиде-сигезне берьюлы тотып тора. Клуб тирәсенен лампочкалары сүнгән энгер-менгерендә Низам куш учлап утлы күмер тотып йөргән күз буучыны хәтерләтә.

Ул үзенен балачагын хәтерли башлаганнан бирле абыйсы белән жингәсе кулында яши. Әтисе сугыштан кайтмаган. Ике бала тотып калган әниләре черек бәрәңге жыйрга чыккан жиреннән карлы балчыкта аягына салкын тидереп шешенеп үлгән. Низам, абыйсы белән өй борынча йөрөп көн күрә. Ләкин ничек кенә кыен булса да хәер сорашып авылдан ары китми, чөнки мул хәер өметләнеп авылдан капчык асып чыгып киткән ятимнәрнең күбесе кире әйләнеп кайтмады; кемдер адашып үлгән, кем тифтан жан тәслим кылган, кайберләре исә, өтермәнгә элгеп, өйгә кайту юлын бөтенләйгә югалткан. Сигез яшкә олы булгач абыйсы сугыштан сонгы елларда өйләнерлек егет иде һәм үзе кебек бер ятимә кызын ризалаштырып иске нигезгә алып та кайтты. Ятимә кыз абыйсына хатын, Низамга исә жинги, апа һәм үги ана булды. Низам өйләнеп башка чыгар, өйдә зур кашык бушар дип, күпме генә көтсәләр дә өметләре акланмады. Низамга инде утыз тулып килә... Өч кешелек гаиләдә

берүзе яши, ике кешелек ашый, өч кешелек эшли. Клубка көн саен төшө үзе... Кызлар аны якын китерми. Өсте-өстенә кигән кепкаларынын ике катлы козырегын, кечкенә буйлы абыйсыннан калган көчтүннен кыска жиннәрен, каеш урынына чалбар билдәменә уралган бичәүкәсен, түбә буявы белән тигезләп капланган кызгылт ботинкаларын күргәч, көлми нишләсеннәр инде... Низамнын кушаматы юк. Ул үзе кушамат. «Син Низам мәллә?!»—дип өстенә әйтсәләр кылган жүләрлегенне аңла шуннан. Малайларга Низам дигән исем кушу бетте.

Акылдан шашмаган ул, жүләр генә. Колхоз акча биргәч киbet тирәсенә жыелган дивана, тинтәк, ахмак, котырған ирләрне күрсәгез сез—Низам ул көнне авылнын ин акыллысы, сабыр, тәүфыйклы баласы булып кала. Низамнын холкы гел бер төрлө—дуамалланмый, кызмый, сүгенми, рәнжетми, бары тик, чамасыз беркатлы гына. Кичерегез, беркатлы кеше дип безнен якларда тиз ышанучан самимиләргә әйтәләр. Расланмаган хәбәрләргә, ялган идеалларга, буш вәгъдәләр һәм су кушылган жинүләргә ышанып яшибез ич әле... Димәк жәмгыятьебезнен горизонталь баскычында яшәүчеләр—һәммәбез дә Низам кебекләр икәнбез. Хәер, сүз безнен турыда түгел...

Күз алдыгызга китереп карагыз: Алып, Салсал, Турайларнын өчесен бил алышка чакырырлык гәүдәсе белән Низам күнитек бие малайлардан өркеп яши.

Зират тавыннан хутлы төшөп, киbet күперенә кинәт борылганда Юаш Нотфулланың бәрән себеркесе төялгән арбасы кендегеннән ычкынды. Низамнын клубка киелеше иде. Нотфулла жөмлә араларына нокта куймыйча гына тоташтан шундый озын итеп сүгенде ки, алгы күчәрләр төртәнә элдәрәп качкан атны йөк янына куып алып килгәндә дә әйтер сүзләре бетмәгән иде әле.

Ник дисәң, әлегә күпер авылнын кыл уртасында, кичке тынгысыз халык кая бармасын гел шушыннан үтә. Ат биеклегә өеп төягән себеркеләр тавыклар фермасы өчен кышка әзерләнгән яшел витамин запасыннан иде. Өйгә алып кайтканынны күрәп, идарәгә барып чаксалар, көефне бозачаклар. Дөрөс, Сакал Шәйхи үз кеше, кырыс Указлар чыгарып тормас, ләкин идарә составында берсе-берсе чышмә башына торырлык егерме мужик, районга житкерерләр... Нотфулла тагын сүгенәм дип авыз ачканда Низамны күрәп алды.

—Апак, атны чигендер әле, мин арба башын кендегенә утыртам.

Килде Низам, атны йөгәнәннән тотты. Тик Юаш Нотфулла, күпме көчәнмәсен, күчәрдән төшкән арба башын күтәрә алмады. Юкә себеркеләре бүген генә урылган, чи һәм авыр иде шул әле. Гомер бие ат тирәсендә чуалган Низам нишләргә кирәген шундук аңлап алды:

—Үзем күтәрәм. Син чигендер.

Юаш Нотфулла, Низамнын женәннән куркып тагын сүгенә башлады, күр әле моны—кендеге тырпайган арбаны күтәрәп, урыныннан күчәрде, атны чигендергәнне дә көтмичә күчәрәнә утыртты! Ат хужасы сөенергә теләп «әгүзе...»не укый башлады, ләкин анын бисмилласы сүгенү катыш иде. Үзе кесәсен капшый—өч сум, биш, ун сум акча чыкса менә хәзер Низамга тотгырасы иде. Юк шул, куен кесәсеннән бая гына ачылган «Беломор» чыкты. Низам монысына ныграк сөенде.

Ә бүген кич ул күргән бер малайга «Беломор» бирде. Көн саен төпчек жыеп куаныч тапкан Низамнын тәмәкә өләшәп йөрүен аңламыйлар. Ул үзенчә әжәтен түләргә тели иде.

—Абыенныкын суктынмы?—диде бер кәрлә тәмәкече.

—Юк,—диде Низам күкрәк киереп,—абый «Памир» тарта. Сигарет ярата ул.

—Каян алдың?

—Юаш абый бирде. Арбасын күтәрәп кендегенә кидердем.

—Буш арбаны любой хәрәсән күтәрә аны.

—Менә кара, ышанмасаң, яфрак яшеле буялган.

Низам күлмәк жинендәге яшел сутны иснәтмәкче булып иелә, теге күрлә шулчак жирәнәп читкә тайпыла.

—Низам! Мин сине хәзер әнә теге тал ботагына элөп куям!

Өч батырга тиң Низам чиртеш хәтлек малай алдында куркак куянтга әверелә. Куып китсәләр тиз генә тоттырмас өчен бәла-казадан читкәрәк китеп баса. Үзе такмакмый-такмакмый аклана.

—Без синен белән ахириләр ич инде, агайне, тимә йәме...

Ах бу беркатлылык...

Табиғат кешегә кодрәтне тигез өләшми: дөньялыкка чибәрне—мәгънәсез итеп, акыллыны—явыз, көчлене—жүләр итеп ярата. Беркатлылар исә, өстенлек сөйгән кешеләрнен күнелен күтәрер өчен кирәк, патшалар янында йөргән шамакайлар кебек. Низам өеннән чыкмаса яшыләргә күнелсезрәк тә әле. «Кичә ник күренмәден?»—дип аптыратып бетерәләр үзен. Авырдым дигәннен ишетмәссен, җаваплары бик гади:

«Абийның «Пәмир»ын алган өчен жинги галошларны яшереп куйганые... Перәү болынына печән урларга бардык... Күлмәкне юганыем кибең өлгермәде...»

Башка очракларда жәен-кышын клубтан калмый.

Өйләнәсе килә Низамның.

Чаршау артында абыйсы белән жингәсе пышылдаша башлагач йокыга китә алмыйча интегә ул. Тынлап ята торган гадәтен сизенеп, Низамга урынны өйалды ягына жәя торган булдылар. Карлар ява башлагач кына өйгә кертәләр. Туна белми, ару-талуны сизми, жен-пәриләрдән курыкмый Низам. Төн уртасы дип тормый инеш ярына салынган мунчаларның челпек янган тәрәзәләреннән хатын-кызларны күзәтеп йөри. Пәрдә ярыгы калмаса шап-шоп юынган тавышларын озаклап тыңлап утыра. Хатыны булган ирләр иң бәхетле кеше аның өчен. Ул аларның юрган астында, мунчада нишләгәннәрен белә, тик барыбер күзәтәсе, ничьюгы тыңлап торасы килә.

Низам яшендәге карт кызлар да йөри клубка. Күнелләрендә мутлык булмаса, тәмле йокы сәгәтләрен әрәм итеп, яшылә янында бәясе төшкән мал кебек мескенләнеп йөрмәсләр иде. Карт кызлар яшь жилкенчәкләрне өйләнергә өйрәтә, өйләнгән ирләрнен күнелен күрә; азарлар-тузарлар, уйнаштан бала тапса табарлар, ләкин Низамны якын китермәсләр, үртәрләр генә.

«Низам, кыртыйсыңмы инде?»

«Кыртларга мин тавык түгел ич».

«Кем сон?»

«Әтәч. Менә син ичмасам кыртый торган тавык. Оядан качып чеби чыгарыр чагын житкән.»

«Андый тавыкны карангыга ябалар ич, Низам!»

«Кичә Нәгыйм абыйлар мунчасына япканнарые сине».

«Кит моннан, аузына сиим, тинтәк, дивана, паражит, кеше әллә ни уйлар!»

Берәү әрли, бишәүләр көлә... Анламассың бу сазамыкларны... Ә менә Гадилене мунчаларда күргәне юк Низамның. Вәт өйләнер иде ул ана. Айгыр жигеп урлар иде. Гадилә жылый башласа ул аны чаршау артынан ишетелә торган сүзләр белән юатыр иде. Туй итмәсләр, мәжлесләргә бик күп ризык китә. Мулла никах укыр ярты сәгәт буге... Хи, ярты сәгәт кенә түзәргә була! Аннан соң Гадилә гел синеке. Эзләп клубка чыгасы юк. Тезмәгә—печәнлеккә күчеп яшисен, жәй буге сөешәсен. Кышка кергәч чаршауның бу ягында Низам белән Гадилә, ә теге якта абыйсы белән жингәсе, менә хәзер яшыләрне тыңлап ятсыннар. Ник мышныйсыз анда дип, инде Низамнан сорап карасыннар, җавапны күптән әзерләп куйды: «Иртәгә иртүк эшкә торасы бар, ашыгыбрак йокыйбыз...»—дияр. Их-ма! Хыялы күзенә күренә инде. Гадилә генә алдалап йөртә. Беркөнне, бөтен кызлар алдында тел яшермичә, сөйләште әле ул Низам белән.

«Мин нәрсәгә кирәк соң сина?»—дигән була.

«Уенчык итеп уйнарым»—диде Низам.

«И, жүләрем...»—диде Гадилә сөенеп. «Жүләрем» дигән сүз сөйгән кызлар авызыннан бигрәк ягымлы булып ишетелә икән. Тынлап торган кызлар көнчелектән нишләргә белми, кайсы көлгән була, кайсы елмая... Гадилә юата белә, очрашуны үзе билгели:

«Урамда икебезнең бергә йөргәнне күрсә, әни үтерә мине. Бүген төнгә уникалә жил тегермәне янында көт».

Төнгә уникаләдән иртәнге бишкә чаклы көттә Низам. Әле тагын көтә ала иде, тик иртән иртүк ат жигәсе бар.

«Мин килдем, килүен, тик син инде кайтып киткәниен. Бүген әниләр йокыга киткәч чыгам, түлке көт, Низам»—ди Гадилә, кичәгесе өчен үпкәләми.

«Билләһи, валлаһи көтәм Гадилә!»

Һәм Низам уенчыгы килмичә жил тегермәне яныннан китмәскә булды. Төн үттә, ай сүндә, чык кипте. Жигүле атлар тезелешеп Торна күленә печәнгә китте. Ә Низамның алашасы аратасында салам чәйнәп калды.

Аны сынык канатлы тегермән астыннан табып, уята алмыйча арбага салып алып кайттылар. Жингәсе эшсез калган колхоз аты өчен үтез арканлый торган бау белән кыйнады. Аннан соң Гадиләләргә барып, гонаһсыз баланы үртәп йөргәне өчен, карт кызны каргый-каргый әрләде... Һәм бу каргыш, киләчәктә Фазыл башына төшәр дип, кем уйлаган?!

Уенчык Шәмсия, яки башсыз—күзсез малайлар...

Бу тормышта уеннан уймак чыгару бар бит әле. Жингәсе кыйнаганга карамады, Низамның гыйшыклы күнеле уенчык көттә.

Сазамыклар күкрәгенә буге житмәстәй малайлар Гадиләдән күнеле бизгән Низамны өйләндереп куйдылар бит, тәки...

Яшерен-батырын түгел, авылның нәкъ икенче ягында тагын бер сәер кеше, Низамнан да беркатлырак ятимә хатын Шәмсия яши иде. Авыз чалшайтырга ашыкмагыз, мен моржалы авылга ике жүләр күп түгел ул. Хәтта туксан капкалы Чыпчык бригадасының да Әки атлы бер катлы агае бар. Бактын исә, бу күрсәткеч башкалабыз белән чагыштырганда—йөз. Рәсәй белән тулаем чагыштырганда мең тапкырга кимрәк. Яшьлектә сөйгән ярларыбыз, парлашып тормыш кичкән багалмаларыбыз: «И, жүләрем...»—дип әйтәләр икән, димәк без сөелгән минутларда үзез без Низам белән Шәмсия хәләнә...

Авылда гомер бакый яшәп, шөкер, Шәмсия данлыклы «сары йорт»ка эләкмәде. Ул яшь пенсионерка. Жәй көннәре колхоз эшеннән калмый. Июль чөлләсе дип тормас—аягында баганалы оекка киелгән галош, өстендә бәби итәксез, озын жиндә көлсү күлмәк. Татарча жәеп бәйләгән яулыгы кайчан күрмә—ак булып. Ул ике як күршесеннән гайре кешеләргә танымый. Авылныкылар аңа сәләм бирми, аралашмый, ләкин телдән төшөрми. Низамнан аермалы буларак, күзенә күренсә ни ишеткән, ни белгәнән бәйнә-бәйнә сөйли, жөмлеләр арасына нокта куеп тормый, сулышы житкәнче әйтәсен әйтеп кала. Икенче сулыш алганда теге тынлаучы үтеп киткән була инде. Шәмсиянең өе иске, ярдәм итәр кешесе булмагач, вак ботак утыны гына тартып ташый, эре мал асрамый—ике баш сарыгы, бер кәжәсе бар. Үзалдына сөйләнәп йөрүе дә гел шул көндәлек мәшәкатләренә бәйле. Авылның яшь «әтәчләре» өчен Шәмсия бик жайлы тәтәй, килгән бер хәсис үзен зур нәчәлник итеп таныштыра, вәгдәләр белән бичараның күнелен йомшарта, ашый-эчә, күнел ача һәм бәрәңге бакчасы ызаныннан чыгып кача. Икенче көнне Шәмсия,

сөөнөчөн уртаклашырга теләп, үзәлди сөйләнә:

«Кенән кич кырын Казаннан зимлямир килеп бакчаларымны үлчәп ките, сигәк Хәсәнне Себергә кудырып бәрәңге жирләрен миңа бирдерәм диде, печән үстөрөрсен, тартып ташыйсы булмас, ике сарыгына кышка житәрлек курмы булыр ди.»

«Райком кешесе кереп өйгә акт төзедә. Сакал Шәйхине эшеннән алабыз, аның урынына үзем булам ди, өч көннән миңа өй салып бирәм ди, бик гыйшыклы, үзе төнә буге өстөмнән төшмәдә.»

«Кичә ике инженер килдә. Максимнарның мәктәптән туратып алган каен утыннары миңа тиеш булган икән бүген төяп китерәбез диделәр.»

Гап-гади жәйге бер кичтә малайлар тагын клуб ишеге төбөндә сөзәлөп калды. Подвалда «движок» тырылдый, кинобудкада аппарат чырылдый, ишек артында киномеханик сүгенә, залдагылар рәхәтләнеп фильм карый. Бушлай керергә теләсән кинонын яртысы беткәннен көтәргә туры килә, механикның ярдәмчесе ишек төбөннән китмичә сакта тора. Дөрес, кайсыбер көннөрдә малайлар подвалга төшөп движокның бензинын ябып куялар иде. Ут сүнөп кино өзәлгәч, клуб эчөндә сызгырыш, кычыкырыш, дөбөрдәтөп аяк тибеш һәм сугыш башлана.

Механик подвалга йөгөрөп движокны янадан кабызган арада залдагы халык түзми озын тәнәфес ясап урам ишегенә ябырыла, билет тикшерү бетә, бушлай керүчеләр өчен «коммунизм» башлана. Ләкин, соңгы көннөрдә яна механик Жит Каюм малае хәтсез усалланды. Әгәр, ут сүндөрүчеләрен берәрсен тотсам пожарный буасына сөйрәп иманнарын себерәм дип әйтә ди. Белдерүләргә үзе ябыштыра, беркемне бушлай кертми.

Малайлар, иманнарын исән-сау саклап кына, кинонын яртысы беткәннен көтөп йөреләр, маймыч өерә шикелле әле бер, әле икенче күлгәгә сыеналар. Низам өч катлы кепка арасына жыелган төпчәкләрен кабыза. Малайлар аны үртәргә кызык эзли, тәмәке тартмагач Фазылның авызы буш.

—Низам, сине Шәмсия чакырды.

—Чынлап мөллә?!

—Әйе, әйе,—дип күтәрелдә малайлар Фазылның унын хуплап,—бик күптән кызыгып йөри икән инде ул сина.

—Жалганлайсыздыр әле.

—Кем ялганлай—безме?! Ышанмасаң, әйдә, Шәмсия урын жәеп бер чуен аш пешереп, ике чөкүшкә аракы белән көтөп торам, диде.

—Чынлап мөллә?..

—Чынлап. Әйдә!

—Әйдә, әйдә,—дип, әйлән-бәйлән уйнагандай, түгәрәктән чыгарга ирек бирмичә, Низамны алып киттеләр.

Бай кеше капкасына бер йозак элсә, ялгыз хатын бишне элә. Әллә куркудан, әллә мал кадерен сакларга теләпме—Шәмсиянең капкасында эчке яктан жиде терәү бар иде. Дөбөрдәтә торгач, ике-өч терәү ауды. Урам ягы тәрәзәсеннән:

—Каравыл кычырам, китегез!—дигән тавыш ишетелгәч, малайлар тынып калды.

—Шәмсия апай, райкомның теге кешесе килдә. Ач капканны.

—Хәзер, хәзер ачам!..

Капка ачылуга, Фазыл белән Мәгъсүм ике кулыннан сөйрәп, башкалар этеп дигәндәй, Низамга кире чигенергә ирек бирмәделәр. Шулай итеп жиде күсәк янадан терәү булды. Малайларның уйлавынча, өй эчөндә нидер дөбөрдәргә тиеш һәм аннан соң, бите-күзе тырнанып, Низам очып чыгачак. Әгәр, кино беткәнчә дип клубка ашыкмасалар, малайларга ай-һай омак көтәргә туры килер иде.

Шәмсия апагызның алпамшадай көчле, нарасыйдай ягымлы, ком гарәбе шикелле әрсез, аю кебек талымсыз егетне әле бүген дә куып чыгарырга исәбе юк. Икенче көнне үк капка терәүләрен утынга турап Низамга тавык бөлеше пешереп бирде ул.

Абийсы белән жингәсә эзләп килмәделәр Низамны. Карыны ачса ашаган жиренә кайтыр әле диделәр. Ат жигәр вакытка уянып: «Жарар, мин киттем!» дисә дә қояш баеганда ул янадан Шәмсиягә әйләнеп кайтты. Ярты ғына сәгатькә клуб янына да килеп китте әле. Кино карарга түгел, малайларга «кияү бүләге» өләшәргә. Ачылмаган бер кап «Аврора» сигаретын малайларга таратып бетерде. Гомердә тәмәке тартмаган Фазыл белән Мәгьсүмгә дә эләкте.

Низам өч қозыреклы кепкасын ташлап яланбаш килгән, сул якка таралган чәче күпереп тора. Кыска жинле сары күлмәге сырлы бәләк астыннан әле яна чыккан. Үкчә астында тапталып йөргән сатин ыштан балагы қыскартылган. Ул «Аврора»ның икенче кабын өләшмәде, бер сигарет шудырып малайлардан ут алды. Авызын клуб түбәсенә төбәп, эчендәге төтенен сытып чыгаргач, уенчыгы исенә төште бутай.

—Кайтам! Шәмсия жингәгез эзли чыгар.—Һәм ул сабуллашырга теләп, кулын сузып торды. Малайлар берәм-берәм килеп ана кул бирде.

—Әллә акыл кәргән инде моңа?!—дип, сынык теш арасыннан төкерек атты Мәгьсүм.

Арадан бер зуррагы жавап тотты:

—Һе! Өйләнде димиләр, башлы күзле булды диләр бездә...

Башсыз-күзсез малайлар көнләшеп, Низам артыннан карап калды.

Төртеп төшер

Икмәк белән пычак гел бер табында. Икесе дә үз урынында. Берәүләр житештерә, икенчеләр булә. Житештерүче бүлүченә сөймәс, бүлүче житештерүченең мон-зарына қолак салмас.

Кемнәрдер тир түгә, эзләнә, таба, югалта, ялгыша...

Кемнәрдер шул кешеләрне бәяли, һөкемгә тарттыра, акыл өйрәтә, мәхрүм итә.

Байлар һәм хәерчеләр, явызлар һәм мескеннәр, түрдәгеләр һәм ишек төбәндәгеләр, комсызлар һәм гаделләр, кораллылар һәм буш куллылар, сайланганнар һәм сайлаучылар арасында барган мәңгелек көрәш—яшәү дип аталадыр...

Фазыл әлеге хакыйкатынең кайсы төркемдә соң? Шушы яшенә чаклы тапкан-табынган мөлкәте юл капчыгына сыйса да ул үзен сукбай дип исәпләми. Матди яктан нужасы юк. «Ак Чишмә»нең төгәллек сөйгән булдыклы хисапчылары, үз көенә яшәргә күнеккән бораулаучыларны акча алырга кайчан кайтырлар микән дип, кул кушырып көтеп ятмадылар. Исәбенә тиешлесен банктагы керемнәргә күчерә тордылар. Шунда ук пенсиясә дә жыелып бара. Яна сәясәтчеләр акча белән шаяра башлагач абзагыз бөтен булган сәмәнән талир тәнкәләргә авыштырды.

Көрәшмисең икән—тәнендә жанын бар килеш яшәүдән туктыйсын! Бәхет өчен көрәшәргә дисән, балачактан бирле авырлыкта чыныгып үскән Фазылның физик көче житәрлек. Язмыш сынаулары һәм югалтулар хисабына яши-яши жыелган акыл көче жинеләргә ирек бирмәс. Ир егәрә—физик һәм акыл көчендә. Ә егәрлекне бездә ат көче белән үлчиләр. Татар тумышыннан жигүле ат инде ул. Ат жигүчеләр безгә утырып йөри, йөк төяп ташый, сүгенә-сүгенә камчылый, дилбегәнә кая тели—шунда тарта, тутарып болынга жибәрсә кушаякны аркан белән тышсаудый...

Вагон тәртәсенә ат булып жигеләргә әзер ул бүген... Фазылның калган гомере—бәхетнен бер төре. Ә бәхетле кеше бервакытта да үзен ярдәмгә мохтаж мескен дип санамый.

Тагымалы язмышны алып, Әжәл эзләп тапмаслык сукмакка качасы иде бу тирәдән. Ә балки, киресенчә, каршысына чыгасыдыр? Нигә дип әле аны урын өстендә көтеп ятырга?!

Фазыл юл читенә чыгып басты.

Көн оешып житмөгөн эле. Кояш күлөгө кыскартырлык күтөрөлмөгөн. Жиллөр жылынмаган. Исән кайткан сьерчыктар, кырларга сибелмичө, авылдан качып электр чыбыгына тезелешкөн. Көздөн коргаксып калган саран болыннарда үлөн ялварып кычкырган көтү тавышы эле жакындагына...

Ул башта Чаллы ягына баручы машиналарга кул күтөреп карады. Күбесенчө «КамАЗ»лар чаба, юк чапмыйлар, бер-берсе белән узышалар! Унга-сулга карамыйча, бәйге тоталар—һәммәсе үзенң финишына ашыга. Һәм Фазылның кул күтөреп басып торуы аларга хәерле юл, изге жинүләр теләп калу ише генә. Иллеләп машинага сәлам бирде ул... Шуннан сон Казан ягына ашкынучыларны аулау өчен трассаның икенче ягына чыгып басты. Шунысы сәер, Актаныш ягына вагонны ияртергә теләмәүләрен оптимист Фазыл үзенчә яхшыга юрады...

Казан ягына бәйге тотканнарның да ана исе китмәде. Бөркәүлө-бөркәүсез, йөклө-йөксез, прицеплы-ялгыз, иске-яна машиналар кул күтөреп торган ир уртасы кешене үртәп, киресенчә, тизлекләрен генә арттыралар. Хәтта, исереккә санапмы, аның турысына житәрәк, бәла-казадан сакланып дигөндәй, рульне юл уртасынарак каералар иде.

Ярты сәгатләр вакыт үткөндөр инде, шәт. Үртәлдә Фазыл, һай үртәлдә... Ялыныч көнгә калсан юк инде ул, штурвал үзенң кулда булсын икән! Менә тагын бер генә машинага өметләнеп карый да вәссәлам... Юк, монысы туктамады, ярый, әнә теге ак кабиналысы туктар кебек... Менә тегесе өметлө күренә... Тагын берне генә... Тагын... Бетте, сонгысы... Юк тагын иң сонгы тапкыр күтөрәм дә кулымы вагоныма кереп ятам... Тагын бер генә... дия-дия, Фазыл инде күтөрелгән кулын төшерергә дә хурлана башлады. Дөрөс юлны күрсәткән юлбашчы һәйкәлө кебек, Мәскәү ягына карап, тораташтай басып тора. Бил сөяген вак тешлө пычкы белән кискән кебек, сызлавы көчәйде.

Ә менә бөтенләй өметләнмәгән транзит килеп туктады: аклы-кызыллы, зәңгәрлө буяуларны кызганмыйча буяганнар үзен. Бөркәүлө арбасы йөк ташучы поезд вагоны кадәр озын, калай тышлы, алты күчәрлө. Чит ил сүзләрен самолеттан укырлык зур итеп язганнар... Тормозлары «чыш» итүгә кабинасының сул яктагы ишегеннән бер кыз сикереп төште, төшүгә үк аяк астында барган буаз сумкасын тартып алды. Фазыл, ул кызыгач ишек ябарга ирек бирмичә, шофер белән сөйләшергә тотынды.

- Туганый, әнә теге вагонны Казанга чаклыгына алып бар әле.
- Вакыт юк!
- Нибарысы житмеш чакрым ич инде.
- Ашыгам!
- Әйбәт вагон ул! Төзөк, тагарга да жайлы.
- Көтәләр мине!
- Түдим мин, күпме сорасан да түдим.
- Ярамый!
- Алайса кольцога чаклыгына! ГАИ постында калдырырсын.
- Яп ишекне!

Туктамаганнары өчен сызлануга өстәлгән хурлыктанмы, әллә бу транзит автопоездның кирәкмәгәнгә туктавына ачуы чыгыпмы—ишек шактый ук каты ябылды.

Син—Казанга, мин—Казаннан

Ялынычлы мөсафир әлегә Фазылгына иде, инде икәү булдылар. Кызыл, бөркәнчеген жылкәсенә төшереп, кара күн куртка кигән. Тар итгә дә күннән тегелгән, материалы житмәгән ахрысы—тезен капларлык түгел. Ә инде елан кабыгы сыман колготки күн куртка белән күн итәкнең дәвамы кебек кенә. Шәмәхә шакмаклы тыгыз брезенттан тегелгән сумкасы да таныш, андыйлар базар тирәсендә күн күргән алыпсатарларда кул саен берәү...

—Мин ничек машина туктатырга белмим, син утырганыннан төшөп калдын.

Кызый, йөзен яшергәндәй, Казан ягына карап баскан иде, Фазылның сүзләрен бәйләнгүгә саналмы, җавап кайтарырга кирәк дип тапмады. Ул йөк машиналарына кул күтәрмәде, автобус көтөргә иде ахрысы исәбе. Фазыл да, иртәнге уйларыннан ваз кичеп, юл кырыена ник чыкканына үкенә башлаган иде инде.

—Ә монда автобуслар туктамый. Иске зират өстендә торабыз синел белән. Күпме хәвеф күрдө бу тау бите... 1971 елның җәендә Әмир Ашрапов белән юл төзүчеләр өчен су скважинасы бораулаган идек без монда. Кире күмдерделәр. Бу юлны «Каздорстрой» салды. «Каз» дигәне Казан түгел түлке, Казакъстанның юл төзүчеләре... Ул елны мин әле Ростов өлкәсеннән яна гына укып кайткан идем... Хәер, боларны нәрсәгә дип сөйләп торам инде мин сина... Сыртын белән тынлагач?! Туктамаган машиналардан да хужы икәнсен син,—диде дә, кызыйга, тыз-быз килгән машиналарга, гомумән, егерме көнлек дөньясына кул селтәп, вагонга таба атлады. Башта әкрән генә атлады, чөнки алга таба нишләргә кирәген белми иде әле ул. Берәздән, тормыштагы барлык кимсенүләрдән котылу чарасын тапкандай, адымын тизләтте. Әгәр теге кызый эндәшсә туктатып кала иде... Туктатмады кызый, әмма кире борылып Фазылның эзенә карап калды үзе.

Хәлләрәк төзелеш оешмасының тулай торагы чаклы автобус тизлеген киметмичә, битараф кына узып киткәч, күн тышлыклы кызый да юлның икенче ягына чыгып басты.

«Бу кызга да мәшрикъ белән мәгърип икесе бер якта икән»,—дип уйлап куйды, яшел вагонның тәртәсенә килеп ябышкан Фазыл,—максатлы кешенең юл юнәлеше үзгәрмәс иде...» Хәер, башкаларда ни эше бар, кыйбласызлар күбәйдә лә бу заманда...

Көчен кая куярга белмәгән шалапай кебек тәктомалдан вагон тәртәсенә барып ябышкан Фазылны күрмәмешкә сабышса да кызый кызыксынырга мәҗбүр булды. Кояш астыннан алып китеп, тар урман күләгәсенә урын алыштыра ахрысы бу, дисәң—юк, тәртәсеннән көчәнә-көчәнә, чыраен сытып тарткан саен алгы көпчәкләре олы юлга таба борыла, ә яшел вагон үзе тар урман тоткынлыгынан котылмакчы. Жир өстенен көпшәклегә хут алырга ирек бирми, йолкып-йолкып тартканда гына көпчәкләрен кыймылдаганы сизелә. Фазылның нишләргә теләгәнән бик төшенеп житмәсә дә юлаучы кызый интеккән кешегә булышырга кирәк дип тапты һәм базар сумкасын каен төбенә сөяп кулларын бушайткач, яшел вагонның артыннан этешә башлады. Юл өзегендә бик күп машиналар эткәнгә охшый—кызый ирләрчә тырыша белә, көчен кызганмый, аваз чыгарып көчәнми... Ләкин тәртә читкә каерамы—вагон таш юлга чыгарга теләми, чит-читләп бара. Менә тизлегә дә артканнан арта тора, чөнки ярты чакрымга сузылган таулы юлның сөзәк өлеше иде инде бу. Кызый тиз генә һушына килеп вагонның алдына чыкты һәм Фазыл кулындагы тимер тәртәне бөтен гәүдәсә белән жиргә батырды. Тәртәнән бөгәлжәле башы шуып барган жиреннән көпшәк чирәм астына кереп кадалгач, вагон сискәнеп туктап калды.

Алар бер-берсенен күзенә карамадылар әле.

—Каян килеп тыгылгансыңдыр, үзем дә тәгәрәтә идем.

—Үзем, имеш,—дип шамакайларча үртәде кызый,—мин килеп тотынмасам вагонын тау астына очасы иде. Рәхмәт әйтәсе урында әтәчләнеп тора ичмасам...

—Мин бит инде аны тау астына очырырга дип кузгаттым.

—Ие... Ну бар алайса, төртеп төшер.

—Хәзер, документлар белән биштәрәмне алып чыгам да, Аллага тапшырам. Бу арбаның урыны күптән упкын төбендә.

—Әллә чынлап әйтәсен инде?

—Утыз ел буге сөйрәп йөрдөм мин аны. Жимерергә вакыт. Юкса,

язмышымнын кара сакалы кебек, котыла торган түгөл. Бөтен яшылегем шушы вагонда үтөп китте. Эш урыным, клубым, кунакханам, нигезем, гаиләм дә шушы вагонда... Инде улым үсөп житеп утка-суга керердәй егет булгандыр, ә мин һаман вагон карачкысы.

Кызыл шундый итеп текәлеп карады ки, хәтта Фазылның сызлануы көчәйгәндә күбәя торган мангай жыерчыклары югалды, әйтеләсе фикерләре буталды. Жавапка караш кайтара алмады абзагыз, гаебен танып читкә борылды. Чынлап та, нигә соң әле уз арбасындагы йөкне монарчы бөтенләй күрмәгән-белмәгән кыз бала арбасына күчереп маташа ул?

Ләкин бүгөнгә тамашанын сәхнәсә тарайды, инде қояш алар барып житә алмаган шәһәр өстендә баеп бара. Машиналар туктамаса юл өстендә кич утырып өчен ышык урын юк. Берәр авылга таба жәяүлөп атлыйм дисәң, базар юлында адашып калган шакмаклы сумкасы урныннан кузгатырлык түгөл. Нинди уйга килергә, нинди рольгә керергә дип, сайланарлык мөмкинлекләр күрәнми. Ә яшел вагон тирәсендә өмөт бар...

—Танышыык әле тизрәк, Гөлсәяр мин.

—Гөлсәяр?!

—Нәрсә куркып калдың? Гөлсәярләр белән гаебен бармы?

—Курыкмадым. Татар илен аркылы-торкылы йөрөп тә мондый исемне беренче тапкыр ишетәм.

—Игезәкләр без. Беребез—Илсәяр, миңа Гөлсәяр кушканнар. Үзеннен исемән дә әллә кем түгелдер әле?

—Фазыл.

—Вәт. Әйтәм ич, безнен Акбулатта да ике Фазыл бар иде. Берсе акыллы, икенчесе—буйга озын.

—Утыз еллар чамасы элек булганым мин сезнен авылда.

—Нәкъ мин туган елны... Нишләп әле син елларны чама белән генә саныйсын, Фазыл әфәнде?

—Еллар белән айларга хәтерем юк минем. Көннәрне генә саный беләм... Ә гел вагонда яшәгән кешегә «әфәнде» диләрмени?

—Әфәнде, әфәнде! Хәзер бөтен ирләр дә әфәнде! Яңа байлар уйлап чыгарган кагыйдә.

—Ә сина Гөлсәяр кем дип дәшим?

—Туташ әле мин, кияүгә чыкмадым. Ирләргә баш имәдем. Ханым итәргә теләгән бер төнлек кияүләргә тәнемне сатмадым.

—Нәрсә сатасың соң син? Сумкан авыр күрәнә.

—Китап сатам.

—Китап?! Базардамы! Кием-салым, жиләк-жимеш, конфет мазар, ну ахыр чиктә «Буш ботлары» белән көнбагыш дисәң дә ышаныр идем. Китап сату, ничектер ышандырмый.

—Аның каравы, жаным тыныч! Рәкет бәйләнми, салым инспекциясе кызганып үтөп китә, кая килеп утырсам да лицензия сораучы юк.

—Табыш та юк.

—Көннеке көнгә житә. Байлык артыннан кумыйча гына эзли мин бөхетне.

—Китап яраткан кешене полиглот диләрме әле?

—Юк, библиофил диләр. Югары белемле библиограф мин үзем, махсус институтын бетердем. Чаллыдагы бер китапханәгә эшкә жибәрделәр. Көне буге көтөп утырасың инде... Китап сорап кәргән кеше йә студент, йә мәктәп баласы... Башкалары йөрми. Ай ахырында: фәлән-фәлән хәтле эшче, интеллегенция, хезмәткәр укый дип, ялган формулярлар тутырып, отчет бирәбез.

—Юкса ханәнне ябалармы?

—Бушка асрап ятмаслар шул. Ә болай мин жәмгыятькә күбрәк файда китерәм. Гади халыкка сатам, ялынмыйм—үгетләмим, эчтәлеген сөйләп кызыксындырам, алсалар сөенәм.

—Гөлсәяр туташ, нигә соң син утырган машинаннан төшөп калдың?

Бактын исә, монда ни тукталыш, ни кала, ни сала түгел.

—Дальняк иде ул. Польшага бара, әйдә загранкага дип кодалый башлады.

—Әйбәт ич инде. Бушлай гына чит илдә йөрөп кайтулары ни тора. Мин, менә ичмасам, чит илнең кайсы якта икәнән дә белмим.

—Ул транзитларга ышанып утырып китсән... Чит илләре Мари урманьында гына аларнын. Монысынын да куллары тизлек тартмасын минем тез башымнан эзли башлаган иде. Әнә абыем каршы алырга чыккан дип, юри синен янында туктаттырдым машинасын.

—Кая барышын иде, Гөлсөяр?

—Чаллыдан качтым. Сәүдәгәрләрнен алтын богавыннан. Кая гына урнашсам да эш көненен азагы бер—һәр яна бай утыз яшылек кыз баланың беренчесе булырга тели... Жәлеп яттылар ди менә... Казанда иптәш кызларым бар әле. Берәрсенә сыенып торырмын.

—Алайса син дә минем хәлдә икәнсең?!

—Ә сина нәрсә булган? Ир кеше! Сау таза! Төскә-биткә яман, буең таман...

—Ак халатлы кәккүк списать итте мине.

—Безнең гомер кәккүк кулында түгел! Зәгыйфь кеше ат урынына вагон сөйрәп йөри аламыни?! Баһадир бит син! Мин әйткән икән—димәк баһадир инде! Карале, вагонында эчәрдәй су юкмы? Сине кеше итәм дип, сөйли торгач тамак төбем көйле.

—Кирәксә чәй, кирәксә—мәй, ипи, йомырка, бәрәнге, май... Бөтенесе дә бар минем вагонда.

—Һи, жүләр әфәнде, шушындай хәзинә оясын чәлпәрәмә китерергә йөрисеңме? Әйдә, кире урынына илтеп куябыз. Юкса чәй эчкәндә чайпалып аска тәгәрәмәсен.

Кәгазьне агачтан ясыйлар ди. Китап тутырылган олы сумканы вагон янына алып килгәндә агачнын чын авырлыгын тойды Фазыл. Моны урыннан урынга күчереп йөри алгач Гөлсөярдә пәһлеван көчләре бардыр, дип уйлап куйды ул.

—Эшсезлекнең әйбәт ягы шунда, Гөлсөяр, кайчан получка бирерләр икән дип көннәрне санамыйсын.—Фазыл елмаерга бик теләгән иде, тик сызланудан сытылган чыраен үзгәртә алмады...

—Фатирым булмагач шунысы шәп—ай саен квартилата түлисе юк.

—Миннән курыкмыйсын дамы?

—Заложник итеп алмадын ич әле.

—Бәлки мин атарга хөкем ителеп, төрмәдән качкан берәр маньяктыр?..

—Әфәндем, китапханәчеләр, сатучылар—психологлар бит алар, яхшыдан яманны аера беләбез. Аннан сон, куркыныч кешеләр белән көрәшә-көрәшә көрәшчегә әйләнеп беттем инде. Мине үтереп кенә жинеп була.

—Шушы яшемә житеп тавык та суйганым юк.

—Күрөп торам. Ә нәрсә белән генә туенасын син Фазыл абый?

—Табигать хәзинәсендә ни бар—шуның белән.

—Майның унбишләрендә алмагач чәчәгеннән гайре нәрсә юктыр ул.

—Акчан булса һәммә нәрсә бар хәзер. Кыска итәкле кызлар бәлки чәчәк белән генә туеналардыр. Үзең әдәпле кыз кебек күренәсен, үзен ирләрне ымсындырырлык итеп киенгәнсен.

—Үрсәләнүенне аңлыйм. Кыр уртасында, ялгыз кыз, үзе яшь...

—Исен киткән икән...

—Мина исем китми дип әйтәсен киләме?

—Мыгым да селкенми хәтта.

—Кыз бала өчен бик авыр сүз әйттең әле син Фазыл абый. Монарчы күргән бер ир мина өметен азындырмыйча калмый торган иде. Шуларнын бәйләнүләренә түзәлмичә урыннан-урынга күчеп йөрим.

—Озын итәкле күлмәк кисән күрмәмешкә сабышып үтәрләр иде әле.

—Син моны юри әйтәсен Фазыл абый. Үртәү—ирләр хәйләсенен ин көчлесе, ин мәкерлесе. Мин юри кыска киям. Бозык ирләрне ирештереп йөрү кызык ич. Тынлап торсан хәсисләр юа телләнә, хәйлә кора, акчасы белән мактана, мәхәббәт легендалары уйлап чыгара, куркыта, алай да жинә алмаса ялына, ахыр чиктә елый башлый. Бактын исә, барысынын да максаты примитив—тик бер генә тапкыр...

—Ләкин мин түгел.

—Алайса вагонында төн кунудан куркасым юк икән...

Нәкъ менә шушы сүзне иштереп өчен тырышкан иде инде Фазыл. Кара күн костюм якасына яшеренергә теләгән озын нәфис муенына, күз төбенә күлгә төшерердәй куе керфекләренә, озынча янагына килешеп торган кылыч борынына, чәч юлы калдырмыйча күпертеп артка таралган купшы толымына, ике алмалы күкрәгенен төкәлегенә, итәк каешы буш килеш тә тотамлап куйган төзек биленә, һәм кысан колготки челтәрәннән яктылык чәчеп торган балтыр-ботларына карап, күрәләтә: исем китми дип үртәп торулары жинелдер дисезме? Әгәр сүз башыннан ук соклануынны сиздерсән кызнын йомыласы билгеле иде. Калсын ул. Соңгы вакытларда Фазылның бәгыренә үткән ялгыз төннәрнен берсен генә булса да уртаклашсын. Матурлык һәм сафлык һәрвакыт тансык. Хәтта көннәрнен санаулы булса да!

Ачык учак өстенә чәйнек эленгәч, Гөлсәяр хужабикәгә охшап калды. Ул күн костюмын саклар өчен утка якын килмәде, табын әзерләү мәшәкатенә чумды. Ак гипюр шарфы белән мангай чәчен каплады, иненә сөлге элде. Чүмеч белән су койдиртып бит кулын юды. Асылмалы сумкасыннан рәсемле пакетка салынган күтәнәчләрнен чыгарды. Ул арада Фазыл, билән ял иттерер өчен, үлән өстендә йөзтүбән сузылып ятып торды.

—Тавык суймый торган әфәнденен пычагы бар микән?

—Пычак тумбочка эчендәге икмәк янында.

Гөлсәяр пычак эзләп вагонга керде. Бу калай тышлы бүлмә зур тозак кебек тоелды ана. Сәкеләргә жәелгән урын-жир тузгыган... Артыннан ук тимер ишек шартлап ябылып да сине корбан итәр. Күнелендәге шик-шөһбәләрне таратыр өчен, кыз сөйләшүен туктатмады.

—Фазыл абый, бу ике чиләк йомырканы каян алдын?

—Хәмдия апаннан.

—Кем ул Хәмдия апа?

—Мәхәббәтем.

—Мәхәббәтен ояна килеп йомырка салып китәмени?

—Ие. Казанга сатарга дип чыккан чакта аркылы төшәм дә чиләгени белән сатып алам.

—Бәрәнгеләрен үргән.

—Утыртыр вакыт житте ич.

—Канистраң буш—суы беткән. Каен суы жыеп чәй кайнатабызмы?

—Китер монда, чокыр төбендә чишмә булмый калмас. Каен суы әче инде ул хәзер.

—Ник һаман чокыр төбенә ыргыласың соң син? Суга үзем барам.

Учагынын сүндермә.

—Адашырсын йә...

—Әйдә икәү эзлик чишмәне. Үзен генә табалмассың!

—Сумканны саклап тик утыр! Мин, Гөлсәяр туташ, утыз ел буге чишмә эзләдем.

—Ә-ә! Шулаймы?! Алайса аунап ятма, тизрәк йөр, кайткач эшен турында сөйләрсен.

Фазылга бик кызык тоелды әле бу очрашу. Бер чиләкле канистра тотып су эзләп китүе Гөлсәярне тагын бер кат сынау өчен генә. Чынлап та вагон янында төн уздырырга жыенамы ул? Су алып кайтканчы, сумкасын сөйрәп, билгесез тарафка китеп олакмасы?

Тар урманнын каеннары кашлакка чаклы гына озата барды. Яр астында кабыклары каушакланган гаярь өянкелер белән тамырга-тамыр үскән тирәкләр каршы алды. Авылсыз тирәкләр. Димәк, авыл бу үзәннән күчеп киткән. Тал-тирәкләр бары тик авылда гына үсә.

Үз урнында чокыр-чакырлар, тигәнәк һәм кычыткан камыллары, сагышлы карга ояларын калдырып кая киткән бу авыл? Чишмәсе кипкәнме? Ут йотканмы? Су басканмы? Юк, харәбәләре күренми, су комы утырмаган, черек улаклы чишмәсе исән. Бу авылны шәһәр йоткан...

Ә бәлки, чишмәләренен суы тәмсезләнгәч китеп барганнардыр? Әнә, авылдан бушаган бакчаларны бульдозер белән тигезләп, казыклар какканнар. Казык аралары тигез—димәк дача төзәр өчен өлешлөргә бүлгәннәр.

Савытны тутырып, капкачын якпач, ул аны күтәреп карады. Туктап-туктап, ял белән алып кайтканда, түзөргә була кебек... Кинәт ул, үзенә ниндидер игътибар барлыгын сизгәндәй сискәнеп, артка борылып карады... Якын-тирәдә кеше күренми. Ләкин, казыклы өлешләр беткән жирдә, тирәк янында тутарылган арба кебек, сырлы калай белән тышланган тагылмалы яшел вагон тора иде. Аннан ерак түгел бораулау вышкасы күтәрелгән. Читтән күзәткәндә ул тал-тирәкләр арасында үсеп утырган кебек.

Фазыл алган суын кире түгеп, шул вагон янына ашыкты.

«Кем бригадасы икән? Ник тавыш-тыннары юк? Сулары чыкты микән?»—дигән сорауларга тагын әллә ничаклы кызыксыну өстәлдә...

Аны, тутан нигезенә әйләнеп кайткан мосафирныкы кебек сөенү хисе биләп алды. Әле монда, әле тегендә сугылды, бораулау майданын әйләнеп чыкты, вагон ишегенә ябышты, платформага менгәч кабина төрә-зәсеннән үрелеп карады, әмма хужалары күрәнмәдә. Эшнә төгәлләгәннәр болар: скважинага насос төшереп, каеш кабыклы чыбыкны жирдән сузып кына жәһәннәмдәге баганадан электр сузганнар. Яна гына киткәннәр ахрысы—су канавы чыланып тора, вышканы да аударып өлгөрмәгәннәр. Их, сызгырып кына элеккеге хезмәттәшләренне чакыр иден дә, агрегатны кабызып, жир кабыгын шалтыр-шолтыр китереп тик бер генә көн бораулап кара иден! Калган унтугыз көнә Әжәлгә бүләк булсын... Яшисе килмәсә дә эшлисе килә Фазылның...

Хискә бирелеп, платформадан жиргә сикереп төшкәч, ул кисәк авыртудан бермәлгә өнсез калды. Ләкин озак утырмады, буш канистранын капкачын ачып, скважина авызына килде, кыска баганага кагылган тимер әржәдәге ак төймәгә басты... Шаулап бәрәп чыккан су Фазыл кулындагы тар бутазлы савытны йолыккалады...

Эчтән бикләнеп йоклаган икән, су тутырып, гөрләвек агышына куанып басып торганда, вагон эченнән бер егет килеп чыкты. Ул чыгу белән үк Фазыл өстенә ыжгырып килсә дә кул уйнатмады, жикеренде генә. Ала-кола костюм чалбардан «омон» кешесенә охшап торса да ул анын көндәлек эш киеме икән—баштан-аяк кызыл балчык измәсенә быкырлаган иде. Сары чәчле бу кара урыс Фазылның күзенә Әжәл булып күренде.

—Ник утка тыгыласын белмәгән башың белән! Әгәр шунда насос янса?!

—Нихәл, брат?! Кем бригадасыннан син?—дип, Фазыл кочагын жәеп күрешергә риза иде.

—Ә сина нәрсә, барыбер түгелмени?!

—Без бит коллегалар... Кайсы оешмадан сез?

—Шәхси милек бу... Синен кебек коллегалар монда күп йөрде инде. Йә торбаны чәлдәрәләр, йә электр чыбыгын өзгәләп алып китәләр.

—Сон брат, мин бит үз кеше!—дип өзгәләнде Фазыл.

—Да пошел ты! Әле син һаман үз аягың белән китәргә теләми-сенме?—һәм ул кесәсеннән телефон чыгарып читкә борылып басты.—Алло! Шеф, монда бер псих килгән... Патруль жибәр әле.

Калганын тыңлап тормады инде Фазыл. Черек улаклы чишмәдән су өстәп, килгән эзенә төште.

Уннан сулга күчәрә-күчәрә канистра сөйрәп кайтканда, лимон сыман кояш жиргә төшеп, әфлисун төсенә кергән иде инде. Вагон янындагы

нәни учак жан тергезеп маташа. Гөлсөяр Фазылны күреп алу белән ана каршы йөгәрде. Туташ инде кыска итәкле күлмәкләрен ак сызыклы зәнгәр спорт костюмына алыштырган. Килә-киләшкә үк Фазылның су салкыныннан күшәккән кулын кысрыклап канистра тоткасына ябышты. Абзагызга авыр күтәрергә ярамаганны чамалый иде инде ул.

Су килгән арада Гөлсөяр тар урманнан бер тотам төпле юа—уксын жыйган. Әле бер сәгать элек кенә, үз-үзен әллә кемгә куеп, Фазыл кебекләргә сәлам бирергә дә теләмәгән, горурыктан ашкан тәккәбер, баш имәс, таныш булмаган ирләр гаменә битараф күренгән Гөлсөярнен тышкы киemen генә түгел холкын алыштырып куйганнар, гүя. Бер сәгать вакыт өчен хәйран зур үзгәреш инде бу! Фазылның хәтта: «Бик ашыга иден, кунып каласыңмыни?»—дип янә үртәргә исәбе бар иде, ләкин баягы горурыгын жинәргә азапланган кызның күнеле кителдән теләмәде.

—Яшерен-батырын түгел, чишмәдән су алып килгәнче китеп баргансыңдыр инде, дигән идем...

—Бу вакытта Казанга килеп төшсәң—ул бандит оясында нишләмәк кирәк? Төнлә транспорт юнәлп йөрми, такси туктатсан тагын—ялгыз кыз баланын кул күтәреп торун дәрәс аңламаслар... Шушы учак сүнгәнче таң атар әле. Зур эшләренә иртән башларга кирәк.

—Әгәр учак төн уртасында сүнсә?

—Керәм дә ятам вагонына, эчтән бикләнем. Ә син Фазыл әфәнде, утсыз күмерләренә тәгәрәтеп утырысын. Лутчы сүндермә инде... Язгы төндә салкынча ул.

—Син Казанга, мин—Казаннан...

—Шәһәрләр борын-борын заманнан ук сәүдәгәрләр өчен төзелгән, тауар алыштырырга базарлар кирәк булган. Мин базардан курыкмыйм.

—Ә миннән?! Әле милиция хезмәткәрләре килергә мөмкин. Сине минем кеше дип уйларлар. Суга барган жирдә сүзгә килеп кайттым...

—Кешедән куркырлыгым юк. Кирле-мырлы сөйләп маташма. Әгәр, кул сузмасан, беркая да китмим.

—Алайса сер бирмәм. Бәлки берәр атнага утырмага калырсин. Иптәшкә шәп кеше син.

—Тормыш иптәше кирәк мәллә?

—Юк. Иптәшкә иярәп йөри торганы кирәкми. Хатын кирәк.

—Өйләнәсе кеше арбаны юл читендә тугармый. Ат жигәргә вакыт.

—Бу вагон минем өчен тау астыннан тәгәрәде инде.

—Ярар, мин аны синнән сатып алам.

—Үзем өстәп түлим, рәхәтен күр.

—Башыны кая куярга белмәгән көннәрдә килеп егылырсын, өске сәндәрәдәге урынынны саклармын. Гел син эзләп табардай жирдә тукталырмын.

—Сөйләшүбез сәхнәдәгечерәк бара. Әллә уен, әллә чын, әллә мин шыттырам, әллә син үртисен... Кайсыбыз кунак—кайсыбыз хужа?

—Беләсенме, Фазыл абый, кечкенә чакта, яз житү белән, күрше-тирәдәге кызлар жыелышып, бәрәнге бакчасына ябырыла идек. Кар астыннан юылып чыккан чөчәкле пияла ватыкларын учыбызга жиябыз да тәрәзә каршындагы чирәмлеккә өябез.

—Кулыгыз киселмиме?

—Пияла дигәч тә, тәлинкә ватыклары, чынаяк-чоқыр китекләре, ислемай шешәләре ич ул. Без аларны тезеп, үзбездә өй бизәшле уйный торган идек. Һәркем үзенен уенчык өен бизәп бетергәч, бер-беребезгә утырмага киләбез, янәсе кунакка йөрешәбез, күчтәнәчләр бирәбез... Бүген менә шул балачагым, искә төште. Минем бу вагонның эчен бизәп карыйсым килә...

Сикеримме... мендәреңдә?

Көндөзгә тәүбә төн уртасы өчен әйтелми.
Вокзал урындыгында төнгө поезд көткөндә юлыккан очраклы күршәңдә кайвакыт якын туганга әверелә.

Шәм яктысы вагон эчендәгә бөтен серлелекне үз тирәсенә жыйган. Табада туралган уксын өстенә сытып кыздырган йомырка тәбәсә чыжылдый. Буйга ярылган яшь кыяр көнбагыш маена чыланган, савытыннан бөтә килеш төшкән балык консервасы янында телем-телем аксеркәле редиш тәгәрәшәп ята. Кәгазь кирпечле ананас суы белән «Кагор» шешәсе арасында буш стаканнар икеләнәп тора. Сынар тәрәзәне йөзә белән каплаган кытай сөлгөсенен эре бизәкләре шәм шәүләсендә биешә. Чәчәкле тартмада теземнәргә салынган шоколад конфетлар өстендә кул күлгәсә уйный.

Шешә бушагач, шәм ике тапкыр сүндә. Беренчесендә, Гөлсәяр кул сыртындагы черкигә сугам дип, ялгыш жил чыгарды. Анысын тиз кабыздылар. Икенче юлы Фазыл үзә юри өрәп сүндерде һәм учындагы шырпы кабын урыны жәелгән сәкә өстенә ыргытты.

—Бар, ал шырпыны!

Мин нәрсәгә кирәк инде сезгә, дигәндәй, ашыгып-ашыгып янган шәм сүнгәч табын өстенә төтен таралды һәм бу ис, борынны ярып кереп, кандагы шәрабның куәтен көчәйтә кебек иде. Ике арада сизгер карангы тынлык урнашты. Һәркем үзенен уйларына чумды. Күчкән авылның ташландык инешендә ятим калган гыйшыклы бакалар хоры уйларны булдерми булдерүен. Ләкин, тал-тирәктә «чут-чут» сөенгән былбыл тавышы сискәндереп ала, ике кешенен фикер тарафларын бер тирәгәрәк жия. Жәйгә чыктык дисән дә Яз ич әле бу! Тар урманнан чиксезлеккә чаклы байый торган кояшлары, колак төбөндә туктаусыз пышылдап коткы таратучы купшы жилләре, кулынны сүзсән сөйгән ярына килеп төртелерлек карангы төннәре белән юлыннан яздырырлык яз тагын килде... Әгәр син яшисән калды-язларың гамьсез үтәр димә! Фазыл белән Гөлсәяр яз уртасында калды.

Төнлә белән сәгатьләр әкрәкрәк йөри. Шәм сүнгәннән соң күпме вакыт узганын чамалавы кыен. Вагон эчендәгә дөм карангылык һәр хәрәкәтне фаш итәрлек энгер-менгергә алышынды, авыр сулышлар жинеләйде, көчләр тигезләште.

Гөлсәяр, икеләнүләрен жинеп, урынга барып ятты. Мендәрнен әле бер, әле икенче ягын әйләндерүе, кирәкмәгәнә еш-еш тамак кыруы анын уяулыгын сиздерде, үзенчә йокыга каршы көрәшчү иде.

Әйе, төн уртасы пружиналарнын да хәлен ала.

—Төшемә ниләр керер икән, Гөлсәяр, сыеныйм инде, йәме?!

«Йәме?» дигән ялварулы сорауга жавап ишетелмәгәч, Фазыл тәвәккәлләп ятакка якынайды. Идәнгә тезләнгән килеш кенә үрелеп кызнын мендәрен читенә мангаен терәп торды.

—Синен әле хыял кебек чагың, янәшәдә килеш кул житми. Ашыктырмайм. Минем янда иркәләнәп яшә. Сына. Күзәт. Өйрән. Купшы сүзләремнән ялтыравыгы коелсын. Ризалыгынын алмыйча кагыласым юк. Түзәрмен, ике кулымны кесәмнән чыгармам... Гөлсәяр, жилкәмне терәп кенә анында ятып торыйм инде...

Колак төбөндә шулчаклы өзгәләнүгә мәрткә киткән патша кызы да уянып иде. Гөлсәяр дәшмәде. Карышу-нитүнен юклығына тәмам инангач, Фазыл сагаеп кына урын өстенә үрмәләде. Бу минутта куркуын жинәрлек тә көчә юк иде, ул тын калып хәл жыйды. Йә, Хо! Гөлсәяргә карата булган алгысыну төн сызлауларыннан да көчләрәк икән бит!

Фазылнын бер кулы гына кесәсендә иде.

Гөлсәяр сикереп тормасынмы!

—Бәйләнә калсан, төн уртасы димим, чыгып качам!

—Без өй бизәшле уйныйбыз түгелме сон, Гөлсәяр?

—Малайлар без бизәгән өйләрне жимереп китәләр иде. Яндыр утны, Фазыл абый! Карангыга күрә батыраясындыр...

—Нинди утны?

—Әйе бит әле... Ярар, син йокла, Фазыл абый, мин китәм.

—Юк, китмисен, Гөлсөяр, мин хәзер ут кертәм.

—Төнгә сәгать икедәме?

—Лампочкалары исән. Электр чыбыгы күпме кирәк—бар ул бездә.

Багана ерак түгел. Китмә... Китсән дә үземне генә калдырма.

—Ут кертсән, су китерсән, мич чыгарсан—өй була инде бу.

Кеткелдәп көлүенә караганда йокысы бөтенләй качкан иде инде кызның.

Фазыл, тай тышавы сыман бичәүкәне аягына киеп, сумаласы каушакланган багана буйлап менеп китте. Чалбар каешына бәйләнгән кабельнен очларын эләктергәч вагонның ачык калган ишегеннән яктылык чәчелде.

—Ишекне яп, черки тутырасын!—дип Фазыл биеклектән аваз салган иде, жавап багана төбеннән ишетелде.

—Бала-чага шикелле кычкырма инде.

—Кулыңда нинди ак әйбер ул, Гөлсөяр?

—Мендәр. Егылып төшә калсаң аяк астына ыргытырмын дигән идем.

—Сикеримме мендәрәнә?

—Син гел яшәүдән туйган кеше кебек сөйләшәсен...

Фазыл жиргә төшкәч Гөлсөярнен сораулары күбәйде. Аларга бәйнә-бәйнә жавап биргәнче, ким дигәндә, тагын бер көн һәм дә бер төн кирәк иде.

Улым, дигәнгә үпкәләмә

Фазыл тар урманга кереп туктаган яшел вагон эчендә, ниһаять, сабылларча изрәп йоклап ята. Ул хәтта Гөлсөярнен китеп барганын да сизми калды. Әлеге каенлыкны олы юл кисеп үтә. Машиналар жиленә күнәгә алмаган бәби яфрактар һәр тавышка сискәнеп дерелди. Кышкы аклыктан яралган каен тузы керләnmәгән әле. Яшел вагонга кошларнын исе китмәде, сайрауларын белделәр.

Төнне тыныч үтте дисән—бик үк дәрәс булмас. Кич кырын өч «Жигули» килеп китте. Вагон тирәли йөрөп чыккач тәрәзәне шакидылар:

—Сезнен «комокта» арагы бармы?—янәсе.

Төн уртасында тагын уяттылар. Ике күлгә «Беларусь» тракторы белән килеп, вагоннын көпчәкләрәнә тибеп карады, тагып китәргә жайлы микән, дип, тәрәсән уңга-сулга каерып селкеткәләделәр. Шундый чакта ничек йоклап ятмак кирәк?!

—Кем бар анда?—дип жикеренде Фазыл, тавышын юри карлыктырып.

Һәм трактор, олы юлга чыкмыйча, тар урман эчләтеп авыл ягына сыпырды.

Инде яктырды, чакырылмаган кунактар кирәккә-кирәкмәскә маза-сызлап йөрмәсләр, дип, жан тынычлыгына инанганда гына яшел вагоннын калай кабыгына таяк белән суга башладылар. Ә бу вакытта Фазылнын йокысына бик тәмле төшләр кереп килә иде. Язгы табигать дәрәясына чумган алты сәндәрәле вагонда берүзе йоклап яткан буйдак ирнен нинди төшләр күрәсе билгеле инде. Фазыл, гыйшыклы төшләрдән арынып, тәрәзәдән караса—шәрә погонлы милиционер тегендә.

—Откройте! Ачыгыз! Юкса ишекне ватам. Мин ГИ-Бы-Ды-Ды инспекторы Шабаев!—диде ул, үз эше белән горурулануын яшермичә.

Фазылнын бу егетне тәрәзә аркылы үртисе килде.

—Безнеңчә ГАИмы инде ул?

—ГАИ! ГАИ! Теләсән ДПС! Инспектор дорожно-патрульной службы Шабаев! Праванны давай!

—Ну шушы өч хәрәфле сүзләргә тел ияләшми... ДСП, СНГ, СПС... Ниткән права ди ул, мин рульдә түгел бит?!

—Өйрәтмә абый, йәме! Вагоныннын дүрт көпчәгә дә таза, юеш балчыкка буялган. Димәк, әлеге транспорт чарасы күптән түгел генә урланган!

—Үземнекен үзем урларга, чарасыз калган карак түгөл ич мин...

—Әкиятенне протоколга теркәрбез. Ач ишегенне, документларыңны давай!

Кемлегенне исбатлайсың килсә, шикләнгән кеше каршына расламаларыңны өеп куй. Документларыңны баш астына салып йоклый торган хәвефле заман хәзер... Утыз ел буге артезиан чишмәләр бораулавы туындагы хезмәт кенәгәсенә пенсиянекен дә өстәп, вагонны хосусыйлаштырганлыкка сертификат, страховка һәм ИНН саннары язылган шома кәгазьләргә, хәтта урта мәктәпне тәмамлаганда бирелгән холькнамәгә чаклы берсен-бер калдырмыйча, үзе белән йөртә Фазыл... Ләкин, шәрә погонлы инспектор, боларына ышанам дигәндәй, паспорттан гайре язугарны сәндәрәдәгә йокы капчыгы өстенә ыргытты.

—Кая барасың бу атсыз арбан белән?

—Энекәш, син дөньяга тутанда мин инде Актанышта кызлар сөя идем. Яшемә күрә булса да «сез» диярсен бәлки.

«Актаныш» дигән сәяси сүздән сагаепмы, инспекторның тавышында тантаналы күтәрәнкелек кимеле.

—Шас, разберемся, кемлегенне ачыклайк әле.—Һәм ул, иншадан хата эзләгән укучы шикелле, жентекләп актара башлады.—Беренчедән, бу паспорттын СССР калдыгы, тиз арада алыштырырга кирәк! Икенчедән...

Инспектор нидәндер житди шикләнеп, вагонның ачык ишеге аркылы урамга кычкырды.

—Командир! Салих абый, бу кеше синен адреста пропискада тора! Менә: Водстрой урамы, беренче йорт... Шәп подделка ичмасам. Ну, ты, влип мужик! Йәле, сәке астында ниләр бар—наркотухамы, корал, урланган маллармы?! Сизеп торам, федераль розысктагы кеше син...

Вагон эченә керүгә үк паспорт командир кулына күчте. Йокы капчыгы эченнән майка-трусиктан гына чыккан Фазыл, анлашуның озака сузыласын сизенеп, өске сәндәрәдән күлмәк белән чалбар алып киде.

Командир дигәнәбез, Фазыл паспортнының беренче битен ачуга үк, аскы иренен салындырып кына елмайган төс чыгарды.

—Шабәев! Бар, машинаны сакла, селектордан берәр хәбәр килмәгә, жомга бүтән—аварияләргә көнә!..

Шәрә погонлы инспектор командирның әлегә әмерен көтелмәгәнрәк яналык итеп кабул итте. Житмәсә, лейтенантның үзен артык тыныч тотуынан без аз каушады да бугай.

—Мин сон нәрсә, бик теләсәгез, икегезне генә калдырам...—Һәм ул Фазыл алдында мескен булып күрәнмәс өчен өстәп куйды,—ә бу зимагурны бер йөз граммлык кына исерек иде, дип, акт яза торыймы?

Фазыл күлмәк тәймәсен командирга таба борылгач каптырып бетерде:

—Нәрсә инде сез мине йөз граммнан исергән иде дип мыскыллап торасыз, авылдашлар алдында оят, язгач-язгач: «Берүзенә бер литр араки эчеп бетергән, ишу акыл өйрәтерлек хәлдә»,—дип өстәгез!

Лейтенант яш инспекторны куып дигәндәй чыгарды.

—Бар инде, Шабәев, бар диләр сина! Кәгазь әрәм итмә анда.—Һәм ул, икәүдән-икәү генә калгач, Фазылның ябык паспортын жилләвеч итеп, болай да салкынча вагон эчендә үзенен янып торган бит алмасын жилләтә башлады.—Шәмсетдинов Фазыл Сәләхи улы; Шәледә туған, гомере буге кырда яшәсә дә Казан кешесе дип саналган; егерме биш ел элек алты яшьлек улы белән хатыны Язиләне өч бүлмәле фатирда калдырып... ташлап киткән.

Үзенә кыскача тормыш юлын, монарчы бервакытта да башкалар авызыннан ишеткәнә булмагач, Фазыл язмышындагы ялгышларны барларга әзер торгандай, аяк очына гына карап зур кызыксыну белән тынлады. Ләкин, погонлы күрәзәченә паспортка карамыйча да төгәл хикәяләве абзагыны сагаерга мәжбүр итте.

Алар, күзгә-күз карагач, икесе дә беркавым тынып калдылар. Яшел вагонның ачык ишегеннән янә тургай тавышы ишетелде... Лейтенантның мангаен кин итеп күрсәтердәй кыска чәче, ярымтүгәрәк калын кашлары, жәенке борыны, сирәк һәм коңгырт мыгы—нәкъ Фазылның паспортын—

дагы беренче фотога охшаган. Яшыкелт күзлөрөн кысыбрак хэйлөкөр елмаеп тора икән—бу охшашлыкны киметми, киресенчә яқынайта гына. «Мин синен турыда бөтенесен беләм, әйтеп кәефенне бозасым килми инде» дигән чакларда серле әңгәмәдәшләрөнә Фазыл үзе дә нәкъ менә шулайрак итеп сынап карый торган иде.

Лейтенант үзенен киләчәген зурайткыч пыяла аркылы күргәндәй хис итте... Каш жыеруга мангаена килеп чыга торган әзер жыерчыклар хэйран тирәнәчәк икән; борын шул ук калачак; ияк очындагы чокырчык саега; мыгынын төсе уна, ә чәченә чал кермәчәк. Буй-сынына, сабан туге батырыдай нык торыклы бөдөнәнә игътибар итсәң киләчәккә карата авыр сүз әйтерлек урын юк. Яшенә күрә болай саклансаң—сөбханалла! Әмма бу кешенеке шикелле язмыш кичәргә теләми Салих.

—Синме бу?!—диде Фазыл, соклану, каушау, сөөнеч һәм көенечнен барсын бергә бутап.

—Әйе, мин...—диде Салих, артык исе китмичә генә. Әйтерсен лә ул әлегә очрашуга күптәннән әзерләнеп, сиздермичә сагалап йөргән.

—Чынлап та синме сон бу?!—диде Фазыл, тагын бер кат.

—Әйе инде, мин!—диде Салих, жавабын жүпләп.

—Исәнме, улым?! Улым дигәнгә үпкәләмә...

Боларны читтән күзәтеп торучы булса: «Сон, жан кисәкләрем, кул биреп күрешегез хет!» дияр иде. Каушадылар шул...

Хушлашканда нихәлме?..

Гомереннен беренче яртысында югалтулар күп булса—калган сонгы яртысында көтелмәгән, дөресрәге очраклы дип әйтердәй очрашулар күбәя икән. Анлашылса кирәк, гомерне ике тигез яртыга бүлү мөмкин түгел. Әмма, икегә бүленгән алманын зур кисәгенә кечкенә кисәген капласан, барыбер бөтен алма булып күренер...

Улы Салих—ир уртасы яшенә житкән. Фазыл аны бервакытта да эзләмәде. Ике арада почта аша ачкалар гына йөрде. Язиләгә карата булган нәфрәт Салихны күрәргә теләүдән көчлерәк иде. Мин кыр кешесе дип, акланма икән, кырларның да күрештерә торган юллары бар. Әнә, Салих ятимлектән сорау алырга килгән намус кебек басып тора. Фазылның жавабы юк. Мондый очракта сүзне уенга бору хәерлерәк.

—Мин, улым, ташбака кебек, өемне үзем белән сөйрәп йөрим.

Салих, озын гомерле жир-су хайваннары отрядына иш килерлек табыллык әтисенен шаяртуына бирешмәде. Ул, аның яшәү рәвешен чамаларга теләп, вагон эчен күздән кичерде. Шырпы тартмасы калыңлыгы стенага йөз иллелә кадак кагып «Альпинист» радиоалгычы элгәннәр. Түшәмнән салынган тимер чыбык асбест торба кисәген күтәрәп тора—үзенчә электр мичдер инде—бик теләсәң эченә кабыклы бәрәңге төгәрәтеп пешерергә була. Ишек төбөндә калай «буржуйка» дүрт аягын күтәрәп ята—ток беткәндә гамәлгә ярый торгандыр. Пәрдә, кашага, келәм урынына соры стенага кино индустриясенен элеккеге артистлары ябыштырылган.

—Син, улым, менә бу сәкегә утыр. Өч табуреткабыз бар иде, Гена Ипполитов дигән бер хөрәсән буржуйкага якты. Культуралы көтүлеккә кое бораулаганда ут сүнгәние, салкынга чыдый алмадык. Калай савыт белән солярка ягып та жылыта торганыек. Төрле чак була инде... Жылы жәй кыска бит ул.

—Сугыш елларында абзар-кураларны сүтеп якканнар ди ич.

—Сугышның беткәнә юк аның, улым, кемне кайда куып тота—шунда егып сала... Болай гына әйтүем.—Фазыл сызлануы хакында сүз чыгарырга теләмәде.

—Башкаларыгыз кая сон?

—Төрлебез төрле якка таралыштык. Бораулау станогын сүттеләр, су ташый торган машинаны саттылар. Ә бу вагон минем өлешкә тиде... Монголия келәмә белән бергә.

Салих, афишадан-афишага күчөп, вагон стенасыннан келәм эзлөгөндөй иткөч, Фазыл сабыйларча акланырга кереште.

—Шәп иде, икегә-өч метрлы... Савин бистәсендә фатирда торган чагында урладылар. Һәй, анын белән вагонда нишләрсен! Хәрәм булган ул миңа... Пенсиягә чыгарыр өчен кул жылысы, имеш.

—Пенсиягә?! Иртәрәк ич әле сина!

—Безнең эштә ирләр иртәрәк сына, улым. Таныклыгымны синен инспекторына да күрсәттем.

—Авариядә мазар имгәндем?

—Чумарага кое бораулап маташканда Ходай жәзалады... Сиксән ике яшенә чаклы яшәп, әни мәрхүмә миңа күпме изге теләк теләде! Шуларның берөвә генә кабул килде.

—Гайлә мәшәкатләрәннән иза чикмә, дигәнеме?

—Юк шул. Хәләл көчөн белән яшәргә насыйп итсен, Ходай сине харам малдан сакласын, амин, дигәннәре рас килде... Ә инде, гайлә жылысы күрергә мәрхүм булсын, дип, миңе бары тик синен әниен генә каргый ала. Ләкин Язиләнен каргышы төшмәячәк миңа.

—Ышанма! Белмәссен бу дөньяныкын!

—Әти кешеләрнен улларына әйтеп бетерә алмый торган серләре бар.

—Мин үзем дә әти хәзер, Фазыл Сәләхиевич, синен оныгын бар. Бабай кеше инде син, бик беләсен килсә. Ә бабайлар вагон түбәсе астында йокы капчыгы эчендә йоклап ятарга тиеш түгел, синен урын жылы миң башында...

—Ашыкма, улым! Минем әле саныйсы көннәрем бар.

—Ник сон юл өстендә туктап калды вагонын?

—Бер «ЗИЛ»га таккан идек, илле чакрым да үтмәде, радиаторы кайный башлады.

—Агыйделнен аръягында бер инәгә бер сыер, барып карасаң бернәрсә дә калмаган ди, Фазыл Сәләхиевич...

Салихның «әти!» дип әйтергә теләмәвенә һич үпкәләмәде Фазыл, үртәлдә генә. Белә бит инде ул—«әти» дип әйтергә күнәкмәгән телне ярты сөгәт эчендә ялына-ялына өйрәтү мөмкин түгел. Алимент түләп торган өчен генә әйтelmi ул сүз. Хәтта жибәргән акчаларың колхоз председателләренә айлык хезмәт хақы чаклы булса да. Ялгыз ана кулында үскән малайлар ташлап киткән әтиләргә әнисенен үче белән карый. Һәм үзеннән дә мескенрәк күрүнгән ир кешегә балалары әти дип ягылырга ашыкмый. Анын иң авыр сәбәбе менә шушы—сонгысы. Улының «Сәләхиевич» дип дөшүенә шуна күрә үртәлә Фазыл.

—Үзен гел Актанышны сагынып яшисен икән, ә үзен гомер буге әни янында пропискада саналасын.

—Мин Язиләдән дошманлашып китмәдем. Әгәр пропискадан төшкән булсам, әнигез белән сезне урамга куып чыгаралар иде.

—Ничек инде урамга?! Минем?!—Салих фуражасын төзәтеп куйды.

—Синен әле лейтенант булганына күп түгелдер. Ул елларда Гражданнар Кодексында 334 статья бар иде. Эш урынына бәйле фатирдан куып чыгару турында... Сездән киткәнне ишетеп «Ак Чишмә» абзыйлары миңе судка бирделәр. Имеш, хәзер бу гайләдә безнең эшчеләр юк, димәк ки, ведомственный фатир бушатылырга тиеш. Һич онытасым юк, 1975 елнын унбишенче мае иде бу.

—Һәм син...

—Әйе, алдан ук кисәтеп куелган көнне, судтан вәкил килеп, күршәдән ике кешенә пүнәтәй итеп чакырдылар, «Ак Чишмә» прорабы Кислов, ике грузчик... Кыскасы, алтау жыелдылар да йорт жиһазларын исемлеккә терки башладылар.

Урамда күмер вагоны чаклы машина, төйисе дә «Ак Чишмә»нен складына илтөп биклисе.

—Урланган мал түгел ич инде ул...

—Әйе. Законнарыгызнын ни икәнән сина аңлатып торасы юк. Теләсә кайдан берәр почмак тап та шунда ташы үз әйберләренне—пожалысты, сүз әйтмиләр, ләкин фатирны бушат.

—Һәм син...

—Юк, мин түгел, әниен! Язилә мине кирәксә Татарстанның теләсә кайсы почмагынан эзләп таба торган иде... Әгержегә сизгә сәгать поезд белән барып, станциядән кырык чакрымдагы Тансар авылын табып, кибетләренә кереп: кайда ул, дип, бер генә сораган... Минә эзләп таптылар... Һәм миңа суд вәкиле әзерләгән спектакльдә катнашырга туры килде.

—Әниңе яраткансың димәк...

—Синен хакка, улым. Кечкенә баласын сөйрәп Язилә фатирдан фатирга йөрмәсен дидем... Килеп керәм ул көнне, берни белмәгәндәй... Өй тулы кеше. Һай, минәйтәм, кунаклар бар икән, син нәрсә инде Язиләкәем, табын әзерләмисен, өстәлне дә ишек катына куйгансын, дим. Үзем күнтекне салам, үзем тагын әниенә дәшәм, хатын, коры носкиларны китер әле, болары белән суга баттым, дигән булам. Әниңе Суфия әбиеннән йон оегын китереп бирде, аркамнан сөеп, грузчиклар килеп ябышкан шифоньерга киёмнәрәмне элә башлады... Пунәтәйләреннән күзә шакмак булды. Грузчиклар, тәмәке тарткан ише кыланып, урамга шылдылар. Суд вәкиле прорабка текәлдә, прораб миңа: «Син гаиләңне ташлап китмәдеңмени?»—дип, кул биреп күрешә үк башлады. Мин суд вәкиленә паспортымны сузам, ә үзем прорабка жавап тотам: кайсы бораулаучының үз гаиләсендә яшәгәннән күргәннән бар, минәйтәм, өйдә ятып бораулаган коеның суы чыкмый анын. Без бораулаучылар кыр эшчеләре, сез прораблар гына ул, скважина тапшырырга киттем дип, командировочныйлар аласыз да өегездә ял итеп ятасыз, дим...

—Ышандылармы?

—Ышанмыйча! Иң мөһиме паспортта пичәт бар!

—Һәм син...

—Әйе, шуннан бирле әниен яныннан пропискадан төшмәдем. Кырдагы кешегә кайда язылса да барыбер түгелмени?!

—Өч бүлмәле шәһәр фатирында туып-үскәнем өчен тагын бер кат бурычлы икәнмен әле мин сина...

—Бурыч нәрсә ул, бурыч ул кешеләр арасындагы ялган дуслык кына.

Ә дуслык белән туганлык—икесе ике нәрсә.

—Алайса, Актанышка туганнарынны эзләп китешен инде?

—Улым, сина мин дәрәсән сөйләргә оялам.

—Әнидән соң сөйгән кызларынны эзләп йөрисеңме, шунамы ояласың?

—Әниңә кадәр сөйгәннән, улым, күнеленә авыр алма.

—Элегрәк булса, әни өчен көнләшер идем бәлки... Ә хәзер үземнән дә гаиләмне саклайсым бар... Әни белән икегезнен язмышын кабатламас өчен сезнен турыда күбрәк беләсем килә.

—Белеп бетерә алмасың улым.

—Син бая «дуслык-туганлык» дидең. Әмир бабай мактап бик еш искә ала иде үзенне, бергә эшләгән чакларыгызны сагына.

—Ә ул мәрхүммени?

—Исән әле.

—Ник алайса «иде» дип сөйләсәң?

—Әби белән бабай янына сирәк барам хәзер. Безнең эшне беләсендер—гел дежурда, ялыбыз—санаулы. Күптәннән күргән юк. Әмир бабай эзли сине.

—Әниңә әйтсәме... теләсә ике сәгать эчендә таба!

—Юктыр. Әни эзләргә теләми инде.

Ул арада патруль машинасының улап-улап кычкыртуы ишетелде һәм күп тә үтмәде, вагонның ачык ишегеннән тагын инспектор Шабаевның гәүдәсе күренде.

—Командир! Житмешенче чакрымда бик хәтәр авария! Бер редактор һәлак булган. Срочно безне чакырлар.

Фазылның улы Салих, шул мизгелдә үз вазифасына керде, табылдык әтисен дә, әти нигезенә өверелгән яшел вагонны да онытып, патруль машинасына ыргылды. Фазыл, хәвефле хәбәргә ияреп, ирексездән улы артыннан йөгерде.

—Улым!—дип, өзгәләнеп кычкырганда, инде бер кулы белән рульгә тотынган лейтенант кисәк инрәп куйды. Ә Фазыл «Улым!» дип кабат дөшкәндә

Салих, кабинадан чыгып, ике арадагы сукмакны тизрэк кыскартырга телэгөндөй, ана таба ике-өч алым атлап өлгөрдө. Әллә ашыгу этөрдө, әллә әтисенен ялварулы күз карашы мәжбүр итте, балки саубуллашырга оныта язганмын дигөндөй, гафу үтөнөргә телэгөндөр—Салих аны кочаклап алды.

—Нихәл сон син, әти?!

—Исән йөр, улым, яме... Бигрәкләр үземә охшагансын...

Улының бу урынга янадан әйләнеп киләсен сизенә ул. Салих карурманнан олы юлга килеп чыккан әтисенә кинәшләр яудырып, үгетләп, үртәп заманча яшәргә өйрәтеп, үзенчә ярдәм итәргә теләр. Ләкин, бегайләнен икенче гаиләне яшәргә өйрәтергә хакы юк—хәтта газиз улын булса да...

Донья матур бит, әй!

Кич житкәч, дөресрәге—урам базары ябылгач, Гөлсәяр кайтып төште. Шакмаклы сумкасының йөгө кимегән, анын каравы икенче кулындагы сеткасы кала күчтәнәчләре белән бүселгән иде.

—Фазыл абый, ач ишекне, кулым буш түгел,—дигән таныш авазга ничек сөенүен тасвирлар өчен купшы сүзләр житкереп булмас иде. Мәгәр, сер бирмәде, үзен тыеп, тавышсыз-тынсыз юри ятуын белде. Кайткан икән кермичә китмәс, шәт. Дарулар китергәнме, янадан сырхауханәгә ятарга үгетләрме, әллә кызгандан юатып йөрүе генәме? Һәрхәлдә, шушы өч сораунын берсенә төгәл жавабы бардыр кызын...

—Әллә Ходаем, авыртуга түзә алмыйча йөрөгән шартладымы?—Вагон эченә керүгә, Гөлсәярнең беренче сүзе шул булды. Һәм ул, сәке читенә тезләнеп, йөзтүбән яткан Фазылның гәүдәсен әйләндерергә теләде. Абзагың әйләнү унаена, күзләрен ачарга оялып, йөзен кызын күкрәк астына терәде. Тересе карышмады, киресенчә, бармакларын жылы тарак итеп, анын йомшаклыгынан чуаланган чәчләренә кагылды.

—Сине бүтән күрмәм ахрысы, дип, котым очты.

—Бер көн эчендә үк шул хәтлек гашыйк булмыйлар инде, Фазыл абый!.. Фазыл абый!.. Кофтаны юешлисен...

—Еламыйм ич мин!

—Беләм, Фазыл абый, барыбер күз яшенең табы кала,—дисә дә Гөлсәяр сәкедән төшәргә ашыкмады.—Бүген мин бер китап алып кайттым... Тән сызлавы турында Европа табибләренең йөздән артык хезмәтен туплаганнар. Эзләп таптым мин сине интектергән нәрсәне. Исеме әйтеп бетергесез катлаулы анын. Бехтерев авыруы дип, гади итеп, безнең илдә генә атап йөртелә икән ул.

Һәм Гөлсәяр, жылмаган урын өстенә күн пинжәген салып ыргытты да, кофта жинен сызганып, вагон эчендә арлы-бирле йөрөнә башлады. Кыяфәтендә жинүчеләргә хас тантана иде анын. Әйтерсең лә ул бүген, Казан юлында очратып, Әжәлнең үзен тукмап кайткан һәм Фазыл янына килерлеген калдырмаган.

—Мин китапларга ышанам, Фазыл абый! Анда язылган буенча син инде күптән үлгән булырга тиеш.

—Нишләп һаман исән сон әле?!

—Димәк, диагнозы дөрес куймаганнар. Бехтерев авыруыннан кеше кыймылдый алмый, тамагына үтми, умыртка баганасы бамбук сыман кибе диелгән. Ә син багана башына менәсен, чиләкләп йомырка ашыйсын, олы юлдан кызлар ташыйсын.—Гөлсәяр сонгысын үзенә ишарәләп әйткән булды.

—Янадан бүлнискә кереп ятарга кушасынмы?

—Әйтә алмыйм. Менә ул китап—Бухарестта басылган, укып чык та үзәң хәл ит. Шунысын белдем—ничек дөваларга дигән өлешендә йөз төрле чирнең һәркайсына да массаж ясарга кушкан.

—Массаж ясаучыны каян табарга кирәген әйтмәгәнме?

—Акча күрсәтсәң унысы берьюлы йөгереп килә. Тик синең әле кризис чоры үтмәгән. Көчле авырту вақытында массаж ясау тыела.

—Каян беләсен соң син боларны? Әлеге китаптан укыдыңмы?

—Юк. Үзем беләм. Минем әти ел буге йөрәк чәнчи дип йөрде. Тикшерделәр, жәфаладылар, гаебен тапмадылар. Кулбаш сөягенә массаж ясагач кына котылды. Акча түлөп махсус курсларга йөрдем мин. Хәзер массаж ясар өчен врач чакыртканыбыз юк.

—Алайса, китап укып вакыт әрәм итмик... Үзең тотын!

—Фазыл абый, әгәр начараеп китсән?!

—Кукушкин үлөргә кушты бит инде. Кулда кәгазе бар. Көтеп озакка сузасы юк.

—Фазыл абый, ни сөйләсәң син?!

Юлдан кайткан кеше бәлки тамак ялгап, чәй эчеп алырга тиеш булгандыр да, тик Гөлсәяр вакыт әрәм итмәде. Ул инде әлеге сөйләшүнен азагы ни белән бетәчәген алдан ук белә иде.

Беренче мәлдә жылкәгә иркәләп-назлап кына орынган мамыктай куллар акрынлап тимергә әверелде кебек. Һәм алар, Фазылның гәүдәсен сүтеп жыярга теләгәндәй, боргычлады, төйде, йомарлап алып янадан жәйде, какшатты, өзде, ялгады... Билгә кереп кадалган сызлау эреп, бөтен аркага таралды. Кыз анын саен сөйләндерә торды. Ынгырашудан тыелып, йөзе белән мөңдәргә капланган Фазыл, авыртудан шабыр тиргә батты. Алай да сорауларны жавапсыз калдырмады.

—Фазыл абый, анынны югалтсан туктыйм. Минем белән сөйләшеп тор, йәме!

—Ярар.

—Врачлар үзләре массаж ясау, үлән белән дөвалау, зоотерапия, күрәзә кебек чараларга бик ышанмыйлар.

—Мин ышанам.

—Әгәр түзсән, көн аралаш, уника сеанс ясап карыйм.

—Ул хәтле көтөрлек вакытым юк. Көн саен кирәк.

—Ярты сәгатьтән ары ярамый.

—Арсан әйтерсен, Гөлсәяр.

Беренче кичне Фазыл массаждан анын югалтмады. Моны күрәп Гөлсәярнең өмете үсте. Иртән уянгач та ул, күрше сәкәгә үрелеп, анын сулыш алганын тынлап сөенде. Иртәнге йокы—ин сихәтле ял. Кыз бүген, базар сумкасын күтәрәп, олы юлга чыкмады, абзыйның хәле көтмәгәндә кискенләшмәгәе, дип, янында саклап утырырга булды.

Икенче кичне, Гөлсәярнең кулы кагылуга, Фазыл кичәгедән дә ныграк авырту кичерде. Ләкин үзе тавышын көр тотарга тырышты.

—Из, ныграк боргычла, сызлау иркәләнеп ятмасын, бир кирәген! Рәхмәт! Әнә шулай!

Өченче кичне Фазылның тәне Гөлсәярнең кулын тоймады. Кагылган бөтен жиренә өшеткеч укол ясалган кебек иде.

Дүртенче кичне ул, массаждан соң, таң атканчы уянмыйча йоклады. Һәм иртән анын беренче сүзе, гайлә башлыгына хас таләпчәнлек белән янгырады: «Ашыйсым килә!»

Бишенче көнне иртән Гөлсәяр базарга сату итәргә китте. Фазылның: «Йөрмә интегеп, ял ит безаз. Акчам житәрлек ич!»—дип ялварулары заяга гына булды. Кыз яшел вагонда үткән көннәргә әзергә-бәзер яшәп яту дип аңлады күрәсен.

Үзе генә калгач вакыт агышы тагын әкрәнәйде. Безаз көн үтәр ичмасам, дип, ул теге ташландык авыл чишмәсенә суга китте. Тал-тирәкләр арасында бораулау агрегаты күрәнми, сырлы калай белән тышланган вагонны алып китеп, анын урынында сыерчык оясына охшатып кечкенә сарай корганнар.

Бил сызламый хәзер, оеп авырта гына. Су алып кайтканда ул тукталып кыйбла якка карап торды. Фазыл үзенең йөзәндәге елмаюны тоеп, сөенчәннән күзләрен йомды, тәнәне көч булып кояш энергиясе жыелганын сизде. Өмет, сихәт, куәт, яшәү һәм мәхәббәтнең һәммәсе дә бар иде бу хәләттә... Ә шулай да якты дөнья искиткеч матур бит, әй!..

Равил
Фәйзуллин

ӨЛКӘНЕБЕЗ

КАЛӘМДӘШ, ХЕЗМӘТТӘШ, ОСТАЗ ТУРЫНДА БЕРНИЧӘ СҮЗ

Әдәби хәрәкәтне аерым бер буыннарга, аерым бер юнәлеш-стиль тарафдарларына яки аерым бер төбәк-регион вәкилләренә бүлүп өйрәнүче кайбер тәнкыйтьчеләр өчен Марс Шабаев ижаты бик үк кулай ижат түгел. Инде трафарет рәвешенә әйләнгән «обоймалар»га да сыеп бетми ул, фәлән әдәби мәктәп вәкиле дип әйтү дә кыен, әдәбиятта «Минзәлә феномены» да шәйләнми шикелле. Өстәвенә Марс Шабаев ижатын әдәбиятчылар жентекләп анализлап өйрәнделәр, пропагандаладылар дип тә булмый. Кайчак Марс Шабай белән Мин Шабайны буташтыручылар да очраштыргалый. Шулай да, Марс Шабаев—үткән гасырның икенче яртысындагы әдәби мохиттән төп тенденцияләрен ачыктый алырлык ижатчыларның берсе саналырга лаек. Гомумән, яшьләре бүтән 70 ләр тирәсе булган әдипләрнең ярты гасырлык ижат гомерләре—әлбәттә, тормыш юлын тоташ әдәбиятка багышлаганнарны күздә тотам—шул чорның үзенчә бер рухи кардиограммасы ул. Бар казанышлары, ялгышлары, иманлы-лыклары, дәһрилекләре белән... Әмма бернәрсә бәхәссез: сонгы ярты гасырдагы татар әдәбиятында шәхесләр, талантлар бихисап булган. Объектив яки субъектив сәбәпләр аркасында алар үз талантларын никадәр реальләштерә, киләчәк файдасына эшләтә алганнар?—монысы инде бүтән мәсьәлә...

Марс Шабаев, беренче чиратта, әлбәттә, шагыйрь. Анык һәм тайпылышсыз үз гражданлык позициясе булган шагыйрь. Әдәбиятны кеше анын формалаштыруда бөек көч дип санаган буынның күренекле бер вәкиле. Гражданлык позициясе булу—зур нәрсә; безнең аңлавыбызча, жәмгыять куйган идеалга максимум тугры хезмәт итү ул. Никадәр генә талантлы булсан да, жәмгыять мәшәкәтләрәнә битараф булып, үз-үзенә генә бикләнәп, үз жанында гына казынып ижат итсән, язганнарына замандашларын да битараф булуы мөмкин. Марс Шабаев моны гомере бue аңлап яшәде дип беләм. Ул һәрвакыт тормышның фарватерында, әдәби-сәяси хәрәкәттән үзәгендә булды. Ижатын ижтимагый эш белән бергә алып барды, таланты куәтенчә илгә, булсынга дип хезмәт итте. Ул—Татарстан радиосында редактор, балалар газетасы «Яшь Ленинчы»да бүлек мөдире; ул—«Азат хатын» («Сөембикә»), «Чаян» журналларында, «Идел» альманахында җаваплы секретарь, тәржемәче, җаваплы редактор; ул—байтак еллар Татарстан китап нәшриятының баш редакторы, сонгы ун елда «Казан утлары» журналының бүлек редакторы. Гомере бue җаваплы эшләр. Артта—озын-озак казна хезмәте, алдында—тынгысыз ижат нәтиҗәсе—егермеләп китап.

Минем шәхсән үземә Марс Шабаев белән безнең заманның ике чорында ныклап аралашырга туры килде. Беренчесе—безнең буын шагыйрьләренә

әдәбиятка юл ярган елларында, ягъни 60 еллар башында. Шул вакыттагы сәләтле яшъ каләм ияләрен үз тирәсенә туплый алган иде ул. Кайберәүләр өчен, шул исәптән минем өчен дә, Марс абый остаз, русчалап әйтсәк, наставник ролен үтәде. Без ана тартылдык, макталдык, тиргәлдек, кинәш-сабаклар алдык. Рәхмәт әйтеп искә алып матур еллар!.. Икенчесе—байтак гомерләр үткәч—узган гасырның 90 елларыннан башлап хәзергәчә «Казан утлары» редакциясендә бергәләп эшләү чоры. Ул—бүгенгә көндә, әйткәнемчә, журналыбызның бүлек редакторы. Югары профессионал осталык һәм тәҗрибә таләп иткән вазифа. Һәм, әйтергә кирәк, кайбер яшырәкләргә үрнәк рәвештә егетләргә эшләп килә Марс абыебыз! Житмешкә житкән димәссен! Хезмәттәшләребезгә сер түгел: журнал портфеленә кәргән четерекләрдә сәяси-публицистик материалларның байтагын басарга әзерләү эшен ана йөклибез. Дөресең әйткәндә, бәгъзеләрнен андый мәкаләләргәне эшкәртәргә «теше үтми», йә эрудиция-гыйлем житенкерәми, йә язу-стиль куәсе чамалырак (Ах ул профессиональ кадрларга дефицитлык!)...

Бер төркем татар язучылары Татарстан Язучылар союзының VIII съездында. Сулдан уңга: Илдар Юзеев, Рафаэль Мостафин, Диас Вәлиев, Туфан Миңнуллин, Марс Шабаев, Аяз Гыйләжөв, Фәнил Мансуров, Нил Юзиев, Әбрар Кәримуллин. 1974 ел.

Талантлы кеше һәр эштә дә талантлы була, диләр. Мөгаен, шулайдыр. Марс Шабаевка бу тәгъбир туры килә. (Хәер, нигә гажәпләнергә?—профессионал кеше үз эшенен бөтен тармакларын яхшы белергә тиеш. Күп профильлек дигән төшенчә юкка гына тумагандыр бит!) Шагыйрь, менә дигән редактор булу өстенә ул яхшы тәржемәче дә. Элегрәк тә тәржемә эшенә хырыс булса да, соңгы елларда анын бу өлкәдәгә хезмәте зур баягә лаек. Мәсалән, Мәскәүдә яшәп рус телендә ижат итүче Рауль Мирхәйдәровнен «Ранняя печаль» («Иртәләгән сагыш»), «За все наличными» («Һәрнәрсәгә—акчалата») романнарын, тәржемә икәннен сиздертмичә, саф татарча янгырата алды ул. Бәлки, үзенен язасы әсәрләре өлешенә кереп башкарыладыр бу хезмәт... Әмма мактаулы хезмәт, бүгенгә көндә тәржемә эшенен аяныч хәлдә икәннен искә алганда, бигрәк тә кирәк, мөһим хезмәт.

Бу бәләкәй генә язманы сызгалаганда, белешмә кирәксенеп, татар энциклопедик сүзлегенә (дөресе—«татарский энциклопедический словарь», әле татарчасы дөнья күрмәгән) күз салдым: «Ш» хәрәфендә беренче булып куелган белешмә-мәкалә. «Шабаев Марс Садриевич (р. 1933), поэт. Заслуженный работник

культуры... «Избранные произведения» («Сайланма әсәрләр», т. 1-2, 1993)... Гос. пр. им. Г. Тукая». Һәммәсә дәрәс кебек, әмма бер төгәлсезлек. М. Шабәевның сайланма 2 томлығы дөнья күрә алмаган икән бит! Энциклопедияләр дә ялгышыр икән! Ярый, баш ярылып, күз чыкмаган—төзәтерлек хата... Тотарга да шагырьның томлыктарын чыгарырга кирәктер! Ижат бар бит...

Р. С. Марс Шабәев турында 1976 елны да балалар матбугаты өчен бер кечкенә мәкалә язган булганмын. Искә төште дә, ничек бар, шул килеш бу язмага ул мәкаләне дә өстәп куярга булдым. Бәлкем, шагырь һәм тәржемәче турында мәгълумат тулырак булыр. Форсаттан файдаланып, Марс абый Шабәевка 70 яше тулу уңаеннан саулык-сәламәтлек, яңа ижат уңышлары теләм.

2003, июнь.

Чал чәчле, яланаяклы...

Сезнең салда йөзгәнәгез бармы?

Ә минем юк. Кызганыч, әлбәттә. Йөзмәүнең йөз төрле сәбәбен дә табып була булуын... Ә бит кешеләр йөзә. Тур Хейердаллар, ирле-хатынлы Папазовлар көймә-салларда океан-дәрьяларны кичәләр. Алар кебек кыю йөрәкле, төвәккәл кешеләр вакытын да табалар, жаен да... Марс Шабәевның «Салда сәяхәт» китабын укый башлагач, күнелдә көнлөшүле-монсу бер тойгы уялды: нигә инде мин дә «Шыртлака» экипажында булмаганмын? Өйләрендә хатыннарның, инде житеп килүче балаларың калдырып, айлыклап, су буйлап ил гизәргә чыккан бу агайлардан киммени мин? Дәрәс, тора-бара сонга калып туган бу теләк берәз кими төште. Күнел утыруның сәбәбе—китапны укып чыгудан алган ләззәт иде. Мин дә бу сәяхәттә катнашкандай булдым. Иң матур елгаларыбызның берсе булган Ык дулкыннарында тирбәлдем, таң алдыннан итәкләре белән суга ук тиеп торган куе томаннарны ишкәкләр белән тараттым, әрәмәлектәрдәге кошларның сайрауларына хайран калдым, табигатьнең эченә кереп, аның белән бер булып китүемә, аның да иң камил жаны—Кеше булуыма сөендем, үзем өчен дөнья кадәр ачышлар ясадым. Инде мен тапкыр күрелгән, әмма исемен белмәгән бу үләнне авыл халкы менә ничек атый икән! Бездә тагын менә нинди кошлар бар икән! Туган жиребезнең табигате, күрә һәм танып белгәндә, менә нинди бай һәм нинди гүзәл икән!

Марс Шабәев һәм Габделхәй Сабитов Ык буенда. 1967 ел.

М. Шабәев—шагырь. Һәр кеше күнеле белән күпмедер дәрәжәдә шагырь булса да, ил танырлык чын шагырь булу өчен күп нәрсә кирәк. Шуларның, ихтимал, иң кирәкләре—үзәндә балалыгыңны һаман яшәтә алу, күзләреннән унмавы, гажәпләнү тойгысын жуймау. Бу табигый шигъри халәткә гомер дәвамында тулганган тәҗрибә, гражданлык сыйфатлары өстәлгә тиеш әле тагын, алар—принципларың, иманың, ижтимагый йөзен, намусың, ныктыгың...

Мина кайчак шагырьләрнең символик образы чал чәчле, яланаяклы бабай да, малай да булып күренә. Бүгенге көн татар поэзиясендә яхшы шагырьләр байтак. Аларны төрле буында күрәп була. Урта буын, ягъни, яшьләре кырык белән илле арасындагы шагырьләр безнең шигъри дөньясында аерым бер күркәм урында тора. Бу—яшьлекләрен сугыш өткән буын. М. Шабәев—әнә шул буын вәкиле.

Түзмәде күнел, ярысды
 Тәкәрлек тавышына,
 Балачакка кайтып хәтер,
 Моң булып калды шунда.
 Ул йөрде балтырган ашап,
 Юа белән юанып...
 Хәтер—сагышлы бер йолдыз:
 Нич сүнәсе юк анын!
 Уенны иртә оныткан
 Сагышлар дөньясыннан
 Ул йөрде күкәйләр эчеп
 Тәкәрлек оясыннан...
 Тәкәрлекләр, үксез лә:
 «Ти-и-иде!.. Ти-и-иде!..»
 —Кем тиде?
 Кайтармагыз шул елларга,
 Кайтармагыз сез мине.
 Көйде, көйде... утта көйде
 Әтиләр...
 Үстек ятим...
 Ти-и-иде!.. Ти-и-иде!..
 Безгә тиде
 Зур сугыш...
 Нәрсә әйтм?..

Ә шагыйрьнең әйтер сүзләре күп. Ил иминлегенң кадерең белергә, бер кабым икмәкнең һәм бер авыз жылы сүзнен төмен һәрчак тоеп яшәргә, әти-бабаларыбызның каннары һәм гомерләре белән беркетеп безгә калдырган рухи васыятларен онытмаска, заман куйган йөкне сыкранмыйча күтәрә белергә...

Марс Шабаев—уннан артык шигырь китабы ижат иткән шагыйрь. «Яна жыр», «Кына гөле», «Ашкыну», «Сине эзим», «Жикән камыш», «Онытма» һ. б. Ул сигез поэма авторы («Шәймәт карт», «Яна жыр», «Жирән Конрал», «Кына гөле», «Әби-апа», «Дие татарыше фрау», «Сине эзим», «Артист»...) Американың бөөк шагыйре У. Уитменның мәшһүр «Үлән яфраклары» китабын татарчага тәржемә иткән кеше. Кордаш шагыйрьләре—Е. Евтушенко, Б. Әхмәдуллиналарнын да кайбер әсәрләре анын тәржемәсендә татар укучыларына барып иреште. Шагыйрь ижаты турында әллә ни күп булмаса да, беркадәр мәкаләләр язылды да инде. Тәнкыйтьчеләр һәм әдәбият белгечләре анын ижат колачы кинлеген, шигырь һәм поэмаларынын фәлсәфи тирәнлеген, кешелеклелек белән сугарылган интернациональлеген фикерләренен эзлеклеген әледән-әле әйтеп киләләр. Бу мәкалә-чыгышлар авторларынын, гадәттә, өлкәнрәк буын вәкилләре булуыннандыр, күрәсен, М. Шабаевнын балалар өчен язган әсәрләре һәм яшь каләм ияләрен үстерүдәге эшләре читтәрәк кала, ә анын бу өлкәдә дә хезмәте зур. Әле мисалга китерелгән шигырьендәге «тиде» сүзе белән әйтсәк, анын яшь поэзия өчен шифасы күп тиде. Ф. Яруллин, мәсәлән, турыдан-туры М. Шабаев ярдәме белән шагыйрь һәм язучы булып танылды. Ә 60 еллар уртасында поэзиягә килгән бүтән шагыйрьләр? Аларнын күбесе М. Шабаевны үзләренен тәрбиячесе һәм якин кинәшчесе итеп танийлар. Ижатынын нигезен тоткан принциплары анын ижтимагый һәм көндәлек тормышыннан аерылмый. Димәк, буыннар эстафетасы дәвам итә! Димәк, тоткан юл дәрәс, түгкән көч яна таза шытымнар бирә, димәк, яшәргә була!

Ә салда йөзүгә килсәк, андый хыялнын әле миндә һаман сүнгәнә юк. Кем белә, бәлки, сезнең берәререз белән без дә йөзәрбез әле, сау булсак!

1976, апрель.

Марс Шабоев

ЖИЛДӘ ЖЫРЛЫЙ ЖИКӘН КАМЫШ

ТӨРЛЕ ЕЛЛАРДАН

Фатиха сорау

Жилдә жырлый жикән камыш,
Жикән камыш сызгыра...
Тыңламасаң, аңламасаң,
Кагылмыйча уз ғына.

Жилдән алган аһәңнәрәң
Бир миңа, жикән камыш:
Юмартлык бит, кем әйтмешли,
Мәңгегә истә калмыш.

Без бергә шытып чыкканбыз
Шушы жир күкрәгеннән;
Жир белән тугандаш жаннар
Жир белән китәр моннан.

Альйымчы, жикән, моңнарың,
Салыймчы көйгә аны,
Аңласын жиһан тылмачсыз
Без белгән телдә аны...

Хыялым, йөгәнсез дә син!
Алай биек үрелмә.
Жикән жырын кайтарып бир
Туган-үскән жиремә.

Аны тыңлар кешеләрәм
Яшиләр янәшәмдә;
Жикән камыш исеменнән
Шуларга эндәшәм дә.

Ак каеннар йөгәрә

Чыгарылыш кичәсеннән таңда
Очынып кайтып килгән кызлар күк,
Житәкләшеп ак каеннар йөгәрә...
Берсе миңа кулын сузар күк.

Каршы барсам эгэр...
Юк, тоттырмас—
Чытлыкланып читкэ тайпылыр;
Июнь төннэренең сихереннэн
Яшел яллы кыргый тай булыр...

Каеннарда һаман яшьлек күрәм:
Яшьлек аның сылулыгында,
Аклығында—яшьлек,
Яшеллектә...
Таң жилендә сыгылуында.

Каен урманнары шундый якты!
Якты сафлык бии...
Туйны күр!
Жиһан нигә шундый яктылыкка,
Инсан ак бәхеткә туймыйдыр?!

Июнь төннэренә эсирлектә
Кул күтәрәп йөгәрә каеннар...
Ә кайдадыр күккә кул күтәрәп
Ялваручылар бар, кайгы бар...

Якты шатлыгымнан оялам да
Якты бәхетемә куанам.
Нишләр идем, ят жирләргә кусаң,
Ак каенлы жирем, Ил-анам!

Ти-и-иде!... Ти-и-иде!..

Тау астында—тал-тирәкләр,
Тал артында—Ык суы.
Жанбай-күлдән ишетелә
Тәкәрлекләр үксүе.
Ти-и-иде!.. Ти-и-иде!..
—Кемнәр тиде?
Жофармы йә сусармы?
Оясыз калган тәкәрлек,
Гомерең ятим узармы?
Түзмәде күнел, ярсыды
Тәкәрлек тавышына:
Балачакка кайтып хәтер,
Моң булып калды шунда.
Ул йөрде балтырган ашап,
Юа белән юанып...
Хәтер—сагышлы бер йолдыз:
Нич сүнәсе юк аның!
Уенны иртә оныткан
Сагышлар дөньясыннан
Ул йөрде күкәйләр эчеп
Тәкәрлек оясыннан...
Тәкәрлекләр, үксисез лә:
Ти-и-иде! Ти-и-иде!..
—Кем тиде?
Кайтармагыз шул елларга,
Кайтармагыз сез мине.
Көйде, көйде... утта көйде
Әтиләр...

Үстек ятим...
 Ти-и-иде!... Ти-и-иде!..
 Безгә тиде
 Зур сугыш...
 Нәрсә әйтим?..

Яшелләнеп ужым шыткан—
 Кытыклаган тәпине.
 Ужымнарда—салкын чыклар...
 Тапмый уен, тәтиме—
 Эзлэгәнмен әтине...

Арыш буынга сикергән—
 Күзләрне иркэләгән.
 «Син китмә арышлы жирдән,
 Сикермә... иртә әле»,—
 Дип, кем дә «киртләмәгән».

Арышлар инде баш кыскан—
 Басуга бармаганмын.
 Акылсыз хыял-баскычтан
 Мин читкә караганмын...
 Белмим, кем каргагандыр?!

Арышлар серкә очырган—
 Баш әйләнгән исенә.
 Күңел каядыр очынган
 Бер жылы сүз тисә дә,
 Кызлар егет дисә дә...

Арышлар агарып житкән.
 Арыш балавызланган.
 Дөнья мине төпкә жиккән,
 Язмышым явызланган
 Һәм... суктырган бозлардан!

Арышлар күптән өлгергән—
 Сугылган—көшелләрдә...
 Сукмагым югалткан жирдән
 Карыйм да кешеләргә,
 Инде, димен, нишләргә?

Уйтыймын: «Ашыктым... Мин дә
 Ужымдай яшел идем.
 Буыным катмаган көйгә
 Серкә очырып йөрдәм...
 Газаплар гына күрдәм!»

Уйлаймын: «Ашыктым... Иртә
 Баш кыскан арыш идем.
 Чәчләрем агарды бит, ә!
 Агарсын, карышмыймын—
 Балавыз Марс идем...»
 Арышлы басуларыма
 Яңадан барыш минем...

Йөгәрә гөрләвек, йөгәрә
 Инешләрне күрергә.
 Гөрләвеккәем, йөгәрмә—
 Кайталмассың кирегә.

Ашкына инеш, ашкына
 Идепләр кочагына.
 Инешкәем, син ашкынма—
 Туктап тын ал чак кына.

Гөрләвекләр тыңлыймы соң?
 Инешләр тынамы соң?
 Гөрләвекләр, инешләрсез
 Идепләр буламы соң?

Без дә гөрләвектәй идек,
 Без дә әз йөгәрмәдек—

Кырыс дөнья кочагына
 Безме атылып кермәдек?

Озатты безне аналар,
 Озатты сөйгән ярлар...
 Инешләрне озаткандай
 Яшел яулыклы таллар.

Әй бүгенге гөрләвекләр,
 Әй бүгенге инешләр,
 Сезнең хәзер гөрләшер чак,
 Безгә алмаш тиешләр.

Безнең агым тирәндәрәк,
 Безнең агым астарак...
 Йөгерегез, ашкыныгыз!
 Сөз—үзгәрәк, башкарак...

Жимерелгән экият

Төнгө елга яры.
 Миңа кыен
 Ник су буен ташлап китүләре?
 Учак яктысында—
 Су өстендә
 Әйтерсең лә йолдыз көтүләре!—
 Вак балыклар жем-жем уйнакыйлар...
 Ә тирэндә, бәлки, су анасы
 Сылу кызын тыя, жибәрмидер:
 «Кайтып китсен, диеп, жир баласы...»
 Су кызының салкын бармаклары
 Калтыранып кабырчыклар кояр...
 Ник, әнкәсе, аны тыясың син?
 Тыйган саен тынычлыгын жуяр:
 «Аһ, күрсәмче, дияр, шул жир улын!
 Ничек яши жирнең өсләрендә?...»
 Хыялланыр...
 Ләкин хыяллары
 Судай агып бетәр төшләрендә...
 Сихри дөнья!
 Төн тыныгын эчәм,
 Илһам өчен татлы шәраб итеп.
 Саксыз бер сүз куя сискәндереп,
 Шигъриятне ватып,
 Харап итеп:
 «И дивана!»—
 Узып бара шулай
 Кемнәрнең ул гамьсез шәүләләре?
 Су кызларын таный белмәүчеләр,
 Хыялсызлар,
 Мескен бәндәләрме?
 Чәлпәрәмә килде сихри дөнья,
 Юкка чыкты сылу су кызы да...
 Таралдылар йолдыз көтүләре...
 Су кызларсыз гомер итүләре,
 Әйтегезче инде, йә, әйбәтме?—
 Жимердегез нигә экиятне?!
 Минем экиятне!

Арган инде усак яфраклары
 Жәй буена жилдә тибрәнәп,
 Жылы жиргә төшәп сыланыр да
 Түшәр тиздән якын-тирәнә.

Аккордларын барлый,
 Шыгыр-шыгыр
 Ботак шыгырдатып,
 Имәннәр.
 Имәннәрдә көзгә симфония
 Уйнарга дип жилләр килгәннәр.

Хоккейчылармыни!
 Елтыр каска
 Киеп башка,
 Әнә, гөмбэләр:
 Сезон ачылуга куанышып,
 Бер-берләрен коча-үбэләр.

Саксыз караштан да коелалар
 Соңгы карлыганнар
 Шыбырдап.
 Зәңгәр күктә—
 Өпчочмаклы ямау:
 Торна кәрваннары,
 Жыр жырлап,
 Сагыш жырын коеп канатлардан,
 Китеп бара жылы якларга...
 Нигә икән туа күнелләрдә
 Моң-аһәңнәр шундый чакларда?

Бар табигать,
 Бөтен жиһан белән минем жаным,
 Минем күңлем
 Көзгә эзерләнә,
 Көзнә көтә—
 Тулышыйм да тизрәк түгелим...

Алдагы санда укыгыз

Хөрмәтле укучылар!

Журналыбызның алдагы саннарының берсендә «Идегәй» дастанының танылган тел галиме, фольклорчы, әдәбиятчы, Казан педагогия институты доценты **Нигъмәт Хәким** (1899—1937) әзерләгән нөсхәсе басылачак.

Нигъмәтулла Гыйнияттулла улы Хәкимов: «1919 елда Себердә, элеккеге Тобол губернасы, Тара өязе, Еланлы авылында Ситдыйк Зәйнәтдиновтан (1854—1927) язып алынды»,—дип жыйнама төзи. Ягъни, «Идегә» дастанының (ул аны шулай дип атый) бер вариантын алып, башкаларынан өстәп, төзәтә, тулыландыра, үзенчә бер тәртипкә сала һәм, китап итеп чыгарыр өчен кереш язуын үтенеп, бер нөсхәсен остазы, Ленинград университеты профессоры, академик Александр Николаевич Самойловичка жиберә. Төрки республикаларда жанланып киткән фольклор өйрәнү, бастыру эшләре белән үтә мәшгуль бу галим ул вакытта якут фольклоры китабына кереш яза. Баку, Ташкент, Ашхабад, Алматы шәһәрләренә барып фәнни докладлар ясый һәм Истанбулда узасы Тел конгрессына жыена. Шулай да «Идегәй»нең яңа вариантын Казанга кире озатасы килми. А. Н. Самойловичның фольклорчы Хәмит Ярми архивында саклана торган кереш мәкаләсе нөсхәсендә мондый юллар бар: «Ленинградтагы язу өстәлемдә бик озак яткан бу нөсхәне Мәскәү—Алма-Ата поездында гына алып карый алдым һәм кереш мәкаләсе Кече Алма-Атинка елгасы буенда, гүзәл таулар арасында әзерләгәндә «habent suo fata eilelli»—документларның да үз язмышлары була»—дип язып куйдым».

Әйе, «Идегәй» дастаны язмышында, тарих, әдәбият, фольклор кебек үк, кешеләр язмышы да аянычлы рәвештә чорналган.

Кыскасы, аңлашылса кирәк, мәшһүр дастанның язмышы турындагы мәгълүматлар һәм Нигъмәт Хәким әзерләгән беренче жыйнама вариант тексты журналыбызны укучыларда зур кызыксыну уятыр дип өметләнәбез.

Тәлгат
Галиуллин

ТӨНГЕ ЮЛЛАР

РОМАН

6

Зәнгәр чәчәкле рәсемнәр төшерелгән ак обой ябыштырылган диварга терәлеп торган көрән диванда ынгырашып, вакыты белән сулышы, тукталгандай, кысылып куйган иргә Әнисә, беренче тапкыр күргәндәй, күзләрен төбәп карады. Олыгаеп, тормыш тавының түбәсенә житеп, инде югарылыктан төшә башлаган гадәти абзый. Ияк ачындагы чокырчыкны, муенын төрле яклап ураган елгачык-жыерчыкларны, чатнап кипшенгән иреннәрне, көмеш төсен алган чәчләрне, берничә көн пәке күрмәгән битне, уртачадан озынрак буйны инләп чыккач, кунагының бер дә исцитмәле адәми зат түгеллегенә инанды Әнисә. Тынычлану өчен нигәдер ана шул кирәк иде. Ниндидер могжиза, язмыш шартлавы көткәндәй, күнеле гел сыкранып тора. Кояш шуклыгы хикмәте генәдер. Күзләрен читкә алырга тырышты. Ә алары, еланнан курыккан куян кебек, гел шул якка тартылалар. Кем соң син чакырылмаган, әмма диванымда хужа булып яткан адәм баласы? Әнисә беркайчан ир эзләп ясканып йөрмәде һәм йөрмәячәк тә. Ә шулай да күкрәгендә ачыну хисе булып бер төер утыра: ул үзенә нәкъ ана тиешле икенче яртысын таба алмады, дәресе, аны тапмадылар бугай. Булачак өметен, киләчәген пычракка, мүккә, лайлага батып, албастыдай, урманнан килеп чыкмый торгандыр инде. Денле-иманлы кеше энгер-менгердә әллә кайларда адашып йөрмәс. Кыяфәтенә караганда, аның балалар үстөрөп, оныклар көтеп өйдә утырып вакыты житкән. Ә ул, малай-шалай кебек жебелдек балчык изеп йөри. Ходай Тәгалә, мине коткару өчен, махсус жибергән булса? Пычракка төрөнгән ир ярдәм кулын сузмаса, теге бандитлар аны исән-имин калдырган булырлар идеме? Берәү едва ли, дияр иде. Юлбасарлар, наркоманнар икәнә, кылган гөнаһлары өчен качып йөрүләре күренеп тора.

Димәк, ул дивандагы адәмгә, улы Илдарчигы бәхетенә исән калуы өчен, гомере буена бурычлы. Сөөнечле уйлары зәнгәр күзләренә янәдән диван ягына борды. Бик сөйкемле, нурга тулышкан кеше күренә үзе, яшылөгәндә кызлар йөрәген аз сикертмәгәндер. Игътибар белән карасан, хәзер дә бетәшкән картка охшамаган. Кырынмаганга гына кыяфәте олысымак күренә. Әнисә шунда үзен әрләп алды. «Оятсыз, нәрсә уйлап утырасын, ач мәче күзенне тондырма, ул сиңа беркем түгел. Жан яраларынны ачма! Үзен

Дәвам. Башы 6 санда

дә канаты каерылган ялгыз аккош түгелсен. Ренал Абдуллычын бар, үзенне үлепләр ярата, «мәк чәчәгем» дип кенә йөртә, хыял дингезенә чумып адашып калма, кызый, кем сина фатир, машина, өй жиһазлары юнәтергә булышты, ялдан кайтута, Мюнхенга жибәрәм, ди. Жилкәндә изге гамәлләрне санап утыручы фәрештә барын онытма. Юк, юк, ана башка берәү кирәкми. Чөнки кулындагы сәгатеннән, колагындагы алкасыннан алып аш-су бүлмәсендәге суыткычына чаклы анын истәлегә. Ничек инде шундый игелекле кешене бөтенләй белмәгән, жилдән килеп чыккан урам себеркесенә алыштырасын ди. Жене сөйми анын көрән диванда яткан адәмне. Тиз генә терелсен дә, үзе теләгән кырыс дөньясына китсен. Шунда Сәет чатнаган иреннәрен теле белән ялап алды һәм «Су..у..» сүзен кысып чыгарды.

Әнисә урындыктан чәйлә савытны алды. Иреннән башын кулы белән күтәрәбрәк иреннәренә су тигезде, тегесе уянгандай итеп, авызын ачты, комсызланып эчә башлады. Әнисәгә шул мизгелдә ир ифрат сөйкемле күренә башлады. Янакларыннан сыйдап, бармакларын иреннәренә тидерәсе килде. Гәүдәсе буйлап, калтыратып, ниндилер серле көч узды, әле генә башына килгән дәрәс уйларны юып төшерде. Ренал Абдуллычка ул, әлбәттә, рәхмәтле. Кылган яхшылыкларының күбесе министрлык хисабына булды һәм ул күпме рәхәтемне, назымны, иркәмне татыды. Яшъ ханым белән булу гомерне озынайта, теләсә нинди даруны алыштыра, диләр ич. Каргачны тиктомалдан ташлау кызганыч булып, ничәмә ел бергә булдылар, районнарға, ауга, мунчаларға, шашлыкларға, сабан туйларына алып чыкты... Чын хужасы—сахибы булды. Икенче яткан, диванда яткан кешенең шактый кин, туры мангае астында нинди уй, теләк-ният ятадыр бит әле. Ул сина ошады, анын белән чәченне бөйләргә хыялландын, ди. Шуннан. Утырган да шуган. Терелеп, аягына баса да... түгит. Син кисәү агачына утырып каласын. Күз белән авыруны сыйлап утыру көлке һәм ахмаклык. Күзләрен ихтыяр көче илә аш-су бүлмәсе ягына күчерде, ә теге гөнаһ шомлыклары, хужаларын санга сукмыйча, янәдән диван ягына борылдылар. Мангаена, күз төпләренә тир бәрәп чыкты. Ниндилер сәер нәрсә миен томалады, авыр тойгы булып йөрәгенә ятты. Чирле яныннан торып китәргә, дип кат-кат тәкәррәвына карамастан, аны, урындыгына кадалап куйгандай, нәрсәдер тотты. Илас хисләр дуамаллыгына бирешергә ярамый. Мин арылым бугай, буталам...

Сәетнен яраларын тазартканнан сон улы янына, икенче бүлмәгә кереп яткач та Әнисә, һаман йокыга тала алмыйча, мөндәрән кочаклап, бөргәләнәп ятты. Гаепле кеше—«квартиранты» булдымы, ул күнелен әсәрләндереп жибәрдеме, әйтә алмый. Миенә иртәнге томан мисле кереп тулган уйлар өермәсен куып таратырлык көч юк иде чибәр ханымда. Адәм баласының төрмөшү ике кисәктән: табышлардан һәм югалтулардан гына тора икән. Һәркайсы озын чылбырның бер буыны, алып ташлап булмый торган бер кыйпылчыгы икән.

Беренчесе, ягъни табышы, зиһен һәм акыл көчен, вакыт һәм сабырлык таләп итсә, булганны югалту өчен кечтеки генә ахмаклык һәм берничә дәкыйка вакыт житә икән. Сонгысы йөрәктә рентген нурлары күрсәтә алмый торган эз калдыра... Һәр югалту өчен кеше олы исәптән түли.

Әнисә ике якын кешесеннән—дустыннан һәм иреннән берьюлы колак кақты. Ин әүвәл ачык авыз булганы, кешеләргә артык ышанганы өчен үзен әрләде, шул кирәк миңа дип тынычланырга тырышты, аннан алдаган адәмнәрне сүктә, камиллектән ерак кешелек әхлагына эләктерде. Гаеплене тапмады. Тәкъдирдә, язмышта шулай язылып куелган булгандыр, дип кенә нисби тынычлык эзләде. Барысы да бүтәнгедәй күз алдында. Булачак жан ахирәте, сонрак кан дошманы Надия белән институтка керү имтиханнарын биреп йөргәндә очраклы танышты. Урта мәктәпне алтын медальгә тәмамлаган абитуриент буларак ул бары бер имтихан—математикадан язманы гына тапшырырга тиеш иде. Әнисә белемдә шикләнми, курыкмый. Авылда бер ел китапханәдә эшләү дәверендә ныклап әзерләнде. Төркем белән аудиториягә кереп, өченчеме, дүртенчеме рәткә барып утырды, кәгазен-ручкаларын жәеп салды. Укытучы вариантлар белән таныштыра, тактага яза башлады.

Мәсьәләләр Әнисә өчен артык авыр күренмәделәр. Берсе белән азрак чиләнсә дә, бирелгән вакыттан әүвәл чишелешләрне акка күчереп, кат-кат тикшереп куйды. Янәшәсендә утырган кызга бөтенләй игътибар итмәгән иде. Күршесе кинәт астан анын кулына кагылып, колагына пышылдады:

—Син татар кызымы?

—Әйе.

—Бер дә охшамагансын. Татаркалар булгач, без бер-беребезгә помогайт итәргә тиешбез.

Ярым урысча сөйләшә, Әнисә үзеннән сулда, шул ук партада утырган кызга күтәрелеп карады. Чибәр генә икән үзе. Күкрәкләрен күпертеп куйган, ап-ак кофточкадан, тезен капламаган соры тар итәктән.

—Менә шул өч мәсьәләне чишеп бир әле, зинһар, никогда не забуду.

Сөйләшергә, бер-берең ярдәм итәргә ярамаганны, сизсәләр куып чыгару ихтималын белсә дә, Әнисә бер күзе белән күршесенен биремнәрен индәп алды. Анын өчен болар чикләвек вату гәмәлендәгә эшләр генә икән. Күршесенен алыныргамы, алынмаскамы дип, аптырап, шикләнеп (соныннан ул аны «авылланып» дип үртәячәк) утыруын күргән кызы:

—Буш итмәм. Менә сина миннән әлегә бер истәлек,—ди-ди, Әнисәнен озын күлмәк итәгенә ифрат матур чит ил ручкасы куйды. Ул чорда әле төсле ручкалар безнең илгә кереп кенә бара һәм чит илгә йөргән бәхетлеләрдә яисә олы түрәләрдә, аларнын матуркайларында гына була иде. Әнисә бу бүләкне алырга ярамаганны, күршесенен үзен ниндидер кирәкмәгән эшкә тартып кертүен нечкә, хисси йөрәгә, жаны белән тоя, ә зинһар «нинди гүзәл ручка, синең төшенә дә кергәнә юк, сина бу мисалларны чишеп ташлау төкерек бәясенә тормый», дип үз ягын каера.

Әнисә, итәгендә жәйрәп яткан тәти уенчыкка кагылмыйча гына, күршесенен каралама өчен бирелгән бер бит кәгазен алып, мәсьәләләрне ялт иттереп чишеп бирде.

—Менә монысын да, зинһар,—дип пышылдадылар кызыл иреннәр. Бер гөнаһ икенчесен тартып чыгара. Борынгылар: пычрак эшне ташладык, дегет ясыи башладык, дигәннәр. Шунын кебек Әнисәгә дә бер йомшаклыгы өчен үзенә таныш түгел кызын бөтен мәсьәлә-мисалларын чишеп бирергә туры килә. Соныннан ул «шул ришвәтне алмаган булсамчы», дип үкенәчәк.

—Ә башка имтиханнарны ничек бирерсен?—дип сорады Әнисә, теге имгәк эшен акка күчереп утырган арада.

—Телдән яхшы бәя куярбыз, борчылма, язма эш личное делода кала, диделәр. Син—башлы кыз икән. Дуслар булуйк, яме. Минем папочкам зур урында эшли. Кирәк булыр әле.

Әнисә үзен йомшаклыгы, мешанлыгы өчен эчтән битәрли-битәрли, һәдия ручканы тирләгән учына алып, эшләрне укытучыга тапшырып чыгып китте. Язма эшенә бишле куйдылар, ул студент статусында туган авылына кайтып китте.

Беренче сентябрьдә, институт каршысындагы югарыдагы атаклы мәйданчыкта кая барырга икән дип, аптырабрак торганда янына бер кыз килеп басты һәм адашкан чыпчык кебек туктаусыз чырылдый ук башлады.

—Син мине забыла. Беренче экзаменда бергә утырдык. Мин синең турыда әтигә, әнигә сүләдем. И сине яраттылар, молодец, кызым, яхшы, акыллы подружка тапкансын, диделәр. Дружи, шунын билән, өйгә апкайт, диделәр...

Кызы мәжбүри тыңлаганнан соң, Әнисә сүз кыстырырга жай тапты:

—Калган имтиханнарны ничек тапшырдыгыз?

—Я уже тебя говорила, минем әти зур кеше икәнне. Бар да сүләшәнгән иде. Минем исемем Надия. Фамилиям Мирзанурова. Ә синең?

—Әнисә.

—Теге вакытта тетрадыннан карадым, фамилиянне беләм. Кстати, без бер группада булабыз. Сине староста итеп изберем. Эш стажын да бар икән. Без гел бергә булуйк.

Бу хәтлесе дә авыл кызы өчен яналык иде. Әмма чикләвек имәндә икән. Чибәр чыпчык кәртне ачып салды.

—Этием деканга әйтте. Шул кызны староста итеп куегыз, диде. Әнисә ни әйтергә белмичә, «иртәгә күрешербез, ашыгам», дип китеп барды. Тулай торакка урнашасы, ашау-эчү якларын жайлыысы бар иде.

Мирзанурованын сүзе хак булды: Әнисә Шәрипованы староста итеп сайлап куйдылар. Надия студентларга аны якын дусты, сердәше, дип тәкъдим итте.

Надия, биргәк тә анын ата-анасы, кызларының гелән төгөл фәннәрдән торган, шундый авыр уку йортында чыттан ярдәмсез, мөстәкыйль рәвештә укый алуына ышанмадылар. Хәзергә атама белән әйткәндә, кызга спонсор-терәк кирәк булачак. Укытучылар белән бер-ике имтихан турында сөйләшеп була. Ә монда биш ел укыйсы бар. Надиянең баш шәрифләре сыек, мәктәптә укуының рәте-чираты, атасы-анасы булмаган күрәсен. Чибәр кызларга хас сыйфатларның берсе дә үзен чидләтеп үтмәгән: жылбәзәк, кичәләр, матур киёмнәр, егетләр ярата. Яшереп кенә тәмәкә төтәтеп алуга да каршы түгел.

Белеменең ташка үлчимлеген яхшы белгән Мирзанурова (бу үзе акыллылык билгесе) Әнисәгә ач кандала кебек ябышты. Имтиханда урыннары янәшә туры килүне әйт ала.

Әнисә акчаның калерен белеп яшәде, әнисә гел ярдәм итеп тора алмады. Шуна күрә ачка койрык чәнчеп йөргән көннәрдә Надияләргә төшкә яисә кичкә ашка кереп чыгу ярап торгалый иде. Студент корсагы ул дөянеке кебек, булганда күп итеп ашый да, ризык эләкмәгәндә, татлы истәлек исәбенә яши ала.

Надияне алдан авыр кабул итсә дә, ташка таш ышкылап шомарган шикелле, Әнисә ана күнекте, ияләште, ахыр чиктә алар авызга авыз куеп, гел серләшеп, чөкәрәшеп яши торган ахири дуслар булып киттеләр. Шулай да бер мәсьәләдә—егетләргә мөнәсәбәттә урта тел таба алмадылар. Чибәр, чая, шәһәр кызы Надия аларны бияләй урынына алыштыра, алдый, шомарта, вәгдә бирә, очрашуга килми яисә, киресенчә, анын белән аралашырга теләмәгән ир-егеткә сагыз кебек сылана. Ахыр чиктә үзе буталып бетә:

—Бер-ике очрашкач, син аларга бурычлы кешесыман. Үзләре биргән әйберне таләп итәләрмени... Туйдым шул ике аяклы хайваннардан. Анисочкам, коткар мине, качыр, әллә свиданиегә син генә барып кайтасыңмы?

Ир-ат белән мөнәсәбәткә Әнисә житди карый. Аралашырга, кинога бергә йөрергә, сабуллаганда биттән әп иттерергә мөмкин, әмма гомерлек юлдашын, яраткан кешен берүе генә булырга тиеш дигән иманда яши.

Надия аны үгетләп тә, әрләп тә карый: «Анисочка, яшь гомерләр ике килми. Биш-алты елдан сина бер кем карамаячак, әнә нинди әрсез, ирләрең суырып ала торган яна поколение үсә. Шансыңны ычкындырма».

Әнисә бернинди провокациягә бирелми, тырышып укуын белә, фәнни чыгышлар ясый, бөхәсләрдә катнаша, Надияне имтиханнарда әзерли. Вақыты житкәч, берүе дә мөхәббәт дигән серле чишмәнән татлы, тозлы, шифалы, агулы суын тәмләми калмый диләр—өлгерер әле...

Әнисә саф мөхәббәт кешелеккән дөвәми, сөю, сөелү булган жирдә гөлләр чәчәк ата, нурлар балкый, рухи яхшылык туа, дигән фикердә яши. Тиз арада ана мөхәббәткә мөнәсәбәтен тикшереп карарга насыйп була. Әнисәнән суга батып үлгән бабасы ягыннан ботак очы гына туганнары Казанда яши. Миргалим абзый заманында кайсыдыр районда прокурор булган, пенсиягә чыккач, Казанга кайткан, адвокатлар коллегиясендә эшли. Шәмсия ханымга адресларын биреп, Әнисәнән килеп чыгуын үтенгәннәр.

Студент халкы чакырган жиргә кунакка йөрергә, очрашырга ярата. Мәскәү базарыннан ерак түгел, галәмәт биек түбәле, филләр кереп йөрерлек зур тәрәзәле сталинка дип аталган фатирда торалар икән. Балалары үсеп, таралышып беткән, карт белән карчык икәү генә калганнар. Ошбу тәржемәи хәлләре үзләренә ошый, дигән фикергә килде күзәтүчән Әнисә туташ.

Миргалим олы ялтыравык өстәлнең башына утырып, тетя Сеня чәй әзерләгән арада, дөнья хәлләре, яшыләр алдында торган бурычлар турында иренмичә нотык тотты, «Хәйләкәр абзый, егерме минутлап сөйләде, бернинди яналык әйтмәде», дигән фикерен тынлаучы кыз күнеленә беркетеп куйды.

Саубуллашканда, икесе дә аны шимбә көнне кичке сәгать биштә килүен үтенделәр.

—Бик кызыклы кешеләр булачак. Килми калма,—диде Миргалим карт.

Чит-ят кешеләр күп булган мәжлесләргә яратмаса, дәрәсрәгә, андый шоуларга өйрәнмәгән булса да, «өлкән кешеләрнең чакыруы белән санашмау дунгызлык булыр иде» дип, нәкъ сәгать биштә Әнисә инсафлы гына ишекне какты.

Жайлы жаена ятар дигәндәй, чакырылган кунаклар вакытында диярлек жыелыштылар. Күбесе өлкән яштыгә, парлы кешеләр.

Араларында төрлө һөнәр ағзалары: инженерлар, галимнәр, чал чәчлеләре, пеләш башлылары, озын борынлылары, бүре колаклылары бар. Миргалим абый, әлбәттә, инде үз белгечлегә файдасына мәзәк сөйләп алды: «Галәмне яратуга алтынчы көнне Алла Адәмнең бер кабыргасын алган һәм Хаваны дөньяга китергән,—ди икән табиб.—Димәк, ул беренче чиратта хирург булган.

—Гафу итегез,— дип, каршы төшкән инженер.—Алла дөнъяны хаостан ясаган, димәк, ул беренче чиратта инженер булган.

—Кызык,—дип, канәгатьсез генә сүз кыстырган юрист,—сез ничек уйлыйсыз, ә ул хаосны һәм тәртипсезлекне кем тудырган, дип уйлыйсыз. Әлбәттә, без—юристар».

Мәжлестә үзен Рөстәм дип таныштырган озын буйлы, чандыр гәүдәле, конгырт мыеклы яшь егет тә бар. Әнисә белән махсус, алдан сөйләшеп куелгандай, урыннары капма-каршы туры килде. Әнисә кара күзләреннән гел күзәтеп, өйрәнеп утыруын тоеп, үзен жайсызрак сизде, рәтләп сүзгә дә катнашмады, әйе, юк, ярый дәрәжәсеннән узмады, чөгәндер, кишер салатларынын төмен тоймыйча гына йоткалады.

Тәнәфестә Миргалим абыйсы аны икенче бүлмәгә дәшәп алды:

—Биредә, кызым, ике бик кызыклы нәсел утыра: Еникеевлар һәм Асылбаевлар. Шәжәрәләрен махсус өйрәнгәнем юк, бик борынгы зыялылардан, хәзер модага кереп барган морзалар нәселеннән. Каршында күзен чөләйтә, сине ашап утырганы (карт төлке, әллә ниләр күрүп, сизеп өлгәргән)—Асылбаевларның бердәнбер малае. Университет бетергән, инде өченче ел ниндидер научно-тикшерү институтында эшли. Берәз әрсезрәк бул, ошарга тырыш!

Тәҗрибәле юрист сонгы жөмләсен әйтмәгән булса соң инде шунда. Теленнән шайтан тарттымыни?

—Рәхмәт, абый, мин берәүгә дә ошарга тырышмаячакмын. Мин морзалар нәселеннән түгел. Әнием детдом баласы, әтием—механизатор. Үземә тиешлесе табылар.

Абыйсы, хәйләкәр елмаеп, «ярый, ярый, кызма», дип, залга үтте. Әнисә берни булмагандай, үз урынына чыгып утырды, бернинди оялу, югалып калу, кимсенү сизмичә, оятсыз рәвештә «морза малаеңың» борынын, мыегын өйрәнә, мангаендагы, муенындагы сызыкларны санып башлады. Шулай да пилмәнне яратып ашады, гөбәдияне барысы да ишетелерлек итеп мактап та куйды.

Әрсезләнүе Әнисә файдасына булды бугай. Артык мокрыт кызларны яратмыйлар. Подумаешь, морза малае, ә мин батрак кызы, ну и что из этого...

Рөстәм мәжлеснен соңында озатып куярга рөхсәт сорады. Әнисә төртмәле теленә йөгән куя белмәде.

—Әти-әниегез жибәрерме соң? Бергә кайтыйк, дисәләр?

—Усалланмагыз инде. Сөзгә килешми.

Әнисәнен әрсезлек дарысы озакка житмәде. Икәүдән-икәү калгач, янәдән оялчан авыл кызына әйләнде дә куйды. Дәрәс, Рөстәм жылылык, нур бөркелеп торган учына бармакларын алгач, кулын тартып алмады.

—Мина кайтырга вакыт, тулай торакны бикләп ук куярлар,—диде Әнисә. Ишек төбенә чаклы озатып куйгач, морза малае кызының кулыннан үптә. Иске гадәт, әмма нинди ихласлык, зыялылык билгесе! Егет очрашып,

күрешеп яшәргә теләге тууын, бергәләп театрға, киноға барырга рөхсәтен сорагач, кыз, бәхетле елмаеп, ризалыгын баш кагуы белән белдереп, кара тышлы ишеккә кереп югалды.

Шул көннән яшьләр һәр кичне диарлек очраша башладылар, карамаган фильмнары, спектакльләре калмады. Рөстәм үзен тыйнак тотты, яшь боланны ашыкмыйча, каударланмыйча үзенә ияләштерде. Әнисә анын беренче үбүен, балдай татлы иреннәрен әлегәчә онытмый.

—Яратам мин сине, Әнисә, бул минеке,—дип өзәлеп сорагач та, кыз аны янына салырга ашыкмады.

—Өлгерербез, Рөстәм абый, гомер озын.

—Әнә, иптәш кызларынның егетләре барысы да диарлек кунарға кала.

—Һәркемнен үз акылы, үз тәне,—дип, өйләнешкәнче Рөстәмгә кызышкан дәртен, теләген сүндерергә ирек бирмәде.

Рөстәм беренче очрашуда ук гашыйк булды дисәк, бик үк дөрөс булмас иде.

Авыл кызы, киёмнәре чиста, жыйнак булса да, арзанлы икәнлекләре күренеп тора, сәнгать, әдәбият турында фикерләре кызыклы, еш кына үзенчә күренсә дә, тирәнлеккә, фәлсәфилеккә дәгъва итә алмыйлар дип, Әнисәгә өстәнерәк карап йөрдө. Танышуларына, очрашуларына өч ай чамасы узгач, ул кызын гел күрәсе, сөйләшәсе килеп торганны сизде. Әнисәдә тышкы матурлыгы белән ныгытылган ниндидер эчке тарту көче, самими нәзакәтлек, нәзберек тылсым бар иде. Ул анын һәр сүзен игътибар белән тынлый, күз карашын тотта. Беренче мәлдә Рөстәмнен вакытны бутаган, онытып куйган чаклары булгаласа да, хәзер ниндидер эчке көч—магнит кыры аны тулай торака, институтка, Әнисә шунда булганда, китапханәгә тарта.

Рөстәм мона чаклы хатын-кыз белән очрашмый яшәмәде. Чибәрләре, байлары, тыйнак вә кыланчыклары булды. Мәгәр берсе дә анын зиненен чуалтмады, канын кайнатмады. Барысын да оныта барды. Берсе дә Әнисә кебек төшләренә кереп йөдәтмәде, сикертеп уятмады, миен эретмәде. Тормышта бер нәрсә дә очраклы булмый, барыбыз да бәхеткә лаеклы кояш балалары. Димәк, Әнисә анын язмышы, талисманы, бөтие.

Асылбаевка кызын шундый инсафлы, садә һәм үзен саклауда кырыс булуы ошай иде. Морза нәселле егет бу хакта Әнисәгә дә әйтте:

—Татар хатыннары сенин шикелле тыйнак, тәртипле булырга тиеш дип уйлыйм. Шулай да ир-атны бөтенләй читкә тибәрергә дә ярамас. Мин үземне генә күздә тотам.

Очрашып, дуслашып, ахырда яратышып йөргәндә, Әнисә, үзе дә ник икәнәнә жавап бирә алмастай, шулай да тирән аң, сиземләү төпкеле белән нидер сизгәндәй, Рөстәмне дус кызы Надиягә күрсәтмәскә тырышты. Мәхәббәт сер, яшертен булганда гына татлы була, ул—шаһитларга, ике артистан торган мөгжиза—тамашачыга мохтаж түгел, дип санады Шәмсия ханым кызы.

Язылышырга гариза биргәч, Әнисә Рөстәмне дус кызы белән таныштырды.

—Туйда минем яктан свидетель буласы ахирәтем Надия. Таныш булыгыз.

Надия, егетне тәжрибәле күзеннән уздыргач, Әнисәнен колагына пышылдады:

—Тихоня. Шундый шикарный егетне кулга төшергәнсен. Мин ачык авыз булып жыен шваль белән йөрим.

Туйларын гадәти бер кафедра уздырдылар. Ин якын туганнарын, дусларын гына чакырсалар да, шактый кеше жыелды. Чыгымнарнын төп өлешен Рөстәмнен әтиләре Асылбаевлар күтәрсә дә, Шәмсия бурычлы булып калырга теләмәде, яна кодалар ачкадан баш тарткач, яшьләргә ике затлы карават, ике кәнәфи бүләк итте.

Январь кары кебек ап-ак туй күлмәген кигән Әнисә бигрәк гүзәл иде. Озын бусе, аккошыкыдай затлы муены, як-якка иркәләнеп сибелгән чәчләре, бәхеттән ачылып, зураеп киткән күзләре, жыйнак, татлы иреннәре

бүген аеруча сылу күренәләр. Сул ягында ире, ун ягында әнисе, Шәмсия көчләп кидергән галстуктан интегеп, муенын борырга куркып утырган телсез әтисе Мортаза. Сонгысынын инде туған авылыннан, йортыннан күптәннән бер кая чыкканы юк. Затлы киёмле ят кешеләр, музыка, жыр, өстәлләрне бизәгән төрледән төрле әгъла ризыклар—барысы да аның өчен үзгә дөнья. Ул шәһәрдә эшләгәндә яисә Казанга килгәләп йөргәндә дөньялар башкачарак, гадирәк булган икән. Кызынын ире, хәзер анын кияве Рөстәм таза, чибәр егет, буге да Мортазадан аз гына кайтыш, тик нәрсәдер аныңча түгел, әти-әниләре байлар, укыган кешеләр, ди. Аралашуы жинел булмас. Сөйләшә алса, яшьләргә бик матур итеп теләкләрен әйтеп салыр иде. Үз тормыш тәжрибәсеннән чыгып, ул «ата-анагызны яратыгыз, ярдәм итегез, әмма үзегез теләгәнчә яшәгез», дигән кинәшен бирер иде. Иң изге теләкләре читлеккә эләккән кош кебек бәргәләнде. Килә дә төртелә, сүзгә төренә, аваз, тавыш булып тышка чыга алмый. Анын Шәмсиясе уртак теләкләрен саф ана телендә, барысыннан да матур итеп, сөндереп әйтеп бирер. Күнеле тулып, онытылып китеп, ул хатынынын жылкәсеннән иркәләп сыйпап куйды. Шәмсия ана сәерсенеп карады һәм күзләреннән нәрсә әйтәсе килгәнән аңлады. Чыннан да, әнисе уртак фикерләрен ихластан, жиренә житкереп, барысыннан матуррак итеп әйтте.

Мортазанын нарасый күнеленә бер өшәке уй килде. Ул аны үзеннән куарга, онытырга тырышты. Әмма ул сизез чебен кебек ана тынгылык бирми. Кияү бик фырт күренә. Әнисә аның белән озак тора алмас. Аны баягынак шул борчыган икән. Мыеклы ирләр ышанычлы булмый. Юк, юк. Ялгышамдыр, Ходаем, үзен сакла.

Ашап-эчеп, шәраб парлары башларга менеп житкәч, кунаклар Әнисә белән Рөстәмне үбештереп, «ачы», «горько» кычыкырып, кәбестә эченнән нәрсәдер эзләтеп, тенкәләренә тиделәр, арытып бетерделәр.

Гомуми күнел ачулар башланды. Кунаклар, кулга-кул тотынышып, яшьләрен уртага алып, бик озаклап биеттеләр. Заманча биеп, арып, берәз тынычлангач, Рөстәм хәләл жөфетеннән рөхсәт алып, туйда шәһитлык вазифаларын башкарган Надияне танчыга чакырды. Кияүнең соныннан бу алдымы өчен үкенгән сәгатйләре булды. Әлегә барысы да бәхетле, дөнья аллы-гөлле төсләргә буялган иде.

—Бик арытмадымы, сезгә дә мәшәкәт күп булды бүген,—диде Рөстәм, сүз өчен генә.

—Әнисә миңа самая близкая подруга. Анын өчен таулар актарырга риза. Туй күнелле бара.

—Шундый якын сердәшен, ахирәт дустан булу зур бәхеттер?

—Безнең әлегә һәрнәрсәбез уртак булды.

—Мин дә уртак булырга тиеш түгелдер бит?—диде Рөстәм, шаяртуынын мәгънәсенә төшенеп житмичә.

—Анысын будущее күрсәтер,—дип, кыз күтәртеп куелган тулы күкрәкләрне Рөстәмгә якынайтып, ялгыш, оныгылып киткәндәй генә орынып ала да, исенә-анына килгәндәй, янәдән читләшә.

Биюдән, шәрабтан Надиянен янаклары өлгергән алма кебек кызарган, күзләре күктәге йолдызлар кебек жемелди.

—Институтка керү имтиханнарын Әнисә белән бергә тапшырдык. Урындыкларыбыз янәшә туры килде. Представляешь, язма эшкә ручкасыз килгән. Авыл кешесе бит: йә оныткан, йә булмагандыр. Минем ручка ана пятерку алып бирде.

Рөстәмгә рәхмәт әйтүдән башка чара калмый.

—Сезнең яхшылыгыгызны онытмабыз. Беренче балабыз кыз туса, Надия дип кушарбыз.

—Кирәкми, фу,—дип, кыз жинелчә генә Рөстәмнең иненә сугып алды.—Миңа исемем ошамый. Предки рәтләрәкне тапмагандар шунда.—Сүзне шунда ук икенчегә күчерә.

—Әти-әнисе бигрәк простойлар инде. Әтисе бүкән кебек утыра. Дөбрән.

—Сез усалланасыз түгелме, Надия?

Музыка туктады. Рөстәм кызны өстәлләр янына алып барганда, Надия

кияүнең колагына: «Сез аларга күбрәк»,—дигән жөмлөнө пышылдап өлгөрдө.

Надия авызыннан кош кебек очып чыккан йомры гыйбарә Әнисә белән юк-барга талашканда, әйтешкәндә гел Рөстәмнен колагында чынлап торды. Хатыны аны баяләп житкерми, чөнки ул тиешле шәһәр тәрбиясә алмаган, авыллыгы сизелеп тора, шундый затлы нәселгә эләккәнөнә шатланып-сөөнөп, иренен янында биеп торырга тиеш. Ә ул әле каршы әйтеп маташкан була. Надия булса, ул аны баяләр иде. Чибәр, шәһәр тәрбиясә алган, югары дәрәжәле ата-ана кулында үскән. Мохит, тирален орлык дибез. Начар орлык ин ундырышлы туфракта да әлләни мантий алмый икән шул.

Алда ни буласын, бер Ходай гына белә дигәндәй, Рөстәм белән Әнисә зөфаф кичәсендә икесе бер тән, бер жан булып олмакта, күктә йөздөләр, вакытлыча гына тын алып, янәдән ак түшәктәй болытлар арасына менеп киттеләр, бәхетле таннарын, йокы, ял турында бөтенләй онытып, бергә каршыладылар. Дөнья матур, дөнья бөтен иде алар өчен.

Тәжрибәсез авыл кызы кулга ияләшмәгән куркак пошинуы хәтерләтә. Сүзләре ихластан, жаныннан, бавырыннан, багыреннән килә:

—Мәхәббәт ул сагыш та, ләззәт тә икән, Рөстәм, аны сатып алып булмый, сатып була,—дип, Әнисә иренен чәчләреннән сыйпый, жилкәләрен иркәли.

—Әйдә, мәнгегә бергә булырга, бер-беребезгә хыянәт итмәскә сүз куешыйк.

Гыйшыклар авызыннан мен, миллион тапкырлар төшкән ин гадәти сүзләр алар өчен изге, илаһи тоела. Әйтерсен дә, бу олы хиснен билгеләмәсен, исемен алар беренче уйлап тапкан.

Рөстәмнен йөрәге тыныч һәм зигенә канәгать. Шуны тоеп яшәү — үзе бәхет.

—Калерле хатыным,—дип, ир, күнеле тулганнан ни әйтергә белмичә назлы тәнне үзенә тарта.

—Рөстәм, әйт әле сөю-сөөлү бәхетме, әллә гөнаһмы?

—Ике кешегә бирелгән уртақ ләззәт дип уйлыйм. Ә мин сирәк ялгышам,—дип, үзен күтәрәп куюны кирәк тапты ир.

—Ләззәт ул вакытлы күренеш. Бәхет—олы төшенчә. Анарда язгы үрентеләр шатлыгы, көзгә яфрақлар хәсрәте, жил пышылдавы бар. Бәхет ул—бернинди давыл, тозлы дингез котырынуы жимерә алмый торган кыя.

—Житмәсә, әле син, Әнисәм, романтик икән. Каян, кемнән шулай матур, татлы сөйләргә өйрәнден?

Ханым терсәгенә таянып, башын югарырак күтәрде.

—Рөстәм, ялгышасын. Бу мин түгел, минем мәхәббәтем, жаным сөйли, синдә эреп, югалып, юкка чыгудан куркам.

—Бу—безнен сәгәтебез. Ходай тәгалә һәркемгә бирми торган бәхетле мизгел. Мизгел, тукта, диләрме әле,—дип, ир хатынын куәтләде.

—Син минем хужам, акыллы, назлы патшам бул. Минем яныма гел күктән төш. Мин сине усал, явыз вакытында да яратырым... Тик мине башкага алыштырма. Тормыш ваклыклары, акча житмәү, яшәеш авырлыклары—барысы да күбек. Түбәбездә тулы ай, бишегебездә дөньяда ин татлы исләр чыгарып, балабыз тумырылып ятса, башкасын сатып алырбыз.

—Дөрөс сүзләренә патшан мөһерен суга.

—Тукта, тукта. Нишләп әле син мөһер сугып, эре генә утырырга тиеш. Балабызны кем тәрбияләр?

—Соң үзәң бит мине патша дәрәжәсенә күтәрден. Мина гадәти ир вазифасы да бик житкән иде.

—Бу—житди. Балки, менләгән вак-төяк мәшәкатләрдән мин аырым. Ләкин язмыш жибәргән шатлыгым һәм кайгым Рөстәмемне яратудан туктамам. Мин, кызып китеп, сина авыр сүзләр әйтсәм, мина ышанма, мине тыңлама. Яме! Жепнен очын таба алмасан, өзеп ташларга ашыкма.

Рөстәм, кош тоткандай шатланып, торып утырды.

—Менә болары акыллы сүзләр. Кабатла әле.

—Мин сине, Рөстәм, яратып туймам кебек. Рәнжетмә мине.

Ир иркә хатынынын акылына сокланып, аны күкрәгенә кысты.

—Рөстәм, хәтерлә. Әгәр миңа хыянәт итсән, тавыш күтәрәп, сугышып, талашып, дөгъвалап йөрмәм. Эндәшмәвемне иң олы үпкә, рәнжү дип анларсың. Минә кире чакырма!

—Син, матурым, бик тирәнгә кереп киттән түгелме? Патшалар, ханнар турында сөйләшү миңа ошыйрак төшә. Кадерле вакытыбызны сүзгә күбрәк сарыф итәбез түгелме?

—Рөстәм, үземне сиңең өчен саклап тотканмын. Үкенмим. Мондый сөйләшүләр көн дә кабатланмас. Мөнәсәбәтләрдә ачыклык булырга тиеш. Әнием мине шулай тәрбияләде.

«Бу авыл кызы гади түгел»—дип, Рөстәм күнеленә беркетеп куйды. «Аның белән сак булырга кирәк. Ир-ат юморын кабул итмәве бар».

Бәхетле көннәр тиз үтә, диләр. Тормыш үз жаен алды. Укуын кызыл дипломга тәмамлап, Әнисә эшкә урнашты. Асылбаева булып китте, каенана, каената янында яши башлады. Рөстәмнең әти-әнисе бик ипле, зыялы кешеләр булып чыкты. Шәмсияне, хәтта чукрак Мортазаны якин иттеләр. «Дөнья сөйләүчеләр һәм сөйләтүчеләр белән тулган заманда Мортаза кебек эндәшми утыручыларны юксына башлыйсың»,—дип, хужа Асылбаев Шәмсияне тынычландырырга тырышты.

Берәр елдан соң Рөстәм: «Тиздән квартирага чиратым житә, әтиләр янында торсак, мине исемлектән сызып ташлаулары бар, әйдә, частныйга чыгыйк»,—диде.

Туйдан соң Надия яшә гаиләнен хәлләрен белгәләп, кинәшләрен биргәләп торды:

—Сез, Анисочка, пар бияләйләр кебек бер-берегезгә бигрәк туры килгәнсез. Тик син егетне кулдан ычкындырма: шаула, скандал яса, кычкыр, таләп ит, ирләр шундый мөстәкыйль хатыннарны ярата төшә. Табан астында яшәргә риза булган хатыннарны ирләр кешегә санамый.

Дустынын колагына иелеп, зур сер әйткәндәй, тавышын пышылдауга күчәрәп, өстәп куя:

—Кайсы төнне иренне к себе не допускай! «Кәефем юк. Бу шөгыйльдән туйдым», дип жибәргәлә. Шул очракта ул сине больше будет ценить.

Фатирга чыккач, Надия аларга ешрак кәргәләп йөри башлады. Әнисәне ярата, бернәрсәгә исе китмичә, ваклашмыйча, күнелне юата белә. Рәнжетсән дә, үпкәсе озакка бармый. Жинелгән кешенен шикайте кебек кенә. Ышанучан, күнелә берни сизми йөргән, якин дустанә Әнисәнең иренә күз төшереп, пәрәвез үрәп яши икән.

Беркөнне коньяк капкалап алгач, Рөстәм белән Надия тәмәке тартырга кухняга чыктылар. Әнисә савыт-саба жыештырып йөргәндә, колагына гажәеп сәер сөйләшү керде. Үзе, анын киләчәгә, мәхәббәте турында сүз барганга, ул шыпырт кына кухняга якынрак килде:

—Мин сездән куркам,—диде Надия.

—Причем монда курку-курукмау, син йөрәгенне тыңла, ул ни кушса, шуны эшлә,—диде Рөстәм, тыгыз тавыш белән.

—Сезнең белән бер очрашу, ләззәт алу өчен генә минем Әнисәне югалтасым килми,—дип, кыз карышкан була.

—Минем дә аны югалтасым килми,—диде ир зат.—Минем хатыным көнче түгел, синнән—бигрәк тә... Ул салкын, ятакның рәтен белми. Сез бер-берегезне туыландырырсыз, минем аша тагын да якынаерсыз.

—Ә намус?—дип сорарга булды кыз.

—Намус—байлык, ә без, зыялылар—ярлы халык. Кабатлап әйтәм, син бит анын дустанә, аны ярату сина да күчә. Шулай түгелме, чибәр ханым?

—Туташ,—дип төзәтте Надия, үпкәләгәнрәк тавыш белән.

—Туташ ук түгелдер инде.

—Берәү белән дә рәсми никахым не было.

Ишеткәннәренән явыз мәгънәсен акылынан бигрәк, жаны, хисси дөңясы белән кабул иткән Әнисә кабалана-кабалана урындыгына барып утырды. Ул инде көмәнле иде, күкрәк астында яткан биш айлык баласы,

урынын алыштырып, кечкенә тәпие белән тибеп куйгандай тоелды: «анием, йөрөгәнә үткәрмә, минем хакта уйла», ди иде кебек.

Нәрсә бу? Нинди сөйләшү ишетте Әнисә? Өнөмө, бу төшөмө? Әни белән әтидән кала дөньяда иң якын кешеләрәм мине алдарга, сатарга жыеналар түгелме сон? Әллә теге ахырзаман житмө? Юктыр, мин алгыш ишеткәнмендер, шаяртып кына сөйләшкәннәрдер. Мин шулай салкын, пешмәгән хатын булып чыктыммени инде?

Тәмәкешеләр житди эш башкарган кешеләрдәй чыгып, урындыклары алга-артка эткән булып, чәй өстәле янына утырдылар. Рөстәмнен күзләре яна, үзенә булачак мөхәббәт корбанына калтыранып карый кебек тоелды Әнисәгә. Хәзер Надия иренә берәр мәгънәле сүз әйтсә, назлы караш ташласа, ул утта янарга, үбөргә, кочарга, дөньясын онытып ташланырга әзер шикелле тоелды хужабикагә. Әнә ул Надиянен ак, ачык жылкәсеннән һәм күктәге йолдызлар кебек жемелдәп, үзәнә тартып торган күзләреннән аерыла алмый. Әнисә бүгенгәчә ышанып йөргән, үз иргә белән бусагасыннан үткәргән дустанынын күзләрендә елан зәһәрлегә, төлкә хәйләкәрлегә, мәче мәкерә, бүре явызлыгы күрдә. Юк, алар жан дустанынын күзләре түгел, аларны иблис, женси азгынлык алыштырган.

—Сина яна пальто алгансыз икән, Анисочка, котлы булсын, әле генә Рөстәм шуны сайлау операциясе турында сөйләп көлдөрөп торды.

—Аның нинди көлкесе бар инде. Байда яна әйбер күрсәләр, шундук котлы булсын, хәерчедә күрсәләр, каян алдын, дип сүз башлыйлар.

Сүзгә жаена төшерә алмагач, Надия китәргә жыена башлады. Әнисәнен чыраендагы үлем аклыгын сизмәскә, күрмәскә тырышып, аны качкалап алган булды, ә үзе кулы белән ирененнән Рөстәмгә һава үбә озатты.

—Нәрсә булды сина, калерлем, йөзөң бозылган? Ни булды? Ә, улынмы, кызынмы борчый торгандыр. Ярый, мин йөгердем, чао.

Әнисә аның кочагынан тизрәк ычкынырга тырышты.

Иренә берни әйтмәде, чөнки кешеләрнен яшерен сүзен тыңлап торудан да олырак гөнаһ юк дип саный иде ул. Икенче яктан, бу сөйләшүләрен үзәгендә бит аның шәхесе, аның язмышы, мөхәббәте тора. Тирангә кермәгәннәр бугай, мөхәббәт романнары башланып кына килә. «Башланган эш беткән эш» дигән мәкальмә, әйтәмме бар түгелме сон?

Кем беткән икән бу куркыныч уенны? Надиямә, Рөстәмме? Мирзанурова азгынлыгына, көнчелегенә түзә, нәфесен тыя алмыйча жәтмәсен үрәмә, алдыймы? Әллә... әллә... Рөстәмне тартып алырга жыенамы? Пәри кызы анын ирен беренче күрдә үк ошаткан иде. Егетләр беткәнмени андый чибәр кызга? Ир-ат халкы белән аралашу, йоклау тәҗрибәсе зур. Әнисә женси мөнәсәбәтләреннән катлаулыгына, үзе бер сәнгать булуына әле генә төшенә башлады. Бу өлкәдә күп нәрсә—анын өчен кара урман. Рөстәм сораган-нарнын барысын да үтәми, ояла, авыл әхлагы аны тозагынан ычкындыймы!

Рөстәм белән Надия икесе дә шәһәр тәрбиясе алган кешеләр. Синең катып калган әхлагына исләре китми. Надия өчен бердөңбер хакыйкат—лөззәт, рәхәтлек дөньясында йөзү. Әтиләре телсез колга Мортаза түгел, әнә нинди җаваплы урыннарга үрмәләгәннәр. Рөстәм китәм дисә, көчләп, бәйләп тотарга нияте юк, алдына телләнеп, ялварып, гаиләләрен саклауны үтенмәячәк. Мөхәббәтне сорап алмыйлар, ул акча кебек, йә бар, йә юк икән.

Надия шуннан соң озак вакытлар күрәнмәде. Мәгәр бу Әнисәгә генә шулай тоелды. Үрмәкүч пәрәвез жәтмәсен үрүнә туктатмады. Көннәрдән бер көнне Надия көпә-көндөз Асылбаевларнын кечкенә фатирына жил өөрмә кебек килеп кереп, бүлмәне кыйммәтле хушбуй исләре белән тутырды. Рөстәм өйдә үзе генә иде.

—Дустымны күрмим.

—Эштә. Ул алтыдан да иртә кайтмый.

—Жаль. Алайса сонрак керермен.

—Утырыгыз. Ашыгасызмы әллә?

Надия Шәмсия ханымнын туй бүлгә йомшак кәнәфигә утырды.

Ак-кара шакмаклы кыска итәген төзәткән булып, матур, төз аякларын атландырып куйды.

—Хатын-кыз ни өчен матур киенергә ярата?—диде Рөстәм, бүлмәдә тынлык урнашканны көтөп алып.

—Ир-атка, үзенә, туганнарына ошар өчендер.

—Дәртен яшерү өчен, матурым.

Бүлмәне кызган табада борчак сикергәндәй көлү авазы тутырды.

—Киеме белән сезнен халыкны котырту өчен түгелме?

—Анысы да бардыр,—диде Рөстәм, бөтен гәүдәсенә, күзләренә, борын, колак тишекләренә дөрт белән тулуын тоеп.

Надия Рөстәмгә сынагандай карап торды.

Сүз дә юк, егет аның зәвыгында икән. Озын буй, ирләргә хас тупасрак йөз, очлы борын, калын иреннәр, нечкә, килешле мыек өстенә анын тәрбиясе, яхшы нәселдән икәнлеген күрсәтеп торучы итагатылелеге, сөйләшә белүе—барысы да килешле. Шундый ир, конечно, сала жебегәнә күбрәк, дип уйлап алды Надия.

—Хәлне белергә кереп яхшы иткәнсез әле. Сонгы вакытта күренми башладыгыз. Берәр мавыгу башынны әйләндердеме әллә? Иртәгә командировкага жыенам. Шуна өйдә туры килдем.

—Мин Анисочканы сагынып кәргәнем.

—Сезнен белән туйда һәм теге көнне аш-су бүлмәсендә сөйләшүләренә бер дә оныта алмыйм,—ди-ди, Рөстәм чәйнекне плитәгә куйды.

Надия шундый гүзәл, матур, һәр яктан килгән, янына килеп кочакка аласы килә үзен. Шул уеннан ук ирнең тәне буйлап сихри, татлы дулкын йөгәрдә, гәүдәсе калтыранып китте. Тагын бер мизгел—ул үз-үзенә хужа була алмаячак. Надия анын бу омтылышын ничек кабул итәр икән. Бик хәтәр кыз күренә. Ә күзләре... Нәкъ бадам чикләвекләре...

Чынында, Надиясә дә Әнисә өйдә туры килмәсә яхшы булыр иде дигәнрәк уй белән кәргән иде. Бәхетенә Рустик өйдә берүзе. Надия, акрын гына йомшак урыннан күтәрелеп, аякларына басты, килешле генә тартылып куйды, салмак алымнар белән атлап, чәйнек белән маташкан Рөстәмнен кырына килде, кайнар сулышы белән чәйне суыткан кебек колак артына өрдә... Шуны гына көткән сак ир, томырылып борылып, Надияне кочагына ала, күзләреннән үбә-үбә иреннәрен эзли башлый. Тәжрибәле туташ, жәтмә барын алдан сизгән шома балык кебек, кочактан шуып чыга. Тәрәзә төбенә ымсындыргыч арты белән барып сөялә.

—Син, Рустик, минем вкуста түгел. Аннан якын дуслым Анисочкама хыянәт итә алмыйм,—дип, ачы торма капкан кешедәй чыраен сыткан була.

—Хыянәт? Илгә генә хыянәт итеп була. Хыянәт юк, йөрәк кенә бар. Аны тынларга кирәк. Ул минем—оясыннан сикереп чыгардай булып, Надия, Надя дип тибә. Минем боерыкны ул тынламый, анын башы юк, хистойгылары гына бар. Акыл белән эш ит дип кинәш бирүе жинел. Ә йөрәкне кая куясын, аны нишләтәсен? Ана гел яна хисләр, үзгә тойгылар кирәк.

Надия хәйләкәр генә күзләрен кыса:

—Нәрсә, егетем, мавр үз бурычын үтәде, дип әйтмәкче буласыңмы?

—Теләсән нишләт, Надия, мин синен янында үземне яшә аргамак кебек хис итәм, урынымда басып тора алмыйм. Каным кайный. Син—гомеремдә татымаган сихри янгын төсле. Шунда сикерәсем килә.

—Үзен физик булсан да, лириклардан ким сайрамыйсың. Сина минем жаным түгел, тәнем генә кирәктер, мөгаен. Бу хакта сөйләшербез. Чао,—ди-ди Рөстәмне үзенә тартып, ымсындырып торган, кайнар кабартмадай иреннәренә кагылып, һаваны инди дә килеп кәргән шикелле тиз-тиз атлап, ишеккә китә. Бер кулы белән тупсага тотынган килеш, үпкәчел тавыш белән әйтеп куя:

—Өстәлдәге язу синен өчен генә. Хатынына күрсәтү мәжбүри түгел.

Рөстәм үзен-үзе белештермичә, өстәлдәге кәгазчекне ала: анда компьютерда адрес, көн һәм сәгать сугылган. Кемгә, кемнән, ни өчен ләммим сүз юк. Югары профессионализм сизелеп тора. Ир бер бүлмәле фатирынын уртасына басып, хат кисәген кат-кат укый, ятлый, аннан кая ташларга белмичә чабулап йөргәч, авызына кабып, озаклан чәйнәп, йотып жибәрә.

Тиешле вакытка бер шешә шампан шөрабе, бер кат затлы шоколад

алып, Рөстәм адрес белән китте. Ишекне Надия ачты. Өстендә яшел, зәңгәр чәчәкләр төшерелгән, тезләрен дә капламый торган халат. Шул ук кыйммәтле хушбуй исе. Ишекне келәгә утыртып, шулай ук бер бүлмәдә фатиры уртасында басып торган ир янына килеп, нәфис кулларын аның жилкасенә куеп, иреннәреннән суырып үпте һәм чишендерә башлады.

—Мине түбәнгә тәгәрәгән, бозылган дисеннәр. Я не такая была, синен белән шундыйга әйләндем. Мин, Рөстәм, сине озак көттем. Хәзер дә кабул итмәскә тиеш идем. Соңыннан үземне не прошу, дип очрашуга чакырдым. Мина синен бер тамчы назын кирәк.

—Ә мина күбрәк кирәк булса?

—Анысын табарбыз,—дип, вәгъдә бирде чибәр ханым.—Син мине акылымнан яздырганчы, до сумасшествия яратырга тиеш, Рөстәм.

—Алай ук кирәкмәс иде...

—Мин бит сине кемнәндер урлым. Воровка.

—Мин кемнән урлаганыңны беләсен.

—Юк, мин үз бәхетемне, үз яртымны эзлим. Бер ханымнан: син ни өчен балдагынны тиешле бармагына кимәден, дип сорагач: «Кияүгә тиешле кешесенә чыкмадым», дип җавап биргән, ди. Миннән хатының бирә алмаганы табарсын.

Надиянен кайнар кочагында Рөстәм үзен татлы ләззәтләр утравында кебек хис итте, бәхетеннән ыңгырашып, янадан яна шатлыктар татыды...

Аерылышканда Рөстәм, Надияне кочагына алып, колагына: «Мина беркайчан да шул хәтле рәхәт булганы юк иде»,—диде.

—Бу—минем квартирам. Сатып алдым. Берничә көннән телефон булыр. Хәзер адресны беләсен. Тик алдан хәбәр бир. Чао.

Әнисәнән бала табу көннәре якынлашты. Врачлар күбрәк һавада булырга, йөрергә, тазармаска кинәш бирделәр. Шулай көннәрдән берсендә урамнан үткән-сүткән кешеләрне күзәтеп, машиналарны санап йөргәндә, кин урамын аргы башында таныш гәүдәләр күзенә чалынгандай булды. Игътибар беләнрәк карауга, ул Рөстәм белән Надияне таныды. Учлары учта, сөйләшеп, дөньяларын онытып, көлешеп баралар. Көтмәгән күренештән ханымның күз аллары карангыланды, күк йөзен кара болыт каплады. Ул, суда баткан кеше кебек, кулларын селкеде, каядыр тотынырга чамалады.

—Беременной женщине плохо, помогите,—дигән тавышлар аның кайтарды. Аны каядыр, нәрсәгәдер утырттылар, су эчдердәр. Шул төнне ул малай тапты. Әнисен кызганыпмы, берәр төрле ярдәм итеп булмасмы дип уйлапмы, улы берничә көнгә иртәрәк туды.

Малайга Илдар дип куштылар. Рөстәм бәхетле иде шикелле: малае, ябыгып, чибәрләнеп, күкрәкләре тулыланып киткән хатыны янында чәбәләнде, ярарга, ярдәм итәргә тырышты. Малае белән мавыгып, «теге» хәлләрне оныта башлаган Әнисәгә «намуслы», игелекле, югары әхлаклы күршеләре зур сер итеп кенә ул хастаханәдә яткан көннәрдә Рөстәмнен өйдә кунмавы турында хәбәрне житкерделәр.

—Мин беләм, әниләрендә яшәде ул көннәрдә,—диде Әнисә, гайбәтчеләрнен бүкәнән бәреп егып. Рөстәм хәйләкәр, әти-әнисенә ничек әйтергә кирәклеке аңлатып, кисәтеп куйгандыр. Аннан килеп, ул ире турында урам хатыннары шикелле сорашып йөрмәячәк.

Гаебен сизгән кешедәй, хастаханәдән чыккач та, Надия шактый гомер күренми торды. Дөрөс, берәр айдан соң, ул берни булмагандай, тиз-тиз атлап килеп керде, дустан кочаклап алды. Өстендә куе яшел йон костюм, чәчләрен иннәренә салган. Элеккечә чибәр, хушбуйны кызганмыйча сөрткән. Кулында роза чәчәкләре букеты.

—Анисочкам, беләсен инде сине сагынганымны. Түзәр хәлем калмады.

—Сагынган кешеләр барысы да килеп, хәлне белеп китте,—диде Әнисә төксе тавыш белән, башын читкә борып. (Хәсрәтемне һәм күрәлмәвемне күзләремнән укымасын. Мине артык яхшы белә!).

—Мин командировкада идем. Синен кәефен ничек? Минем фикеремчә, яхшы булырга тиеш. Других причин нет. Илдарчик ничек? Үсәме? Күрсәтәсенме?

—Аны әле ят кешегә күрсәтергә ярамый,—диде ана. —Кстати, Илдар дип атаганыбызны син каян беләсең? Командировкада булгач.

Надия исем мәсьәләсендә тотылуын, үзен ялгыш кына сатуын анлап, беренче жөмләнә бәхәс үзәгенә куярга булды.

—Мин аңламыйм. Сина чужой кешемени дустан, Надиян. Гомергә бергә, жан дуслар булырга дип, биргән антларыбызны оныттынмы?

—Ялгыш әйттем. Без хәзер бик якын кешеләр. Уртақ ир белән йоклайбыз. Ирләр теленә күчерсәк—бажайлар.

Надия, гажәпләнү, аптырау хисләрен белдерергә теләгәндәй, күзләрен зур итеп ачты.

—Син нинди чуш сөйләсең?

—Юк шул, дустан, дөресрәге, бывший дустан, мин үз күзләрем белән, урамда көпә-көндөз сөешеп, тотынышып барганыгызны күрдем. Рәстәмнен синдә кунып-төнөп ятканы да миңа мәгълүм. Оятсыз зат син. Күпме ярдәм иттем үзенә. Мин булмасам синен укырга керүң, бигрәк тә диплом алуың икеле иде.

—Анысы вак мәсьәлә,—дип, Надия буялган тырнаклы кулларын һавада йөртеп алып. —Не мелочись.

—Хәзер, әлбәттә, вак мәсьәлә инде. Диплом кесәдә. Син беләсең: Рәстәм—минем беренче мәхәббәтем. Тормышыбыз синен алда башланды. Безне Ходай Тәгалә үзе таныштырды. Кавыштырды. Безнең арага килеп керергә синен хақың юк иде. Хәзер син мәхәббәтемне пычракка салып таптадың, ulyмны ятим калдырырга, атасыз итәргә йөрисең. Шул булдымы рәхмәтен—сина эшләгән яхшылыктарым өчен? Шул булдымы?

Надия тактиканы үзгәртәргә булды. Явыз ханым барсын да белә икән. Димәк, сөйләшүне житдирәк агымга күчерергә кирәк.

—Әнисә, гафу ит, бу сөйләшү миңа кирәк түгел иде. Минем Рәстәм кебекләрем буа буарлык. Так было, так и будет. Беләсең килсә, Рәстәм сине яратмый. Аны әти-әнисе маржа алып кайтмасын дип, сина көчлөп өйләндерделәр. Ул миңа моны үзе сөйләде.

—Син оятсыз. Явыз, әшәке, фәхеш хатын. Рәстәмне, Илдарымның атасын, мин берәүгә дә бирмим. Минем Надия атлы дустан, хәтта таныш-белешем юк. Ул мәңгегә йөрәктән сызып ташланды,—диде Әнисә, көндөшенән йөзенә нәфрәт, үкенү, сагыш тулы күзләрен текәп.

—Дустан...

—Пычратма изге сүзне,—ди-ди, сөйләүчене булдереп, Әнисә почмакта йоклаган малаена күз салды. Таянычы, юанычы, киләчәге бишәктә ята. Ул—ялгыз түгел.

—Алайса, Әнисә Мортазовна, тынла. Минем синен алдында гаебем юк. Рәстәмненән, ради тебя, күпме качарга тырыштым. Достал. Мин анардан читләшергә тырышкан саен анын дәрте котыра, тилерә барды. Сина булган мәхәббәтем миңе горлодан ала, синнән башка яши алмыйм, дип ант итте.

Надия тәрәзә анына барып басты. Тәмәке пачкасын чыгарган иде, бала исенә төште. Кире кечкенә конгырт сумкасына тыкты. Ничек итеп бу хатынга болай да четерекле, авыр яшәешне тагын да катлауландырырга кирәкмәгәнне аңлатырга? Рәстәме белән йоклаган иמש, подумашь. Авыл халкына фәлсәфи кинлек, иркенлек житми. Татар шул тарлыгы белән үзен бетерә.

—Мин Рәстәмне сина болай гына бирергә жыенмыйм,—диде Әнисә.—Улыма ата кирәк. Безнен аралар болай да жинел урнашмады, жылы булмады. Ул эреләнеп маташты. Хәзер арага син килеп керден. Син тәжрибәле, миндә житешмәгәнне ул, бәлки, читтән эзлидер. Дуслыгыбыз хақына син анын бөйләнүләренә чик, нокта куярга тиеш иден. Ә син жәелеп яткансың.

—Әнисә Мортазовна, не упрощай. Рәстәмне яратам димим. Ну ул миңа ошый. Синдә булмаганны миндә тапты. Анысын дөрес әйттен.

Хужабикәннен күнеленә теге вакытта аш-су бүлмәсендә ишеткән сүзләр келт итеп исенә төште.

—Ул миңе салкын диме?

Шунда ук бу соальне биргәнненә үкенде, гарыләнде.

—Ты это сама знаешь.

—Кит моннан, оятсыз фәхишә. Артык күземә күренәсе булма.

Надия тиз-тиз атлап чыгып китсә дә, ул калдырган тәмсез хушбуй исләре булмада озак сакланды. Надия Рөстәмне «ачышы» белән шатландырырга ашыкты.

—Синен өчен көенечле, «бәнем өчен» дияр иде әбием, сөөнечле хәбәр бар.

—Әйт әле, котыртма,—диде Рөстәм, жилкәләрен сикертеп.

—Безне «карчыгын» күргән. Ягъни Аниса нас үсеклә.

Бу ачыш ир өчен бик күнелле хәбәр түгел иде. Әтилар, иптәшләр ни әйтер. Тәне каз тәнедәй кабарып чыкты, вак йоннары өскә калыкты, бөтен барлыгы чемердәп китте.

—Кайда, ничек?—дип, тавышына ясалма көрлек бирергә тырышты ир.

—Барыбер түгелмени! Димәк, безгә бергә булырга туры килер. Анисочканың характерын мин яхшы беләм. Ул сине дә, мине дә моннан соң терпетә итмәячәк.

—Ну минем «карчык»! Мина тынычлык булмаячак. Давыл чыгачак.

Надия болай да мул иреннәрен кабартмадай күпертте:

—Әжәткә акыл сорап тормассың. Любишь кататься, люби саночки возить! Безгә бергә булырга язгандыр.

7

К арангылык пәрдәсе яктылыкны жинде, халыкта энгер-менгер дип йөртелгән вакыт та узып китте. Сәеттән бернинди хәбәр юк. Төн урталары житкәндә тимер ишеккә шакидылар. Фатирында читлектәге жанвар кебек киеренке халәттә арлы-бирле йөрәнгән Фәридә «дөрт» итеп сискәнәп куйды. Кем булыр икән? Мөгаен, улдыр. Шаку аныкына охшамаган, тупас итеп, таләпчән, нервлы, каты әйбер яисә бармакның сөяге белән кагалар булыр. Йөрәге ниндидер яман хәлне, афәтне сизгәндәй, чәнчеп-чәнчеп алды. Кисәткәндәй булды. Ишекне тагын, бу юлы йодрык белән кактылар.

Фәридә, ятагынан күтәрелеп, чәчәкле болын төсле чуар халатынын төймәләрен каптыра-каптыра, аяк очларына гына басып, ишек янына килде, тышка күз салырга итте, әмма күзектән берни күрмәде, кемдер аны, ялгышмы, максатына туры китерепме, томалаган иде.

—Кем бар?—диде Фәридә, үз тавышын үзе танымыйча.

Теге яктан ачулы, хәтта сорап торган өчен үпкәле тавыш килде.

—Ач тизрәк! Сакмановны күтәрәп китердек. Авыр яралы. Канын туктатып булмый. Арттан куа киләләр.

Ят тавышның таләпчән һәм мантыйклы басымына бирелеп, янәдән тикшереп, ачыклап тормыйча, ишекне ачуына ханым гомер буена үкенәчәк. Кечкенә генә бер адым, ялгыш кешенә бөтен язмышын бора да куя. Медицина хезмәткәре буларак, гомер белән болай шаяруга ышанмаганга, әллә Сәеткә мөнәсәбәте саклыкны, гадәти уяулыкны жуяр дәрәжәдә житди төкдир уены илеме, Фәридә өстәмә сораулар бирмичә, сөөклесе мәңгелек дип ясаткан, ватып кереп булмаслык ике йозакны шартлатып ачканын сизми дә калды. Ишек ачулуга көчле куллар аны биләннән йомычкадай эләктереп алдылар, күтәрәп диярлек алып барып, диванга утырттылар. Мондый бәрәп күрүне көтмәгән Фәридә, куркырга да өлгәрә алмый калды. Куллардан аз-маз ыккынып, күзен күтәрәп караса, алдында элеккеге танышы Жирән, ике ят сәер егет басып тора. Ишекне дә бикләп өлгәргәннәр. Шактый явызлыктар шаһиты, адәми затларның биниһая усаллыктарын татыган ханым үзенә гаять оста башкарылган, гажәеп мәкерле, психологик уйланылган (Сәет исеме белән алдау) жәтмәгә, котылып булмаслык тозакка эләккәнән андый. Терсәк ерак шул. Дошманнар ишекнең бу ягында. Тышкы дөнья киселгән. Хәленә мөшкеллеген, аянычлыгын аңлаган хәлдә дә, Фәридә жинел генә бирешергә ашыкмый.

—Нәрсә дигән сүз бу? Сизгә нәрсә кирәк? Сөз кемнәр?

—Эллә мине танымыйсыңмы? Чишенеп күренимме?— диде Жирән киная белән, хатынның алдына килеп тезләнгән булып, үзе Фәридәгә күзгә кәргән кылчык кебек кадалып.

—Мин хәзер милиция чакырам,— дип, урыныннан сикереп тормакчы иде, кин жылкәле гыйфрит аны диванга «кадаклап» куйды.

—Кайда яралы Сәет Сакманов, куа килүчеләрәгез кайда? Нигә алар керми? Минне алдадыгыз!

—Алданың күптәннән булгандыр инде, ханым,—диде һаман бер як иненнән тотып торучысы.

Жирән, түгәрәк битенә, томанлы күзләренә кайгы уртаклашу төсмере чыгарып, төссез тавыш белән өстәп куйды.

—Фәридә ханым, бик кызганыч, Сәет дустаны бу фани дөньяны, сина сонгы сәламен индереп, ташлап китте. Бу күнелсез хәбәрне миңа әйтсәң туры килә.

Сакмановны теге дөньяга озаткан кеше буларак дип өстәргә уйлаган иде, сонгы минутта тыелып кала алды.

—Ышанмыйм. Сәет болай гына үлә торган кеше түгел.

—Ышанырга туры килер, матурым.

Кайгы, хәсрәт, гажизлек яна буялган миң хәленә китергән битләрен ханым тулы, көчле куллары белән каплап, үзен-үзе белештермичә диярлек, хәленең аянычлыгыннан кычкара башлады: «Ялган, ялган. Сөз, бандитлар, алдыйсыз, чыгып китегез минем өемнән...»

—Син мине куасың,—диде Жирән, үпкәсен йөзөнә, тавышына чыгарып.—Мин сине, ханым, теге вакытта үлемнән коткардым. Оныттыңмы? Хәтерен кыска икән— бөтен хатын-кызларныкы кебек үк...

Фәридә, каты агачны тишәргә алынган тукран кебек, үзенекен тәкъарлавын дәвам итте.

—Ул үлсәң тиеш түгел. Хақы юк. Сәет миңа кирәк. Чыгып китегез минем өемнән.

Жирәннән һаман бер балык башын чәйнәгән ханымга ачуы килә башлады.

—Эт тә хужасын болай ук өзелеп кәтми. Сакманов сине нәрсәсә белән шулай кызыктыра, сихерли алды сон? Акчасы беләнме? Мәнә минем бу күн капчыкта, беләсенме, күпме акча? Бер кечкенә шәһәр салырлык. Череп баеган Нурғали Ваһаповның гомер буге кеше талап жыйган акчасы. Теге вакытта әйткән төкдимименең кабатлыым.

Ул тавышын әкерәйтә төшеп, диванда битләрен каплап утырган ханымның қолагына иелеп:

—Киттек минем белән. Кырымга. Анда өй алдым дигән идем инде. Рәхәтләнеп, патшаларча, түшәмгә төкереп яшәрбез. Бул, Фәридәкәй, минем гомерлек юанычым. Үзән теләп. Мин сине үземнән барыбер калдырмыйм.

—Сәет кая?—дип ханым еламсыраган тавышын чыгара башлаган иде, Жирән аягына басып, егетләргә ым какты. Күрәсен, бу гамәлләре алдан ук хәл ителеп, сөйләшеп куелган булган, кин жылкәлесе, күз иярмәс тизлек белән, куллары белән капланып утырган хатынны диванга екты. Икенчесе сумкасыннан энә чыгарып, кара шешәдән сыекча суурта башлады. Фәридә үзәнә эшәке дару кертергә жыенуларын күрәп, бер аягын ычкындырып, укол кадау нияте белән үзәнә якынлашкан егетнен тезенә типте. Сугу көчле булмаса да, озын чәч үпкәләде, ачуын «падло», «сука», «стерва» кебек сүтенү сүзләренә сыйдырды.

Диванда матур аякларын күрсәтеп ятарга мәжбүр ителгән ханым янына Жирән дә иелде. Куге кара чәчләре, зур кара күзләре бу мизгелдә дә Фәридәне бизәп, ана беркадәр хыялый төсмер бирәләр.

—Фәридәкәй, әйткәнне тыңламадың. Хәзер сина рәхәт булып китәр. Дөнья мәшәкатләрен онытырсың,—дип сөйләнә-сөйләнә, ярдәмчеләренә булышып, көчле кулларын ханымның инбашына батырды. Озын чәчле егет халат жинен күтәрәберәк куеп, энәне беләккә кертәп жибәрә һәм шактый күп болганчык сыекча агыза. Форсаттан файдаланып, энәләрен идәнгә ташлап, кулларын тоткынның мул күкрәгенә батыра, икенчесе чүгәләгән

килеш Фәридәнөн аякларын тотып, сыйпаштырып тора. Жирән егетләрне ипләп кенә, әмма бик каттый рәвештә, «минем малга тимәгез» дигәндәй, читкә этәрә. Шәфкать туташы үзенә наркотик матдә керткәнне аңлый, сикереп торырга омтылыш ясап карый. Жирән аны кочаклап алып, янадан диванга сендерә, чибәркәйнен ачудан, үпкәдән, гарьлектән, әрнүдән кызышкан, алу тимгелләр белән чуарланган битенә, муенына иреннәрән батыра. Болганчык сыекча бик тиз канга, мигә үтеп, ханымның хәлен ала, ихтыярын сындыра.

Вақыты ул түгел икәнөн анласа да, Фәридәнә үзенчә яраткан, ымсынган, дәрте уянган Жирән теләген бастыру уен жинә алмый.

—Сез, егетләр, кухняга кереп, тиз генә капкаларга әзерләгез, юлыбыз ерак,—дип, әмерен житкәрә һәм су тутырылган ясалма капчык кебек изрәп төшкән Фәридәнә, дөресә, аның гәүдәсен күтәрәп, йокы бүлмәсенә кереп китә. Шул рәвешле, бөркетен югалткан ханым шакал көненә кала. Хәер, томана хәленә төшерелгән Фәридәгә барыбер, дингез тубыктан иде.

Жирәннен әлегә явызлар белән алыш-биреше зур түгел. Берничә көн элек ана СССР заманында КГБда бергә эшләгән дустаны Федор Борисович шалтыратты. (Вақытында ул Жирәнне Ваһаповка тән сакчысы буларак эшкә алырга тәкъдим иткән иде.). Мәскәү кешесе маласын азып-тузып йөрүеннән, кыек юлга кереп китүеннән зарланып алгач, сүзен ярдәм сорау белән төмамлады. Кунак ашы—кара каршы дигәндәй, Жирән егетне (алар дустаны белән икәү булып чыктылар) канат астына алып, башка илгә чыгып китәргә булышырга вәгъдә бирде. Көнөн, сәгатен, килергә тиешле станциясен билгеләде. Әлбәттә, ул аларның—ата-аналары өчен жан көекләренен тулы гаепләрен, шөгилләрен, берничә хатын-кызны көчләгәннән соң үтергәннәрән, ГАИ капитанын атып үтергәннәрән, машиналар урлаганнарын белми иде. Башка кырын яклары өстенә егетләр наркоманнар да булып чыктылар. Үзләреннән вақытлыча файдаланып, соңрак бу үләтләрдән котылырга кирәк булып, дигән фикерне Жирән күнел түренә салып куйды.

Аш-су бүлмәсендә берәз кымшанып, тамак ялгаганнан соң егетләр олы якка чыктылар.

—Теге ханымны исән калдырып ахмаклык эшләдек,—диде озын чәчлесе.

Шул арада чалбар каешын рәтли-рәтли күрше бүлмәдән Жирән килеп чыкты, аның артыннан кара чәчләре тузгыган, күзләре сөзешүгә әер үгезнекедәй кызарган, чуар халатын ыргылаш кына каптырган Фәридә пәйда булды. Ул дивана сарыктай бүлмәгә, андагы егетләргә карап тора. Берни аңламый: ул кайда, ана нәрсә булган, ахыр чиктә барыбер түгелмени?

Уяулыгын беркайчан жуймаган, мәче кебек сыртка төшүне яратмаган Жирән Фәридәнә юыну бүлмәсенә алып кереп, аның хәлендә мөмкин булган кадәрле тәртипкә кертте, юындырды. Инде яше бара, янында даими хатын-кыз, терәк булырга тиеш. Ханым кәжәләнеп маташса да күнегер. Сәетәннән котылу ярап куйды әле. Гел анарга ғына димәгән барча чибәр хатын-кыз. Жирәннен байлыгын күргәч, яратыр әле, «башка берни кирәкми», дияр.

—Фәридә, анына кил, тиз генә жыен, ин кирәк-яракны ғына алабыз да юлга чыгабыз.

Хатынның элеккеге кабул итмәве, карышуы, усаллыгы кояш нурларында эрегән иртәнге томан кебек юкка чыккан. Фәридә нәрсәендер зиһенә белән абайларлык, аңларлык, бәя бирерлек хәлдә түгел иде. Ул, фильмнардагы ясалма кеше кебек, ир әйткәнне сүзсез башкарды. Фәридәнөн документларын, киём-салымын Жирән үзе жыештырды. Үзәндә өй ачкычы булып, килеп-китеп йөри торган апасына «мине югалтмагыз, озакка ялга киттем, эшкә дә хәбәр ит, мине азат итсеннәр, фатирда әлегә син яшәп тор»,—дип, хат яздырырга онытмады. Ишекне барча йозакларына бикләп, ачкычларны үз кесәсенә шудырды.

Такси белән генә килгәннәр иде, машина тоту өчен кулын күтәртәп Фәридәнә бастырдылар. Бик соң булса да, озак көтәргә туры килмәде. Безнең чорда машинасы белән акча эшләп алу рухы белән яшәүчеләр

житәрлек. Чемоданнары белән юл кырында басып торган ялгыз ханым янына кызыл «Жигули» жәһәт кенә килеп туктагач, яшеренгән жирләрәннән атылып чыгып, ирләр, корбанына ташланган ау этләре кебек, гәүдәләрен күз ачып йомган арада утыргычларга ташладылар.

Көтелмәгән манзара машина хужасының ниятенә туры килми, озак еллар акча туплап әле генә сатып алган машинасына, ханымны жим-алдавыч итеп начар кешеләр утырганны акылы, тәне белән сиземли һәм үзен коткару юлларын эзли.

—Сезгә ерак барасыдыр. Минем вакытым юк. Төшегез. Мин беркая да бармыйм. Ханымны кызганып кына туктадым.

Акча эшләп керү нияте белән, үз телләрендөгечә әйтсәк, «бомбить» итәргә чыккан түгәрәк битле, кәттә мыеклы, ике алтын тешле татар егете үжәтләнеп маташкан арада киң жылкәле сукбай аның муенына тимер көпшәне терәп куйды. Йөртүченең төненә үлем салкынлыгы йөгәрдә. Бу әшәке хис мие, йөрәге аша үтеп, бавырына, аяк очларына чаклы үттә, тәне калтырана башлады.

Хәленең мөшкеллеген аңлап, йөртүче чарасызлыктан «чакрылмаган пассажирларына» мөрәжәгать итеп, аларның психикасына, анына тәэсир итеп карарга булды. Кызганыч, мескен тавыш белән:

—Минем армиядән кайтуыма биш ел гына әле. Ике ел элек кенә өйләнгән идем. Бер яшьлек улым бар. Шулар хақына жибәрегез мине. Клара сезнең ханым кебек чибәр,—диде шофер, көзгесеннән авызлары чалшайган, күзләре шешенгән, битләре, иягә ташыган камырдай салынып төшкән Фәридәгә күз салып.

—Синен хатының матур булудан безгә ни файда,—ди алтатарны муенга терәп барганы.—Рәхәтен үзен күрәсен, безгә тәтеми.

—Машинаның безгә калдырып китәргә ризамы?—диде Жирән, каратут йөзле егетне сынап карау өчен.

Татар кавеме вәкилләрендә кирәкмәгән ваклашу галәмәте бар шул.

—Минем машинаман башка бернием юк. Хатынның этиләрендә яшибез.

—Алайса машинада каласын инде,—дип, Жирән ямьсез итеп, тавыктай кеткелдәп алды.

Бәхәс йөртүченең авыр сулап куюы белән тәмамланды. Хәленең үтә хәтәрлеген аңлады пөхтә мыеклы егет. Гөнаһ шомлыгына каршы, әле генә савыты тулганчы бензин салган иде. Каралган машина әллә кайларга барып житәчәк. Ник тыңламады хатынын? Урыны-вакыты белән алар да хаклы булып куя икән. «Шәүкәт, бүген төнлә чыгып йөрмә инде. Нигәдер эчем поша, юлын унмас төсле тоела», дигән иде.

Фәридәнен әйберләрен багажникка урнаштыргач, алга утырган Жирән әмер бирде:

—Васильево станциясенә юл тот. Юлны үзгә беләсен. Ахмаклык эшләмә. Шунда ук үтереп, ташлап калдырыбыз. Үзенне акыллы тотсан, исән калуын бар.

Шәһәрне чыкканда, бәлки, милиция туктатыр әле дигән хыялы гәмәлгә ашмады. Башка вакытта кигәвен кебек бәйләнүчән, йокымсыраган гаишниклар машинаны ваемсыз гына уздырдылар.

Шактый юл алганнан соң, гасыйларның берсе маршрутка ачыкламыш кертте.

—Безнең бару юлында машинабыз калды. Анда ханым утыргычта безне зарыгып көтә. Әүвәл шунда кагылыык.

—Хәзер сез ул тачкагызны таба да алмассыз әле,—диде Жирән, борчылгандай булып.

Шул ук озын чәчлесе жавап бирде:

—Әүвәл сезнең белән күрешкән тимер юл стансысына алып барыгыз. Аннан без юлны табабыз. Ерак түгел. Жәяү килдек ич! Унбиш-егерме минутлык юл.

Шулай хәл иттеләр. Йөртүче егет бандитлар арасындагы сөйләшүләргә колагына сендереп, үзе өчен нәтижә ясый барды. «Болар шаһит калдырмай-

чаклар. Күпме генә тырышып хезмәт итсән дә, бабаннар янына озатачаклар. Икесе машиналарын эзләп киткәннән соң, качып караргамы әллә? Пистолетлары берәү генә күрәнә. Бәхетен сынап карарга булды егетебез. Ни әйтсән дә армиядә хезмәт иткән, йөгөрү, сикерү буенча әллә ничә значогы бар. Безнен халык вәкилләрендә кирәкмәгәндә чаялык, төвәккәллек кебек сыйфатлар бәрәп чыккалый шул. Атилла житәкчелегендә борынгы бабаларыбызны шул сыйфатлары Аурупаны айкатып чыгаргандыр да инде. Әмма бу кыюлыклары киләчәк буыннар өчен файдасыз булган шул.

Озын чәчле егет белән кин жылкәлесе машиналарын эзләргә чыгып киттеләр. Өлкәнрәге артка күчеп утырды, ханымны кочаклап, анын колагына «барысы әйбәт булды, дөньяда иң бәхетле хатын булырсың. Өрмәгән жиргә утыртмам» кебегрәк сүзләр кабатлады. Сонгы сүзләр мысклы егетнең колагына кереп калды, башкасын ул хәтерләми: алгы урыныннан сикереп төшөп, бар көчәнә куаклыкларга таба йөгөрдә. Ата калса, кургаш куып житмәсен дип, исерек кеше кебек чайкала-чайкала чабарга тырышты. Кызганычка каршы, яшиесе килгән, яна туган баласын, хатынын яраткан егетебез Жирәннен кем икәнән, нинди оста атучы икәнән, куен кесәсендә алтатар барын белми иде. Тик килер дә кеше икән: Жирән жанлы мишенга ату уеннан кире кайтты. Әллә яшь кешене кызгандымы, әллә юл буенда мәст калдырасы килмәдеме, ул кургашны егетнең аягына утыртты. Шартлау һәм ачы кычкыру тавышы тынлыкны кисте. Жирән әүвәл Фәридә утырган машинаны әйбәтләп япты, йозакка бикләде, аннан салмак адымнар белән, авыртуга түзә алмыйча жирдә аунаган егет янына килде. «Шулай ярыймыни инде, ахмак», дип сөйләнә-сөйләнә, шоферны машина янына кочаклап алып килде. Чүпрәк, бау табып, берсен авызына тыгып, икенчесе белән кулларын бәйләп, кырмыска түмгәгенә утыртып куйды. «Иртгә, көндөз берәрсе килеп табар әле үзен, ярасы тирән түгел, каны агудан туктаган инде». Шул арада, арып-талып, Жирәннен юлдашлары кайтып төштеләр. Иөзләренә, салынып төшкән иякләренә, туктаусыз сүгенүләренә караганда, коллары унышсыз чыккан.

—Ычкынды ханым. Аны бик тәҗрибәле кеше коткарган булырга тиеш. Машинаны турыга кабызган. Ачыкчлары бездә иде. Берничә минутка сонардык. Артларыннан атып кына калдык.

Жирәннен күппе күргән, бернигә дә исе китмәгән миенә начар үй үрмәләде. «Без ял иткән күл шул тирәдә иде бит. Неужели Сакманов исән калып, шул коткарды икән ханымны? Димәк, бу тирәдән тизрәк таярга кирәк. Сонрак, Сакманов исән калган булса, табып, дуслары янына озатасы булыр. Фәридә өчен, артык сикеренеп яшәгән өчен...»

—Бу күлгә бүкәнгә нәрсә булды?— дип соралды озын чәчле егет, авыртудан сызланып, туфракта кан эчендә яткан кешегә төртеп күрсәтеп.

—Дустыбыз безне ташлап качарга уйлады. Аягына кургаш чәпәргә туры килде. Ятсын шунда. Иртгә табарлар үзен. Без инде еракта булырбыз. Кайсыгыз машина йөртә белә, шуна рульгә утырасы. Ычкындык.

Озын чәчле егеткә рульгә утырырга туры килде. «Канааш» дигән сүзне алтын тешле, жирдә аунап яткан егет тә ишеткән иде, ул-бу булса, безне шуннан эзләрләр дип, Жирән машинаны Йошкар-Ола ягына юнәлтәргә кушты. Мари иленең башкаласында алар, шактый акча чыгару исәбенә, дүртесенә бер купе алып, Мәскәүдә поездларны алыштырып, кипарислар үскән яklarга таба юл тоттылар...

Һәркайсы үз мәнфәгатен алда тоткан бу дүрт кешене вакытлыча якынлаштырган хәлләр генә ахыргача бәйләп тоталмый иде. Наркотиклар кабып алган егетләрнең телләре ачыла. Бик күп кылган явызлыклары өчен аларны ил, хәтта дөнья буилап интерпол эзли икән. Наркотикны өстәлгә тору сәбәпле айный алмаган Фәридәне комсыз күзләр капшып, вагонда баручы юлчылар сагаеп карый башлагач, гаярь Жирән юлдаш егетләрдән котылырга карар кылды: шул мәртәпләр аркасында үзенән януы бар. Анын әле күптәннән хыялланып йөргән Фәридәсе белән тормышы башланып кына килә. Күпме мәшәкәтләр, сугылу-кагылу, әрнү-сыктану, рәнжү күрү, акчалы булды, яраткан хатынына тарды. Көтмәгәндә, кирәкмәгәндә атка

кигезгән камыт кебек, менә бу гасыйлары килеп төште. Дусларынын балаларына ярдәм итәргә кирәк, ләкин ул аларны бу чаклы чыгырдан чыккан явызлар дип уйламаган иде. Жирән тирән итеп көрсенгәндәй булып утырды һәм жир астыннан чыккандай авыр, тонык тавыш белән:

—Егетләр, Фәридә бик начар хәлдә, хастаханәгә саласы булыр. Без Ростовта төшөп калабыз. Сөз Кырымга чаклы барыгыз. Чик буенда Сидоренко дигән Украина сагының начальнигы булыр. Сөз «миннән» дигәч, ул сезне үткәрәп жиберер. Аннан Ялтага, Чехов урамына, 13 нче йортка керерсез һәм Руслан Ивановичны сорарсыз. Ул сезне кабул итәр, ярдәм кулын сузар. Хәтерләгез, полковник Сидоренко, Руслан Иванович, Чехов урамы 13.

Әлбәттә, болар барысы да гасыйлардан котылу өчен уйлап табылган чеп-чи ялган иде. Дөньяда андый фамилияле, исемле кешеләр яшәгән төхдирдә дә, алар мондый кунактарны көтмиләр. Ростовта Фәридә белән төшөп калулары гына дөреслеккә туры килә.

Кин жылкәле егет эре төшләрән күрсәтеп, сумкасындагы наганына үрелде. Яшен тизлегә белән Жирән аның кулын тотты. Кул мәлжерәп коралны төшерде. Алтатар ак йонлы кулларга күчте.

—Ахмаклык эшләмәгез! Без берничә көннән сезнең янга килеп житәрбез.

Озын чәчлесенен колагына үрелеп:

—Ханымны психбольницага тапшырып калдырырга исәп,— дип пышылдады. Тегесе, төгәен шулай итәргә кирәк дигәндәй, башын какты.

—Акчагыз бардыр инде сезнең. Әмма эчегезне тишмәс,—дип Жирән йөзөнә ифрат ярдәмчеллек, игелеклелек кыяфәте чыгарып, кечкенә өстәлгә бер пачка акча чыгарып сала. Егетләр төмән тынычлана. Шул арада поезд Ростовка килеп жита. Аңгы-мингә Фәридәне култыклап, үзләре белән алган әйберләрен күтәрәп, Ак мәчеткә чаклы алынган билетларын да сорамыйча, Жирән төшөп кала. Поезд кузгалып китүгә, телефон-автоматтан шалтыратып, кочаклашып, бик жылы саубуллашкан егетләрнен кайсы вагонда, ничәнче купеда баруларын милициягә хәбәр итә. Шактый ерактан башланган канлы эзләргә киләсе станциядә үк чик куела. Күптәннән эзләгән бандитларны жинел генә, жылы килеш, «полковник Сидоренко» янына барып житкәнче үк кулга алалар. Жирән, такси яллап, Фәридәне алып, Кырымга ычкына. Үз мәнфәгатләре биргән вагдәсеннән өстенрәк булып чыга. Әлбәттә, андый кешеләр өчен намуз, вәждан, кешелеклелек, хәтта туган ил, жир, халык төшенчәләре сабын куыгы гына икәнлекне укучыга искәртеп тору кирәкмәстер...

Явызлар тозагына эләккән шомырт кара күзле Фәридә шул «китүеннән» кайтмый. Бәхетсезлегенен башы ханымнын матурлыгында, табигать биргән бүлөгөнә «күн аяктар» кулына төшүендә иде. Фажигасендә аның гаебе юк та сыман, бар да сыман. Әтисе, әнисе, туганнары оясыннан очып чыгып, авылдан шәһәргә килеп, бөтенләй үзгә шарт-таләпләргә тап булып, югалып калып, байтак татар кызлары явызлык һәм мәкер тозагына килеп каба, Фәридә дә кәнизәк-жарияләр төркемен тутыра. Сәет белән танышып, мәхәббәтен һәм арка терәген тапкан Фәридә тормышында кылган гөнаһы кәбаир (баласын пычрак сулы кога ташлаган өчен) бурычын түләргә тиеш иде. Үзе участок милиционерына исбатларга тырышканча, килбәтсез, гарип булса да, инде фани дөньяга сулышын өргән затнын жанын алырга хакы юк иде. Бу хатасы өчен бер түлисе барын, вакытлыча кылган бәхетенә озакка бармасын, язмышнын каты кулы аны куып житәсен сизеп, куркып, төшләрәндә күрәп яшәде Фәридә. Фаразы раска чыкты. Язмыштан узмыш юк икән...

Салкын тию зәхмәте һәм яралары белән Сәет шактый көрәште. Ханым аны жылы сөт, мәтрүшкә, кура жиләге һәм таныш врачы белән кинәшәп, даруханәдән алып, төрле дарулар, антибиотиклар белән дәвалады. Бик кыен иде терекөмеш кебек хәрәкәтчән, елгыр Сәеткә урында, ынгырашып, йоклар-йокламас ятулары. Башка төрлесе керә. Китек

күнел ниләр генә барлап бетерми. Аеруча аны Фәридә язмышы борчый, нәрсә турында гына уйланмасын, ханымнын шомырт күзләре аны күзәтеп, өйрәнеп торгандай була. Үз-үзеннән яшеренергә теләгәндәй башыннан ук бөркәнеп тә карый, ярдам итми, киресенчә, хафага артыграк кына тоша. Тизрәк аякка басып, буталчык уйларга, гамәлләргә ачыклык кертәсе иде. Әлегә бар хыялы шул. Берәр атнадан артык шулай интегеп, чирләре белән көрөшөп ятканнан сон, табигат биргән тазалыгы һәм ихтыяры жинеп чыктылар.

Бер көнне иртән сәләмәтләнеп киткәндәй уялды, үз халәтен юкка чыгарудан курыккандай, шактый вакыт селкенмичә озак кына ак түшәмгә карап ятты. Әнә ике плитә кушылган урын беленеп тора. Араларын әштер-әштер генә сылаганнар. Почмакта обой кубып килә. Вакытында ябыштырмасын, кубып төшәчәк. Аякка баскач, рәхмәт йөзеннән, үзенә диваннан урын биргән фатирны ремонтлатып куясы булыр. Ничәнче көн биредә ята икән ул? Һәр тумыш елны диярлек кабатлана тора мондый зәхмәт. Агышу, үтерешү, пычак очыру кебек хәтәр уеннарны туктатырга вакыт түгелме? Кешечә, тыныч кына, иртән солы боткасы ашап, кичен сукуыр кычыткан төнәтмәсен эчеп, бернидән шикләнмичә, төннәрен куркып уянымайча яшәп карарга иде. Ничек икән андый талгын тормышта? Рәхәттер, шәт.

Хәер, мондый галәмәтләр, янган күмер өстеннән яланаяк йөрүләр миннән генә торамы сон? Армиядән Хрушев бабай кыскартты, милициядән—артыгын тырышкан өчен куып чыгардылар, жиһаз төзәтүгә, эшләүгә жайланган цехымы ваттылар, жимерделәр. Мина кайсы юл калды? Жәмгыять тормышында урнаша килгән кыргый тәртипләргә жайлашу, упкын эчендә йомычкадай чайкалу сукмагы гына калды. Сәвит чоры яхшырак булмагандыр инде, әлбәттә, ана аерым кеше, шәхес кирәк түгел иде. Ләкин анын, камиллектән ерак торса да, кыйбласы, мөгез кебек алга чыгып торган үз сәясәте бар иде. Ул чорда ни өчен төрмәгә озатканны, юкка чыгарганны чамалый иден, өстендә бии башлаган кара болытларга карап тәртибенне билгеләргә, үзгәртәргә тырыштын. Хәер үзеннән ялланган килер мушкасына кайчан килеп кабуынны белмисен, чамаламыйсын. Әнә наркотиклар, аларны дөваллау чаралары белән бәйлә шифаханә оешмаларының баш табибларын ничек кыралар. Черки үтәрәләр, диярсен. Теләсә кем коралга ия. Кешеләренн эчке, рухи, психик халәте бозылды, аек акылга сыймый торган хәлгә килде. Нургали Ваһаповның кинәт шундый төскә кереп, йөз сиксән градуска борылып, дустан дошманга әйләнеп куюын аңлатып буламы сон? Андый мантыйк бармы? Түшәмгә карап ятканда туган уйларын Әнисәннән улы Илдар бүлдерде. Нәрсәдәр сорыйсы бар бугай. Малай үстәргән кеше булмаса да, бу яшәтә аларда өлкәннәр, ирләр белән аралашу теләге көчле булуы турында ишеткәне бар иде Ярулла улынын. Илдарга да шул нәрсә лязим күрәсен.

—Илдар, утыр әле яныма. Якынрак кил. Укулар ничек бара?

—Ярыйсы,—ди малай, сагаеп, абый хәзер билгеләр, укутучылар турында сорый башлар дип, жәелеп китмичә генә.

—Әниен көндәлегенне еш карыймы?

—Атнасына бер.

—Шул хакта бер мазәк сөйлимме?

Нинди малай кызыкты сөйләктән, мазәктән баш тартсын, ди...

Берәүнең улы мәктәптән кайта. Әнисәнә бусагадан ук:

—Бүген минем көндәлекне карамасан, үзенә илле сум бирәм,—ди.

Ана малай начар билгесен яшерергә чамалый, мине сатып алырға уйлый, дип:

—Жәт китер көндәлегенне!—ди.

—Әни, йөз сум бирәм, карама гына.

—Тиз бул, китер көндәлегенне.

—Биш йөз сум бирәм, әнием,—ди малай.

Тегесе тәмам чыгырдан чыгып, «кемгә әйтәләр, тиз бул китер көндәлегенне», дип кычкыра. Малай тыныч һәм эре генә.

—Мин сина биш йөз сум тәкъдим иттем. Баш тарттын. Үзенә үпкәлә. Мә кара һәм мине урамга уйнарга чыгар.—Көндәлектә исә шул көнне алынган ике бишле чалкан ята икән.

Илдар мазәкне кабул итеп, әнисенеке шикелле ак матур тешләрен күрсәтеп, шук малайны күзләре белән хуплап, рәхәтләнөп көлдө. Житди итеп нәтижәсән ясады.

—Бишлесе үзәннән тора. Акчасын табуы кыенрак.

«Булышырбыз» дигән сүз кычыттырып теленә килсә дә, арзанлы алымнан тыелып кала алды Сәет.

—Хәзерге малайлар бизнесның жаен таптылар. Машина юалар, аяк киеме чистарталар, өлкәннәрнең төенчәкләрен күтәреп барышалар,—диде Сәет, диванга торып утырып.

—Мине алмыйлар әле. Үсә төш, диләр.

Хатын-кызның үзенә мөнәсәбәтен унай, кирәкле якка үзгәртәсен килсә, баласын макта, дигән фикерне Ярулла улынын ишеткәнә бар иде. Ошбу алымның ана кирәк булуы бар.

Эштән кайтканда, кибетләргә сәламләп, олы пакетлар күтәреп кайткан Әнисәне чирле ир шулайрак каршы алды.

—Исән-сау кайттыгызмы? Дөңьяларда тәртипме?

Жавап алгач: «Илдарың бик житди, акыллы күренә»,—дип өстәде.

—Берүзенә бала, бигрәк тә малай үстерүе кыен, әти юклык сиздереп куя. Аның ирләр белән аралашасы килә. Ана өйдә шпион кирәк. Киём-салымга караганда... кешең бар кебек,—дип, төрттерергә булды Сәет. Ханымны авыр хәлгә куюын уйлап: «әлбәттә, анысы минем эш түгел», дип өстисе итте.

Әнисәнең болай да юлдан алуланып матурайган йөзенә куе кызыллык типте.

—Үзегез сизгәр икән. Ялгыз яшәве кыен. Гомер бер генә килә,—диде ханым, туры жаваптан тайчынып.

—Мин аны Илдар белән очраштырмаска тырышам,—диде дә ханым, сүзгә ояйтуны кирәк тапмыйча, аш-су бүлмәсенә кереп китте.

Әнисә үзе өчен мөһим һәм авыр карар кабул итү каршында тора. Ренал Абдуллович белән инде дүрт ел очрашып яшиләр. Бик әйбәт, ипле кеше. Күп яхшылыктар эшләде. Матди яктан, эштә үсү тарафларыннан биниһая ярдәмә тиде. Анардан башка фатиры тиз генә булмас, машинасын ала алмас, бәлки, баш бухгалтерның беренче урынбасары дәрәжәсенә күтәрелмәс иде. Бау нинди генә озын булмасын, аның бер очы килеп чыга, диләрмә әле. Кичен килә калса, озак утыра алмый, йөртүченә кызганам дигән булып, өенә кайтырга ашыга. Ял көннәрендә Әнисә берүзе. Малай ирне, юлдашыны алыштыра алмый. Яна ел кичәсендә шампан шөрабын үзен ачканда бигрәк тә монсу, ямансу була. Дөрөс, тәкъдимнәр булып тора. Фатиры, машинасы булган ирсез хатыннарға йортка керергә әзер торучы хәерчеләр, елгырлар буа буарлык. Соныннан машинаны алып, үзенне үк фатирыннан пошкыртып чыгарырлар. Менә шуларны уйлый да, янәдән Реналчигына (ул аны үзе юкта Пенал дип үрти) шалтырата:

—Өтисе, бүген кереп чыкмыйсыңмы? Илдарны әбиләре алып китте. Тавык эләктәрә килсән, кискән токмачым барые.

Әнисә үзе шалтыратканда, ашыгыч эше булмаса, Абдулловичның килми калганы юк.

Инде менә Сакманов дигән адәм юлда калыкты. Кыен дилемма туды. Икесенен берсен сайларга кирәк булур. Ханымның хәл итүе кыенлыгы белән авыр уйларын Сакмановның көр тавышы бүлдерде:

—Илдарга анекдот сөйләдем. Ятып көлдө.

—Сез аны бозыклыкка өйрәтә күрмәгез тагы. Мина шул гына житмәгән.

—Юк ла. Менә мондыен аңлармы икән,—дигән булды ир, Әнисәне янына ук утыртып.

—Яле, мин аңласам, ана барып житәр.

—Яна байлар балалары укый торган мәктәптә укытучы сорау бирә:

—Балалар, кем өйгә бирелгән эшнен жавапларын бушлай алды, зинһар, кулларыгызны күтәрегез. Бер кул да күтәрелми. Мазәк төмам.

—Кызык,—дигән булды тәрбияле ханым, шактый ахмак мазәкнең көләрлек жирен тапмаса да.

Әнисә ихлас, самими күнелле кеше булса да, дөрөс аңламаслар,

берьяклы кабул итәрләр дип, теләсә кем алдында ачыла торган шәхес түгел иде. Чөнки кешеләрнен күбесе синең белән киелешкән, кызганган була. Ә эчтән сөнә, авыр хален өчен шатлана. Мәгәр кеше күнеле таш түгел, йөрәге жанлы матдә, аның кем беләндер шатлыгын уртаклашасы, кайгысын сүздә булса да бүлешәсе килә. Әлбәттә, тынлаучың ышанычлы булса.

Янында утырган, үзенә көннән-көн ошый барган Сәеткә Әнисәнән үзе турында сөйләсә, хәтта ярасы бик тиз төзәлә барган жылкәсенә ятып, шыншып-шыншып елыйсы килә.

—Мин тормышка яратып чыктым. Рәстәм—минем беренче ярым ирем. Улыбыз Илдар—мәхәббәт жимеше.

—Яхшы малай. Хәрәкәтчән, кызыксынучан, акыллы күренә.

—Артыгы белән кызыксынучан,—дип төзәтмә кертеп дә, ханым сүзен давам иттерде.—Мине саттылар, алдадылар. Дөньяда ике иң якын кешем—ирем белән дус кызым.

—Сәбәбе бик тирәнме?—диде Сәет, Әнисәнән кулына орынып. Әлегәчә үзен кунак дәрәжәсендә кабул иткән фатир хужасынын жәмгыяви халә турында ул берни белми. Хәзер хатын-кызын шактые гайлә мәшәкәтләрен өстенә алудан, эчкече, ата хөрәсән ирдән куркып, яраткан яисә очраклы кешедән бала таба, үзенә терәк, таяныч үстәрә.

Әнисә беркадәр уйланып торды. Тамагына килеп тыгылган төкерекне йотып жибәрде.

—Бу дөньяда сәбәпсез берни эшләнми.

—Бандитлар машинагызны нинди сәбәп белән кулга төшерделәр?

—Анысы язмыш уены. Язганны күрәп, татып бетермичә адәм баласын газраил үзенә алмый,—диде Әнисә монсу гына. —Ирем мине яратмаган булса кирәк. Мин аның чын сөю белән, ихластан гашыйк булуына ышанган идем. Ул, күрәсән, бик оста кыланган. Күнелендәгә өшәкелек, пычраклык, ялган барыбер килеп чыкты.

—Сез ничә ел бергә тордыгыз?

—Өч елга якын. Сонгысында инде аның башка хатын, минем якын дуستم белән яшәвен беләп, үземә якын китермәскә, суынырга тырыштым. Баланын киләчәгә өчен түзмәкче дә идем, соныннан кул селтәдем. Матди яктан анардан әллә ни ярдәм тимәде. Фатирга чиратта торам дигән иде, анысын да бирмәделәр. Өчәр ай хезмәт хакын ала алмый йөрде. Мин аумакайлыкны, акчасызлыкны гафу итә алам. Ә инде изменаны кичерә алмыйм. Икесе белән араны кискен рәвештә өзде. Иремә, анысын да суд кушуы белән, шимбә көнне улы белән күрешергә рөхсәт итәм. Хәзер килүен инде сирәгәйтте, уртак кызлары бар.

—Икенче сәбәбе?

—Анысы үзе ике өлештән тора дияр идем. Алны-артны уйламыйча, ачык авызланып дус кызымны иремә күрсәттем. Надиянәң женси азгынлыгын бер чибәр ирне дә яныннан ычкындырмаса тырышканын белә торып Иптәшеннән никахлы ирен тартып алу кебек бозыклыкны, әхлаксызлыкны, шапшаклыкны мин күз алдыма китерә алмый идем, авызым пешкөнче.

Әнисәнән елап жибәрергә әзер торуын, булган хәлләрне күнеле авыр кичеруен күрәп, Сәет сүзгә катнашырга ниятләде.

—Хатын-кыз—серле табышмак инде ул. Сезнең эчке дөньяны, ан төпкелегезне аңлавы кыен, бәлки, мөмкин дә түгелдер, шәхсән, безнең кабыргадан яратылган булсагыз да. Лев Толстой хатыннарын асылы турында, мин үлгәч, каберемне казып, табутымны ачып сорасалар да, тәгаен жавап бирә алмас идем дигән. Во сез нинди халык.

Сакмановның көр тавышы, игътибар белән тынлавы, ярдәм итәргә әзер торуы ханымны аз-маз тынычландырды.

—Син үзенне, Әнисә, мәгълүм мәзәктәгә кебек тотмаганын ич? Ишеткәнәң бармы, иртән эшкә жыенган ире хатыныннан сорый:

—Пинжәкне чистарттыңмы?

—Әйе.

—Чалбарны?

—Анысын да.

—Ә аяк киёмнөрөн?

—Нәрсә, синен анда да кесәләр бармы әллә?

Әнисә, алдыннан тәмәкә төтөнөн куган шикелле, кулларын селкеде.

—Юк, ул дәрәжәгә төшүдән ходаем үзе сакласын. Зарплата алмаган кешенен кесәләре буш булгандыр дип уйлыйм.

—Бәлки, ул сиңа ғына шулай әйткәндер,—диде Сәет, ханымны ирештерүдән тәм табып.

—Кеше турында начар уйларга ярамый,—диде хатын үпкәчел тавыш белән. —Әнием мине намус белән яшәргә өйрәттә. Ни барына канәгать булып, шөкерана дип яшәү дәрәсләрен бирде. Тормышта шулай яшәргә тырышам. Үземне идеаллаштырудан ерак торам. Гаиләбез таркалуның бер очы үземдә дип уйлыйм. Хатын-кызга хас хасиятләр миндә сонарып уяңды кебек. Ир кадерен белү, аны назлау, иркәләү, бәлки, житешмәгәндер яшылек белән. Женси мөнәсәбәтләреннән әһәмиятен бәйләп житкермәгәнмендер. Саф, чиста мәхәббәт хыяллары белән шашынып, ятактагы хәлләргә игътибарым азрак булгандыр. Дус кызым Рәстәмне шул ягы белән жәтмәсенә эләктерде. Женси бердәмлеккә, азгын ләззәткә алданып, алар үзләрен үзләре саттылар. Мәхәббәт, рухи якынлык булмаганда интим мөнәсәбәт кенә кешеләрне озак бәйләп тота алуға ышанмыйм.

—Әгәр дус кызынның тән рәхәтеннән тусеп, аларны бәйләп торган рухи көч булмыйча, ирен кире кайтырга уйласса, (тарих андый мисалларны белә), кочагынны жәеп димим, чыраенны сытып булса да кабул итәрсенме?

—Минем әни «бер үк кабартманы ике тапкыр пешереп булмый», ди торган иде. Ирем анлашырга теләп карады. Әнисен, мин аны ихтирам итәм, кабул итсә, мин кире кайтыр идем, дип өйгә жибәрде. Кискен рәвештә баш тарттым. Иптәш кызым миңа ачу итеп, тиз генә кыз тапты. Мин шул хәлләрдән сон, аны яныма, ястыгыма сала алмыйм.

—Сез шундый зәһәр көнчеме?

—Көчле кеше берәүдән дә көнләшми. Мин берәүгә дә, ихтиярсыз иремне йөгән кидереп алып киткән ханымга да кызыкмыйм. Рәхәтен күрсен! Йомшак кеше генә көнләшә, ә көчле шәхес башкалар өчен шатлана, сөенә белергә тиеш, диләр.

—Сонгы жөмлә сезгә кагылмыйдыр?

—Менә анысын кистереп әйтә алмыйм. Дус кызыма беркадәр рәнжим. Әле тормыш алда, ни, нәрсә буласына берәү дә күрәзәлек итә алмый, — диде Әнисә, балаларча көрсенеп.

—Сез кечкенә «Титаник», Әнисә, —диде ир, ханымның бармакларын учына алып.

—Бу мактаумы, әрләүме, көлүме? —диде Әнисә салмак кына, бармакларын иреннән кайнар кулларыннан бушатып.

—Ул корабльнен бату сере ачылганы юк. Сөз дә табышмак, чикләвек, үз эченә бикләнгән дөнья.

—Кая инде ул табышмак: мин сезгә бүрәнәләребез бүлгән, бары тик икебезгә дә берүк көнне килгән явызлык очраклы рәвештә очраштырган бөтенләй чит-ят кешегә, шулай ачыктан-ачык әниемә дә сөйләмәгән ин тирән серләремне ачтым, шәхси дөньяма уртасына алып кердем.

—Бердән,—диде Сәет, йөзенә тирән мәгънә чыгарырга тырышып,—әни кебек газиз кешене юк-бар белән борчырга ярамый. Ул—бик авыр кабул итәчәк. Икенчедән, без дөньялыкта да, теге дөньяда да ин якын кешеләр.

—Шулай укмы?

—Әүвәл мин сине үлемнән коткардым. Аннан син мине терелттең. Бәлки, әжәл авызыннан тартып алгансыңдыр.

—Әйе, температурагыз кырыкка житеп килә иде.

—Анысы пүчтәк,—диде ир, ваемсыз ғына кулын селтәп. —Без кырык градуслыга өйрәнгән. Машина кабынмыйча, тегеләр, ягъни мәсәлән, синен сукбайларын безне куып житкән булса... Аларда корал. Нәтижәнән ничек буласын әйтүе кыен иде. Балаларыбыз хақына исән калдык.

—Сезнен балаларыгыз бармы?

—Кызым бар. Зур инде, институтта укый. Барыбер сорарсыз, күптән аерылыштык. Кызым беренче хатынымнан.

—Сез берничә тапкыр өйләнгән кешеме?

—Минем яшътәге, дәрәжәдәге, мактана димә, җае чыкканга гына әйтәм, байлыктагы башка ир-аттан артыграк түгел.

—Тулы җавап өчен рәхмәт,—дигән булды ханым, чыраен сытып һәм сүзне икенчегә күчерде.

—Телефоннан чакырган иптәшегез килде. Сез температура белән, онытылып, йоклап ята идегез. Уянадыгыз. Киемнәр, бер айга житәрлек азык-төлек китергән.

—Минем биредән китәсе килмәсен сизенгән,—дип, Сәет тыйнак кына көлеп куйды.

—Чүл гарәбе кебек чем-кара үзе. Алтын тешләре белән күзләре генә ялтырый. Шундый усал. «Яхшылап тәрбияләгез, кирәгенчә түләрбез. Ул-бу булса, җәһәннәмнән эзләп табарбыз»,—ди. Курыктым,—дип, хужабикә кулларын чәбәкләп, көлеп жибәрде.—Миңа уңжиде яш дип белдеме әллә. Кеше үтерүчеләрне көне буена бушлай йөрәттем әле. Юк, бушлай түгел икән, сволочьлар, сумочкадан бар акчамны кесәләренә бушатканнар.

—Борчылма! Анысын гына кайтарыбыз. Көннәр буенча янымда утырган, дөвалаган өчен әжере булыр.

«Фәрида турында хәбәрне чыгармый. Үзем сораганны көтә. Толстой бабай хакы булган, бу дөньяда хатын-кыздан да катлаулырак жан иясе юктыр. Көнчелек исемле яман чир уянып ятмыймы?»

—Замир тагын нәрсәдер әйттеме?

—Онытып торам икән. Фәридане, Кәримәне беркачан да таба алмаган. Өендәге телефоны җавап бирми, эшли торган хастаханәсенә барган, сменасына чыкмаган, ди. Сездән хәбәр көтә.

Күнеле сизенгән иде. Бу әлеге дә баягы Жирән эше. Ул аны үтерергә, йә көчләп каядыр алып китәргә мөмкин.

Сонгы хәбәренен кунагын шатландырмаганын Әнисә сизенде. Бүлмә уртасына торып басты, үзе дә сизмичә төклетураныкыдай нечкә билен ике яклап куллары белән кысты, болай да кыска халаты төз аякларын ачып, өскәрәк күтәрелде.

Әмма Сәет бу матурлыкны күрми иде. Анын миенә авыр бер нәрсә белән китереп бәрделәр, диярсен. Анын якын кешесе, бәлки, туачак баласы авыр хәлдәдер, ул монда томанлы, абстракт төшенчәләр турында ләтит сатып утыра. Ире ташлап киткән имеш. Аны янында тоту белү үзе зур сәнгать. Хәзер хатасын андый башлаган, тик поезд китеп барган, терсәкне тешләп булмый.

Тукта әле, синен бәхетсезлегендә бу чибәр ханымнын ни гаебе бар. Ул чын күнелдән сине кабул итте, ашатты, эчертте, дөвалады, рухынны баетты. Беткә үч итеп, тунны миңкә ягып маташасын түгелме?

—Гафу ит, Әнисә. Миңа телефоннан шалтыратып алгаларга кирәк. Сүзбезне башка вакытта давам итәрбез!

Ул Фәридане табарга, ана ярдәм итәргә тиеш. Чынлыкта исә Фәриданен язмышын, укучыга мәгълүм булганча, башка адәмнәр, явыз затлар хәл итә. Сакманов аны бөтенләйгә югалта...

Дорес, ул Фәридане барлык мөмкин булган һәм булмаган чараларны эшкә җигеп эзләп карый. Мәгәр җепнең очына чыга алмый. Фатиринда берникадәр вакыт явыз апасы яши, сонрак анда бөтенләй чит-ят кешеләр пәйда була. Бәлки, Фәриданен кушуы буенча апасы сатып киткәндер, яисә заманабыз рухыннан чыгып фараз кылганда, ятим калган торакны караклар тартып алгандыр. Кайчандыр яраткан, язмышын, киләчәген анын белән бәйләргә карар кылган Сәет, хатыннын ничек, ни рәвешле юкка чыгуын фаразлый алмаса да, жиденче тойгысы белән биредә Жирәннен мәкере яшеренгән чамалады. Адәм баласы гадәттә үз ягын каера, үзен аклый-аклана торганрак юлны сайлый. Сәет Сакманов та бу хакыйкәттен чыгарма була алмады. Фәридәгә ихластан үпкәләде, сабылларча рәнҗеле, әмма ана начарлык теләмәде.

Министр урынбасары Ренал Абдулловичның үзенә битараф булмавын, яныннан узганда жылы һәм ымсынулы карашлар белән озатып калуын Әнисә Асылбаева сиземләми, тоймый дисәк, хатын-кызны тиктомалга рәнжәтү булыр иде. Дөнья бизәкләре ир-атнын үзләренә мөнәсәбәтен, анын юналешен, микъдарын күз карашыннан, баш борылышыннан, тиктомалдан чәчен тарый башлавыннан, аяк атлавыннан шәйләп алалар. Күзләрдәге соклану, назлау, иркәләү, ымсыну, кимсетү, ярату дәрте, дәрәжәсе, башкортлар әйтмешли, төрлө кимәлдә булырга мөмкин. Ямьсез хатынны очраткач, ир-ат «ни өчен табигать анабыз бу ханымны шулай рәнжәтәп, нечкә аяклы, күкрәксез, билсез, бәрәңгә борынлы итеп тудырды икән» дип, үзенчә кызганып куйса, икенче урында «бу баланы бик оста кеше уйган, ата-анасы да чибәрләренң чибәре булгандыр, гәүдәсе, йөзе кырт иткән, тик миңа карамас» дип, үкенечен белдерсә, өченчесе турында «бу ысыйп туташ-ханымны кулга ияләштерү бик кыйммәткә төшәрме икән» дип, рухи вә матди байлыкларын «барлап» куярга мөмкин...

Министр урынбасарын исә гади бухгалтерга кинәт туган мөнәсәбәтендә мәсьәләнең көтелмәгән, икенче ягы борчыды: бу ханымның теле аяклары төсле үк озын булса, унга-сулга мактанып, данны чәчеп, абруйны төшереп йөри торган бер жылбазәк булып чыкса, ни хәл итәрсен? Шунда ук үзен тынычландырырга тырышты: ана сөйләп йөрүдән ни файда, үзен дә фаши итә ич, гаиләсе булган, хәзер малай үстәрә, диләр. Курыксан, нәфесенә тый да, карт хатынын янында утыр. Сине кем көчли? Әле бит берәү дә, бигрәк тә Асылбаева кочагына ташланырга тормый. Үзенә күбрәк аласын түгелме, абзыкый?

Карый-күзәтә торгач, ул Әнисәгә чын-чынлап гашыйк була һәм «озын аякны» үзенә карату хәстәрен күрә башлый. Бик кырыс, өйрәтелмәгән дала бияседәй кыргый, ир-ат белән гомумән аралашмаса тырыша, диләр. Авызы пешкәнме, әллә холкы шундыймы, ачыклайсы булыр.

Ничә ел олы кәнәфидә утыру дәверендә гадәттә бүлек мөдирләре башкара торган шөгылне үзенә алып, йөзенә эшлекле, кыяфәтенә кызыксынучан төсмер чыгарып, аларга турыдан буйсынган берничә төзелеш оешмасы буенча исәп-хисап отчетын үзә кабул итәргә ниятли. Секретарь кызына әмерен төшәрә:

—Бухгалтериядән Асылбаева жиденче трест буенча квартал отчетын алып керсен әле. Хәлләре шәптән түгел, ди.

Быел гына стенографистлар курсы тәмамлап, министрлыкка әтисе урнаштырган мәнсез кыз берничә кеше утырган бүлмәгә керә дә шырырып кычкыра.

—Асылбаева биредәме?

—Биредә.

—Срочно Ренал Абдуловичка отчет белән керегез.

Компьютер артында утырган Әнисә, берни аңламыйча, як-ягына каранып: «Нинди отчет? Ни өчен мин?» дияргә үзәндә көч таба.

—Үзеннән сорарсыз? Мин кушканны үтәдем,—ди дә кыз, француз туфлинен биек кара үкчәсендә урында әйләнәп, чыгып та китә.

Сөйләшүне күрше бүлмәдән, ачык ишектән ишетеп торган баш бухгалтер Асылбаеваны хисап белән чакыруны өнәми, үзенә каршы башланган этлек гәмәленә, утырган урынына баз казуга юрап, турыдан-туры элемтә буенча министр урынбасарына үзе шалтырата.

—Ренал Абдулович,—ди, тавышына юкә чәчәге балы тамызып.—Сезгә ниндидер отчет кирәк икән.

—Әйе шул,—дияргә мәжбүр була урынбасар, аңлата белмәгән ахмак секретаре белән һәр эшкә бoryнын тыгарга әзер, артык акыллы баш хисапчыны эченнән сүтеп.

—Жиденче трест буенча отчетны карап аласы дигәнием. Акча шактый тотылган, объект тапшырылмаган, дип ишеткән идем. Миңа эшчеләр ике ай хезмәт хакы алмыйбыз, дип шалтыраттылар,—дип, чыраен да сытмыйча

жавап кайтара, унышты ялганына балаларча сөөнөп. Министр үзөмө карарга кушты дип өстөмөкчө иде дә тылып калды. Артыгырак булып. Баш шәрифләре, хужасын коткарырга кирәккәндә, кайнатып чыгара икән борчак шулпасын!

—Хәзер әзерләп алып керермен. Асылбаева да керсенме? Бу объект белән ул эшләми. Жиденчене Надеждина алып бара.

«Бәйләндем шул тиле-миле белән, ни чуртыма сезнең жиденчеме, унжиденчеме трестыгыз, мина Асылбаева кирәк, шуны берәү дә аңларга теләми», дип, эченнән дулап алгач:

—Тиз кертөгез,—диде ул илләм кырыс тавыш белән. Тимергә тимер бәрелдеме диярсен.

Баш хисапчы һәм Надеждина фамилияле ике өлкән яшътәге ханым белән бик озаклап трестның планын, аның үтәлешен, бурычларын, кәргән, чыккан жиһазларның туры килешен бик озаклап тикшереп утырдылар, шактый житешсезлекләренә, «сулга» киткән акчаларны таптылар. Ренал Абдуллович үзе дә чын-чынлап кызыксынып, кулына карандаш алып, язып, сызып, санап утырды. Мәхәббәт уениннан, азар-бизәрдән башланган тикшерү житди нәтижеләргә алып килә. Бухгалтерлар каршында абруе арту бер хәл, кичен Ренал Абдуллович министрға тресттагы хәлләр турында тулы белешмә бирә, тикшерү жиберүне сорый. Мактауга саран министрның авызыннан жылы сүзләр төшә:

—Рәхмәт, Ренал Абдуллович, молодец. Безнең, текучка аркасында, конкрет объектлар, глобаль эшләр белән шөгыйләнәргә вакыт калмый. Менә син шул юнәлешне давам иттер,—дип, таралышырга рөхсәт дигәндәй, йомшак кулын бирә.

Ренал Абдуллович, рәхәтләнеп, килгән-киткән кешене кабул итеп, «текучка» белән шөгыйләнәп, көмеш калак белән һинд чәен болгатып утырасы урынга, шул «озын сыйрак» аркасында үзенә өстәмә, байтак житәк-челәр белән араны катлауландыра торган эш сорап алды, трест хужалары белән әчелешле булып бетте.

Безнең халык, бигрәк тә саф татар авылларында туып-үскәннәр тәрбиясе шундый: Асылбаева министр урынбасары янына керми. Башлаган эшнә, уйланылган уен ыргы юлда калдырырга гадәтләнмәгән, ханымны күргән саен кытыгы килгән Ренал Абдуллович Асылбаеваны бүлмәсенә чакыру өчен жай эзли башлый. Миен туктаусыз шул нәрсә игәүләп тора.

Берничә көннән соң ул Әнисәнә коридорда очрата:

—Исәнмесез!

—Саумyses! Ни өчен чакырткан көнне кермәдегез. Мин секретарьне махсус жибердем.

Асылбаева унайсызланып, югалып, төртелеп кала.

—Сон, жиденче трестны мин алып бармыйм ич!

—Шуннан башка бит әле кешеләр арасында субординацияме, гадәти тәртипме булырга тиеш. Сез марксистик фәлсәфәне үттегезме?

—Әйе, безгә эләкте әле ул,—ди ханым, берни аңламыйча, коридорда министр урынбасары белән янәшә басып торуйннан унайсызланып, каядыр эчтән сизелер-сизелмәс горуруланып.

—Менә анда өлкәннәргә хөрмәт дигән пункт бар иде,—диде Ренал Абдуллович, ахмак сүз сөйләп алтын-көмештән кыйммәт вакытын әрәм итүенә гарыләп. Хәзер үтә кызыксынучан берәрсе ишектән атылып килеп чыкмый калмас.

—Бүген алтыдан сон мина кереп чыгыгыз әле. Сүз бар.

—Гафу итегез, Ренал Абдуллович, минем малайны бакчадан аласым бар, алтыда.

—Ә ирегез? Ул нигә кирәк алайса?

—Ул заводта эшли, икенче сменада.

—Башка жиргә күчәргә теләмиме соң?

—Хәзер физиклар кемгә кирәк, аннан да кыскартырлар әле,—дигәндә, хатынның ире өчен борчылуы ихластан кебек иде. Әлбәттә, Асылбаева ире белән бергә тормазлары хақында әйтүне кирәк тапмый, дәресе, ояла.

Шул арада кызыл ишекларнен берсе ачыла, аннан чэйнек күтэргэн ханым килеп чыга.

Ренал Абдуллович тавышын күтэрэ төшөп, каршы килерлек урын калдырмыйча:

—Керерсез кабинетка иртөгә. Сез куйган мәсьәләне төрлө яклап өйрөнөргә кирәк булып.

Аркасын юри туры тактадай катырып, озын-озын атлап, министр бүлмәсенә таба китә. Анда керми, як-ягына карана, кеше-мазар күрәнмәгәч, кире китә. Әнисә тәки ватылмый торган, калын кабыклы чикләвек булып кала бит әле. Министр урынбасары ана коридорда сүз каткан чорда Асылбаева инде ире белән рәсми аерылган булып, Рөстәм дус кызы Надия янында яшәсә дә, Әнисә безнен капчыкта озак ята алмасын, тишөп чыгасын аңлаган хәлдә дә, үзенен гайлә хәлен озын колаклардан, хәрәм телләрдән һәм майлы күзләрдән яшерергә, эшендә дә сиздермәскә тырышты. Министр урынбасарының чакыруын онытмаса да, затлы бизәлгән ишеккә шакырга ашыкмады. Нигәдер күнелә тартмады, аягы атламады, поши баласыдай, билгесезлектән курыкты. Ни йомышы булып икән ана—зур кешенен, өлкән агайның—гади санаучыга? Әнә алар бер бүлмәдә ничәү утыралар.

Ломга каршы торырлык алым юк диләрме әле. Әнисәгә теләсә-теләмәсә дә, канаты сынган коштай Ренал Абдуллович каршысына килеп тез чүгәргә туры килде. Алла юк дип кара инде шуннан соң.

Мәсьәлә мондыйрак борылыш ала. Министр урынбасары үз кулы белән Асылбаеваны премия алучылар исемлегеннән сызып ташлый. Баш хисапчының дәгъвачыга жавабы әзер:

—Мин аңлатма биреп торырга тиеш түгел. Якын күреп кенә әйтәм: синен эш вақытында гәзит укып утырганынны, бер көнне эштән ярты сәгаткә иртәрәк киткәннен министр урынбасарына житкөргәннәр.

Кимсетелгән аркадашын яклап Надеждина күтөрелә:

—Дөрөс түгел, гайбәт, ялган сүз бу. Асылбаева арабызда ин тырышы, ин булганы. Матди ягы бик кыен, ярдәмгә мохтаж.

—Мин бу мәсьәлә белән Ренал Абдулловичка кергән идем. Муклашка үземә эләкте. «Без хәречеләргә хәер өлөшүче оешма түгел. Онытмагыз, борыныгыга киртләп куегаыз. Балки, ул сөзгә ялагайлана белә торгандыр, чәй ясап, көмеш кашык белән чөчөк балы болгатып кертә торгандыр. Шунун өчен күкрәгегез белән амбразураны каплайсыздыр», дип, кабинетыннан әрләп чыгармасынмы.

Баш хисапчының гозерен кире кагып, телефонга ябышкандай итсә дә, беркая шалтыратмады. Яргылаш пеләш башын, чокырлы ияген сыйпап, вакыйга-хәлләрен дөвәмын көтөргә булды. Анын теләге, хыялы—үтенеч белән Асылбаеваның үзен кертү. Нарасыйның бер гаебе юк. Мәгәр шулай кирәк.

Баш хисапчы Асылбаеваны бүлмәсенә чакырып, хужа белән ике арада булган сөйләшүне, премияне бирдерү өчен жан атуын арттырып, күпертеп тапшыра.

—Хәзер үзен кер! Акча кирәк булса.

—Сөзгә кул куймаганны, мине кешегә дә санамас инде ул. Бала-чаганы.

Инде иллесен ваклаган, түгәрәк табак битле, шадра хисапчы хәйләкәр елмаеп, эченнән генә «яшыләр белән эшләргә ярата диләр аны»,—дип уйлап куя.

Балалар бакчасы, квартира өчен бурычларын күз алдына китерә дә, Әнисә бар кыюлыгын йөрәгенә төйнәп, жаваплы ишеккә кага, Ренал Абдуллович һич көтмәгәндә, уйламаганда Асылбаеваны, туган сенелесен каршы алгандай, жылы кабул итә. Әрләнеп, тиргәнеп, эт итеп сүтеп чыгаруга әзер булып кергән Әнисә югалып кала.

—Әйдәгез, Асылбаева, кем әйтмешли, түрдән узыгыз. Чакырып кертә алмадым. Ни йомыш? Үзегез кердегез.

—Менә ни иде. Премия... мәсьәләсе.

—Нәрсә булган премиягә, безнен аралашу чарасындагы сүзләренен, мин синайтим, ин начары түгел ул... —дип тезеп китә теге.

Министр урынбасарынын күпсүзлөгө Энисенен зиненен чуалта. Шулай да гозерен ярып салырга үзөндө көч таба.

—Мине премиядэн сызып ташлагансыз. Калдыруугызны сорап кегэнием.

Баш хисапчы кулына тоттырып керткөн кәгазыләрне киң, озын өстәлгә жәеп сала. Ренал Абдуллович, йөзөнә гажәпләнү, аптырау, шаккату, тагын әллә нинди мәгънәләр чыгарып, ике кулын күкрәгә турысына куя.

—Минем берәүне, бернинди исемлектән сызганым юк. Бу пычрак эшкә мине бутамагыз. Йәле, йәле... Сон мин зәнгәр кара белән, гомумән, эш итмим. Кара кара белән сезнең фамилияне язып куям. Ярый, кемдер ясаган хатаны төзәттек. Инде канәгатьме, сенелем?

—Рәхмәт инде, Ренал...

—Абый...

Министр урынбасары, кәгазыләрән күкрәгенә кыскан бәхетле Энисә янына чыгып, аны дусларча гына кочып ала, аркасыннан сөеп, ишек төбенә чаклы озата бара.

—Теге вакытта башлаган сөйләшүне дәвам итәрбез. Иркәнрәк вакытта керерсен әле.

—Ярый, ярый,—дип чыгып китсә дә, күнеле нидер сизенгән Энисә, әлбәттә, хужа бусагасын үз теләгә белән атлап үтми.

Тиздән министрлыкта гел булып торган янартулар, кыскарту-үзгәртүләр башлана. Бу низаг бухгалтерияне әйләнәп үтми. Егерме кешенең өчөсөн кыскартырга яисә башка эшкә күчәргә кирәк булса, икесен үстерү мөмкинлеге туа. Берәү үлми, икенче көн күрми, диләрме әле.

Шадрә йөзлө, дүрт почмак битле хәйләкәр ханым берәүне дә кыскартмыйча, вазифаларны арттырып, кемгәдер эш сәгәтләрән киметеп, елап, ялварып, барлык кешеләрән саклап кала. Бер ялкау хезмәткәрән кадрлар бүлегенә күчәргә ирешә.

—Сез бигрәк төлке, юха кеше икәнсез, Флера Гиззатовна,—дип, Ренал Абдуллович ханымны мактап та куя.

Министр урынбасары кемнәридер үстерү, хезмәт хакларын арттыру мәсьаләсендә тәкъдимнәр көтә. Хәйләкәр ханым кукуруз күчәнендәй борынын тирләтеп, юк-барны сөйләп утыра бирә.

—Безнен сүз төмам бугай.

—Юк әле, Абдуллович, ин важный мәсьалә калды.

—Нәрсә тагын?—ди бүлмә хужасы, төсле карандашларын бармак араларында уйнатып.

—Ике кешенен хезмәт хаклары белән бергә дәрәжәләрән дә күтәрергә тиешбез. Яна бүленеш буенча.

—Карале син аны, мин бу хакта онытып та жибәргәнмен. Еллык отчет төзеп утырам, баш тубал төсле. Ярый, кемнәри тәкъдим итәсез?

—Берсенә Надеждина дигән ханымны дип торам. Сөз каршы килмәсәгез.

—Уйлап карарбыз.

—Икенче тәкъдимемне сөз кабул итмәссез дип, әйтергә куркам. Үземнен эчке ышануымча, шуннан да әйбәт кандидатура юк.

—Кем инде ул сезнең фаворитыгыз, табышыгыз.

Баш хисапчы кыйммәтле исламай анкып торган кесә яулыгын чыгарып, мангаен, борынын сөртеп алгандай кылана.

—Сөз каршы килсәгез дә, әйтеп калыйм инде. Энисә Асылбаева.

Кабинет хужасы шөпшә теңләгәндәй урыныннан сикереп тора.

—Сөз нәрсә?

«Бетте баш, гомерлек дошман булып калам шул озын сыйрак аркасында, ни пычагыма аны үстерергә маташам сөң әле», ди, борынына бәрәп чыккан тагын да эрерәк тозлы тир бөртөкләрән бу юлы сөртеп тә тормыйча баш хисапчы.

—Мине коллективка каршы куярга жыенасыз,—дип, урынбасар сүзне бөтенләй башка юнәлешкә алып кереп китә.

Премия мәсьаләсендә үзән кыен хәлдә калдырганнары өчен чын

күнөлдөн эрлөп алгач, бүлмө хужасы нәтижәсен ясей:

—Штатное расписание үзгәртегез. Тик үзләрәнә хәбәр иткәнчә Надеждина, Асылбаева берәм-берәм мина кереп чыксыннар. Сөйләшмичә, аңлатмыйча, башларына төймичә, боерыкка бирергә ярамас. Адам баласы рәхмәтле була белергә тиеш.

Баш хисапчы, берни аңламыйча, папкаларын күтөрөп чыгып китә.

Иң әүвәл Надеждина керә. Саф славян тибындагы, килешле битле ханым икән. Сары, пумала чәч, ачык зәңгәр күзләр, почык борын. Тик гәүдәсе генә як-якка мул булып бүлтәйгән. Артык таза хатыннарны яратып бетерми иде Ренал Абдуллович.

Надеждинаны каршысындагы урындыкка утыртып, министр урынбасары бик озаклап кәгазьләрне өйрәнде. Ире ЖКО да эшли, ике баласы бар икән. Ренал Абдуловичның көтелмәгән, сәер сораулар бирергә яратуы турында баш хисапчы кисәткән, каршы әйтмә, килеш, «сезгә яхшырак күрәнә», дип әйтергә өйрәткән иде.

Валентина Ивановна, әйтергез әле, бушлай сыр кайда була?—диде бүлмә хужасы, ярым шыпырт тавыш белән.

—Белмим,—диде югалып калган ханым.

—Шулай да. Сезне үстерергә жыенабыз икән... димәк...

Шунда Флера Гиззатовнаның сүзләре келт итеп исенә төште.

—Сезгә яхшырак күрәнә, Ренал Абдуллович.

Жаваптан канәгать калган министр урынбасары, мәче төсле йомшак кына атлап, кабинетын урап килде, урындыкта жәлеп утырган Валентинаның жылкәсенә кулларын куеп:

—Дөрөс әйтәсез. Бушлай сыр тәбәдә генә була. Ә аннан кулны, аякны жәрәхәтләмичә, ризыкны алуы кыен. Менә без, житәкчелек, шул авыр вазифаны үтәүне үз өстөбезгә өеп, сезгә ярдәм итәргә тырышабыз.

Бичара Валентина нишләргә, үзен ничек тотарга белмичә утыра бирә. Ренал Абдуловичның болай жыйнак кына күрөнгән куллары авырайганнан авырая бара, әйтерсен дә, алар металл белән алышына. Жылылык та инә үзлөрөннән. Жилкәләр аша үтеп, аяк табанына барып житә. Тизрәк алсын иде инде мәрхәмәтле кулларын.

—Шулай килештек, Валентина Ивановна. Бүгенгесе көннән сез минем кадр, мина хезмәт итәсез. Бары мина...—диде, ун кулын өскә күтөрөп, чәнчи бармагын тырпайтып.

Сонгы сүзләрнен тирән эчке мәгънәсенә төшенеп житмәсә дә, «рәхмәт, рәхмәт, әлбәттә, шулай» дип, ханым ишеkkә арты белән китте, бусагага абынып чак кына егылмыйча, коридорга чыкты. Бар булган һаваны мул күкрәгенә жыеп алырга омтылгандай, тирән итеп сулады. Жилкәсен министр урынбасарының куллары басып торганда, ул сулыш алудан бөтенләй туктаган булган икән.

Соныннан Надеждина «аның куллары гипнозлы, ул мине үзенеке итте, шул куллары белән дөшсә, теләсә кая барам, теләсә ни эшлим» дип сөйләгән икән, сер итеп, бик якын дустына.

Ишектән Асылбаеваның аксыл-коңгырт башы, ак чырае күрөнгәч, Ренал Абдулович «гипнозлы» кулы белән изәп, чыгып, көтеп торырга кушты (утырсын, әйткән вакытта керә белергә иде), янәсе телефоннан сөйләшә.

Бераздан ул аны үзе чакыртып кертте, күптән түгел Надеждина бизәгән урындыкка утыртты, үзе әйләнә торган күн креслосы янына барып басты. Утыргычта гәүдәсе кечерәеп, сенеп калганны белә иде. Озын буйлы, төз гәүдәле, чибәр ханым янында аның гәүдәләрәк күрөнәсә килгәндер инде.

—Тәк, сезгә ничә яшь була инде, Асылбаева?

—Кулыгыздагы кәгазьдә барысы да язылган. Егерме сигез...

—Яшь тә түгел, карт та түгел,—дип, үз алдына сөйләнә-сөйләнә, министр урынбасары хатынның анкетасын өйрәнгәндәй була.

—Бер француз әйткән ди: мәхәббәт ике яклы, берсе ярата, икенчесе үзен яратырга рөхсәт бирә. Вакыты белән яратучы ир-ат, ә икенче очракта хатын-кыз була, ди. Рольләр алышынып торса да, нәтижә шул ук: ике жанга, ике тәңгә бер мәхәббәт.

Әнисә тыйнак, тәрбияле, тәртипле ханым булса да, кирәк вақытта үз сүзен әйтә белә, үзен нахахка рәнжеттерми. Тормыш аны кагып-сугып кына калмады, күп нәрсәгә өйрәттә. Юмор хисе дә бар иде үзендә.

—Карагыз әле, анкетаны үзем тутырган идем, мондый акыллы сүзләренә язмадым кебек анда.

Хәзер инде бұлмә хужасына сүзгә үзгәрәк юнәлеш бирергә туры килде.

—Искә төште шул, нишләптер... Сезнен фатирыгыз бармы?

—Юк. Әүвәл иремнен әти-әнисендә яшәдек. Хәзер частныйда торам. Улым белән.

—Ирегең?

—Аны урладылар... Иптәш кызым.

—Һм... Анысы бик үк әйбәт түгел икән.

—Нишләмәк кирәк. Ярый әле авылдан ярдәм итеп торалар азык-төлек белән.

Мәрхәмәтле тынлаучы булганда, хатын-кыз яраткан темасына кереп китеп, озын-озак сөйләргә мөмкин.

Ренал Абдуллович аны бұлдермичә тынлады, сүзеннән бигрәк үзәнә карап сокланып утырды. Әнисәнән гәүдәсә гүзәл камиллек үрнәге иде. Һәр тарафтан килгән, ана сәгатәләр бие сокланып карап торырга мөмкин.

—Сез фатирга чиратта торасызмы?

—Әйе, тик ул тиз булмастыр.

—Бер жәе бар,—министр урынбасары кызгылт өстенә кара сызыклар жибөрөлгән тар паласта йөрөнөп алды. Ханымның яныннан, дөресрәге, артыннан узганда, шулай ук иннәренә кулларын куеп, үтә күрәнмәле алу колакларына өрәсе, урындыгы-ние белән күтәрөп аласы килсә дә, ярамас эштән тыелып калды. Ихтыяр көчө өчен үзен мактап алды: арзанлы алымнар чын зыялылар өчен түгел. Түз йөрәгем, түз, рәхмәте бер булыр.

Ханым аның ягына борылды, озын бармаклы ак кулларын өстәлгә куйды. Зәңгәр күзләрендә аптырау, кызыксыну, ышаныч, тагын ни, дигән сорау билгеләре чалкан ята. Ашыгу министр урынбасарының көн тәртибенә кертелмәгән. Борчылып, уйланып, өметләнеп утырсын әле. Сүзне тизрәк тынлар.

—Без жиденче трестның финанс-икътисади хәлен жентекләп тикшерәбөз. Әгәр яна урынга раслансагыз, мин әле министрны ышандырырга тиешмен, сезне ревизия әгъзасы итеп кертергә була. Анда үзегезне һәр яктан әзерлекле, усал, явыз һәм кирәк вакытта ике адым алга, бер адым артка атлый торган хезмәткәр итеп күрсәтәсез! Актларга кул куйганда, мин шундый шартымны әйтәм: миңа һәм Асылбаевага бушаган бер бұлмәле квартира бирәсез... Юкса, эшне хөкем оешмаларына тапшырабыз!

—Ничек инде ул, Ренал Абдуллович, бер бұлмәле фатир сезгә дә, улым белән миңа да була ала?—дип, Әнисә болай да зур күзләрен теннис шарыдай түгәрәкләп, бұлмә уртасында туктап калган урынбасарның йөгөрөк соры күзенә, түгәрәк битенә, чәч коелу сәбәплә тагын да кинәеп киткән мангаена текәде.

—Шаяртам сана, Әнисә Мортазовна, шуткую диләрме әле. Мин өй котларга килермен. Димәк, ул миңа да була. Ярый, бетте... Без монда ике хыялый сәрхүш, тумаган тайнын билән сындырып утырабыз... Максатыбызга ирешү өчен, ай-һай, күп көч куясы булыр. Тик бергә булу кирәк.

«Нигә бу абый мине шулай якын күрөп, терсәкләрен каната-каната ярдәм итәргә жыена?» дип утырган Әнисәнән алу иреннәреннән: —Нинди мәгънәдә бергә булырга?—дигән сүз төште.

—Менә шулай,—дип, Ренал Абдуллович хатынның бармакларын йомшак кулына алды, иреннәренә тидерде. Бұлмә хужасының иреннәре кызышкан, әле генә мичтән төшкән коймак кебек кайнар иде. Мондый мөгәмәләгә бик күнекмәгән Әнисә, колакларына чаклы кызарып, тиз-тиз атлап чыгып китте.

Бұлмә хужасы әүвәл ханым югалганчы арттан карап калды, аннан йөзен чытып, бала-чага белән вакыт уздырам дигәндәй, кулын селтәде.

Мәгәр вәгдәсендә тора торган кеше буларак, «А» хәрефен әйткәч, «Б» сын да әйтергә булды. Кем белә. Бәлки ханымга акыл керер әле, изгелекнен бәйсән анлау дәрәжәсенә күтәрелер.

Ренал адәм баласы өчен ин чәтерекле, бөерләргә әрнетеп, ин изге затларны кешеләктән чыгарган проблеманы—фатир алуны хәл итте. Берәз түләү бәрабәрәнә хәтта ике бүлмәләсә килеп чыкты. Әнисәнән, кысмыр хужабикә буларак, аз-мазлап жыйган акчасы булып чыкты, әлегә дә баягы әнисә Шәмсия ханым да ярдәм итте.

Әнисә жәһәт кенә күченеп куйды, озакка сузмыйча, бергә эшләүче хезмәтгәшләрен, шул исәптән баш хисапчыны чакырып алды. Бүләкләргә дә булды, изге теләкләргә дә кызганмыйча әйтелде.

Әнисәнә эшкә житди каравы, ярдәмчеллегә, сүз йөртмәвә, азгын иртаны якын жибөрмәвә өчен яраталар. Кабымлыктарны төмләп, төрлө-төрлө шәрабларга салам биргәч, Әнисә пилмән салырга аш-су бүлмәсенә чыкты. Уйламаганда, «ярдәм итәргә» дигән булып, баш хисапчы анын кырына бөялдә. Ишекне ныклап япты. Кечкенә көзгедән үзенә караган булды.

Шадраларына арагы килешкән, ялт-йолт киләләр. Шадрә йөрәк яндыра дип, дәрәс жырлайлар. Шулай үзә турында сөйләнә-сөйләнә сорап та куйды:

—Ренал Абдуллович дим, фатирынны күрдөмә әле?

Әнисә кирәкмәгән эштә тотылган бала шикелле тотлыга-тотлыга:

—Юк... әле. Килгәнә юк,—дип кенә әйтә алды, чөнки сораунын максатына төшенә алмады.

Хәйләкәр кысык күзләрен көзгедән алмыйча гына:

—Вақыты юкмы?—дип сорап куйды шадра.

—Белмим. Чакырганым юк.

Баш хисапчынын күзләргә аучы мәченекә төслә кинәт үзгәрдә. Усалланды, кырысланды.

—Син нәрсә, кызый. Авыллыгыңнан котылырга вақыт. Безнең көннәрдә кемгә мондый фатир элгә. Бушлай диярлек. Яхшылап әзерләнеп чакыр!

Әнисәнән күнеленә каядыр укыган жөмлә килде:

—Әмер белән үлеп була, әмер белән яратып булмый.

—Не дури,—дип, кырт кистә шадрә ханым. —Синен аркада бөтен бухгалтерия акчасыз, өстәмә түләүсез калсынмы? Аны бер кочаклап ятканнан укан коелырма? Беләсен килсә, шундый кешенен сина күз салуы—синен бәхетен.

Аш-су бүлмәсен шаулатып көлдә, сосиска кебек симез бармагы белән янап, судагы көймә кебек чайкала-чайкала, чыгып та китте.

Әнисә ияк астындагы чокырчыгы, икенче иягә, күз төпләрендәгә капчыктары белән Ренал Абдулловичны аш-су бүлмәсендә күз алдына китерде. Күнелен кара шом биләде, пилмәнән бутарга онытты.

Шул арада як-якка жинелчә чайкалып, баш хисапчы янәдән аш-су бүлмәсенә килеп керде.

—Аны чакырганда өстәлен бүгенгедән дә матуррак булсын!

Суга батучы саламга ябышкандай, Асылбаева:

—Бәлки, икәү бергә килерсез,— диде.

—Минем заманым узган, кызым. Хатын-кызын бәхетә бик кыска шул. Бакча жимешенекә төслә генә, дәрте кала, дәрманы юк, дәрманы табылса, сина караучысы сәләмә, тирес кеше була.

—Мин аны... үзәм кереп чакырыммы?

—Бала-чага белән башым катты, иртә картаеп беттем инде. Әлбәттә, үзән, бүлмәсенә кереп, фатир өчен рәхмәт, үзегез күрәп китмәссезмә икән, вақытын билгеләсәгез иде дин.

—Мин рәхмәтемне әйттем инде.

—Ул синен коры рәхмәтенә мохтаж дип уйлыйсынмы, матурым?

Тагын бер әйт: дога күпмә кабатласан да дога булудан туктамай.

—Шадрә йөрәк яндыра,—дип сөйләнә-сөйләнә, баш хисапчы тирән фәлсәфи мәсәләләргә кереп китте.—Хатын-кыз ни өчен яши дөньяда? Берәү әйтәр: яраткан эшә, балалары өчен. Алары да кирәк. Ләкин хатын-кыз кемгәдер кирәк булганга яши. Ирләрне без эшкә, ижатка рухландырабыз,

ә алар үз чиратларында безнен матур һәм башка якларыбызны кайгыртуны үз өсләренә алалар. Аждаһа кебек ыжгырып, секунд саен корбан сорاپ торган дөньяда язмышын белән берүзен калу—ин олы фажиға.

Әнисә күнелә белән бу сүзләреннән анын өчен сөйләнгәнән, өлкән иптәшнән хаклы булуын аңлый. Шундый олы яхшылык кылган кешегә рәхмәт әйтмәү—дунгызлык. Барысы да шулай яшәгәч, мин генә ак карга булып кала алмыймдыр.

Флера Газизовна әле фикерен төмамламаган икән. Өстәл артында элеккеге тостларына өстәде:

—Сез инде мин ирләр өчен эчәргә тәкъдим итәр дип көтәсез. Алар арасында да яхшы кешеләр бар,—дип, ат кебек, башын артка чайкап, көлеп куйды.—Әмма мин, кызларым, мәхәббәт өчен күтәрергә тәкъдим итәм. Мәхәббәт ул кайберәүләр уйлаганча, айга карап уфтану яисә яраткан иреннен кочагына кереп яту ғына түгел. Мәхәббәт ул—туган иленне, ананны, балаларынны, эшенне, баш хисапчынын ярату дигән сүз. Димәк, минем өчен каплап куябыз.

Әнисә, елаудан туктаган сабый балалар кебек, көрсенеп куеп, пилмән бүлә башлады.

—Бу дөньяда, кызым, за все надо платить,—дип, аш-су бүлмәсенә чыгарга житешкән баш хисапчы тулы тарелканы алып, юри артын уйнатта-уйната, залга үтте.

Әнисә икенче атнанын шимбәсендә Ренал Абдулловичны чәйгә чакырырга карар кылды. Дөрөс, очрашуны бер атнага кичектерергә туры килә. Министр урынбасары чит илгә китеп бара. Фатир карарга буш кул белән килми, командировкадан алып кайткан алтын чылбыр бүлөк итә.

—Мин сине, Әнисәкәем, еш борчымам. Вакытым да юк. Әмма синен арка терәген буласым килә,—ди, кичке уннарда өенә жыенып.

Ренал Абдулловичны:

—Әнисә, сез ирегезне ярата идегезме?—дигән ярым шаян соравына ханым:

—Кем белсен инде. Яраттым, бугай,—дип жавап бирә.

—Ул сезгә турылыклы идеме?

—Элек ышана идем, хәзер бер вакыйгадан соң, шикләнәм һәм ышанмыйм...

«Шикләнү, ышану-ышанмау» кебек сүзләргә куллануга мәжбүр иткән вакыйга-хәлләр Әнисәнән күз алдында.

Ул үзе өчен шундый нәтижә ясады: хатын-кыз арасында чын дуслык, бирелгәнлек була алмый икән. Араларына ирләр исе кәргәнче генә мәнгегә бергә булырга дигән вәгъдәләр бирелә—чырык-чырык көлешүләр, кулга-кул тотынып ахирәт дуслар булып йөрешүләр араларына икенче женес вәкиле килеп тугланганчы ғына дәвам итә икән.

Менә шулай берничә ел дәвамында Әнисә Асылбаева Ренал Абдулловичнын сөяргәсе вазифаларын үтәде. Министр урынбасары еш борчымады. Аtnанын һәр шимбәсе аныкы иде. Матди яктан Әнисә кайгы-хәсрәт күрмәде... Башка ир-ат белән бәйләнмәскә нәзер әйткән иде дә... Язмышнын үз сызыклары бар икән шул. Әллә каян сөйкемле сөякле Сәете очрап куеп, бөтен картларне бутады. Инде нишләргә? Ренал Абдулловичка бу хакта ничек әйтергә? Әйтми ярамас, намуССызлык булып.

10

Ватикан профессоры Альфред Геллернын Казанга беренче килүе түгел. Яхшы танышлары, дуслары биредә байтак. Инде алтмышнын өске ягына чыккан бу католикнын төп сыйфаты—туктаусыз эзләнү, төпченү, һәр нәрсәнән асылына барып житәргә омтылу. Ул кыска ғына вакытка килсә дә, чиркәүгә керә, мәчетләргә өйрәнә, туганнар каберлекләрен йөрөп чыга, синагогада ремонт эшләренен акрын баруы өчен борчыла. Артык кызыксынучан холкы өчен аны дусларча «Ватикан шпионы» дип үртәп карадылар, кайсыдыр гәзиттә шул рухта язып та чыктылар. Анын бу

кушаматка исе китми, рәнжеми, үпкәләми, эре тешләрен күрсәтеп елмаеп, очлы башында бик сирәгәеп калган аксыл чәчләрен, гайбәтләрдән арындырган шикелле, нык, таза бармаклары белән сыпырып ала да, тагын сораулар яудыра: «Христианнар белән мәселманнар арасында хәзерге паритет нәрсә белән аңлатыла? Татарстан мөфтие Уфадагы дини идарәгә буйсынамы, ни өчен Кремльдә төзәлә торган мәчет Колшәриф исемең йөртә, кем ул Колшәриф, анын турында истәлекләр укып буламы?» һ.б.

Әгәр бәхәстә катнашучы берәр әрсезе сорау белән читкәрәк алып китмәсә, аны борчыган, кызыксындырган мәсьәләләреннән иге-чиге булмайчак.

Профессор Рамил Вәлишин Алмания галиме килү хөрмәтенә кафедрасында чәй мәжлесе оештырырга булды. Аспирант вазифаларын тырышып башкаруы өстенә, чит илдә белем эстәп кайту турында хыялланган Мисхәткә оештыру эшләре, шул исәптән Сәет Сакмановны эзләп табу, чакыру бурычы йөкләнде...

—Мин галимнәр арасында ала каргадай утырмаммы? Бу бүкәй нишләп йөри әле димәсләрме? Аннан килеп, үзен беләсен, Мисхәт, Ваһапов абыен белән сонгы күрешүдән соң, миңа мәжлесләрдә утыру... аңлайсың инде. Мин әле Асылбаева апан фатирыннан артык читкә чыгып, күренеп йөргәнем юк.

Мисхәт әйтеләчәк уеннан кызлар кебек колак очларына чаклы кызарды да, фикирен ярып салды.

—Сәет Ярулович, сезгә андый уеннардан читтәрәк йөрисе иде. Кешегә гомер бер генә бирелә.

—Кайларда гына йөрми, ниләр күрми, ир-егеткәй белән ат башы,— дип, Сәет әүвәл, яраткан егетенә, шаярып җавап бирде, аннан өстәп куйды: —Йомырка тавыкны өйрәтә башлады түгелме?

Мисхәт тагын да ныграк кызарынды, бүртенде. Сәет абыйсы тәнкыйть күтәрми икән инде.

—Мин яратканнан гына әйтәм. Күнелегезгә авыр алмагыз.

Сакманов бу юлы кулын гына селтәде. Янәсе, бу темага артык сүз куертмыйк. Мисхәт тә үз өстенә күбрәк алганны аңлады: акча да сора, ничек яшәргә дә өйрәт. Тузга язмаганны. Йомышын үтисе бар ич.

—Рамил абый сезне персонально чакырырга кушты. Аннан соң... аннан соң... безнен мәжлескә берәз спонсорлык ярдәме кирәк булып дигәне,—диде Мисхәт, аяк бармакларына чаклы кызарып.

—Сон сүзне шуннан башларга идең. Минне ни өчен дәшкәнегезне болай да чамалый идем,—диде Сәет, әрләгән булып. Кесәсеннән чыгарып шактый акча тоттырды.

—Нәрсә кирәген үзен белеп алысын. Сәгать ничәгә?

—Өчкә. Бинанын дүртенче катына күтәрелерсез, үзем каршы алырмын.

Озын буйлы, ак тиреле озынча битле, какча гәүдәле Ватикан профессорын Сәет ошатты. Үзен бик гади, жанлы тота, безнен берише галимнәр кебек күркәдәй кабармый, һәркемне тигез күрә. Алдына ни куйсалар, шуны ашый, нәрсә салсалар, үзенә кирәгенчә эчеп куя. Русчасы шактый камил, биш-алты чит тел белә, диләр.

Рамил Вәлишин Сәетне, күптәнге танышын очраткандай, кочаклап ук алды. Кәефе яхшы күренә. Өстендә кие конгырт төскә зәңгәр сызыклар йөгерткән йон костюм, аягында чөм-кара ялтыравык туфлиләр. Үлчәве зуррак булса да, аяк киemen яратканын яшерми, җае чыккан саен түфлиен ачык урынга чыгарырга ашыга: янәсе, күреgez, абзагыз сонгы мода буенча киенә.

Хәл-әхвәлләр сорашып, капкалап алгач, күрше кафедрадан кәргән профессор, чәчсез башын сыйпап алды да, ике бармагын өскә күтәрәп, сөйләшүгә юнәлеш бирергә булды:

—Профессор, бөтен империяләр иртәме, сонмы таркала, юкка чыга дигән фараз яши. Безнен Русия бу гомуми кагыйдәгә буйсынырмы, әллә жир шарының сонгы динозавры булып калырмы?—дип, берәз шаян рухтарак сорау ташлады.

Немец профессоры бу катлаулы сөальгә җавапка әзерләнәп, күзлеген эзләп, кара күн чантасының бүлекләрен актара башлады. Вәлишин төрттереп алды:

—Эзер жавабыгыз бармы әллә? Шуны укып бирергә әзерләнәсезме? Геллер өске иренен күтөрөп, алгы эре тешләрен күрсәтеп, елмайгандай итте.

—Юк, курыкмагыз, әфәнделәрем. Берни укырга жыенмыйм. Күзлек фикерне тулпарга ярдәм итә, анын белән акыллырак күренәсен, диләр. Кемнен генә үзеннән акыллырак булып күренәсе килми икән?

Мондый мәсьәләнен килеп чыгасын сизенеп, алдан үзен әзерләп килгәндәй, Альфред Геллер бик тәфсилле, Сәет фикеренчә, ышандырырлык жавап бирде. Сүзен кискен жөмлә белән башлап жибәрде.

—Русия империясе һичшиксез таркалчак дип уйлыйм. Хәзер үткән бөеклек һәм алдаучан хис белән яшәүче күпләргә ошамайчак фикеремне исбатларга тырышымын. Һәркем үз иманы, аңлавы, ышанычы белән калырга хаклы. Мин сезнен дөньяга карашыгызны үзгәрттергә жыенмыйм. Бирелә сөйләгәннәрем—шәхси фикерем.

Кешелек тарихы ифрат югары дәрәжәгә ирешкән мәдәниятләрне, ытыры көчле империяләрне хәтерли. Күбесе үсешенен мәгълүм үренә күтәрелгән, нисби ноктага житкәч, байлыгына, рәхәт тормышка чыдаша алмыйча, эчтән чери, таркала башлай, хакимияткә дөгъвачылар күбәя, узара талаша, ызгыша башлайлар, шундый низагларны гына көтеп утырган ач күршеләр, яклаучысыз сарык күреп котырылган бүреләрдәй, майлы калжага ташланалар, аны талый, йолкий, суыра башлайлар. Башка мәмләкәтләр исәбенә яшәгән империя таркала, анын урунында еш кына башка этник милләтләр формалаша, игътисадый-сәяси яктан артара калган, элгәреннән кайтышрак дәүләтләр оеша.

—Мисаллар китереп булырмы?—дип, сүзгә кысылды берсе.

—Мисаллар дисезме? Алары бихисап. Хәзерге Греция үзенен бөек бабасы Элладага бөтенләй диярлек охшамаган. Теле башка, мәдәнияте үзгә, туризм исәбенә яшәүче уртакул бер ил. Италия борынгы Рим, Византия империяләре дәрәжәсенә беркайчан күтәрелә алмаячак.

Мескен Македонияне Александр-Искәндәр Македонскийның туган жире буларак кына беләләр. Каһирә янындагы пирамидалар, серле сфинкслар—борынгы Египет мәдәни үсешеннән сакланып, безнен чорга килеп житкән үткәндәге бөеклекнен монсу истәлекләре.

Инк һәм Майя цивилизацияләре чөчәк аткан төбәкләрдә урнашкан Латин Америкасының ярлы илләре бу олы рухи байлыкның варислары санала алалармы? Пычракка, хәрчелеккә баткан Монголия Бөек Чынгызхан империясенә пародия, карикатура, үткәннен олылыгыныннан калканәле көлү булып кына кабул ителә ала.

Кунак шунда тукталыш ясап, рюмкасындагы шәрабны тәмләп алгач, мәжлестәшләренә карап алып, дәвам итте.

—Гарәп халифәтенен чая чагын, дөньяны тетрәткән чорын иска төшерегез. Хәзер анардан нәрсә калды? Америка әйткәнне үтәргә әзер торучы мескен, көчсез вак дәүләтләр калды.

—Гыйрак әлегә бирешми,—дип өстәргә кирәк тапты жиз башлы профессор.

Бу кысылуны житдигә алмыйча, дин галиме мисаллар тезеп баруын дәвам итте.

—Госманлы төрек империясенен куәтле дәверен күз алдына китерегез. Ярты Ауropa анын көенә жырлады. Ә хәзер Төркия—Америка кубызына биюче илләренен берсе. Сөз әйткән мөселман Гыйрагын бомбага тоткан Америка самолетлары Төркия жиреннән очып чыга. Кая дин бердәмлеге, сөз әйткән мөселманлык? Безнен Ауropa хәлләренә килсәк тә,—диде профессор, алдында торган рюмкадан аракы йотып куеп,—шул ук барча империяләрен кырып баручы закончалыкның үтергеч көчен күрербез. Урта гасырда Португалия, Испания күтәрелеп алалар, сүнәләр. Наполеон Франциясенен дөньяны калтыратып тоткан бөек чоры озакка бармады. Британия империясенен чикләрендә кояш батмады, әмма хәзер ул кеп-кечкенә утрауда торып калды. Өченче рейх кинәт күтәрелде һәм шәм кебек сүнде. Димәк, жир шарында мәнгелек империя әлегә булмаган. Яна

көчлө дәүләт туа, үсә, билгеле бер биеклеккә күтөрелә һәм юкка чыга. Мәскәү империясе 1917 елның февраль инкыйлабыннан соң таркалырга, юкка чыгарга тиеш иде. Ленин белән большевиклар урыс державасынын гомерен дистә елларга озынайттылар.

— СССРны патша империясенен турыдан-туры дәвамы дип карау фәнни яктан дөрөс булырмы?—дип, сорау бирде мәжлестә катнашучы күзлекле доцент.

—Фәнни яктан әйтә алмыйм,—диде Ватикан профессоры Альфред Геллер, хәйләкәр елмаеп,—башка халыкларны басып алу, вак милләтләрне юкка чыгару, изү, сыту, талау, шовинизм, милләтчелек кебек төп сәяси икътисадый, жәмгыяви юнәлешләр сакланды. СССР патша Русиясенен кире ягы белән әйләндереп килгән шул ук туны иде. Бу явызлык империясе дә таркалды.

—Әйдәгез әле, СССРнын якты истәлеге өчен берне тотыйк,—диде озын чыгышлар тыңлауга түземлеге житмәгән Рамил Вәлишин.

—Урыс дәүләте янартып кору дип аталган дәвердә территориясенен өчтән берен югалтты. Мәгәр һаман державачалык, империячелек омтылышларын ташламый, вак милләтләрне кысу сәясәтен дәвам итә.

—Әнә Калмык президенты Кирсан Илюмжинов «үзәк безгә тиешле акчаны бирмәсә, мин аерылып чыгу турында сүз кузгатам» кебегрәк фикер чыгаруга, «уннар», «суллар», «атмалар», «хөрмәләр» һәм фашистлар бергә кушылып, егетне чукий башладылар, бик тиз тәүбәгә китерделәр,—дип өстәүне кирәк тапты күзлекле доцент.

—Ни өчен әле Сахалин, Камчатка, хәтта Урал үз байлыгын әүвәл Мәскәүгә күчереп, аннан үзәктәге түрәләргә хәерче кебек кулын сузып соранырга килсен, ди. Башка халыкларны изүдән туктагач кына урыс халкы иреккә, бәхеткә тормышка чыгачак, үзенә көчен, жегәрән ачып сала алачак,—дип тәмамлады сүзен дин вә сәясәт профессоры.

—Немец, япон халкы кебек,—дип өстәргә кирәк тапты Мисхәт, олы кунакка яргага һәм үзенә барлыгын, тарихчы икәнән күрсәтеп алырга тырышып.

—Герман халкы бу хакыйкәтне, кызганычка каршы, бик акрын, фашизм алып килгән фажигадан соң гына аңлый башлады. Хәзер бу юлыннан чигенмәс дип уйлыйм.

—Гумилев һәр халыкның пассионарлык көче ачыла торган дәвере була, дигән теория тәкдим итте,—дип, сүзгә кушылды әлегәчә дәшми утырган, уртачадан түбәнрәк буйлы, чал чәчлө профессор.—Кызганычка каршы, халыкның эчке жегәре, көче еш кына явызлык аша гамәлгә ашырыла.

Альфред Геллер тынып, ял итеп, чәй эчеп алды. «Немешлар безгә хас гадәтләрне белмиләр, аңларга да теләмиләр. Без, кызып-кызып, тост әйткәндә, ул әнә баллы ризык ашый башлый, без чәкчәккә керешкәндә, ул аракысын кулына ала»—дигән фикерне күнеленә төйнәп куеп, Сәет үзен кызыксындырган сорауны бирергә булды.

—Ни өчен сез әүвәл босния мөселманнарын, аннары хорватларны, хәзер ислам динендәге албаннарны яклайсыз?

—Хорватларны Альфред дуснын һәм немешларның үз канатлары астына алуы аңлашыла. Алар—католиклар,—дигән аңлатманы Вәлишин бирде.

Геллер янәдән аксыл чәчләрен сыпырып куйды.

—Мәсьәлә житдирәк тора һәм тирәндәрәк ята. Әйе, дин ягыннан килгәндә, безгә ин якыннары хорватлар, алар безнен күптәнге теләктәшләр. Әмма хикмәт гел урыс империясе яклавында яшәп, үзен артык әрсез тотарга өйрәнгән сербларда. Аурупада алар—сугыш чукмарлары. Русия сербларны коралландырып, үзе теләп барган кинәшчеләрен, иреклеләрен жибереп, олы сәясәттә Сербияне калкан итеп тота. Шунар да серб житәкчеләре беркемнән курыкмадылар, беркем белән санашмадылар. Ләкин анда да демократия чаткылары күренә башлады.

Альфред янәдән туктап, уйланып алды.

—Сүзем озынгарак китте, гафу итегез. Мине бит Татарстандагы, Русиядәге милләтара, динара мөнәсәбәтләр кызыксындыра. Тикшергән проблемага әйләнеп кайтып, шуны гына өстисем килә. Серблар житәкчелегенә

үз-үзен тотышында, тыныч халыкны үтөрүлөр, башка диннөрнө, милди азчылыктарны ээрлеклөөдө герман халкына фашизмны, андагы кыргыз тәртиплөрүнө искө төшөрө. Шул сөбөплө без Сербия һәм гомумән Югославия алып барган саясәтне хуплый, якый алмадык. Мин дөнйанын киләчәгә үз фаразымны әйттем. Хәзер, профессор, минем сезгә бер соравым бар,— диде ул, Валишин ягына борылып.

Совет чорында уртақ жаваплылыкка өйрәнгән Рамил агай кулы белән мәжлестә утыручыларга күрсәтеп: «Без бергәләп жавап эсләрбез. Шулай да артық катлаулы мәсәләләр куймагыз инде»,—дип шаярткан булды.

—Чечен проблемасына карашыгыз ничек? Аны башка юл белән, кан коюсыз чишеп булыр идеме?

—Мәсәләгә, минемчә, тар карарга ярамый,—диде мәжлестә оештыручы. —Чечнядәгә хәлләр илдәгә гомуми вәзгыятькә бәйле. Хакимият әүвәл андагы сепаратизмга, генерал Дудаевның эш-хәрәкәтләренә бармак аша карады. Бала еламын гына.

—Әлбәттә, андагы конфликтның нигезләре турында әле уйланысы бар,—дип, сүзгә катнашты пеләш башлы профессор, янә ике бармагын өскә күтәрәп.—Бу хакта уйлашу безнең үзбөз өчен файдалы. Ул чорда Чечняда 100 меңгә якын ут коралы, 140 самолет, танктар һәм башка сугыш кораллары кала. 1992-1994 елларда Русиядә эшләнгән барча корал төрләре республикага озатыла тора. Чечня нигездә безнең илдә ясалган корал белән сугыша.

—Шулай да аз санлы халык ничек урыс армиясенә каршы торып, аны иленнән кысып чыгара алды соң беренче сугыш дәверендә?—дигән катлаулы сорауны Ватикан профессоры жайлы гына кыстырып куйды.

—Халыкны жинеп булмый, дигән кайсыдыр бөегебез. Хактыр ул,—дип, Валишин ым белән Мисхәткә чәркәләренә карап торырга кушты.

Янадан ике бармак жавапны бизәде:

—Дудаевны хакимияткә китергән көчләр ана ярдәм итеп тордылар. Бик күпләр ул сугышта кул жылытып кына калмадылар, зур капитал тупладылар.

—Ни рәвешле?

—Әлегә фажигалә хәлләрнең икътисады ягы бар. Бер танк янды. Биш танк дип язып куйдылар, биш мең автомат югалды, биш янына бер янисә ике түгәрәк өсталде. Сугыш барышында да Чечнягә корал сату, тапшыру дәвам итте.

—Ахыр чиктә?

—Сугыш мәгълүм көчләр һәм аерым кешеләр өчен файдалы. Саяси һәм икътисады ясылыктардан караганда да. Чөнки Чечня белән бәрелеш, сугыш, туктаусыз сөйләшүләр, күпертүләр Русиянең үзәндәгә вакыйгаларны күрмәскә, читкәрәк тибәрергә мөмкинлек бирә. Кая әле син анда хезмәт хакы, фатир, тәртип саклау кебек вак-төяк мәсәләләр белән оялмыйча баш катырасың? Әнә бит сугыш бара, егетләребез үлә, дөнйәкүләм терроризм башын күтәрә. Ни өчен, нинди идеаллар өчен үлә—ул хакта аңлатып торыш юк,—дип, Валишин сөйләшүгә нокта куярга ниятләгән иде дә, Альфред Геллерның тагын соравы бар икән әле.

—Чечня проблемасын тыныч юл белән хәл итеп булыр идеме? Бу юналештә барлык мөмкинлекләр файдаланылдымы?

Уртақ «жаваплылык» сүзгә кушылырга вакыт дигәнне аңлатты.

—Әлбәттә, сөйләшү, аңлашу юлындагы барча мөмкинлекләр кулланылмады. Шул ук империячел амбиция, шовинистик рух жинде. Ниндидер бер әнчек филгә тавыш күтәрергә жөрјәт итә, тузга язмаганны. Без аны... Хәзер акылга утыртабыз. Сугышны башлаган як һәрвакыт ота. 1941-1945 еллар сугышы шунын ачык мисалы. Бу юлы Русия Чечнягә бәрәп керде, анын самолетларын юкка чыгарды. Шул чордагы оборона министры бер көнлек һәм төнлек сугыш һәм жинү вәгдә итте. Яшен тизлегә белән бәрәп керәбез һәм орденнар, медалләр тагып чыгабыз. Аз санлы халык белән дә шаярырга ярамый икән шул.

—Чечня буенча сонгы соравым: аны мөстәкыйль дәүләт итеп тану булырмы?

—Юктыр. Хәзергә Русиядә андый акыллы житәкчеләр күренми. Бая

әйткән амбиция өстенлек алып. Әмма сугыш Шамил заманыннан кыскарак булмас,—дип, Вәлишин сөйләшүгә нокта куйды.

—Русиядә хәзер бик күп сәяси фиркалар хәрәкәт итә. Коммунистлар, ЛДПР, Демвыбор, Демроссия, Отечество, НДР, НТР һәм башкалар. Бу чуарлыкны кемдер демократия билгесе, тантанасы дип саный. Нибары ике партияле Америкада, Германиядә, Франциядә, Скандинавия илләрендә демократия юкмы?

—Бездә халыкны үз тирәсенә туплый алырлык фирма, юнәлеш булмавы хак. Күпчелек берсенә дә керми. Вак-төяк партияләр эшендә карьера, файда турында уйлаган азчылык катнаша,—диде Вәлишин.

—Сезнән Русия Президенты кайсы фирканы яклай?

—Дәүләт башлыгы ниндидер бер сәяси төркем, хәтта фирма даирәсендә калырга тиеш түгел. Ул барча гражданның, хәтта сайлауларда үзенә каршы булганнар файдасына, гаменә хезмәт итәргә тиеш. Президент идеологиядән өстен торырга, үзен вак-төяк вазгыятларга тартып кертмәскә тиеш. Туган-тумачалык, әшнәлек төп юнәлеш була алмый. Бу—бик кыен, әмма башка юл юк.

—Ни өчен Германия Колльне сайламады? —диде гел елмаеп торучан авызлы доцент.

—Халык анардан туйды. Янарак караш кирәк. Америкада ин изге, ин сәләтле кеше дә сизгез елдан артык президент булып утыра алмый. Шуңа ара ана акыл мөмкинлекләрен ачу өчен бик тә житкән.

Кафедрада ул көнне бик озаң сөйләшеп утырдылар. Альфред Геллер белән бергә Казанга килгән, сөйләшүдә катнашкан кафедра мөдире, профессор Клаусс Бурбах ике арада элементларны ныгыту буенча эшлекле, ике як өчен файдалы әңгәмәләр алып барды. Шуңа очрашуларның беренче жимешен Мисхәт татырга тиеш иде. Ул фәнни эш буенча һәм алман телен ныклап өйрәнү максаты белән Франкфурт университетына чакырылды. Немец галимнәрен мунчага алып барып, ресторанның иртәсене, Сәет Сакманов аларның якин дустанына әйләнде. Теләсә кайсы вакытта Алманиягә чакыру жибәрерлек чын дусларга тарды.

11

Чит күзләрдән үз ягына сирпелгән жылы нурлар тәэсирендә, дәресе, авырлык белән күз кабакларын күтәрсә, ни күрсен, талдай нечкә билле зифа Әнисә диван янында басып тора икән. Гәүдәсе ничектер тирбәлеп, чайкалып торгандай тоелды аңа. Чәчәкле кыска халаты каплаган йомры тәзләре Сәетнен иреннәренә, иягенә терәлеп торалар диярлек. Бөтен вөжүден куе, татлы томан каплагандай булды. Өнемме бу, төшемме дигәндәй, Сәет керфек шәрифләрен бер күтәрдә, бер төшердә һәм, онытылып китеп, үзен-үзе белештермичә диярлек, бөтен барлыгын биләп алган иләс хисләр дулкынына бирелеп, иреннәрен ханымның тезенә терәде. Йоклаган Сәетне багып керү нияте белән олы бүлмәгә чыккан ханым бу гамәлдән сискәнеп китте. Жылы иреннәр тәзләренә тоздай эрәтә алмады, алар хужабикәнең ихтиярына буйсынып, иреннәрдән читкәрәк киттеләр. «Үпкәләттем, рәнжеттем бугай» дигән уй Сәетнен миен тырнап үтте, йөрәгенә, күкрәгенә үкенечле төер үрмәләде. Ханым, киресенчә, үзен шактый сәер тотты, ачулану, үпкәләү көткән ир янына паласка килеп тәзләнде, ике тыгыз, өлгергән алмадай имиләре иреннәр күкрәгенә килеп терәлде. Мондый борылыш турында хыяллана да алмаган Сәетнен бөтен гәүдәсе «дөрт» итеп кабынды, ашыгыч эшен исенә төшергәндәй, йөрәге дөп-дөп тибә башлады. Теләге, дәрте ташуы инрәүгә күчте, ул, үрелеп хатынның инбашларыннан үзенә тартты. Урынына торып утырып, Әнисәне үз кырына чүмәштерде, чәчен, битен сыйпады, мамык кебек ак муенынан үпте, иреннәрен эзләп тапты. Ханым карышмады, Сәетнен кулларын алып, битенә, күкрәгенә куйды.

Мондый жылы мөнәсәбәтне көтмәгән Сәет, тәмам әрсезләнеп китеп, Әнисәнен халат төймәләрен чишә башлаган иде, ханым иркә генә читкә тайпылды.

—Артыгы кирәкмәс! Илдар күрше бүлмәдә генә, килеп керүе бар. Башка вакытта,—дип, серле пышылдады.

Кызышуы житкән, ихтыярын югалта башлаган ир ничек тиз кабынса шулай ук тиз суынды, үпкәләгән сыманрак итеп диванга сузылып ятты. Тыюга үртәлсә дә, жете хисләренә хужа була алды. «Артыгы кирәкмәс» дигән сүзләр шулай да иргә киләчәкне вагъдә иттеләр, өметкә, назга урын калдырдылар.

Чыннан да, Әнисә сүзендә торды. Илдарны мәктәпкә озатып, аш-су бүлмәсендә юри озак маташканнан сон (анык карарга килү өчен вакыт кирәк булгандыр), инде изрәп йокыга китә башлаган Сәет янына килде, халатын үзе салып ташлап, янәдән тезләренә чүктә, диванда яткан ирне шашып-шашып үбә, иркәли башлады. Икесе өчен дә бу мизгелләр ярты гомерләрен бирерлек ләззәтле, бәхетле онытылулар иде. Акыл, фиғыль, әхлак, әдәп кебек көчләренә табигый тартылу, дөрт, омтылыш жинеп чыкты.

Яше белән министр урынбасарын куып барган Сакмановны кочагына алган төнне Әнисә гажәеп бер төш күрдә. Әнисә гадәттә күргән төшләрен бик тиз оныта иде. Монысы хәтерендә калды.

Үзе эшли торган министрлыкның өченче катыннан төшөп килүе. Очлы үкчәле матур кара туфлиләрә мәрмәр ташка тиеп, тавышын әллә кайларга житкерә. Әйтерсен дә, дагалы ат таш өстеннән атлый. Әнисә бөдрәләнеп житкәләренә төшкән аксыл чәчләрен ике яктан куллары белән сыйпап, зәңгәр күзләре белән тәрәзә аша ишел яфракларны иркәләп алып, аска күз салды. Йөрәге жу итеп китте. Бөтен тәне калтыранып алды. Астагы каттан ана каршы озын буйлы, тулы гәүдәле ир күтәрелеп килә. Иң гажәбе шунда иде: ирнең колактары яныннан як-якка ике мөгез үсеп чыккан. Төкә мөгезе генә түгел иде алар. Ул мондый мөгезне Венгриядә булганда, бары шундагы сьерларла күргән иде. Андый хайваннарны бик аз калды дигәннәре исенә төште. Әнисә шып итеп туктады. Күзләре авырткан кешедәй, керфекләрен күбәләк канатларыдай жиптедә. Мөгезләр ана якынлашты. Шунда тавыш килде.

—Ба, Әнисә, сезне эзләп килеш иде.

Тавышыннан таныды. Элеккеге якын дустаны Ренал Абдуллович икән ләбаса. Ана мөгезләр каен килгән? Ник алып ташламый ул мөгезләрен? Килешми ич, кешеләр күрер.

—Ренал Абдуллович, сез бик нык үзгәргәнсез,—диде Әнисә, мөгезләр турында сорарга оялып.

—Ә, син мөгезләренә әйтәсенме? Килешмимени? Нишлисен инде. Һәр ир-ат гомерендә бер булса да мөгезле була торгандыр. Венгриягә барганны хәтерлисәнме?

—Әйе, бик матур командировка булган иде ул.

—Менә шуннан сыер мөгезләрен син алып кайттын түгелме сон?

—Юк, мин алып кайтмадым ул... мөгезләренә,—диде ханым, үзен гаепле сизгәндәй, тотлыга-тотлыга.

—Миңа шулай диделәр. Әнисәнен сина бүлгә дигәч, алдым да, баш очыма кадап куйдым. Булмаса, салдыр, тартып ал!

Әнисә ике куллап мөгезләргә ябышты. Әмма, күпме генә көчәнсә дә, аларны урыннарыннан кузгата алмады. Шул киеренкелектән ханым куркып уянып китте. Йокысы качты.

Әнисә үзен юксынып уянган, дип фараз кылган канәгать ир, янында, янәшәдә кин диванда яткан ханымның алсу битенә иреннәрен тигезде. Бу—аның ихласлы рәхмәте иде. Йөзәнә житди кыяфәт бирергә тырышып:

—Үлем түшәгендә яткан яралы адәмгә шундый игътибарлы, мәрхәмәтле булуын өчен рәхмәт, сине оймак кошы кебек кабул иттем.

—Мине теге дөньяга озатырга ашыкмыйк әле. Яшисе килә, малайны аякка куясым бар.

Рәхмәт хисләрен белдерүенә бик үк унышлы чыкмаганын анлаган Сәет:

—Юк, юк, жан кисәгем, өмет кояшым, мин иллә, йөз елдан сон оймак кошы булырсын димәкче идем. Иртәме-сонмы барыбызның Ходай хозурына юл тотасы!

Гәүдәсенә татлы арыганлык ингән, авыр төшеннән арынасы килгән ханымнын иркәләнеп, һәр сүзгә бәйләнәсе, чытлыкланасы килде.

—Кояш дигәннән. Ул көндөз генә яктырта, көзен, кышын, каената-сыннан йөз яшәргән авыл килене кебек, бик аз күренә. Айны да кушасынмы әллә?

—Сүз бит, монсу гөлем, гел яктыртып торган күнел кояшы турында бара.

—Анда, күнелдә дигәнем, урын бушмы? Безнен, икътисадчылар телендә әйткәндә, вакансия бармы?

Ярым шаярып әйтелгән сораулар Сәетне уйга батырды, йөзенә карангылык шәүләсе төште. Чыннан да, анын Фәридәсе бар ич. Ул ана хыянат итте түгелме соң? Кара күзлө, шулай ук күнелгә якын ханымнын хәл-әхвәлләре ничек икән? Замир аны беркаян таба алмаган, диде ич Әнисә ханым. Кеше эзсез юкка чыга алмый. Янында яткан чибәр, ягымлы, кешелекле ханымны рәнжетмичә генә Фәридәне эзлисә булыр. Сәет анын борын катнашы беләнрәк чыккан тавышын ишеткәндәй булды. Ул ни өчендер монлы, сагышлы, хәсрәтлө иде.

Анын уйларын Әнисә тавышы өзде.

—Сез хатын-кызны гел шулай мактау, мәдхия белән алдыйсызмы?

Сәет ярамаган шөгылдә тотылган юеш борынлы малай мисле кызарды.

—Ничек дип әйтим. Һәрхәлдә сина карата йөрәктә булганын әйттем. Син мине почмакка кысма әле? Болай да жанымны явыз мөчеләр тырный.

—Синен хатын-кызларын күп булгандыр инде,—дип үжәтлөндө Әнисә, уенын-чынын бергә кушып.

—Ул хакта бер сораган иден инде. Һәр мәхәббәт үзенчә килә. Шул ук вакытта ул кайбер рәвешләрендә кабатлана да...

—Кемнендер шәүләсе буласым килми,—диде ханым, иреннәрен түгәрәкләп жыеп.

—Сине миңа язмыш, димәк ки, Ходай тәгалә үзе жибәргән,—диде Сәет, сүзгә үзгәрәк юнәлеш бирергә ниятләп.

—Язмыш турында сөйләшүләр булыр әле. Дөньянын бөтен мәшәкәтләрен диванга гына сыйдырып булмый шул, Сәет абзыйкай. Хәзер чәй әзерлим,—дип, Әнисә жәһәт кенә торып китте.

Ир, күзләре белән, Әнисәне озатып калды. Йөреше, арт саннарын уйнатуы, аякларынын ымсындыргыч төзлегә белән дә ул Сәеткә күптән таныш иде кебек.

Иртәнгә аштан соң, ханым күнеленә хуш килгән әңгәмәне дәвам иттерүне кирәк тапты.

Укыганнын, ишеткәннәрен күнелендә барлап:

—Психолог Фрейд бабай дөнья белән мөгаен женси мөнәсәбәтләр идарә итә торгандыр, дигән фикер әйтеп калдырган. Ул хаклы булган тәкъдирдә дә мин моны сонарып аңладым. Саф мәхәббәт, бер-беренә ышаныч, хөрмәт дип тилереп йөрдөм. Шул арада дус кызым әрлән базы казып яткан,—дип, ачынып әйтеп салды.

—Мәхәббәт белән женси мөнәсәбәтләр арасында кытай стеназы юктыр, дип уйлыйм. Әмма алар бер үк нәрсә түгел. Шулай да мәхәббәт ир белән хатын якынлыгыннан башка яши алмый. Яшәсә дә, озакка сузылмый. Яшьлекнен романтик, алсу танлы, сандугачлы чоры тиз үтеп китә шул,—диде Сәет, тирәнгәрәк кереп киткәнне уйлап.

—Безне, хатын-кызны, Ходай тәгалә ирләргә кирәккә генә яраткан, дип уйлыйм мин кайсы вакыт. Сулау, ашау-эчү, затлы шәрәб белән сыйлану, бизәнү, табигат матурлыгы, таудан суның ургылып агышы белән соклану—барысы да ахыр чиктә үзенне ир-ат өчен саклауга, әзерләүгә кайтып кала икән. Ә мин, юләр, яшьлегемне укуга, эшкә, балама багышладым. Ә бит күршәдә генә үзгәрәк тормыш бар, анда да йөрәкләр тибә икән. Акылым белән хисемне, ихтиярым белән төнемнен физиологик таләпләрен буып, сытып, рәнжетеп килдем. Сонрак, өлкәнрәк бер иптәш дөньяга башкачарак карарга өйрәттө. Анын ярдәмендә, менә синен белән үземә, дөньяга, ирләргә башкачарак карый башладым. Мина ирләр табигатен, хәтта үземне аңларга

ярдәм иттегез,—диде Шәмсия апа кызы, диванда утырган Сәет янына килеп.
—Бала табу өчен шашып-шашып яратышу мәжбүри түгел икән. Яратмаган кешедән дә нәсел орлыгы алырга мөмкин икән,—дип сөйләнгән дәвам итте ханым.

—Чын мәхәббәт, Әнисә, бар ул. Адәм баласы гомере буенча үзенә каядыр йөргән яртысын эзли. Тапса, мәхәббәткә, бәхеткә юлыга. Гашыйк кеше самими, ярдәмчел, кайгыртучан була һәм тирә-юньгә нур сирпеп тора. Мәхәббәт берәү генә була.

—Ә синен,—дигән сүз ычкынды Әнисәнен кинәт турсаеп киткән матур иреннәреннән,—ничәү булды, Зөлфиянне яраткан булгач, мине «сөям» диюләрен буш сүзләр тезмәсә түгелме? Фәридә исемә дә янгырады бит әле.

—Ничек итеп сина аңлатыйм икән, Әнисәкәй?

—Дөресен әйт,—диде ханым, матур авызын бөрөп.

Хатын-кыз үзенә хокукларын таләпчәнлек белән бик тиз гамәлгә ашырырга ярата икән, дип уйлап куйды Сәет һәм дәвам итте.

—Зөлфияне телгә алдың. Аны бик нык яраткан идем. Кара көчләр аны тартып алдылар. Фәридәгә дә ияләшкән идем. Аны яраттым дип әйтә алмыйм. Безнең мәхәббәт аның белән нәфрәт аша туды. Хәзер тәкъдир синен белән таныштырды. Дөресен әйтәм, Әнисә, син рухыма, жанымга яшендәй үтеп кердең. Зөлфиядән соң андый халәттә булганым юк иде.

—Үзән чын мәхәббәт берәү генә була дисен. Эңә ничәү!

—Берәү генә була,—дип үжәтләнде Сәет.—Ләкин ул кабатлана ала икән. Зөлфиягә булган гыйшкым, сина булган мәхәббәттә кабатлана, пыскып янган учакка коры йомычка ташлаган кебек. Һәм син, Әнисә, төсән, йөзән, рухын, үз-үзенне тотышын белән Зөлфияне хәтерләтәсен, ана охшагансын. Төк чо, апаем, чын сөю берәү генә була. Тагын сораулар бармы?—диде ул, тантаналы рәвештәрәк. Соалыңан усалы, житдие калган икән әле.

—Мина үпкәләмә, Сәетжан. Бу сорау, бәлки, бик матур янгырамас, әмма мин аны бирми калдыра алмыйм.

—Рәхим ит,—диде Сәет, кулларын як-якка жәеп.

—Яраткан, язымышларын синен белән бәйләгән хатыннар үлеп (үтерелеп дип әйтәсе килсә дә, телен тыя алды), йә юкка чыгып баралар түгелме? Чәчемне синен белән бәйләсәм, шул ук тәкъдир, күрәчәк мина да насыйл булмасмы? Үлемнән куркып әйтүем түгел. Тик малайны үстерәсе, өйләндерәсе бар. Сөеп-сөелеп яшиче килә. Әлбәттә, барыбер бер үләсе, аннан берәүнен дә кире кайтканы юк. Йә анда бик яхшы, йә кире жибәрмиләр.

Мондый житди сораудан югалып, һәрхәлдә уйланып калырлык иде.

—Син хаклы түгел, Әнисәкәй. Зөлфияне үтерделәр. Беренче хатыным—яшьлек жүләрлегем—Уфада яшәп ята, кияүгә дә чыгып кәргән ди.

—Ә Фәридә?

—Ул, әлбәттә, исән. Аны кем урлаганны чамалыйм.

—Әгәр ул кайтып кәрсә?

—Юк, ана кире юл юк. Аны кайтармаячаклар. Хәтта мин теләсәм дә. «Зөлфия минем өчен үлчәү берәмлеге, сыйфат бизмәне»,—дип өстәмәкче иде, тыелып кала алды.

—Мәхәббәтнең бөтен фажигасе шунда, ул, борынгы китапларда язганча, чит ил фильмнарында күрсәтелгәнчә, мәңгелек түгел. Ул бер заман сүнә, сөю-сәгадәт чышмәсе саега, корый.

—Ә аны саклый белсән? Учакка гел коры утыннар өсти торсан,—диде ханым, мондый салкын, дымлы борылыш белән килешмичә, аяз күктәй зәңгәр күзләрен зурайтып.

—Ә утынны каян житкәрәсен,—диде Сәет, ялыктыра башлаган сүзгә уенга бoryрга теләп.—Урман әкияттә генә кара һәм мәңгелек.

—Ә шулай да?—диде ханым, үжәтләнеп.

—Мәхәббәт мәңгегә истәлектә кала, өлешләп, кисәкләп кабатлана,—диде Сәет, ханымны үзенә тартып китереп, күзләреннән, бит алмаларыннан, чиядәй иреннәреннән үбеп.

—Ник син элегерәк очрамадың, Сәетжан?

—Кайчанрак диик инде аны?

—Мин тормышка чыкканчы. Илдарыбыз уртак булыр иде.
—Бөлкү, әле миңа бер малай алып кайтырсын. Шыпырт кына.
Ханым фикерен сукалавын дәвам итте.

—Янадан башласан иде тормышны. Мин акыллырак булыр идем.
Салкын, яшыл мендәрле төннәремне ташлап, сиңең янына иртәрәк килгән булыр идем, Сәетжан.

—Вақытны дәва, дару диләр түгелме соң?

—Кем өчендер ул жаллад,—дип, сүзне төмамлады Әнисә.

Ирнен ошбу четерекле, һәркем өчен үзенчә кабатланган, дөнья сәнгатенен үзәгендә яткан нәзберекле тема тирәсендә артык тугланасы килми. Ул—эш кешесе. Ә Әнисә, киресенчә, көрт уенындагы тартыш төкәсенә¹ житкән кешедәй, һаман кыза, тәҗрибәле Сәеттән күбрәк сорашасы, мәгълүмат аласы килә.

—Мәхәббәтсез яшәү—безнен заманда утсыз яшәү кебектер инде ул. Бөтен тирә-юнь балкып, нурланып утыра, ә син күзгә төртсән күренми торган базда... Рөстәм мине сатып, чыгып киткәч, мәхәббәтем сүрелде, пыскып, йөрәкне, бәгырьне телгәләп, янды-янды да, төмам сүнде. Мәхәббәтсез яшәү—яшәү түгел бит. Дөресме?

Шунда Сәет үзе соңыннан үкенәчөк, уйламыйчарак бер сүз әйтеп ташлады.

—Ул халәтне белмим, матурым. Мин беркайчан мәхәббәткә кытлык кичермәдем.

Ханым ир яныннан кискен күтәрелеп, тиз-тиз аш-су бүлмәсенә кереп китте. Сәеттә бу хатасын ғына төзәтерлек дәрт, көч бар иде әле.

Хатасын, күздәге сөрмәне югандай ғына, төзәтергә булды.

—Мин, Әнисәкәем, сиңең кадереңне белеп, жирдән күтәрәберәк куеп яшәрмен.

—Мин шул халәтемә күнеккәч кенә идәнгә, жиргә төшереп жибәрсән? Бәллүр савыт булмасам да, миңа бик авыр булыр,—диде ханым, Сәетнен ачык жилкәсен кулы белән иркәләп.

—Нигә син минем турыда алай начар уйлыйсын?

—Сизүемчә, син хатын-кызны төп башына утырткалагансың.

—Минем тормыш ритмына түзүе кыен. Чыдый алмыйча ташлап качалар. Мин бер урында утыра алмыйм, жаным, төнем туктаусыз хәрәкәт сорاپ торалар.

Житди итеп өстәде.

—Әлбәттә, кичләрен гаиләм белән жыелып, телевизор карап, чәй эчеп, сөйләшеп утырасым килә. Килеп чыкмый. Язмыш үзенең итә. Беренче хатыным бик амбицияле, эре булды. Янә бер иргә чыгып карады. Тора алмадылар. Икенче хатынымны дошманнарым үтерделәр. Менә шул.

—Минем иремне дә тартып алдылар. Сәбәбен һаман аңламыйм. Бу хакта сиңа сөйләдем. Мин—гаилә өчен туган кеше.

—Бәйрәм үтте, гаилә таралды, дисеңме? Без сиңең белән үрнәк гаилә корып жибәрербез, Алла теләсә. Ярый, мин киттем. Проблемалар муеннан...

12

Үзенен рәсми булмаган «түбә»се, кураторы полковник Гаяровның күзенә сирәгрәк чалынырга тырышты «Игелек» сәрвәре. Ник дисән, хокук оешмасы әһелләре көннән-көн азына баралар, бер учлары тулгач, икенчесен сузалар. Сәетнен шунда эшләүче якын кешесе тәртиптән чыгарма түгел, комсылык дигән шайтан коткысына бирелә бара. Тормышның үз кануннары гел хәрәкәттә шул: йә бер эш килеп туа, йә икенчесе бугаздан ала. Менә хәзер дә, башка йомышларны санамаганда, бик ашыгыч үтенеч ишекне шақыды.

Безнен жәмгыятьтә кешегә ярдәм итү, аның рухын күтәрү чаралары

¹Тартыш төкәсә—азартлы уендагы ставка.

санаулы булса да, ана аяк чату, кешелеген яңгыр суалчаны кебек аяк астына салып таптау юллары нык уйланылган. Сәет эш бүлмәсендә кәгазьләр караштырып утыра иде. Телефон чылтырады. Тавыш Сакмановны соралы.

—Сәет Ярудлович! Сезде? Бу Вәлишин әле. Ни хәлләр бар?

—Сезнен хәер-догада, Рамил әфәнде. (Атасынын исеме башыннан чыгып киткән)

—Минем дога ғына житмәс кебек. Ходай тәгалә белән сезнен доганын кирәк булуы бар.

—Нәрсә булды?

—Мисхәткә Германиягә барырга рөхсәт визасы килмәгән.

—Ни өчен?

—Төрмәдә утырган икән ул.

Сәет сискәнәп китте. Шайтан вәсвәсәсе үзенә кагылгандай, жепсез трубканы тоткан килеш, арткарак чигенеп куйды.

—Соң ул бит очраклы рәвештә, апасына ярдәм итәргә такта алып барган жиреннән каһәр төшкере ментларга эләгеп, Оренбургта аз ғына утырып чыккан иде. Шул комачау итәмени инде?

—Мин барысына ышанам. Безнең явызлык белән тулган ясалма дөньяда нинди генә очраклылык юк. Компьютерга эләккән егетебез, дигән хәбәр килде миңа.

—Хәзер берни кылып булмыймы инде, Рамил абый?—дип сорاپ куйды Сәет, ирексездән.

Вәлишин, Сәет уенча, бер урынсызга кет-кет көлеп алды.

—Мафия һәм яшел акча булдыра алмаган гамәл юк, дип ишеткән идем. Хәзер сез генә ярдәм итә аласыз. Йә Мисхәт турындагы әшәке хәбәрне компьютердан алып ташлатырга, йә Мәскәүгә илчелеккә хәбәр бирдерергә милициядән: «компьютер ошибса.... фәлән-фәлән не был судим», дигән кәгазь жибертергә.

Кин күнелле, чамасыз ягымлы Вәлишин абый Сәеткә, үзе дә сизмичә, бик олы йомыш йөкләде бит әле. Әлбәттә, ин жинел юл: кулларны уып, атым юк урамда, кайгым юк буранда дип, бу эшгән читтә тору. Булса булды, булмаса юк, фажига ясамаска, Мисхәт-Миша чибәркәе Әлфиясе янында диссертация сырлап, мырлап ятсын. Ләкин ул егеткә «чит илгә барып, бедем алып кайтып, халкына хезмәт итәрсен», дип, нәкъ мәнә Оренбург төрмәсеннән кайтканда ярым вәгдә биреп куйган иде. Барысы синнән йөз чөөргәндә дә, ташламаслык ышанычлы, саф күнелле, мәрхәмәтле жанлы затлар күп булмый. Яхшы кешеләр, Горький әйтмешли, ялган ачкалар кебек бик сирәк очрыйлар. Ничек ярдәм итәргә сон? Бу фикер анын миен туктаусыз бораулады. Тагын шул иптәш Гаяровка бил бөгәргә туры килер, ахрысы. Юк кына гамәл өчен дигәндәй, күнеленә кара сөрәм утырды һәм ул кискен карарга килеп, тиз-тиз атлап бүлмәсеннән чыгып китте. Машинасыннан полковникны жыйды: —Күрешәсе бар иде, дускай.

—Миңа үзәң кирәк әле. Тиз генә килеп жит. Пропуск аста булыр,—дип, кырт кисте полковник.

Гаяров бүлмәсенә килеп керүгә Сәет үзенә агымдагы хәлләрдән хәбәрләр икәнлеген күрсәтеп, юл унаенда полковникнын салпы ягына салам кыстырып алырга булды.

—Бүген синен кайнар, катлаулы көн булды шикелле.

—Бездә тыныч, салкын көннән булганы юк. Ни өчен шундый нәтижәгә килдең?

—Бер трест начальнигы атып үтергәннәр икән. Син шунын мәете янында борчылып басып торасын. Шуны телевизордан өч кат күрсәттеләр.

—Андый хәл булды шул, кызганычка каршы,—диде Гаяров, көрсенеп.—Автоматтан өе янында, көтеп торып, хәл кылганнар. Корбан — мафиозник, үтерүче, ачыктан-ачык талауы түгел. Тырышып-тырмашып эшләп йөри иде, яхшы гайләсе, үсеп житкән ике баласы бар,—дип, Салих әлегә фажига турында жәелеп сөйләп китте.

—Берәр сәбәбе бардыр инде. Адәм баласын тикмәгә үтермиләр,—дип, Сакманов учакка коры йомычка ташлады.

Полковник, авызларын бөрөп, уйланып алгандай итте.

—Бер дә юкка үтерүдәр күбәйде. Мылтыклы кешенен кул астына элэгәсен и бетте—бах-бах. Бу очрак башкачарак дип уйлыйм.

—Эшендә бик кырыс кыланган, урларга бирмәгән, бигрәк тә үзенен саклау бүлеген бик кыскан.

—Ә үзе бөтенләй урламаганмы? Дачалар, коттеджлар салмаганмы?

—Анысын онытмаган бугай.

—Кулы артык чиста булмагач, ни өчен шулай кыланырга?

—Белмим тагын. Күбесе: табышы белән бүлешмәгән, бармаклары үз ягына гына бөгөлгән, диләр. Мин үзем күрмәдем, бүлмәсендәге сейфында шактый зур сумма акчасы булган.

—Мин бу вакыйганы телевизордан күрсәткәнне сизми калганмын,—диде Гаяров, ник анын белән килештермәгәннәр дигәндәй, йөзөнә гажәпләнү төсмере чыгарып.

—Әйтәм бит, берничә тапкыр күрсәттеләр. Шундый вакытта яшибез, Салих дус, тиздән бу төндә ничә хатынның балага узуын, бабайның ничә тапкыр тышка чыгып керуен, барсын да күрсәтә башларлар. Демократия дигәннәре шул була инде. Күпернен теге ягында тел шулай. Безгә алардан калышырга ярамый. Америка Кушма Штатларынын элеккеге президенты Клинтон Ак йорттан баллур бокал чәлдәргән икән. Шул хәбәрне ничә тапкыр әйттеләр инде. Сүз иреге милициягә дә килеп житәр әле ул,—диде Сакманов, күпмәгнәле итеп елмаеп.—Эштә, гаилдә иминлектер бит?

—Шөкер,—диде Гаяров иренеп кенә, төп сөйләшүгә күчү кирәклекне тавышы белән сиздереп.

—Житди мәсәләләргә керешкәнче, бер кечерәк йомышымны әйтим әле, мөмкин булса.

Чәчесез диарлек баш, олы сәгать теледәй иренеп кенә селкенеп, рөхсәт бирде.

—Гөзер шул,—диде Сәет мәсәләнен бик вак, әһәмиятсез икәнлеген тавышына чыгарырга тырышып.—Бик сәләтле, үзебезнен татар егетен чит илгә укырга жиберергә әзерләгән идек. Рөхсәт бирмәгәннәр, судимосты бар икән. Шуна ярдәм итәсе иде? Акыллы кинәшенне бир әле?

Бүлмә хужасы юри киеренкелекне арттыру өченме, чынлапмы, көтмәгәндә урыныннан торып, шома өстәлене кырыена чыгып, тавышын күтәрәп:

—Син нәрсә, Сакманов, бирегә кәмит уйнарга килденме? Башка эшен беткәнме? Тиктормастан ант иткән кан төкергән, диләрме әле. Үз язмышын кылыч бите өстендә торганда ниндидер малайны чит илгә жиберү белән шөгыльләнәсен. Үзгә кайгыны юкмы инде? Тагын бер яшь ханымның башын әйләндергәнсен, ди. Күбрәк шул хакта уйла! Төрмәдән исән-сау котылган икән, иншалла дип, артыннан сулап, өендә утырсын. Алда житди эшләр тора. Малайлар белән мавыгуынны онытып торырга туры килер,—дип бетерде кәлимәсен, мәгнәле итеп.

Сәет сөйләшүнен шундыйрак борылыш алырга мөмкинлеген күнелә белән сизгән иде. Аркалары кымыржып китте. Шул Нурғали Ваһапов эше беләндер инде. Дөресен сөйләргәме, күрмәдем, белмәдем дип барыргамы? Бер бөгеге, әгәр ышандыра алмасаң, адаштыр, шомарт, анысын да булдыра алмасаң, дөресен сөйлә, дигән. Ә дөресә нинди була инде бу очракта? Сине әкияти күл буена алып чыгып, әүвәл кунак итсеннәр, йомшарып, күнелләр тулып, мәлжерәп төшкәч кенә сина алтатардан атсыннар, моҗжиза аркасында гына исән-имин кал, шуннан соң да әле үзенне гаеплегә санап, дөя түгел икәннене исбатларга тиешсен. Дөньянын мантыйгы кызык инде, айнык килеш уйлап карасан.

Әле генә Сәетне кабып йотардай кыланып, нәгрәләр орган Гаяров ярларына кайтып төште. Ул, сукканга карап кына өстәл аягынын бөгелмәсен аңлады бугай, көтмәгәндә сүзне томанлы ерактан башлады:

—Сезнен халык, мин хәллә кешеләрне, алыпсатарларны, бизнесменнарны күздә тотам, хокук саклау оешмаларын үзенен дошманы дип саный. Бер көнне, юк вакытны бар итеп, туксанынчы еллар башында чыккан гәзит-журналларны актарып утырдым. (Әлбәттә, үз теләге белән түгел, шул

елларда ижтимагый тормышта актив катнашкан бер әһелгә компромат эзләргә кушканнар иде). Азатлык сүзе еш очрый. Нәрсә ул азатлык? Бу матур сүзгә кайберәүләр еш кулланарга ярата, халыкны мәйданнарда алып чыга, амбразураларга ташлый, ә ахыр мәгънәсен берәү дә аңламый.

—Һәркем анын эчтәлегенә үзе аңлаган мәгънәне сала торгандыр,—дип сүзгә катнашты Сәет.—Берәүләрне бу сүз, мәсьәлә, полковникларны өркәтә, икенчеләрне күтәрә, милләт каһарманы ясей.

Гаяров кәнафиендә ыргылаш әйләнәп алды.

—Сезнән халык—бизнесменнар өчен азатлык кесәсенә кергән беренче миллионнан башлана торгандыр. Хатын, балалар, туган-тумача, дус-иш, сөяргәлә—барысы да сезнән азатлыкны буып торучылар.

—Ни өчен әле сәясәттән ерак торучылар синең азатлыгына кизәнсен, ди? Кызык.

—Алар сина бәйсезлек алып килгән миллионнарны киметү өчен кырмыскалар төсле армый-талмый хәрәкәт итәләр: кирәкмәгән әйберләр сатып алалар, син тапканны оекка яшерәләр... —Гаяров шаяртуының унышлы чыгуына шикләнмичә, шаркылдап көлеп жибәрде.—Дөрәс әйттемме?

—Миллионнары булса, аны туздыручысы табылыр,—диде Сәет, кирәкмәгән житдилек белән.—Тик андый зур сумманы туплау өчен йә хөкүмәт пирогына якын булырга, йә намусынны онытыр дәрәжәдә караклык, талау юлына төшәргә кирәк.

—Караклык адәм баласынын канында,—дип, дәвам итте бүлмә хужасы, Сәетнен саруын кайнатып.—Бу гадәт бала чакта әнинен яшереп куйган татлы әйберен урлаудан, күршенең алма, кыяр бакчасына керүдән башлана. Аннан инде икейөзлелек, мәкер, хәйлә, олырак күләмдәге алдаулар, шомартулар китә. Мона безне мәктәп өйрәтә.

—Мәктәп тәртиплә, миһербанлы булырга өнди, дип үскән идек,—диде Сәет, берни аңламыйча.

—Иптәшеннән күчереп яз. Шпаргалка куллану. Әдәбият дәрәсләрендә мина Достоевский белән Толстойны яратырга кушалар. Ә мин аларны укый алмыйм, аңламыйм. Ясалма дөньяларын кабул итмим. Берсеннән-берсе күрәп, акыллы, фәһемле булып күренергә тырышып, зыялылар Цветаева, Набоков, Пастернак, Мандельштам дип аһ-ваһ килгән булалар. Аларны укырга, яратырга чакыралар, артта калганын, дип оятталар. Ә мин аларны аңламыйм. Укыйсым килми. Горькийны гавам артынан бара, ярага тырыша, дип сүгәләр. Ә ул мина ошый. Исхакый алдында баш иям. Әмма әсәрләрен укый алмыйм. Соңарып кайтты. Шулар арада без үзгәрдек. Ләкин мин бу фикерләремне кеше күп булганда әйтмим. Һәркемнен яхшырак, матуррак булып күренәсе килә. Моннан инде икенче әшәкелек—бер-беренне алдау, күз буу, шомарту килеп туа. Озын сүзнән кыскасы,—дип, Гаяров күн кәнафиеннән чыгып, Сәет янына килеп утырды. Янәсе, ул демократия кешесе, тигезлек яклы. Сакманов анын тазарып китүенә, артык итләренен хәрби форманы төртеп торыуына игътибар итте,—сонгы вакытта башкалабызны тетрәткән хәлләр булып алды. Син, гадәттәгечә, күбесенен шаһиты, беришесенен катнашучысы булдың. Мина бит шуларнын, дус булса та, ыргысын да сөйләп бирмәячкән. Шулай бит? Менә каян килә ул икейөзлелек, үзенне сакалу инстинкты.

Бәлки, Гаяровка соңга көннәрдәге вакыйгаларны ничек булса шулай сөйләргәдер, дип утырган Сәет уянып, сискәнәп киткәндәй булды. Полковник ана бауның очын тоттырып ята түгелме сон? Ул ни өчен ана тулы дәрәслекне сөйләргә тиеш, үзен төрле хөкем оешмаларында, судларда йөртсеннәр өченме? Анарда да аң төпкелендә яткан үзен сакалу куәсе бар ич. Сәет, бик нык уйлангандай, башын кашып алгандай итте.

—Иң дөрәсе менә шул. Пикникка чыгып китәр алдыннан мин сина хәбәр салдым. Кая, кемнәр белән, ни өчен? Матур гына утырдык. Күбрәк аралашкан саен, кешенен сәерлекләре тиернәрәк ачыла бара икән. Малай чакта гына барысы төгәл, ачык: оч белән оч, урам белән урам сугыша, кайсы дус кемнен дошман икәнән тәгаен беләсен.

—Әллә кая кереп киттән әле,—дип, Гаяров анын терсәгенә кагылып алды.

—Үзөн бик ерактан башладың бит. Ваһаповны син аттынмы, дип сорыйсы урынга, Дума депутатлары кебек, нисби фәлсәфәгә чумдын. Төк вот, Нурғали абый миңа «күпме байлыгын бар, яшермиңә әйт әле, минекеннән күбрәк микән» дип, усал эт кебек тиктомалдан бәйләнә башлады. Мин «белмим, санап карағаным юк, барыбер сезнеке чаклы ук юктыр», дип, тынычландырырга тырыштым. Ә ул һаман саен сыек каймактан май ясаган кебек, үзенекен туглай. Әйт тә, әйт. Мин дә берәз салган идем, ачуым чыкты, кул селтәп, жәүләп станциягә юл алдым. Алар өчәү кул саклап калдылар.

Гаяровны инде мондый гомуми ләчтит канәгәтләндерми, ана гаеплене табып, мәсәләне суд оешмаларына бирәсе бар.

—Хуш. Син Ваһапов белән талашып, буш урында буза куптарып китеп бардын, ди. Атышу тавышлары ишеткәч, ник кире килмәден?

—Мине дә атып үтерегез дип барырга тиеш идеммени мин анда? Әйттем ич, кошларга, буш шешәләргә атып, осталыкта ярышалар, дип уйладым.

—Кем кемне үтергән һәм ни өчен дип уйлайсың инде, иптәш? — Гаяровның тавышын кырыслана барды. Ул хәтта өстәл артына, әйләнә торган кәнәфиенә барып бөялде.

—Мин бит әүлия, күрәзәче яисә акыл иясе түгел. Кем кемгә теш кайрап йөргәнән тагаен әйтә алмыйм. Шулай да бер фаразым бар: Гаделев белән Ваһаповны Жирән теге дөньяга озаткан булырга мөмкин. Шактый сәер кеше иде. Көтмәгәндә килеп чыкты, шулай ук гаип булды.

—Бүтен иртән тикшерүчеләр белән канлы күл буенда булдык. Машина бензин сибеп яндырылган. Мәетләр утка ташланган булырга тиеш. —Ваһапов сакчысының эзе югала, аның гәүдәсе табылмады.

—Миңем Фәридә дә юкка чыкты бит әле нәкъ шул көнне,—диде Сәет боек тавыш белән.—Берничә көн авылына, туганнары янына киткәндер дип, чан сукмадым. Үзем белгән туганнарына шалтыраттырып карадым, апасы белән сөйләштем. Беркем бернәрсә белми. Өендә апасына миңе югалтмагыз, эштән чыгарсыннар, дигәнрәк записка калдырган. Аның язуына охшамаган да кебек. Кәкрә-бөкрә хәрәфләр белән язылган.

—Мин Фәридәннә беләмме?

—Күргәнән бар, Ямашев урамында тора иде.

—Хәтерләмим. Записканын язганда исерек булгандыр.

—Сонгы вакытта эчми, балага уздым бугай дип шатланып йөри иде. Исәрә торган гадәте, гомумән, юк иде кебек. Белмәссен тагын.

—Сине коткарган хатын кая яши? Адресын бир.

Бу миннән сорау ала башлады бугай дигән уй миенә керде Сәетнең.

—Икенче Горкада тора анысы. Адресын бирермен. Асылбаеваны юлда очраттым. Урман юлында жинел машина күрәп алдым, курка-курка, шыпырт кына янына килдем, алгы утыргычка бәйләп куелган, авызына чүпрәк тыгылган ханымны күрдем. Ул—финанс министрлыгы хезмәткәре, исәп-хисап белгече Әнисә Асылбаева булып чыкты. Аны азат итеп, машинасын кабызып, кузгалып кына киткән идек, бәйләп киткән бандитлар куып життеләр.

—Ә ни өчен каядыр качып яттын, сониннан?

—Арттан куа килүчеләр аттылар. Жилкәгә эләкте. Шунан дөваллап бимазаланырга туры килде.

—Чибәр ханым өендә, аның янында инде, әлбәттә,—диде Салих, сүзләренә мөмкин кадәр төрттөрүлө мәгънә салырга тырышып. Житди итеп өстәде.

—Егетләр, байлык жыя-жыя кабергә кереп бетәсез инде. Әнә бистәдәге татар зиратын кара, күпме татар егете күмелгән анда. Шулар илгә, халыкка хезмәт итсәләр, ничаклы файда булыр иде.

—Димәк, ил аларга сәләтләрен башка юнәлештә ачарга мөмкинлек бирми. Милләтнең бер сынган рухын яңадан торгызуга ышанмыйлар. Ханымны бәйләп киткән, машинага аткан үтерүчеләр табылмадымы?

—Ростовтан ерак түгел станциядә бер төркемне кулга алдылар. Жылы килеш. Шулар булса кирәк.

Гаяров бу хәбәрне кәперәеп, сүзләргә ижекләргә бүлә-бүлә әйтте, әйтәрсен дә, жинаятчыларне кулга алуда анын өлеше—ин мөһиме. Сәет интегү белән елмайгандай итте. Тизрәк Әнисәне күреп, жылкадага яра турында килешәсе булып. Ике төрлө сөйләшү килеп чыкмасын.

—Бандитларны кулга алу әйбәт булган. Минә кабат чакырып тормаңыз бит инде?

—Әле бу сөйләшү-допросларнын башы гына. Гел әзер булсын җавапларын. Үлем киртәсен күп тапкырлар үткән кешене өйрәтеп торасы түгелдер. Авыздан чыккан сүзгә син хужа түгел. Монысын дусларча әйтәм.

—Аңлашылды,—диде Сәет, балтасын кога төшергән бәхетсез кешедәй, сүзне икенчегә борырга кирәклеке аңлап.—Малаегызның машинасы йөриме?

—Йөри бугай, күптән күргәнем юк,—дип Гаяров, йөзенә битарафлык төсмере чыгарды.

—Минем базага «Форд»лар кайтты. Бәлки, егеткә машинасын алыштырырга вакыттыр. Килеп чыксын әле.

Вәзгыятьнен үз файдасына борылганны аңлаган полковник вәкаръ белән генә әйтеп куйды.

—Үзен жибәрермен. Сөйләшерсез. Кстати, балалары туарга тора. Бер бүлмәле фатирлары кечерәк булып. Икелене сатып алырга иде. Сәмән мәсәләсә сыеграк.

—Ярдәм итәрбез,—диде Сәет һәм ни өчендер «ач тавык төшендә тары күрә» дигән мәкаль исенә килеп төште.—Мин баштарак сүз каткан Маликовка виза эшләүне ничектер хәл итәсе иде. —Бу юлы Салих сәмән сүзен әйтеп тә тормады. Бармакларын гына шартлатып куйды.

Сәет инде күп нәрсәгә ачык күз белән карый ала. Дөньяның агышын, сәясәтнен кая барышын күреп-белеп, күп нәрсәгә алдан бәя бирүгә сәләтле, үткен, сизгер кеше иде.

—Бу шөгьльнен авыр эш икәннән беләм. Буш итмәм. Тик егет укып кына кайтсын.

—Ни өчен ул егет өчен чәченне агартасын? Тиздән болай да унмаган тегермәнче кебек ап-ак буласын бит инде. Әллә хатынына гашыйк булдыммы? Үзен тизрәк озату ягын карыйсыңмы?

Гаяров, тупас, гади, беркатлы шаяртуыннан канәгать калып, дөньясын онытып, шаркылдап, рәхәтләнеп көлдә. Сәет, йөзәндәге бер мускулны кыймылдатмыйча, үпкәләмичә, полковникның тынычланганын көттә.

Төгесә юморын кабул итмәгәнә бик пошынмыйча, дәвам итте: —Биредә ике юл бар. Төрмә хәбәрән компьютердан югалту, юу, вирустан ашату. Икенчесе—ялган справка бирү. Беренчесе өчен милиция компьютер үзәгендә утыручы тискәре егетләрнен шактый күнелен күрәсе булып. Икенче юлга мин баса алмыйм. Үзең беләсен: намусым кушмый,—дип, йөрәк тирәсенә суккалап алды.

—Теләсә нинди акыллы сумманы вәгдә ит. Машина карарга малаенны минем базага тизрәк жибәр,— дип, Сәет, сабуллашып, торып басты. Бу бүлмәдә озаграк утырсаң, штансыз калырсың, туймаса да туймас икән адәм баласы. Ач үрдәк кебек.

Мәгәр ана тиз генә чыгып китәргә насыйл булмаган, теләге фәрештәнән амин дигән вакытына туры килмәгән икән. Полковник, кулы белән ишарә ясап, ана ашыкмаска кушты.

—Карале, Сәет, теге син коткарган ханым турында сорыйсым килгән иде. Ниндирәк кеше булып чыкты?

—Мин әйткән идем анын кая эшләгәнән.

—Ничек әсирлеккә эләккән? Үзен машинасына беркетеп киткән адәмнәргә мөнәсәбәтә нинди булган? Әүвәл дустанә уйнашып, соңыннан үпкәләшкәннәрме?

Сәет полковникның сүз сөрешен аңлады.

—Тыныч бул, дустым. Асылбаева үзе генә командировкадан кайтып килгәндә, теге юньсезләр машинасына каршы төшеп, күпер башында туктатканнар, үз машиналарын (аны инде эзли башлаганнар) ярдан түбәнгә

төгөрөтөп, чигәсенә пистолет куеп, машинасы белән алып киткәннәр, бер станция янында аны бәйләп калдырып, үзләре каядыр барып килергә булганнар. Очрашу урыннары шунда алдан билгеләнгән булырга тиеш.

Гаяровның җаваптан канәгать булмаганлыгы чыраена чыкты.

—Бу хакта сөйләгән идең. Асылбаева дигәнән чибәр ханыммы сон?

—Озын буйлы, чандыр гәүдәле, төз аяклы, ягымлы хатын.

—Сина мөнәсәбәте әйбәт инде аның.

—Ни өчен шулай уйлыйсың?

—Коткаручы, азат итүче каһарман...

—Хатын-кыз үзенә бер халык. Рәхмәт әйтеп, күзен сирпеп матур итеп елмая да, шуның белән вәссәлам.

Салих мондый нәтижә белән килешмәвен белдереп, кулларын алга сузып, аркылы-торкылы болгады.

—Синдәй чибәр, өстәвенә бай ирдән хатын-кыз тиз генә баш тартамы сон? Үзеннән дә дөнья бизәкләрен ычкындыра торган гадәтән юк. Синен үлгән хатынын... Зөлфияме әле. Анардан матурракмы?

—Үтерелгән,—дип төзәтте Сәет бүлмә хужасын, кырыс кына. —Атлар, сыерлар, этләр кебек жан ияләрен генә чагыштырып бәялиләр. Хатын-кыз бу категориягә керми кебек.

Гаяров тынычланырга уйламалы.

—Син юк яраңны бар итеп, чиргә сабышып яттың да, яттын инде. Беләм мин сине, хатын-кызны кулга төшерүдә хәйлә, мәкер остасы икәннине, Сакманов.

—Мин китим инде, эшләрем күп,—диде «Игелек» сәрвәре, көрсенеп.

—Ә без монда уйнап утырабызмы әллә? Миңа бит ситуацияне ачыкларга кирәк.

—Хатынның тышкы кыяфәте, миңа мөнәсәбәте белән бандитлар тудырган ситуация арасында мәгънәви якынлык күрмим.

—Ярый, ярый, тынычлан,—диде бүлмә хужасы һәм мөмкин кадәр кырысрак булырга тырышып:

—Сораулар килеп чыкса, чакыртырмын,—дип өстәде.—Туена дәшергә онытма. Олы итеп уздырмасаң да, дус-ишне жыеп булса да, мәжлес-фәлән ясарсын бит инде.

—Киләчәк күрсәтер,— диде Сәет, ишеккә юл алып.

Гаяров, Мисхәт мәсьәләсен Сакмановка «бик авыр эш», дип калкытып куйса да, үзе аны урман чикләвеген ваткан кебек җиңел хәл итте.

Үзәк компьютер бүлмәсенә ашыга-ашыга килеп керде дә, кыска аяклы, почык борынлы майорны читкәрәк чакырып алды.

—Руслан Хурматович, кечкенә генә йомыш белән кердем әле.

—Тыңлыйм сезне, иптәш полковник.

—Министр хатынының туганы Мисхәт Маликов дигән егет заманында ялгыш кына Оренбург төрмәсен бизәп алган икән. Министр аны үзе барып азат иткән. Хәзер ул егетне Германиягә укурга җибәрмәкчеләр. Безгә эләкмәде шул андый бәхетләр,—дип, Гаяров юри тирән итеп көрсенеп куйды. Янәсе, майор белән алар бәхетсез. Чит илдә укулар тәтемәгән.

—Шуннан без нишләргә тиеш? —диде кыска аяклы майор, бурычны чыннан да «үзе» куйгач, ул үтәлергә тиеш дип күнеленә беркетеп куеп.

—Техник ягы сезнен эш. Мин кушканны гына үтәүче. Ул фамилияне компьютердан вирус ашарга тиеш дип уйлыйм.

—Кыен мәсьәлә,— диде майор, уйланып.—Шулай да үтисе булыр.

—Мин йомышчы, арадашчы гына булсам да, мәгәрич миннән,—дип, Гаяров җил-җил генә чыгып та китте. Янәдән сораулар, кызыксынулар, өстәмә мәгълүматлар кирәк булуы бар.

Сәет исә эчкә эшләр министрлыгынан чыгып, берәз читтәрәк куелган машинасы янына килүгә, телефонын алды. Көн инде кичке якка авышып бара, җил юнәлешен үзгәрткән. Куакларның шәүләләре озынайган. Кешеләр, эшләрен тәмамлап, кайсы өйгә, кайсы киbetкә, базарга ашыга.

Әнисә урынында икән әле.

—Әнисә Мортазовна, бу Сакманов әле. Сезде өйгә алып кайтыйм, дигән идем. Мин үзәктә, сезнен министрлык тирәсендә генә.

—Мин берәз эшләп утырыммын дигән идем әле,— диде телефоннан чыттыратуга сөенгән ханым, сер бирмәгән булып.

—Сөйләшәсе бар,—дип, Сәет тагын бер үтәнгәч, Әнисә сырланып тормады. Артык ялынмаса мөмкин бит әле ул мафиозник.

Арткы рәткә икәүләп кереп утыргач, йөртүчесе ышанычлы булса да, Сәет чибәр ханымның колагына тикшерүчеләргә ничек сөйләргә кирәкне аңлатты.

—Вакытлыча синен машинанын арткы тәрәзәсен ватып торырга туры килер. Әлбәттә, инде гаражда түгел. Машинаны бүген үк, шәһәрдән читкә алып чыгып.

—Ничек инде ул алай була?—дип, Асылбаева каршы әйтмәкче иде, Сәет анын кулын учына алып, каты итеп кысты.

—Шулай кирәк, тиздән янасын, яхшырагын куярбыз. Ватылган сүз булсын, рәсеме калсын. Хәзер үк гараж ачкычыңны, машина паспортыңны чыгарып бир. Без чәй эчкән мәлдә егетләр башкарып килерләр, вату—торгызу түгел, диләрме әле...

13

Галәти көннәрен берсендә, тезне тезгә терәп, чәйләп утырганда «Игелек» сәрвәре күптәннән уйланылган, көтелгән сүзләрен әйтп ташлады.

—Чык мина, Әнисә, кияүгә. Уйлавымча, ышануымча, без бер-беребез өчен туганбыз, холык-фәләннәребез килә кебек. Икебез дә ялгызлыктан Сак-Соклар кебек тилмерешеп яшибез. Шуның өстенә мин сина жаным-тәнем белән гашыйк булдым. Әнисә ханым да мина битараф түгел кебек тоям...

Ханым чәйнәүдән туктап, матур итеп иреннәрен бөкләде. Булмада тынлык урнашты. Бу мизгелдә Сәет үзен жайсыз хис итте. Телне ашыгыбрак бәйдән ычкындырмадыммы икән? Бер гомер эчендә ничә тапкыр гашыйк булырга, ничә кат өйләнергә мөмкин, Ходаның рәхмәте. Дон Жуан йә Казанова артыннан куып барам түгелме? Чын-чынлап берәүне генә яратып була, диләр. Ә ул инде ничә мәртәбә мәхәббәт томанында йөздә. Юк, дәрәс түгел. Ул бары тик Зөлфияне яратты, хәзер дә анын белән булып иде, нишләмәк кирәк, явыз көчләр аны куеныннан тартып алды. Ә Әнисә күп яктан Зөлфиягә охшаган, аны хәтерләтә. Димәк, ул дәрәс юлда. Сәет башкарак сүзләр белән тәкдимиен кабатлады.

Әнисә шатлыктанмы, югалып калуданмы кинәт алсуланып киткән йөзен килешле куллары белән сыйпап алды да, телгә килде.

—Мондый сөйләшүне көткән идем. Ничектер кинәттән, тиктомалдан булды әле, ни әйтергә дә белмим. Сөяргә статусында яшәү туйдырды. Беркайчан да гөнаһлы һәм текә мажаралар эзләмәдем. Ачы күз яшьләремне агызып чыккан төннәрем аз булмалы. Ирсең хатынга кешеләр кимсетеп карыйлар. Үзенне яклаусыз, уртака мал итеп сизәсен! Эт белән мәче кебек яшәсәләр дә, ирле хатынның яклаучысы бар, жәмгыять ана башкача карый, жигдирәк кешегә саный. Хатын-кызның яшылек чәчөгә тиз шинә, гөрләп чапкан елларны сагынып сөйләргә генә кала. Мин үзем гайлә кешесе, кем турындадыр кайгыртып яшисем килә. Икенче кат ялгышудан куркам. Беренче тапкыр да яратып, үрнәк гайлә төзәрбез дип кияүгә чыккан идем. Хәзер ни әйтергә белмим. Сезнең юкка чыккан хатыныгыз бар бит әле. Шулайрак сөйләгән идегез?

—Фәридә турында әйтәсенме? Андый кеше бар иде. Анын белән мөнәсәбәтләр гаять катмарлы булды. Әүвәл мин аны баласын ташлаган өчен зинданга озатмакчы идем, ул миннән үч алырга йөрдә, соныннан бергә яши башлаган идек, ул юкка чыкты.

—Әгәр ул табылса, әйтик, ялдан кайтып төшсә, нишләрсен?—диде Әнисә, аяз күктәй ачык, ихласлы күзләрен Сәеткә текәп. Сорау, өмет,

ышану, ярату, шикләнү тулы караштан күпне күргән ир дә югалып калды, үзен кулга алырга, йөз-кыяфәтенә мәртәбәлелек, ышандыру көче бирергә тырышып:

—Фәридәне кире кайтармаска алып киттеләр, дип әйткән идем инде, —диде.

—Коллыкка сатмаганның ич?

—Мин аны кемнәр, ни өчен урлап алып киткәннән сиземлим. Әмма ачыктан-ачык дәлилләрем юк. Шиген булса, берәз көтик. Тик сине югалтудан куркам. Изге урын буш тормас, ди халык, —дип, Сәет артык житди сөйләшүне шаянрак сукмакка күчерергә омтылып.

Хәйләнәң әсәре дә кунмаган сәдә йөз житди калды. Әнисәнә күнелен гаилә тормышы белән бәйлә якты хыяллар ашкындырса да, ул каударланмаска булды.

—Ашыкмыйк, Сәет Яруллович. Жиде кат үлчә, бер кат кис, диләрме әле. Кстати, мин бүген эшкә бармыйм. Балам өчен ял көне алдым. Сина нәрсә пешерим?—диде, кызыл милэш тәлгәшләредәй иреннәрен уйнатып.

Сүзнән икенчегә борылуын Сәет, эчтән, үзе үк хуплап:

—Мина барыбер, карлыгачым, нәрсә әзерләсән дә яратып ашармын. Син тәмсез ризык пешерә белмисән, —дип, жылы күз карашы белән хатынны иркәләү, назлау нурында коендырды.

—Ә минем синең теләк белән әзерлисем килсә?— диде Әнисә, баллы һәм уйнак тавыш белән.

—Сина нәрсәне пешерү жинелрәк, мина шул ярар. Барыбер түгелмени. Кемдер ашау өчен яши, кемдер яшәү өчен ашый, диләр түгелме?—диде Сәет, олыларча, акыл сату тонында.

—Токмачлы аш, —диде хатын, алдына утырган ирнең фәлсәфәсен илтифатсыз калдырып.

—Авылда яшәгәндә токмач күп ашалды. Әмма ялтыратып куярбыз.

—Пәрәмәч?

Сәет иркәләнергә булды.

—Әни кулыннан пәрәмәчне күп тәмләдек. Сылап куярбыз.

—Пылау?

—Үзбәк туганнарга салам жибәрик, —диде Сәет, өстәл яныннан күтәрелгән Әнисәне кочып алып. —Үзенне яраткач, синең кулдан төшкән теләсә кайсы ризык миңа оймак ашы тоелыр.

—Ир-ат халкы хатын-кызын ул әзерләгән ризык аша ярата диләр түгелме, әфәндем?

—Син, карлыгачым, акканатым, сүзне ашау, тамак күнелен күрү кебек ярдәмчел төшенчәләргә күчереп, төп сорауга җавапны артык рәткә авыштыра барасың түгелме?—диде Сәет, тавышына юри үпкәләгән, аз-маз рәнҗегән төсмер бирергә тырышып.

—Мин яратып пешергән аш янында утырып уйланырбыз. Синең мине никах, анын артыннан килчәк мәжбүри кәгазьләр белән бәйләп куясын килә инде, — диде Әнисә, канәгать елмаюын яшерә алмыйча. — Мин болай да качмыйм. Күперләр, әфәндем, сезнен ярдәм белән яндырылды.

—Минем яраты йөрәгемә сарымай булып яткан сүзләренне пылау белән ныгытып куйыйкмы әллә? Борын инде тәмле исне сизә.

—Кеше язмышы белән шаярмыйк, яме, —диде Әнисә ни өчендер, үзе шул ук вакытта Сәеткә елышып. —Озак йөрмә!

Машинасына утырып, «Игелек» ягына юл тотканда, Әнисә белән булган сөйләшүләрнен очына чыгарга тырышып, Сәет мангай жьерчыкларын шактый тирәнәйтте. Эшендә дә биксез, шыр ачык уйлары шул тирәдә булды.

Сәет Әнисәдә башка хатын-кызда булмаган сыйфатларны эзләде. Кайда күргән иде соң ул мондый аксыл чәчләренә, йомры күкрәкләренә, килешле гәүдәне? Күнеленә келт итеп янә Зөлфиясенен йөзе, тәне, тавышы килеп төшә. Әнисә ана ошаган ич. Дәрәс, дөньяда бер төрле ике кеше юк, диләр. Ә жан? Адәм баласы тән белән жаннан тора. Беренчесе вакыт узу белән картая, туза, әлсери, ә жан, кеше үлгәч, кангырап йөри-йөри дә башка дөньяга йә ана туган балага күчә икән. Аны үскән, камиллеккән

югары ноктасына күтәрелгән кешедә жан да камил була. Зөлфиякәйнен жаны Әнисәгә күчмәгәндер ич. Юктыр, булмастыр. Әнисә монарчы жансыз яшәмәгәндер, аннан Зөлфия жаны аны каян эзләп тапсын, дитиле.

Кичен, өенә кайтып, бүлмәне тутырган тәмле ризык исләрәннән рәхәт халәт кичереп утырганда, Сәет иртән башлаган сүзен дәвам иттерергә булды. Көнә буге исәнгерәп йөргәннән соң, Әнисәдән башка яши алмасын әйтеп салды.

—Мин сине, Әнисә, күптәннән беләм.

—Каян?

—Аннан хәбәр алдым,— дип, Сәет түшәмгә, югарыга күрсәтте.

—Сон, нинди жавап алдын? Без бу алымны бер тапкыр кулланган идек инде, абзыйкай.

—Сез, ике адәм баласы, кангырашып йөрмәгез, бергә булыгыз, диделәр.

—Бу әмерме, әллә икенче якның уйланып алырга вакыты бармы?— диде Әнисә, Сәеткә аш бүлеп.

—Сез бер-берегез өчен туган кешеләр, бер алма агачының ике якка ташланган алмалары янәшә, бер жан булып яшәргә тиешсез, диделәр аннан,—дип, Сәет янәдән күрсәткеч бармагын тырпайтып, кулын өскә күтәрде.

—Сезнен өзелгән, табылган алмалар күп булгандыр инде.

—Анысы башка мәсәлә. Язмыш.Синен элегерәк очрамавына мин гаепле түгел.

—Уйланырга рөхсәт алып бир әле мина тегеннән... Әйдә, ашاپ-эчеп алайк әле, суына.

—Без, Әнисә ханым, ашау турында күбрәк сөйләшә башладык. Тормышта тамак туйдырудан мөһимрәк нәрсәләр бар,—диде Сәет, вәкарь белән генә.

—Мәсәлән?—дигән булды хатын иркә тавыш белән.

—Кеше өчен ин мөһиме—фикер. Без аны баяләп житкермиз. Уйлап карасан, фани дөньяда фикердән кыйммәт, якты, асыл һәм бөек нәрсә юктыр. Еш кына, уйлыйбыз, фикерлибез, дип фараз кылабыз. Ләкин без фикернен эчке куәтен сиземләмибез, төмен белмибез. Фикернен нинди илаһи көчкә, рухка, жанга якынлыгын белсәләр, кешеләр жирдәгә барлык дөззәт-мавыгуларын ташлап, иреннәрен фикер дигән чишмәгә якынлаштырырлар, әхлакый үзгәреләр иде. Фикер—аракы, наркотик биргән дөззәт-онытылулардан өстен. Фикер жегәрән ачу дөньяны оныттыра, күкләргә алып менә, кешенен бөтен барлыгын үзгәртә, астын-өскә китерә. Фикер дөньясына үтеп керү—башка галактикаларга сәяхәт, шуның бердәнбер юлы. Кешенен ничек барлыкка килгәнән—маймылдан үсеп чыкканмы, әллә башка галактикадан күчкәнме—фикер генә киләчәктә әйтер.

—Сәет Яруллович,—дип, булдерде аны ханым.—Сез гыйфрит, жен, пәри, убыр, дию пәрие турында сөйләгән кебек, артык абстракт төшенчеләр хакында сүз алып барасыз. Әле бит жәһил, пычрак, ямьсез дөнья, хәерчелек, ачлык кебек безне чолгап алган реаль тормыш бар. Заманыбыз гарип. Ниндидер тетрәндергеч яналык, әлегәчә булмаган үзгәреш-янарыш кирәк. Рәсәй революцияләр ясау буенча бар дөньяны уздырды, әмма алардан халыкка файда тимәде, киресенчә, шул ук изү, хәерчелек, хәерсезлек тагын да ямьсезрәк төсләр алып сакланды.

—Чөнки без чирле, зәвыгыбыз, фикеребез артта калган,—дип, сүз кыстырды Сәет.

Әнисә ирнен чөй кыстыруына игътибар бирмичә сүзен дәвам иттерде.

—Күптән түгел безне, министрлыкта эшләүчеләрне, мәжбүри рәвештә концерт карарга калдырдылар. Фамилиясен бик хәтерләмим. Мәскәүдән Марина Забелина үзе бугай. Гәүдәсе күркәм, тавышы ягымлы. Үз һөнәренә гашыйк икәнлеге күренеп тора. Яратып жырлый. Күбебез өйгә, балалар бакчасына, мәктәпкә ашыгабыз, кибеткә кереп ашамлыклар алып чыгасы

бар, кыл өстендә утырабыз. Күнеле булсын, озакка сузмасын дип, дәррәү кул чабабыз. Ул анын сәен дәртләнеп, янадан-яна жырларын тәкъдим итә. Алкышлардан зал кызды.

Жырчы башта ук «яраткан әсәрләрегезне ишетәсегез килсә, ызып жибәрегез», дигән иде. Менә хатлар килә башлады дип, бер кәгазьчекне үзе иелеп, шатланып алды, укыды: «Кончай дурить. Нас сюда насильно загнали. Детей надо забирать. Опаздываем». Менә шуннан соң инде син «янарыш, сәнгать, без зыялы халык», дип сөйләнеп кара.

—Мин алдарак әйткән фикерне раслыйсын,—диде Сәет, ваемсыз булырга тырышып.

Ашап-эчеп, ял итеп, иркәләнеп алганнан соң, хатын «философны» жигди сөйләшүгә чакырды. Чакырды дип авыз тутырып әйтү бик үк дәрәс булмас. Хатын-кыз, гомумән, озын-озак итеп аңлашырга, тыныш билгеләрен урынына куеп, әхлакий оеткыны туглап алырга ярата. Дәрәс, Әнисә, әйләнгөч юлларны сайлап, кирәкмәгән жирдә чаң сугып алу кебек ысулларга мөрәжгәт итеп тормады.

—Сәет Яруллович дисәм, артык рәсми булып, тик бу сөйләшү минем өчен авыр, шулай да күнелемдәге юшкынны чыгармыйча булдыра алмыйм, намусым кушмый.

—Нәрсә, Илдар берәр фәннән икеле алганмы?—диде Сәет, сүзнен авыр буласын сизсән дә, шаярткандай итте.

—Юк, Илдар белән тәртип. Сүзне читкә алып китәргә тырышма. Мондый аңлашу безнең арада фажигалә, шомлы танышуыбызның беренче көннәрендә үк булырга тиеш иде. Хыял даласында йөзеп, чирлә кешене борчыма дип, үземне туктатып килдем, нәрсәдер көттем, суздым. Адәм баласы сикәтләнер дә чыгып китәр дип, сабырлык белән көттем. Син терелгәч тә арабызны өзәргә ашыкмадың, инде килеп йөри, кунарга кала башладың. Аннан... —Әнисә туктап калды, мәк чәчәгедәй кызыл, дымлы иреннәрен кысты.

—Нәрсә аннан?

—Үзең беләсен инде.

—Алсу танга канаты тигән карлыгачым, әйт инде. Аннан... нәрсә булган,—диде Сәет, пырдымсызланып.

—Гашыйк булдым. Синен шәүләңә әйләндем. Төлкә күп чапса, тиресен алдыра, ди торган иде минем әнием. Синен иртән, чәйләп утырганда әйткән тәкъдименне ни өчен кабул итмәгәнне әйтим инде. Хикмәт Фәридәннен табылу-табылмавында гына түгел. Синен белән язмыш очраштырганчы, минем кешем бар иде. Бу арада ул ялда, Чехиядә булды, шуна килмәде, күрәнмәде. Ул кичә кайткан, эшемә шалтыратты, бүген килергә тиеш.

Әнисәнән тавышы ирексездән пышылдауга күчте, йөзенә монсулык инде. Анын күнел газабы кичергәнә, шул ук вакытта борчу-хәсрәтен иненнән ташларга тырышканы, ярдәм, терәк көткәнә сизелеп тора.

Сәет, ни өчен икәнән үзе дә аңламастан, кычкырып көлеп жибәрде, үз тавышыннан үзе сискәнеп куйды, яраларынын жөйләре шартлап сүтелгәндәй булды.

Әнисә анын көлүен игътибарсыз калдырып, сүзен давам иттерде.

—Ул кешене йөрәгемнән чыгарып атсам да, намусым жил кебек артымнан калмас, ээрлекләр кебек. Миңа бик авыр. Ник очраттым сине дип тә башым чатнаганчы уйландым.

Сәет тә, Әнисәнән йөзенә чыккан икеләнү-газапларын күреп, житдиләнде.

—Әнисә, мин сине көчләмим. Тәртә кыска дип, атның башын кисмиләр. Син—иреклә кеше. Кем белән телисән, шуның белән тормыш итәсен. Безнең ил шәригать кануннары белән яшәми... кызганычка каршы. Кемендер булганны үзен әйтмәсән дә жаным белән сизенгән, күзәтүләрем нәтижәсендә төшенгән идем. Беркадәр яшерелгән, өсләре капланган булса да, ир-ат киеме, носкилар, өй тапочкалары... эчке киёмнәр күзгә чалынды. Электкеге иреннән калгандыр дип, күнелемне тынычландырырга тырыштым.

Аннан килеп, мондый чибөр ханымны үзен генә, тынычта калдырмалары көн кебек ачык.

Әнисә безаз тынычлана төште.

—Дөньяда ин авыр нәрсә акын кешеннән сер саклау,—диде ул.

—Машина, квартира, жиһазлар, киём-салым—малай үстөргән ялгыз хатынга каян килсен, ди. Күбесе мәхәббәт жимешләре, дип фарыз кылдым. Кайда каймак, шунда кунак.

Әнисәнән йөзәнә кызыл дулкын йөгөрдә. Сөт кебек ак, нечкә тирелә йөзә кызыл тимгелләр белән капланды. Үзә дә сизмәстән сикереп торды.

—Мин теләсә кем тарафыннан акчага, жиһазга сатыла торган, теләсә кем кашыгын батырырлык каймак булдыммы инде? Зур исәптән рәнжетүеннә уйлыйсыңмы, әфәндем?

Хәзер Сәеткә кызарыр вакыт житте.

—Гафу, гафу, Әнисә. Вакыты белән телем мине тыңламыйча, ачы тормадай явызланып китә. Нәтижә ясаганда, хисләремнән, ниятемнән житдилеген исәпкә ал!

Шул арада Әнисә үзен кулга алып өлгергән, битендәге тимгелләр агара башлаган иде.

—Син күргән, санаган әйберләргә тәнем хисабына гына алды дип уйласан, бик ялгышасың,—диде ханым, ачулы тавыш белән. Минем никахлы ирем бар иде. Нәрсәндер бергә тапты. Әнием һаман ярдәмненнән ташламый. В конце концов, үзем дә чегән арбасыннан төшөп калмаганмын. Урта мәктәпне медальгә тәмамлап, кызыл диплом алып, яхшы эшкә урнаштым, ярыйсы гына хезмәт хақы алып торам...

Сәет ханымны, тәртибә өчен терсәген теңшәр дәрәжәдә үкенеп, мәктәптән начар бәя алып кайткан малай мисле башын иеп, тыңлап утырды.

Бу бәхәс ни-нәрсә белән беткән булыр иде, әйтүе кыен, шулвакыт ишек кыңгыравы чылтырады.Әле генә күзләрендә яшен уйнаткан ханым коелып төште, бер ишеккә, бер Сәеткә карап:

—Әйткән кешем килеп житте,—дип, ишек ачарга китте.

Үзенән бу фатирда кирәкле кишер яфрагы, көтелгән кеше булуына шикләнмәгән Ренал Абдуллович ишек янындагы тәймәгә шактый кыю, хужаларча басты һәм дөнья хәлләреннән шактый артта калганын шәйләмичә, керә-керешкә, гадәтенчә, Әнисәне кочагына алды, сөеклесенен сагындырган татлы иреннәнән эзли башлады. Ханым, алсу авызын жәһәт кенә читкә борды, иреннән иреннәре янакларга туры килде һәм шунда Ренал Абдулловичның күзә түр башында кәнәфидә журнал караштырып утырган иргә төште.

—Ба, бездә кунак бар икән,—дип, аякларындагы түфлиләрән дә салып тормастан алга үтте һәм бу мизгелдә үткенәеп киткән күзләре, хәтерә, нидер сизенгән йөрәгә Сәетне танып алдылар.

—Сакманов, дисәм. Шул, шул үзе, тик нишләп йөри икән ул безнен якларда,—дип, уң кулы белән бүлмәне инләгәндәй итте.

—Әйе, мин,—диде «Игелек» сәрвәре, урыныннан күтәрелеп.—Кем кемдә кунак икәннә ачыкыйсы булыр.

Көндәшә белән үзен ничегрәк тотарга икән, дип уйлангандай итте дә, Ренал Абдуллович, күнегелгән гадәт буенча, кулын сузды. Сәет тә әлегә вакланып тормаска булды. Бер-берсенә астыртын гына карап, шансларын баяләп, ирләр кулларын кысыштылар, кара-каршы басып торуларын давам итеп, икесе дә теләктәшлек, юаныч эзләп, арадашчы булырга тиешле шәхеснә—Әнисәне күзли башладылар. Хужабикәдән жыллар искән, ул, бу бәхәскә мине бутамагыз, үзегез анлашыгыз дигәндәй, Илдар бүлмәсенә үк кереп киткән икән.

Министр урынбасары үзен хокуклы хужа санап, ишарә белән утырышларга чакырды һәм сүз башлауны кирәк тапты.

—Иә, ни эшләр майтарып йөреш, иптәш бизнесмен? Теге вакыттагы алыш-биреш нәтижәләре белән ике як та канәгать калды кебек. Дөрөс,

сездән бартерга алган тауарларның күбесе, ихтыяж тапмыйча, складта яталар. Хәерле булсын, үткән эшкә салават. Үзебез тапкан мал түгел, атаныкы жәл түгел, диләрме әле.

—Безнең фирма ягыннан сезгә претензия юк,—диде Сәет, жавапсыз калмас өчен генә.— Киләчәктә дә шулай ярдәмләшеп яшик.

—Ярдәмне кем ничек аңлый бит. Мисал өчен менә бу фатирга, аның хужасы Асылбаевага бернинди ярдәм кирәкми иде. Өй аулак калса, шуны гына көтөп торган чучка түбәгә менә, диләр. Хак икән,—диде министр урынбасары, Сәетнең монда утыруын хупламавын яшермичә.

—Ул чаклы каты сөйләшмичә әле, иптәш. Монда кемнең чучка, кемнең хужа икәнән сонрак ачыкларбыз. Безнең арада бүген зур сөйләшү булып дип уйлыйм.

—Ике як та шуна лаекмы сон?

Сәет, бу тупаслыкка жавап бирмичә, дәвам иттерде.

—Вәзгыятьне аңлатыйм әле. Сезнең хезмәткәрегез Әнисә Асылбаева балагә юлыккан, ата бандитлар кулына эләккән иде, сез бавыр чистартып курортта ятканда, мин аны үлемнән йолып алдым. Үзем яралы идем. Кунак ашы кара-каршы дигәндәй, бу юлы ханым миңа ярдәм кулын сузды. Аякка басканчы, мине үзгәрттү, дөвалалады.

—Үзгәрттү тотты дигәнне ничек аңларга? Больница, ашыгыч ярдәм, дуслар кебек төшенчәләр бар. Ул сезне өгдә көчләп калдырмагандыр ич! Әллә Пушкинның мәгълүм хикәясендәгә явыз узгынчы кебек, ханымны кулга төшерү өчен авыруга сабышып яттыгызмы? Сезнең токым кешеләреннән барысын көтөп була. Форсаты чыккач әйтим инде: сезнең азгын кәжә үжәтлеге белән, житәчелектән теләмәгән күрә торып, депутатлыкка ашыкынуыгыздан барча намуслы кешеләр төкеренә.

—Депутатлыкны, миңа каршы төшкән «намуслы» чиновникларны, сезнең ахирәтләрне читтә калдырыйк,— диде Сәет, тынычлык һәм вәкарь сакларга тырышып.

Министр урынбасары күпме генә ярыса да, аны кимсетергә, рәнжетергә, авырткан сөяленә басарга тырышса да, ул Әнисәне аңа калдырмайчак. Булдыра алмый, ярата ул аны, Әнисә аның язмышы, икенче яртысы, Зөлфиясе кебек үк якын кешесе булып китте тиз арада. Ренал әфәнде аңлай. Әнисәне икәгә ярып булмый ич. Ул бит карбыз түгел.

—Ә син, иптәш мафиоза, Әнисә белән безнең дүрт ел дәвамында жанга жан, тәнгә тән булып яшәвезне беләсезме? Ханым ул хакта әйтмәдеме?

—Әйе, беләм. Ул барысын да, сезнең аны ничек кулга төшерүегезне бәйнә-бәйнә сөйләде. Мин аны гафу иттем!

—Карале син аны, нахалны. Ул аны гафу иткән. Кем сон әле син шул чаклы, сәнәктән көрәк булган нәрсә, әзәргә мәзер. Хуш, Әнисә сезне, алыпсатарны, дөвалаган, аякка бастырган. Тагын сез ни пыгагыма бу тарафларда буталасыз. Рәхмәт әйтсә дә, койрыкны сыртка саласы!

—Койрыгы юк шул. Булса да, сез әйткән төшкә саласы килмәс иде. Уртақ фажига безне якынлаштырды.

Ренал Абдулловичның күнелендә тәмсез, кайнар ачу төен булып күтәрелде. Ул Әнисәсен сагынып, Чехиядән кыйммәтле бүләкләр алып кайтты. Монда күзле бүкән утыра. Янәдән иске пластинканы әйләндерергә кереште.

—Әнисә минем турыда сүз катмадымы? Берни әйтмәдеме? Ишеккә күрсәтмәдеме?

Сәет тыныч кына:

—Ник әйтмәсен, әйтте. Әнисә—намуслы ханым, — диде.

—Сез шуннан сон да ач мәче күзләрегезне тондырып, ана бәйләнеп йөрисезме?

—Мин берәүгә дә бәйләнмим. Безнең теләкләр туры килде.

—Кеше өлешенә керергә булдынмы,—диде министр урынбасары, эчке сыкрану белән.—Оят түгелме?

—Мәхәббәтнең ни ояты булсын, абзыйкай. Әнисәгә миңа тормышка

чыгарга тәкъдим ясадым. Ул риза булды. Туйга сезне башкода итеп чакырырбыз!

—Черт с два,—диде Ренал Абдуллович, төмам чыгырыннан чыгып.—Син, егетем, шаяртасынмы, чыңлап әйтәсенме? Бу фатир, жиһазлар, машина, киём-салымнарны үз аяклары белән, бушка килгәннәр дип уйлыйсынмы? Бәхет йөзеге белән туган кешедәй—һәммәсенә тиз генә хужа булырга жыендынмы? Безнең арадагы якынлык—мәнгелек.

Көнчеләктән, хәсәтләктән, алдында утырган ирне күрәлмәүчылыктан тыны кысыла башлаган Ренал Абдуллович, урыныннан сикереп торып, бүлмә буйлап йөрөнә башлады.

Сәет урынында кала бирде.

—Хатираләргә бирелмик әле, әфәндем. Яраткан кешегезгә ярдәм иткәнсез икән, рәхмәт. Ул хакта аякка төшереп тору ир кешегә килешми. Сез шулар өчен Әнисәнән рәхәтән күргәнсез, гомерегезне озынайткансыз. Бик кирәк тапсагыз, мәсәлә шунда гына төртелеп кала торган булса, сезнең чыгымнарны капларга мин әзер. Санап чыгарыгыз.

—Нишләп соң әле сезнең белән ләчтит куертып утырам,—дип, кискен карарга килеп, Ренал Абдуллович Әнисә янына кереп китте.

—Мин сина, Әнисәкәем, Чехиядән бүләкләр, күчтәнәчләр алып кайттым. Барысы да аста, машинада,—диде ул, авыр анлашуны сузу нияте белән, Әнисәнән Илдар бүлмәсендә тыныч кына утырганын күрәп. Шик күбәләге аның жанын сыкрата, инде төгәен сиземләгән авыр килчәк—желекләрен суыра.

—Бүләкләр турында сөйләшү вакытымы соң, Ренал абый. Мин барысын да ишетеп тордым.

—Теге... теге... такылдаган дәрәсеме? —диде ир, тотлыга-тотлыга.

—Дәрәс,—диде Әнисә, төрәзә ягына борылса да, нык тавыш белән.—Сәет Яруллович әйткәннәр барысы да хак. Сезнең белән мөнәсәбәтләрен мәнәгелеккә була алмасы көн кебек ачык иде. Мин сезгә «кияүгә чыгасым, тагын бер бала апкайтасым килә» дип әйтә килдем. Сез сүзләремне жигдигә алмыйча, «ирне үзем табып бирермен, башкода булып түр башында утырырмын» дип, гел шаярта килдегез. Ходалык теләгезне кабул итте, ир жибәрде.

Үзен кулда тотарга тырышса да, Әнисәнән тавышы калтыранып чыкты. Ана ниңәмә еллар ятак уртаклашкан, шулчаклы ярдәм итешкән кешегә бу сүзләренә әйтү жинәл түгел иде. Мәгәр башкача ярамай, өметләнеп яшәмәсен. Ана күптән көткән олы мәхәббәте килде. Ул гаилә жылысын, таянычын сагынган.

—Тукта әле, Әнисә. Мин бит сина шул ук тәкъдим белән килдем.

—Нинди тәкъдим?

—Мина тормышка чыгарга. Бүген хатыныма синнән китәм, дидем. Кыскасы, мин чылбырларны өзеп, бөтенләйгә, синен белән торырга ук килдем.

Ренал Абдулловичның сүзләре Әнисәнән кайнар миенә барып жигтеләрме, юкмы, әйтүе кыен. Ул борчу-хәсрәтен иненнән ташларга теләгәндәй, почмакта дәрәс әзерләгән булып, чынында олылар сүзен сөндереп утырган улы янына килде, Илдарның башын күкрәгенә кысты. Аннан көч, куәт, кодрәт, ихтыяр ингәндәй булды.

—Сонга калдыгыз, Ренал Абдуллович. Бу тәкъдимне элегрәк ясаган булсагыз, йөрәгем буш вакытта, мин уйлап караган булып идем әле. Сонарган тәкъдим шул. Мин чәчләремне залда утырган ир белән бәйләргә булдым. Мина бу карарга килү шулай ук жинәл булмады. Хатыныгыз янына кайтыгыз, бәхетле булыгыз. Сезгә барысы өчен рәхмәт.

Залга чыктылар. Сәет элеккеге урынында шул ук төсле журналист актарып утырган була.

Ренал Абдуллович бер мизгелдә картаеп киткән, күзләре эчкә баткан, янаклары, икенче ияге ямьсезләнеп, салынып төшкән. Гәүдәсе өметсезлектән, югалып калудан кечерәеп, жылкәләре авыр йөк күтәргән кешенекенә охшап калган.

Сәет ягына борылып карамыйча гына, мыгырданып:

—Кеше бәхете исәбенә бәхетле булу мөмкинме икән... Белмим, — диде ул.

Саубуллашмыйча, ишекне каты итеп ябып, чыгып китте.

14

Ялдан сөйгәнән сагынып, наз теләп кайткан Ренал Абдуллович хәлне гаять авыр кабул итте. Дөньясы иң кирәк жиреннән убылып төшкәндәй булды. Чөнки ул Әнисәне бик яратты, алар, бик еш булмаса да, очрашып яшәделәр. Бер-берсенә игътибарлы, назлы, тәрбияле булырга тырыштылар. Үзеннән шактый өлкән, акыллы ир белән кавышу күнелле, рәхәт булса да, бу очрашулардан Әнисә әйтеп бетергесез ләззәт, дөньяның онытырлык сөю-сөөшү рухы кичермәде. Язмышы өчен әһәмиятле, башкачарак яшәеш көткәндәй күнелә эзләнде, юксынды.

Әнисә үзе ана өй түфлиләре алган булды, янәсе, ул кигән аяк киёмнәре очрашулар турында, өйдә хужа барын искә төшереп торсыннар. Шуннан соң инде министр урынбасары башка киёмнәрен дә китереп куя торган булды. Шифоньерда ирләр почмагы пәйда булды. Хәзер аларның берсе дә кирәкми.

Өендә кичке ашны жылытып, хатыны көткән Реналга Әнисәсә белән кыска вакытлы кавышулар бик житкән иде. Фатир саклаучысына «бүген бик катлаулы көн булды әле, арылды, бер стакан чәй оештыр да, урынны жәй»—дип, яна гәзитләрне караган булып, үз ятагында, һаман да яшә ханымның жылысын тоеп йоклап китү рәхәт иде.

Аның күнелә сизенә: мондый очрашулар гына Әнисәгә житми, ана гайлә башлыгы, янында төне буге йоклап яткан ир кирәк. Ләкин тәрбияле ханым: «тагын китәсен инде, абзыйкай», дип уфтанса да, «хатынынны ташла да, миңа күчеп кил», дип кысмый. Булганыннан канәгать чырай ясыи белеп, яши бирә, малаен үстерә.

—Теләсә кайсы солдат кичен казармага кайтырга тиеш,—дип, Ренал мондагы тормышы үзәктә, иң мөһиме, тегесе бурыч кына мәгънәсен белдерергә ашыга.—Иртәгә үк, матурым, чыгып китәр идем. Балалар бар, гайләләре туып килә, яшсы түгел. Без синен белән барыбер бергә булырбыз. Минем сонгы мәхәббәтем, аккош жырым син, Әнисә. Тегесе сүз булсын өчен генә:

—Булмас, ышанмыйм, тагы да яшырәкне табарсыз әле,—дигән була, һәм тиз генә аш-су бүлмәсенә кереп китә һәм савыт-сабаны гадәттәгедән катырак шалтырата, хәтта берәр чынаяк астын идәнгә үк төшереп жибәрә. Шул арада Илдар кайтып керсә, Ренал абзыйкай өчен жайлы вакыт башлана. Ханым бар игътибар-назын улына юнәлтә, чишендерә, ашарга әзерли, мәктәп хәлләрен сораптыра. Министр урынбасары, йомышка вакытсыз кәргән кешедәй, урында таптана да:

—Мин киттем,—ди.

Әнисә юри артык игътибар биргән улын калдырып, үкенечле, сагышлы итеп елмая, төшвишле тавыш белән:

—Исән булыгыз!—ди.

—Киләсе очрашуга кадәр,—дигән жөмләне министр урынбасарына үзенә әйтергә туры килә. Юлда кайтканда ул үзенә намусын тынычландыра: «Әнисәгә күчеп килсәм, аның малае бар. Усал гына күренә. Бүре башын бүреккә салсан да, төгәрәп төшә, диләр. Рәтләп исәнләшә белми. Карт көнәндә чит-ят бала көнәндә калсан, иманыңны өшкерер. Ни өчен һәр олы мәхәббәт ЗАГС белән тәмамланырга тиеш? Болай гына очрашып, яратышып яшәү ярамаганмыни? Һәр күрешүне бәйрәм итеп кабул итеп, иркәләшеп, назланышып яшәүгә ни житә? Ә күпме чибәр, чиртсән каны чыгардай, аягында тыныч басып тора алмаган хатыннар ирләргә сусап, тансыгып яши. Ул тапкан малының бер өлешен Әнисәгә ташый бит... Әлбәттә, рәхмәт өчен түгел. Мәхәббәте шулай куша. Кичләрен ул Әнисәләрдә «Мускат»ны яисә «Мартини»ны ачып,

татлы ширбәтне үзә бүләк иткән бәллүр савытларга агызып, ашап-эчеп, тәмләп сөйләшеп утырырга, икәү, зур көзгә алдында, кочаклашып басып торырга ярата. Әйткәләшеп алсалар, Ренал Абдуллович берәр атна шалтыратмыйча тора, бухгалтериягә дә керми. Аннан, түзә алмыйча, беренче булып тынлыкны бозарга мәжбүр була:

—Нихәл, матурым, югалдын әле. Эстерханнан кара икра алып кайтканнар иде. Кереп чыгармын әле сәгать алтыларда, өйдә буласыңмы?

—Өйдә булырга тырышырмын,—дигән җавап алына.

Ул көнне Әнисәнен кин караватында ятып, беренче күрешүләрен, ирнен Әнисәне ничек оста итеп кулга төшерүен искә алып, көлешеп яттылар.

—Сонгы очрашуыбызны болай зурлап искә алып ята алмабыздыр,—диде Әнисә, киеренке елмаеп. —Арабызга кемдер керүе мөмкин. Аннан кинәт анын зәңгәр күзләреннән, тазартылган чишмәдән су бәрәп чыккандай, шарлап яшь ага башлады. —Туйдым мин мондый тормыштан, кайчан балага узармын, аны нишләтәрмен дип куркып ятудан. Кеше бәхетен бүлешәм кебек. Бәхет ул—бодай күмәче түгел. Аны кисәкләргә бүлүп булмый: ул йә бар, йә юк... Мин үземне кеше өлешенә кулын сузган карак итеп сезәм.

—Юкны сөйләмә, Әнисә. һәркем үз бәхете белән килә дөньяга. Аны беркемнен тартып алырга хақы, көче юк. Минем бәхетем син, акыллым. Ташлый күрмә мине, сине үлөп яратам.

Әнисә елавын дәвам итә. Ул ирнең тынычландыруын, юатуын тынламый да кебек.

—Мин сезгә, өй песие кебек, ияләштем, күнектем. Рәхәт миңа сезнен белән. Тормышымда борылыш булырга тиеш. Сизеп торам. Минем тулы тормыш белән яшәп карыйсым килә. Андый кеше очраса, үпкәләмәгез, Ренал Абдуллович.

—Ашыга күрмә, Әнисә. Урыслар: «от добра добра не ищут», диләр. Ялга барып килим дә, аннан хәл итәрбез. Син бик чибәрсен, Әнисәкәй? Шул хакта әйткәннәре бармы?

—Бар, бар, Ренал Абдуллович. Борчылма! Югалмам! Соныннан сезгә генә үкенечле булмасын.

—Нигә алай дисен. Без бит әле үләргә жыенмыйбыз.

Ханым, гадәтәнчә, үзенә бикләнде, жәелеп китүне кирәк таппады.

—Болай гына әйтүем. Соныннан үпкәләштән булмасын.

Әнисә аныкы булганда Ренал хатынның гүзәлләгән бәйләп житкермәде бугай. Дорес, ул чишенеп, анадан тума килеш янәшә ятканда, күз белән генә анын нык, яктырып, ялтырап торган тәнәнә, гәүдә борылышларына, аяк башланып киткән жирдәгә таучыларга карап, сокланып, «нинди матур, килмәгән жире юк шайтанның» дип сокланып, шул рәхәт ақындыктан калтыранып ятуын зур сөөнеч итеп хәтерли.

Беркөнне Әнисә, анын кулын учына алып:

—Миңа Сезнен белән рәхәт, Ренал Абдуллович. Чөнки иремнән сон Сез—минем беренче кешем.

—Яратасыңмы сон мине? Әллә янында кирәк булганга гына тотасыңмы? —дип сорарга жорьәт итте ир зат.

—Яратаммы, юкмы, өздерең әйтә алмыйм. Бәлки, әле мин мәхәббәтнен нәрсә икәнән белми дә торганмындыр. Мин—гаилә кешесе. Кемнендер гомер буена сөяркәсе булып яшәргә жыенмыйм. Сезгә дә хәл итәргә туры килер.

—Син нәрсә, Әнисә, матурым. Безгә бик әйбәт бит.

—Сезгә әйбәт, килсәгез, монда мин, кайтсагыз, хатыныгыз көтеп тора.

—Өемә кайтасым килми. Аягым тартмый казармага. Солдат кебек дигән идем инде...

—Кайтмагыз. Монда яшәгез. Үпкәләмәгез, аннан... сон булыр,—дип, кинәт күтәрелеп, ханым юыну бүлмәсенә кереп китте...

Әнисәне башка ир, мафиозник кочагында калдырып, ерак булса да

өенә жәяүләп кайтканда, Ренал шул сөйлөшүләрне, узган гомер юлларын, баганаларын исенә төшөрдө; ярап, Әнисәнән рәхәтен житәрлек татыды, ул хәтле «гөл үсмәгән битенә», диме әле халык, тыныч кына хатын белән, гәилә кешесе булып яшәр яисә тагын берәр чибәре килеп чыгар әле. Доресен әйткәндә, кирәкләре юк, потлары бер тиен. Хатыны иренен кем янынадыр йөргәнән, жинеләеп кайтканын сизенсә дә, тавыш күтәрмәдә, эчтән генә янды. Йөрәк ярсуларын басу нияте белән, бүгөн ул хатыны янына килде, әмма якынлыктан бернинди ләззәт, рәхәт бушану татымады. Хатыны тыныч кына, кымшанмыйча ята бирде һәм янга борылып, gyрылдап йоклап та китте. Бер мизгелгә булса да, Әнисәнә оныту хыялы белән битараф хатынын борчыган Ренал акрын гына торып, үз бүлмәсенә чыгып, диванга ятты һәм бүгөнгә югалтуынын бәясен, тетрәндергөч тирәнлеген шунда гына аңлады. Әнисәнә кире кайтару турында хыялланысы да юк, бик нык кулларга эләккән... Үзе дә гашыйк булган кебек. Ул шайтан мафиозник, явыз, әшәке узгынчы, үлөт үзен яраттыра белер, вакыты, акчасы күп, яшырәк тә. Ана бәхетле көннәре күнелдә янартып, истәлекләр хозурында яшөргә генә кала. Ренал Абдуллович бернөрсәнә аңлады: аның ин сөенечле, шатлыклы, ләззәтле, аяклары жиргә тимичә йөргән көннәре артта калган, бичаралыкны, үкенечне, кайтарып булмасны аңлаган йөрөгә парә-парә килде, күнеленә кара корымлы бичаралык юшкыны утырды, ул, бөтен барлыгы белән, үзеннән бәхетлерәк Сакмановны күрә алмый башлады, ана адәм баласына таныш дөньядагы бар начарлыкны теләп, чигәсенә күтәрелгән кан басымы белән интеккәч кенә йокыга талды.

15

Мөстәкыйльлеккә чыгып, үз эшен башлап жибөрөргә вакыт дигән карарга килгәч, Хәлил үз акылыннан муафикъ булып, ихтыяр көченә мөкиббән китеп, күнеленнән алла белән кавышкан дәрвишлөрдәй шатлыклы-мөхәббәтле елмаеп утырды, хәтта бер йотым затлы коньяк илә төмле тамагын иркәләп алды. Мантыйгы болайрак иде. «Сакманов кулы астында күпме вакыт канат жәя алмый яткан лачын бер очып китөргә тиештер, ләбаса. Сәет теге вакыттагы ярдәмемне таныса да, дустанә кыланса да, гел аны кысып, үги баласыдай рәнжәтеп килә. Башка чыккач, абзагыз дөнья ләззәтен үпкәләренә дынгычлап тутырачак. Жанына якын кешене эшкә аласың, теләсә нинди эш хақы билгелисен, шагыйрь әйтмешли, чәнчә «аяк бармагындагы мине охшамаса», кулына расчәт кәгазен тоттырып, куып чыгарасың. Кемнөндер синнән бөйлә булуын тоеп яшәү—үзе зур бәхет. Барысы синен күз карашыннан өркөп, кәефенне керфекләр биоеннән чамалап, дер селкенеп, куркып торалар. Фирая миндә хөзмәт итә башласа, теге вакыттагыча, ару кызлардай кыбырсына алмас, койрыгына тиз басарбыз. Ин кулае—аны үзенә якынайту, ышанычлы кешенә әверелдерү. Кыйммәтле кәгазыләрне, акцияләрне төрле исемнөргә теркәсән, налог дип аталган талаулар кимрәк була, диләр. Абзанны кабак баш, боламык дип санап, Сәет ялгыша, чөнки жәелеп, ачылып китөргә ирек бирмичә, дилбөгәнә үз кулында гына тотып, кысып килде. Буа бер ерылып китсәме, аны туктатырмын димә. Ныклап аякка баскач, Сакмановка каршы астыртын эш йөртергә, үзен кәкрә каенга терөтеп, бугазда төен булып утырган үчнә алырга мөмкин. Ачуыннан шартларсын, хөзмәт хақына өстөү сорагач, нөрсә ди бит: син анан карынында ук елап-сыктап үскөсән, һаман бернөрсәдән канәгать түгелсән, болай да артыгын түлим сина, димәсенме. Борынгылар әйтмешли, ниһаять, башка чыгам. Тукта әле, биредәге сәмәннәре чутлап карыйк.

Тулы гәүдәсә өчен ифрат тизлек белән кәнәфиеннән күтәрелөп, сул яктагы шкафттан бер китап эченнән ачыкч алып, нөрсәдер исенә төшкөндәй як-ягына каранып, бүлмә ишеген эчтән бикләп, тимер сейфын ачты һәм кирәкмөгән кәгазыләр, гәзитләр астында яшеренеп яткан яшел ачкаларын алып, әүвәл аягүрә, аннан идәнгә тезлөнөп, яратып, сабий

баланы иркәләгәндәй, сыйпаштырып, саный башлады. Йөзлекләрдән менлекләр ясап, янына идәнгә тезә барды, ялгышты, янәдән санарга кереште, өмнәр арткан саен кәефе күтәрелде, үзе дә сизмичә, «бас, кызым, Әпиһә»не борыны аша көйли башлады. Сәеттән генә түгел, хатыны белән балаларыннан яшереп жыйган акчаларынын төп-тоғал санына чыга алмыйча, якынча чамалап, кадерләп жыеп алып, кире тимер әржәгә тутырды, шул ук иске-москы кәгазыләр белән өсләрен каплап, сейфның дәрәс бикләнгәнлеген кат-кат тикшергәч, ишекне барып ачты, кире өстәл артына барып утырды, киёмнәрен тәртипкә китергәч, ныкы карарга килеп, телефонга ябышты.

—Фирая ханым, сезме бу? Хәерле көн дисәм, кич житеп килә икән,—диде, тавышына мөмкин чаклы ягымлылык, татлы иркәлек, түбәнчелек төсмерләре бирергә тырышып.—Мина сугылып чыкмассызмы икән? Сүз бар иде.

—Хәзер керермен,—дигән җавапны алгач, Хәлил өстәл тартмасыннан кечкенә көзгә алып, сирәк чәчләрен рәтләде, ачуы килгән усал ата мәче сыртындагы йоннар кебек тырпаеп торган кашларын сыйпап, иркәләп алды.

Затлы алкалар, алтын балдаклар таккан, кыска кара итәк белән чәчәкле яшел блузка кигән Фирая килеп кергәч, Хәлил әфәнденең дүрт почмаклы кечкенә бүлмәсе яктырып, зураеп киткәндәй булды.

Хужа кеше урыныннан торып, өстәл кырыена чыгып, кечкенә йомшак куллары белән һаваны кисеп, янындагы урындыкка күрсәтте.

—Тынлыйм сезне, Хәлил әфәнде,—диде хисапчы ханым, ак, озын муенга утыртылган, бөдрәләткән чәчле башын Хәлил ягына борып, Кунакханәдә очрашып, булмый калган якынлык аларны кыен хәлгә куйган иде. Бер-берсеннән читләшеп, оялып, ул күрешүне оныткандай итеп, коридорда очрашканда гомуми сүзләр белән котылып йөрделәр әлегәчә. Ятсыну бозлыгын ягымлы елмаюы һәм юкә балыдай татлы сүzlәре белән Хәлил эретергә тиеш иде.

—Фирая ханым, бер бинада утырсак та, сезне күреп тә, сөйләшеп тә булмый. Вақыт арабызга пәрәвезләрен үрә тора.

Кинә белән өстәп куйды:

—Без бит ят кешеләр түгел.

Ханым үзәндә ниндидер гаеп сизгәндәй, күзләрен түбәнгә төбәп:

—Барысы оныгылды. Ул күрешүләр элеккеге яшәештәге кебек кенә күнелдә калды. Мәхәббәт хурлыгын татымый калган кеше юктыр бу дөньяда. Жил алып килгән бәхет—жил белән китә.

—Күптәннән сөйләргә жыенсам да, сөйли алмыйм һаман. Мин бер-ике атна чамасы элек оныгылмый торган бер төш күрдәм.

—Кызык булса, сөйләгез,—диде ханым, күз карашын янә аска төшереп.

—Без сезнен белән Тукай урамында очрашып, каядыр аска таба төшөп киттек. Мин бер әскәмиягә барып утырдым. Ни булганын сөйләсәм, үпкәләмәссезме?

—Сөйләгез, сөйләгез,—дигән булды ханым.

—Сез минем ике тез арасына кереп бастыгыз. Һәм без... Һәм без... шашып-шашып үбешә башладык. Беләссезме, Сезнең иреннән нинди төмнәр килде?

Ханым дәшмәде.

—Бал һәм әрем төмнәре. Бер үк вақытта.

—Кызык,—диде Фирая, тонык тавыш белән.

Бүлмә хужасы чытлыкланып алырга булды:

—Мин сезгә бөтенләй ошамыйммы?

—Андый кискен карар чыгармас идем,—диде ханым, шаян тонны кабул итеп, зур күзләрен Хәлил ягына төбәп. Ир зат анда матурлык белән өрәтелгән шаянлык чаткылары һәм ахыр чиктә битарафлык төсмерләре күрде.

—Мәсәлән, минем кайсы ягым (ошый дип әйтмәкче иде, тукталып

калды) сездә унай тәэсир калдыра? Бик дәрәс әйтмәдем бугай. Тел байлыгым әллә кем түгел.

—Сорауны дәрәс бирдөгез. Мина иягегездәге чокыр ошый,—диде ханым һәм бүлмәне тутырып, рәхәтләнеп көлөп жибәрде. Әмма үз көлүе түгел, ясалма һәм ят иде. Ханым шуны анлап, хатасын төзәтергә булды һәм житди итеп өстәп куйды:

—Эш күп. Салымнар белән интектерәләр.

—Сон алар бит сезнең кесәдән чыкмый.

—Хужа: «Ник түләдегез кушмаганны, шул чаклы, кая китте фәлән сумма», дип, бездән сорый.

—Кәгазьләрегез тәртиптә булса, беркем бәйләнә алмас,—дип, Хәлил ханымны тынычландырып куйды һәм сүзгә кинәт икенчегә борып:

—Сәет Яруллович ике атна инде фирмада күрәнми. Житди нәрсә булмагандыр ич? Тагын яраланган дип кенә ишеткән идем озын колаклардан. Үзеннән хәбәр юк. Дәрәсме икән?

—Батыр ярасыз йөрмәс, булгандыр,—дип, ханым тирәнгә керергә теләмичә, көлемсерәп куйды.

—Баһапов белән Гәделев дигән эшмәкәрләрнең янгыннан калган гәүдә калдыкларын тапканнар, ди. Сәет Ярулловичны гаепли күрмәсеннәр. Бер болганса, су да тиз генә тынмый. Затаскают,—диде, йөзәнә борчылу, кайгыру төсмерләре чыгарырга тырышып, бүлмә хужасы.

—Алтынга нәжес ябышмый,—дип, хисапчы янәдән Сакмановны якланды.

Хәлил кинәт агарынып китте, әгәрәнки ханым аның шик-шөбһәсен теге зәхмәтуллага житкәрсә, күп сорап торма, үзгә «тегеләр» янына озатыр. Куркыныч темадан читкә сикерергә булды.

—Мина кул куярга бер кәгазь дә кертмисез! Хужа югында да тормыш тукталып торырга тиеш түгелдер бит.

Бу юлы ханым, йөзәнә гамьсезлек төсмере индереп:

—Сәет Яруллович кәгазьләргә имза куярга Алексей Владимировичка рәхсәт бирде. Сезне атамады. Шуна борчымыйбыз.

—Аңлашыла. Димәк, мин ят кеше. Әллә ышанычтан чыктыммы?

Бүлмәдә күнелсез, тозсыз тынлык урнашты.

—Берни әйтә алмыйм. Мин бөләкәй кеше. Патшалар эшенә чыпчык борынымны тикмыйм. Анысыннан да колак кагарсын,—диде, ханым, бу тема ялкытты дигәндәй, башын икенче якка борып. Матур, ак муены тулысы белән диярлек Хәлил ягына ачылды. Күзләре аша ингән дәрт, жылы дулкын кебек, Хәлилнең гәүдәсә аша үтеп аяк табаннарына төште.

—Минем сүзем ул хакта түгел иде, Фирая ахири. Шулай дип әйтергә ярый торгандыр ич. Серемне ачмакчы булам.

Ханым, керфекләрен сикертеп, килешүен белдерде.

—Кыскасы, Сәет Ярулловичтан китеп, үземә тыйнак кына, кечкенә генә фирма ачу турында хыялланам.

—Мафия булырга уйлыйсызмы?—диде ханым, илтифатсыз гына.

—Авызыннан жил алсын андый көфер сүзгә. Мафия бит ул атыш-үтереш, женси азгынык дигән сүз. Минем хыялым үз конторамда тыныч кына картлыгымны каршылау. Әлбәттә, сез минем тәкъдимне кабул итсәгез.

—Сезнең теләк белән кунакханәдә буллык ич,—диде ханым, усал төрттереп.

Хәлилнең ак битенә кызыл тимгелләр типте.

—Юк, юк, мин сезгә беренче урынбасарым һәм баш хисапчымы булырга тәкъдим итәм. Ризамы? Абрүегыз артыр, һәркайда сүзегез үтәр.

Ханым, башын аскарак иеп, уйлап торгандай итте.

—Урыслар: «От добра добро не ищут», диләрме әле. Мина биредә дә әйбәт, тыныч, жылы, кушучлап алмасам да, хезмәт хакын вакытында түли Сәет Яруллович! Тәк што. Рәхмәт. —Ниятенен тормышка ашмый калуы—Хәлилнең гомерлек хыялының чәлпәрәмә килүе дигән сүз иде.

—Бәхет искене ватып, янаны төзегәндә килә, дигән бер бөеге.

Хәрәкәтчәнлек—бөеклекнен бер канаты,—дип, Хәлил, башын кыгыр салып, күрсәткеч бармагын күтәрде.

Ләкин мондый пафос та ханымга тәэсир итмәде.

—Кирәкмәс, Хәлил абый. Сизгә дә моннан китүргә кинәш итмәс идем. Уз калерегезне белеп утырыгыз, тыныч кына.

Хәлил, ханымны күндерү кирәклегенә төгәен ышанып, козырь тузын чыгарып салырга булды.

—Сез, Фирая ханым, анда ин ышанычлы кешем, таянычым булырсыз дип өметләнәм. Сатып алыначак кыйммәтле кәгазьләрне, акцияләрне сезнен исемгә яздырып, Сездә сакларга уйлыйм,—диде ул, ханым агына борылып, тавышын пышылдауга күчереп.

Мондый ук ышанычны көтмәгән ханым бермәл югалып калды, Хәлилдә курку катыш гажәпсенү белән карап торды.

—Мина ни өчен олы ышаныч белдерәсез? Яраткан хатыныгыз, балаларыгыз бар,—дип гүләде ханым, Мисыр күгәрченедәй.

Хәлил ямьсез итеп чыраен сытты, әмма аңлату, ачыклауларга керешеп тормады: «хатыннан туйганны, кызларның берсе генә аныкы, анысы да ярым наркоманка икәнне белә ич».

—Минем Камилә исемле яраткан оныгым бар. Өч яшендә. Бервакыт бер дә юктан көчле тавыш белән жылый бу. Идәндә төгәри-төгәри акыра. Мин: «Нигә шулай кычкырасын, берәр нәрсә кирәкме әллә», дигәч: «Шылай кирәк», дип фәлсәфи җавап бирде һәм жылавын давам итте. Мина шул гыйбарә ифрат ошады. Сина җавабым:

—Шулай кирәк! Булды, бетте.

Ханым янә башын бүлмә хужасы утырган якка борып, аны игътибар белән тынлагандай итте, ә миен, акылын өермәле, буталчык, шактый каршылыклы уйлар биләде: «абый шулай мине тикшерәме, үзенекә итәргә теләме, ышанамы, әллә шөрәпләре бушаганмы? Кыйммәтле кәгазьләрне, акчаларны бик акын кешенә генә яздыралар. Хәтәр уен. Нәрсә булса, шул булып, аллага тапшырыдык».

Ханым, капылт исенә төшкәндәй, әйтеп куйды:

—Мин риза, Хәлил абый. Тик Сакманов нәрсә әйтер?

—Нәрсә әйтсен. Ана бөтен серне чишмә! Бәлки, шатланыр гына без киткәнгә. Безне яратып бетерми булай.

—Әйтүе кыен,—диде ханым, битараф тавыш белән.

Шул мизгелдә Хәлил ханымның риза булганы өчен күнелендә канәгатьлек хисе кичереп, ана карап сокланды: «нинди матур икән Фирая ханым. Каз канаты белән майлагандай һәрвакыт дымлы мул ирениәр, эре карлыгындай, төпсез кара күзләр, аккош мамыгыдай чәчләр, озынайтылган керфекләр, алсу янаклар, килешле борын, әле оялу сәләтен югалтмаган колаклар, муенның матурлыгын әйтеп тә торасы юк... Ул аныкы булчак. Хәлилдә эшли башлагач, артык тыпырчына алмас, сырга алданып, капкынга эләккән жәнлек хәленә төшәр...»

—Сакманов белән кендекләрегез бәйләнмәгәндер ич. Нишләп сине тоткарлап торсын, ди. Болай да ул сине бәйләп житкерми. Баш бухгалтер урыны бушагач та, ул башка кешене чакырды...

Ханым фикернең давамын тынлап торуну кирәк санамыйча, урыныннан жәһәт кенә күтәрелеп: «Мин нигездә риза. Тагын бер уйлашык, кинәшик», дип, бүлмәдә кыйммәтле хушбуй исләре калдырып, чыгып та китте.

Килчәкнең ничек, ни рәвешле, Фирая белән мөнәсәбәтләренен юнәлешен, ачылачак ширкәтөнөн язмышын Хәлил белми, күрәзәлек итә алмый. Ә ханымның озын, ак, матур муены өстендәге башында шул мизгелдә үк кызыклы, үзе, гаиләсе өчен куанычлы фикерләр туды. Сиземләве алдамас. Ахмакларны акылга утырту заманасында яшибез ләбәсә. Бигайбә, үпкәләштән булмасын соныннан, Хәлил әфәнде. Үзен акыллыга санап йөри әле, житмәсә...

Нәжибә
Сафина

ЯШЕЛ УЙ—БӨРЕ ОЧЫНДА...

Көчлерэк...

Сагынам:
Яшерә алмыйм,
Юләр йөрәк—ярата.
Ни дип әйтергә дә белмим
Шул сөюгә карата.

Яратам,
Исәр йөрәгем—
Ярый әле—гел биктә.
(Ходай белеп тотә микән
Ул шашкынны читлектә?!)

Баш тартам—
Шул мэхәббәттән,—
Мин йөрәктән көчлерэк!
Читлектән дә чыгалмаган
Йөрәкне йөрим сөйрәп...

Соңгы чиктэ...

Өзелде, сынды, китедде...
 Өметем, шатлыкларым?
 Атылды, төште, таралды
 Йолдызлы аклыкларым?!—

Өметлэрем өзелмәде,
 Сырмады кулда каләм.
 Китегән шатлыкларымнан
 Мин кояш жыя алам...—
 Үз жирем булса атларга,
 Үз дәүләтем—сакларга...

Бу кадәр югалтуларны
 Мөмкин микән акларга?

Өзелә яфрак, сына каләм,
 Күңел кителеп төшә,—
 Дәүләтле дәү Кеше итеп
 Үземне күрәм төштә...

Шул мизгел—бәхетле яшәү,
 Калганы—түзү, дөшмәү...
 Шул мизгел дә югалды,—
 Әллә өнгә юл алды?

Ялганды төшем өнгә:
 Өметкә төш тә—дөвам...
 Матур төшләрениң өнгә
 Югалтмый ялга, гавам!

Этюдлар

Кара көзләр—
 Яфракларның
 Юк инде сарысы да...
 Бөрә уе йоклап ята
 Яфраклар ярасында.

Кара көзгә—
 Ак кар төшә...
 Дөнья инде ак кына.
 Яшел уй бөрә очында
 Күренеп тора чак кына.

Язгы күлләвеккә карап,
 Тирәкләр купшылана.
 Сандугач кунып сайрый да
 Дөнъяның бушын ала.

Кара жирне каплар хәзер
 Үлән—яшел ут кына.

Кара көз хәбәр салганчы
 Кош сайрар... Чут-чут кына...

Чыдамый Жир, утлар чәчеп
 Елап тора.
 Уйламаган башлар өчен
 Уйлап тора:
 Уйлар өчен бирелгән баш,—
 Уйлагыз,—ди,—
 Минне шушы халәтләргә
 Куймагыз!—ди.

Чақырмадым—
 картлык килде.
 Китэм!—диеп,
 яшьлек көлде.
 Китәлмәде—икесе дә:
 Яшьлек—жанда,
 картлык—санда.
 ... Чақырмамын—килер әжәл:
 Китәлмәгән
 яшьлеге дә
 Картлык та
 жәл...

Табигатькә каршы барган—
 Пычраңган:
 Дэвасы юк яман чиргә
 Очраган.

Чүп үләнен утый-утый,
 Уйландым әле никтер,—
 Баш идерә, тезләндерә
 Чүп үләне, ничектер...

Чүп кешеләр турында да
 Уйланмыйча ярамый:
 Шуларга баш игәннәрне,
 Ахры, дөнья аямый...

Ышан!

Безгә әле бу дөньядан
 Китәргә иртә, иртә:
 Дөньядан китү юлында
 Мәхәббәт—ныклы киртә.

Мәхәббәтнең газәп икәнлеген
 Күптән аңладым мин.
 Дөньяныкы дөньялыкта микән?—
 Аңлый алмадым мин:
 Нишләп сөю, нишләп газәп үтми?—
 Мин бит «күптән үлдем».
 Нишләп һаман йөрәк тибә дисәм,
 Йөрәк түгел, белдем:
 Сөю белән газәп—фани түгел,
 Алар—бакый икән.

Бакый дөңьям ишекләрен һаман
 Шулар шакий икән...

Зәки Зәйнуллинга 70 яшь

**Зәки
Зәйнуллин**

ЙӘНБИКӘ

ЯШЫЛЕК ХАТИРӘСЕ

1968 елның декабрь аенда туган авылым Эстәрлегә ялга кайттым. Майор дәрәжәсендә. Өстә парадный шинель, башта 62 размерлы яна хәрби бүрек, аякта жылы ботинка. Кулда күчтәнәч тутырылган букча, кечкенә чемодан һәм чехолда ике көпшәле ау мылтыгы. Дөнъяның артына тибеп яшәгән заманнар. Патша әфисәрләренә охшатып, мылтык күтәрәп кышын куян атарга кайттым янәсә...

Кайткач өч көн шул мылтыкны күтәрәп, чангы тотып тауларда, урман-кырларда, кар каплаган таллык-тугайларда куян эзләп йөрдем. Куян үзе дә юк, эзе дә юк. Хатынның әтисе—минем бабай әйтә көрсенеп:

—Юкка йөрисен, кияү! Гирбисит белән агулап бетерделәр кыр-урманнардагы жәнлекне, судагы балык-баканы да. Тычкан да юк, куян да юк. Алар булмагач төлке дә юк. Йөрәмә юкны эзләп, ял ит! Эшен авыр—ял кирәк!

Икенче көнне кич бабай белән «ял итәбез». Ана әле алтмыш яшь тә юк. 1941 елны сугышта Валдай, Мәскәү окопларын үткән кеше.

1942 елның февралендә каты жәрәхәтләнгән. Озак итеп госпитальда ятып, шул елның азагында авылга тере кайта алган. Күкрәк, арка тирәләрендә снаряд кыйпылчыклары бар, сул аягы тубыктан бөгелми. Бүгенге көндә колхозда умартачы булып эшли. Мин кайткач та өстәлгә ачы бал китереп утыртты—шуны көн саен эчәбез. Бүген кич тә ял итәбез—бал эчәбез. Бабай азрак «салса» жырлый башлый. Сузып түгел, кыскарак көйгә, күбесенчә үзе чыгарган жырларны гына.

Безнең Эстәрле авылының көнбатышында борынгы Мердер бояр урманы, көньягында Гөмбәз урманы жәлеп ята. Заманында башкортлар шул урманнарын сатып ашаганнар. Бабай шуна жыр чыгарган:

Олы урман булды баярныкы
Гөмбазысы китте татарга.
Без башкортка хәзер калды инде,
Тыпыр-тыпыр тирес таптарга.

1911 елны Эстәрлебаш байлары, унөч кеше акча жыеп, күрше жирләрен сатып алганнар. Урманга, кара туфракка, төзелеш өчен кулланыла торган ташка, кызыл балчыкка, тугайлыкларга, чишмә-суга мул жирләр эләккән. Бабай, шул байларның берсе булган Кара Абдулланың оныгы. Тарихи вакыйгаларга хәтерә бик шәп.

Бик күнелле итеп сөйләшөп, «ял итеп утыра» идек, бабайның унтугуз яше тулган малае Марат кайтып керде. Күнелле итеп елмая, исәнләшә:

—Жизни, нихәл?! Исәнлекме?

Бабай кызмача. Улына әйтә куйды:

—Өйдә кунасынмы бүген?

—Әллә тагын, белмим әле. Нәрсә эшләргә икән? Болай төбәп чакырган жир юк, юклыкка. Тик, килер дип өмет иткәннәр бар.

Алгы яктан әбинен тавышы ишетелә:

—Чәй эчәсенме?

Маратның күзләрендә мутлык уты кабына:

—Чәй эчкән барла ул.

Бабай аның күз карашын чамалый:

—Жырласаң, бер стакан салам үзенә.

Маратның авызы ерыла:

—Икене.

—Ничек, икене?

—Икене жырлыйм.

Бабай ризалаша:

—Әйдә, жырла.

Монарчы мин Маратның жырлаганын ишеткәнем юк иде. Белми дә идем әле жырлаганын. Тавышы да, моңы да бар икән.

Ирегебезне югалтып, урыс изүендә дүрт йөз елдан артык жәфаланып яшәп, газиз башкайларыбыз күргән авырлыкларны, кайгы-сагышны, хәерчелекне, югалтуларны монга салырга өйрәнгән халык без, татарлар. Шунлыктан бездәгечә моңлы, сагышлы жырлар башка бер генә халыкта да юк. «Моң» дигән сүз дә юк башка халыкта...

Марат умарталыкта үскән малай. Шунлыктан ачы балны туганнан бирле белә ул. Тәмен тоеп бер стакан балны эчтә дә, тамагын кыргалап «тәртипкә» китерде. Аннан акрын тавыш белән, үтә дә моңлы итеп, икенчегә жырлап жибәрде:

База-арларга-а барса-ан,

Ак тула-а-ла-ар ал-лса-ан—

Бәйләре-ен үзе-ем түлә-ме-ен...

Жыр моңы агылып сүзләре ишетелгәч тә минем йөрәгем дөпелдәп, тамак төбенә үк килеп житкәндәй булды. Нич көтмәгәндә, күзләремнән яшьләр бөрөп чыкты да, битем буйлап тәгәрәп төшә башлады. Бабай мина карап кузгалып куйды:

—Син нәрсә кияү? Әллә елыйсың инде. Кит, шул пүчтәк башкорт жырына!

Ә Марат минем күнел кылларын өзгәләп сузыпмы суза монны.

Әжәллә-әре-ен житсә-ә, әйт үзем-ә-ә,

Йәнби-икә-ә. Йәнби-иикә-ә,

Синен өчен үзе-ем үлә-ме-ен

Әжәллә-ен житсә-ә...

Мине тетрәндереп Марат жырлап бетерә. Алдындагы бал тулы стаканга карап кына ала, эчми.

—Тагын жырлайммы, жизни?

Минем баш кагарга гына көчем житә. Марат дәвам итә:

Ерак араларны үтеп була

Менгән атың акбүз ат булса...

Жыр бетә. Бал тулы стаканнарны да онытып без сүзсез генә бик олак утырабыз. Минем «каты күнелле егет» икәнлегемне белгәнгә күрә бабай өчен күз яшьләрем гажәп хәл булып тоелды. Ул аны андый алмый. Мин тавыш-тынсыз торам да, чыгып китәргә исәпләп киенә башлайм.

Бабайның мине чыгарасы килми:

—Напрасны чыгасың кияү. Кар ява тышта, буран уянырга чамалый булып.

Мин сүзсез генә чыгып китәм. Ә урамда чыннан да матур итеп, тымызык кар ява. Сизәсезме, шулай яуган карда да жырдагы кебек моң бар?!

Очраган авылдашлар белән исәнләшкәләп мин Эстәрле урамнары буйлап йөрим дә йөрим...

Марат теге жырны кичен тагын жырлый. Мин инде яшь чыгармыйча гына онытылып тындым, эчтән моңаям. Жырның исеме «Йәнбикә» икән дә, ул борынгы башкорт жыры икән...

* * *

Минем әнием Мәрәямнән әтисе Гыйниятулла исемле булган. Чабата, курыс, ишкән бау, төпән-кашык белән сату иткән, шуның белән көн күргән. 1907 елны утыз төңкә акча өчен аны кыйнап үтергәннәр. Хатыны дүрт бала белән тол калган. Ин зур баласына, минем әнием Мәрәямгә, уника яшь булган. Гыйниятулла бабайның үлеме зур повестька да сыеп бетәрлек түгел—бер язармын әле. Ходай кушса!

Безнән авылдан Эстәрле суы агымы белән алты-жиде чакрым ара узсан, елганың уң як ярында Ибракай исемле башкорт авылы бар. Йөз-йөз егерме йортлы булып. Шул Ибракай авылында Гыйниятулла бабайның Исәнбай исемле башкорт дуслы яшәгән. Шул башкортның бердәнбер Зәлифә исемле бик чибәр кызы һәм тагын анардан кечерәк бер малае булган. Ул агайның исеме онытылган, ә бичәсен хәтерлим—Иомабикә исемле иде.

Минем бабайны үтергәннәр, ә Исәнбай бабай картаеп вафат булган. Әниемнән шул Зәлифә әби белән бала чакларынан килгән дуслыгы картап та ныкты иде.

Мин үземне белә башлаганнан бирле Зәлифә әби жәен-кышын, көзен-язын, якшәмбе көнне безнен авыл базарына килә иде. Май сатарга. Һәм һәрвакытта диярлек, Зәлифә әби белән анарга ияргән Кәлимулла карты да була. Ул Зәлифә әбинен гомерлек ире инде һәм аның коерыгы кебек ияреп йөри иде.

Зәлифә әби гәүдәгә уртачадан калкурак, торышы белән яшь кызларны хәтерләтә иде. Ыспай, нечкә билле, зифа гәүдәле. Балалары юк иде. Ул минем әниемнән ике-өч яшыкә кечерәк иде бугай. Чөнки әнигә һәрчак «Мәрийәм апай», дип дәшә. Ә Кәлимулла бабай «Мәрийәм еңгә», ди. Зәлифә әбидә, биленнән түбән төшеп торган ике юан кара чәч толымы. Икесен дә нечкәрәк ак бау кушып үргән. Һәр бауның очына өчәр зур көмеш төңкә һәм кечкенәрәк тагын өч төңкә таккан. Ике толымга алты зур һәм алты кечкенә көмеш төңкә тагылган. Кузгалганда, атлаганда алар матур итеп чыңлап тавыш бирәләр. Зәлифә әбинен башында кара бәрхәттән теккән, өскә азрак очлап чыккан баш киеме. Ул вак кына ак энже белән чигелгән һәм алгы ягында, мангайга табан вак кына түгәрәк көмеш, салынып торган төңкәләр белән бизәлгән. Аларның саны унсигез! (Үзем санадым!) Ул көмеш төңкәләреннән бизәгә бар. Алар нечкә генә кара төстәге сызыклар белән бизәлеп ясалганнар. Гәүдәсе алдыннан, түшләре өстеннән, күлмәге тышында бик матур иттереп, аерым чүпрәккә тизелгән тагын көмеш төңкәләр, исемен төгәл генә белмим—аны хәсирә диләр бугай. Хәсирәдә дә төңкәләр көмештән. Тик ин уртадагысы, ин кечкенәсе алтын төңкә. Зәлифә әби, шул түшенә тизелгән хәсирәдәге төңкәләргә ике учлап түшләренә кыса да, безгә килгән чакта еш кына кабатлай:

—Инәйем, Кинйәбикәнән истәлегә! Аныкы! Үзе лә бик тә һылу ине, инәйем!

Киеме Зәлифә әбинен чын башкортча. Безнән тирә-яктагы башкорт авылларында яшәүче хатын-кызларның киём төсләре сары, яшел, кара. Зәңгәр төс сирәк, ә кызыл төс юк дәрәжәдә. Башкортларның күлмәкләре, камзуллары күбесенчә сары, яшел, кара төстәге әйберләрдән тегелгән була иде.

Зәлифә әби һәрчак матур итеп, ыспай итеп киенә белә иде. Үзе чибәр. Күзләре, чем кара. Бит очлары һәрчак алсуланып тора, елмайганда аларда кечкенә түгәрәк чокырлар хасил була. Аякларында читек-кәвеш, яисә матур итеп чиккән чүәкләр, ап-ак йон оекбашлар. Кышын ак пима (киез итек) кия. Әгәр инде ул пималар төпләнгән булса, аларның төбе кара киездән булып иде. Бишмәте озын һәм ул яшел бәрхеттән тегелгән. Жәен ак ефәк шал, яисә зур чәчәклә шәл ябына. Ә кышын жылы, калын шәл бөркәнә. Зәлифә әбинен бите, күпчелек башкортларныкы кебек жәенке түгел. Борыны да ямшәк борын булмыйча азрак кылычланып торган туры борын. Тирә-як авылларда яшәгән башкортлар арасында Ибракай авылы башкортлары үзләренен чибәрлегә, эшчәнлегә белән аерылып торалар. Ибракай авылындагы кебек чибәр егетләр, кызлар башка башкорт авылларында юк иделәр.

Кәлимулла бабай Зәлифә әбидән азга гына биегрәк. Жәен-кышын башында кырлы түгәрәк бүрек. Ул аны үзе «татар бүреге», дия иде. Өстендә изүе ябык, якасыз, озын бишмәт, ак күлмәк, озын камзул, буйлы кин төпле ыштан. Ике янагы азрак калкып чыгып тора, кысыграк конгырт күзләр, һәрчак алтыратып кырган очлырак баш, сирәк кенә сакал-мыек, кечкенә авыз. Тәмәке тартмый иде. Минем әти тәмәке тарта башласа чыгып йөреп керә торган иде. Илләмә дә шәп курайчы иде Кәлимулла бабай.

Безнең базарга сатарга дип бер чиләк май алып киләләр иде. Базарларда ин тәмле май, ул чакларда, башкорт мае санала иде. Чөнки ул—гөбе мае. Сепарат каймагыннан басып ясалмаган, ә гөбедә «төшерелгән». Ул май тәмле генә әчкелтем булып тора. Яна «төшкән» майны яссы итеп, берәр кадалкы итеп түгәрәклиләр. Чиләктәге чишмә суына тутыралар. Ибракайдан Эстәрлегә килеп житкәнче дүрт чишмә бар. Шул чишмәләр янында туктаган саен чиләктәге суны алмаштыралар. Базарга чиләктәге май салкын чишмә суы эчендә сакланып килә...

Безнең авыл район үзәге—шуна күрә якшәмбе базары һәрвакыт зур, сәүдәле була. Эстәрле базарынын даны XVII гасырлардан ук килә.

Һәр якшәмбе көң иртән әни мине базарга куя:

—Бар әле, улым! Йөгереп кенә карап кайт, Зәлифә әбиләрен килдеме икән? Үзләренә күренмәскә тырыш, читтән генә күзәт!

Ярты сәгать тә үтми, мин «развиткадан» кайтам.

—Килгәннәр, әни! Кәлимулла бабай май биреп тора, Зәлифә әби акча саный! Майлары ярты чиләк кенә калган.

Хәбәр алгач әни табын әзерләргә керешә...

Базар тарала башлагач, исәнлек-саулык сорашып, килеп керәләр. Зәлифә әби алдан, Кәлимулла бабай анарга ияргән. Һәрвакыт бер үк күренеш: Зәлифә әби кәргәч үк чиләгеннән алып әнигә зур гына йомарлам май тоттыра, ә Кәлимулла бабай кет-кет көлөп букчасыннан чирекле шешә белән ачы бал чыгарып әтигә бирә. Әти өйдә булмаса, әнинен кулына бирмичә, мич янындагы кечкенә аш-су сәкесенә куя. Хәер, алар килүгә бездә дә мич башында ачы бал була. Минем өчен Зәлифә әби белән Кәлимулла бабайнын килүе зур куаныч, күнелле бәйрәм кичәсе кебек... Кайчак алар бездә куна да кала...

Ул кичне урамга чыгу юк. Тәрәзә аша чакырганнарда кул гына селтим: «Чыкмыйм!» Сәкегә менеп, аркамны мичкә терәп утырам да тынам, юк булам. Мин, урынны шундый итеп сайлап утырам ки, табында утырганнар мина барысы да күренә, берсен-берсе капламыйлар. Минем сул якта Кәлимулла бабай, анын теге ягында Зәлифә әби. Ашъяулыкның теге ягында сәке йөзлегендә, бер аягын идәнгә салындырып әти утыра. Минем уң ягымда, самавыр янында әни. Әни сөйли башласа, аны күрер өчен, башны безаз гына унга борырга туры килә.

Мине ашау да, табынга куелган тәм-том да кызыксындырмый. Мин башкорт әби белән бабайнын азрак ачы бал «капкач» күнел ача башлаганнарын көтеп утырам. Һәм шундый кичләреннән һәрберсендә морадыма ирешәм дә.

Жиз самавыр башкорт кунаклар килгәнгә куанып, гөжләп тавыш бирә. Ул тәрәздән төшкән кояш нурында алтынга манчылып утыра. Тик

мин ул самавырны бик үк яратып бетермим, чөнки эни «иртөгә базар» дигән көнне өйләдән соң аны миңа төйгән кирпеч белән тазартырга куша. Шунадыр инде минем бер гадәтем бар: кемгә барсам да табындагы самавырларына бәя биреп утырам—самавырлары тазартылганмы, юкмы?!

Самавыр мон чыгара, гөжли. Тик чәй ясалмый әле. Табындагы сынар стакан ачы бал белән тула башлагач, Кәлимулла бабай тавыш бирә:

—Һин Лотфулла агай, беренсене хужабикәгә, Мәрийәм еңгәгә бир. Башкортсарақ булһын! Күнелле иттереп алып китәйек әле табынды. Хужабикә ин тәүәл эссә—күнелле китәсәк! Әййе! (Беренче рюмканы башкорт табыннарында бүтөн дә хужабикәгә бирәләр.)

Эни каршы төшөп карый:

—Кит инде, Кәлимулла агай! Ирләрдән узып эчеп утырырга тагын, хатын-кызга!

—Тот, еңгә! Һез, хужабикәләр карайһыз беззе, ирзәрде! Тот!

Әти дә, мыек астыннан елмаеп кыстауга кушыла, бал тулы стаканны энигә суза.

—Кунак әйткәч, тот син! Әйдә, ал әзрәк!

Эни балны аз ғына уртлай да стаканны кире бирергә болаша. Зәлифә әби үрелеп әнинә беләзегеннән тотта. Ипләп кенә:

—Ата-ак! Йәле, Мәрийә-ә-әм апа-ай! Һин эсмәгәс, мин нисектәр иттереп, оялмайынса бөтергәнсе эсә алам, ти инде,! Эс, эс! Бөткәнсе! Был түгәһе! Башкаларын үдән карарһын!

Эни оялып кына балны эчеп бетерә дә, буш стаканны ашъяулыктан, әтигә тәгәрәтеп жибәрә. Башкортлар куанышып гөрли.

Икенчесе Зәлифә әбигә. Ул ачы балны әтидән ике куллап үрелеп ала да, иренен стакан читенә аз ғына тидереп, жайлап кына, озак итеп, төмөн белеп эчә. Бушагач, һәрчак елмаеп стаканның төбенә карый: калмаганмы? Эни кебек стаканны тәгәрәтми, ипләп кенә әтигә суза.

Мин инде тын алуымны да сиздермәскә тырышып, тоташым белән игътибарга әверелеп тынам, юкка чыгам, үземнен барлыгымны сиздермәскә тырышам. Чөнки, бал эчкән әти-әнисенә аптырап карап утырмасын, дип, әнинен миңе куып чыгаруы бик тә ихтимал.

Табындагы көлүләр, сөйләшүләр көчәя, күнелләнә бара. Минем барлыгымны инде төмән оныттылар бугай.

Зәлифә әби, бал тулы өченче стаканны алдына, ашъяулыкка ипләп кенә утыртып куя. Акрын ғына «жайга салып», тамагын кыргалый башлай: эһһем! Эһһ-һем! Үзе Кәлимулла бабайга елмаеп ала. Анысы инде, бичәсеннән боерык алганын сиздереп, сирәк сакалын селкеткәли дә алдан әзерләп куйган юкагач таякны капшап табып ала. Ике башыннан бәйләгән сүс бауларны чишә. Чишелүгә юкагач буйга аерылып икәү була. Агачнын эче чокып ясалган һәм анда... ап-ак, юка ғына ситсә чүпрәккә төрелгән курай ята. Кәлимулла бабай төрелгән курайны саклык белән генә таяк эченнән ала да, чүпрәкне сүтеп астына тыга. Теленә тидереп бармакларынын очларын юешли, аннан курай тишекләрен баскалап чыга. Курайга жан өрдөләрмени—ул акрын ғына «гыжылдап» куя. Кәлимулла бабай үзенә әзерлеген белдереп Зәлифә әбигә карап башын селки: «Башла!»

Зәлифә әбинен сәкедә утырган гәүдәсе жыйнаклана, күзләре нурлана, сыны турая.

Базар-ларга-а барса-ан, ак тулалар

алса-ан,

Бәя-ә-аләре-ен үзе-ем түләре-ен!

Өй эчендә күнелләргә сыйпап, иркәләп, монсулатып борынгы жыр агыла башлай. Мин барлык дөңямны онытып, йотлыгып һәр авазны исемдә калдырып тындым. Әни, яулык чите белән күз яшыләрен сөртә—тавышсыз ғына елай. Мин беләм, Зәлифә әбине күргәч, гел анын жырлаганын тыңлап, әнием утыз тәңкә акча өчен үтерелгән әтисен исенә төшәрә—минем Гыйниятулла бабаемны... Әти дә тына. Теге Герман сугышында, гражданныр сугышында күп тапкырлар кара үлем белән очрашып, бугазга-бугаз килеп

сугышкан, бик тә батыр кеше ул, минем әтием. Мин аның белән горурланам һәм аз ғына булса да анарга охшыйсым килә. Зәлифә әбинен жыры әтиемә яшьлеген исенә төшерә булып.

Зәлифә әбинен жырын башлавы була, Кәлимулла бабай, курай белән кушыла. Зәлифә әбинен тавышына өстенлек биреп, курай гыжлап, жырга ияреп акрын ғына моная. Башкорт кураеның тавышы минем өчен бик тә кадерле һәм сихри дә. Зәлифә әбинеке шикелле монлы тавышны, андый сихри жырны миңа башкача беркайчан да ишетергә насыйп булмады. Бер жирдә дә. Ә Зәлифә әби моная да моная:

Әжәлләрен житсә-ә әйт үзе-емә-ә,
Йәнби—кә-ә, Йәнбика-ә...

Үрелеп, алдындагы бал тулы стаканны ун кулына ала да, сул кулын жыр унаена һавада йөртеп, әнигә стаканны суза. Үзе жырлый:

Сине-ең өчен үзе-ем үләр-ме-ен...

Жырнын кабатланган жирен курай зур осталык белән «озатып бара». Әти жыр һәм курай моннарына кушылып бал эчә. Үскәч минем дә бал эчкәндә, жырлап бирергә шундый башкорт дустым булсын иде!..

Минем әти белән әни дә «кунак ашы, кара каршы» булырга тиеш икәнлекне аңлыйлар. Тик икесе дә жырға-моңга әллә ни оста түгелләр. Шулай булса да сынатасылары килми. Икесенен дә үзләре генә башкара торган жырлары бар.

Иртән дә ки караны-ый,
Кичен дә ки караны-ый,
Карурманнар, каршы таулар,
Каплап тора араны-ый...

Байлар кор-рмый, кемнәр кор-рсын,
Ак ке-елинкүр пәрдәни-и-и,
Әйдә дими-и, кал да дими-и,
Рый-йзык йөртә бәндәни-и.

Әти белән әни парлашып түгел, кара-каршы жырлыйлар. Жырлашып аргач Кәлимулла бабай «аякларын язарга» тышка чыгып керә. Керү белән, Кәлимулла бабай сәкегә, урынына менеп утырып, кураен кулына ала да өздереп-өздереп башкорт биюен «әйттерә» башлый. Зәлифә әби осталарнын остасы булып биергә тотына. Биегән чагында «ысс-сс, ысс-сс», дип «ысылда-вы» миңа бигрәк тә ошый. Һәм Зәлифә әби миңа кара-сары-яшел төстәге бик тә матур, әкияти елан булып тоела. Тик, ул елан чибәр Зәлифә әби кыяфәтенә кәргәндер дә курай уйнаган көйгә биидер. Зәлифә әби азрак бии дә, әнине чакыра, ана «баса». Әни кузгалмый:

—Үзең генә бие әле, Зәлифәкәй! Бигрәк оста басасын. Карыйм әле туйганчы биегәнәнне!

Бераз биегәч, Зәлифә әби әнине тагын чакыра. Алар икәүләшеп курай көенә басалар. Минем әни Зәлифә әби кебекләр итеп оста бии белми. Болай матур ғына баскан кебек, тик нәрсәдер житешеп бетми. Дәшми генә көнләшеп утырам: минем әнием булгач матуррак басарга тиеш бит инде-е!

Биеп туктагач Зәлифә әби сәке йөзлегенә утыра. Аның утыруы була, Кәлимулла бабай кураен юнагач калыбы эченә куя да, сәкедән шуып идәнгә төшә.

—Йәл-ле, бис-сәкә-әй! Әйт әле такмактарынды-ы!

Кызганычка каршы ул такмакларның күбесе онытылган инде. Истә калмаганнар. Тик берсе генә истә. Зәлифә әби ике кулын такмак көенә чәбәкләп такмаклай:

Татарларга килгән идек,
Сыйлап кунак итәләр.
Сездә ничек, бездә шулай
Биеп рәхмәт әйтәләр.

Әннә гидер, геннә гидер, геннәй-е-ем-м,
 Геннә гидер, геннә гидер,
 Геннә гидер геннәй-е-ем.

Зәлифә әби такмаклап минем әтигә «баса», аны биергә чакыра. Әтинен биегәнән мин шунда, Зәлифә әби такмагына биегәндә күрдәм. Ул башка табыннарда беркайчан да биәмәде. Кеше тыпырдаганны сары мыгын сыпыргалап, елмаеп кына карап утырыр иде, мәрхүм...

* * *

Берничә елдан сугыш башланды...

Сугыш белән ачлык, миһнәт, нужда һәм фронтта үлгәнлеккә кара кайгылы хәбәрләр күпләп-күпләп килә башлады. Жан иясе, ни кадәре генә авыр булмасын, һәрвакыт яшәү өчен тереклек итәргә тырыша һәм ул шулай булырга тиеш. Табигать кануны ул. Без дә, үзбезнен урам малайлары, кара яздан алып көз житеп су суынганчы тамак туйдыручы көсепләренен берсе итеп балыкка йөрибез. Тамак йөрәтә. Тәккә әйтмиләр бит, тамак төмүгька кертә, дип. Бездән су агымы белән өч чакрым аста Мәксет исемле башкорт авылы утыра. Шул Мәксет белән Ибракай арасында балык эләгә торган урыннар күп. Шунда без жәяүләп йөрибез. Балыкны сөзеп тә, домбра белән куып та, кармак белән дә тотарбыз. Сугышка кадәр, әле аннан соң да, житмешенче еллар башынача жир химикатлар белән ашланмый һәм шунлыктан елга сулары, күл-буалар агуланмаганнар иде. Һәм Эстәрле суында балык бик күп иде: ташбаш, чабак, алабуга, шамбы, корбан балыгы, чуртан, маймыч...

Көннәрдән бер көнне, Эстәрле суы белән балык тотат-тотат Ибракайга барып життек. Авыл елганың ун як ярында, ә без сул як ярда авыл каршында кармак салып утырабыз. Абыем Мансур Ибракай йортларына карап-карап алгалады да миннән сорый:

—Син әтиләр белән ике рәт Зәлифә әбиләргә кунакка барган иден. Өйләренәң кайда икәнән беләсенме?

—Беләм.

—Табаласынмы?

—Ы-ы! Әнә бит, каршыда гына, күренеп тора. Моржасыннан төтенә чыга. Күрәсенме? Әнә!

Мин йорт ягына төртеп күрсәтәм. Тик абыйның әле нәрсә уйлаганын анлап бетермим. Абый төтен чыккан йортка азрак карап тора да миңа боерык бирә:

—Бар, Зәлифә әбиләргә кер! Ашарга берәр әйбер сора!

Абыйның әйткәннәреннән үзбезнен авылдагы хәерче малай Әхсән искә килеп төшә. Ул тавыш-тынсыз гына өйгә килеп керә дә, ишек төбенә баса. Һәм берәр нәрсә бирмәсән чыгып китми. Озак-озак иттереп басып тора ала. Сирәк-мирәк кенә үзенен барлыгын белдереп аякларын кузгаткалый, йәнисә акрын гына йөткәргәли, тамагын кыргалый. Мина эсселе-суыклы булып китә. Абый бит мине хәер эстәргә жиберә!

—Мин хәер эсти белмим. Үзең бар!—дим абыйга.

—Барсан, ике чебен кармагы бирәм.

«Чебен кармагы»—очы ыргаклы ин кечкенә кармак. Сүзләрен жөпләп, чалбар кесәсеннән кара төстөгә калай капкачлы кечкенә савыт чыгара. Ботинка тазарта торган гуталин савыты. Капкачын ачса—эче тулы кармактар ята. Өчнә сайлап ала да учына салып мина суза:

—Тот, чуаш! Тискәреләнмә! Бар Зәлифә әбиләргә.

Үзсүзле булганын өчен апа белән анарга мин «чуаш». Чөнки чуашлар үзсүзле кешеләр. Өч «чебен кармагын» күргәч, минем «чуашлык» юкка чыга. Өч кармакны алып түбәтәем эченә эләктерәм дә, кармак сабының төбен жиргә кадап кузгалам. (Икенче көнне иртән торгач карасам, теге өч кармак түбәтәй эчендә юктар иде инде!). Чалбарны салам да (трусикның нәрсә икәнән без әле белмибез!) елганың икенче ягына чыгам. Чалбарны

кням дә алда, ярдан өскә үрмәләгән тыкрык белән Зәлифә әбиләр урамына күтәрелә башлыйм...

Мин өйләренә барып кергәндә Зәлифә әби мич янында нәрсәдер пешереп болаша иде. Кердем. Тавыш-тынсыз гына, Әхсән кебек, бусагага бастым. «Исәнмесез?!»—дияргә көч таба алмадым—хәерче булган оятымнан елап жибәрү дәрәжәсендә идем инде мин. Хәерче бит!

Зәлифә әби мине чамалап борылып карады да, танып шатланды гына:

—И-и, сөбханалла! Әллә Зәки улым һиннән инде?! И-и, бигрәктәр зә үскәнне-ен бит!

Ике-өч ай чамасы базарга килгәннәре юк иде. Аркамнан сөйдә дә сәкеләре янына алып китте.

—Ултыр әле ошонда. Катык аштайым әле мин һинә! Үскән улыма! Ултыр!

Зур агач жамаякка тулганчы өслә катык салып минем алга куя да, тагын, бик зурдан булмаган ике төчөкүмәч белән агач кашык китерә.

—Кәлимулла бабаң ындыр табагында, эштә. Кайтып етә алмас инде—куаныр иде күрөп. Бик ярата ул сине. Аша, бәпесем, аша! Бисмилланны әйтөп аша!

Мин ике төчөкүмәч белән теге катыкны «ялт итәм». Рәхмәт әйтәм дә чыгарга кузгалам. «Ашый торган берәр нәрсә» сорарга тел әйләнми. Хет, үтөр! Мин тамак ялгап кузгала башлагач кына, Зәлифә әби аларга ничек килеп чыгуым белән кызыксына. Соравына жаваплым:

—Балыкка килгән идек. Абый су буенда балык тотып утыра.

Бу «кыеклап» булса да сорану булды. Минем нәрсә уйлап әйткәнне Зәлифә әби шундук анлап алды. Тагын ике төчөкүмәч тоттырды.

—Барынча булсын—агаена бирерсен. Балыкка килгәндә шушылай кереп йөрегез. Чит кешеләр түгелбез, онытмагыз безне. Бабаң белән икәү генәбез бит. Сезнең кебек хет бер генә улыбыз да юк бит. Бирмәде Ходай! Хөснулда агаена да «бизвисте» килде.

Хөснулда агай—энесенен улы. Бер килгәндә әтиләр белән миңа көжә юасы ашаткан иде.

Шул кергәннән соң мин Зәлифә әбиләргә балыкка килгән саен сугылырга тырышам. Алар мине һәрвакыт ачык йөз белән каршы ала һәм үзләреннән өзөп булса да мине ашаталар, үзләренчә кунак итәләр. Бер мәртәбә тавык боты да бирделәр. Ул тавык ботының сөяге дә йомшак иде—мин аны чөйнәп бетердем.

Сугыш беткән ел, кырык бишенче елнын жәе иде бугай. Мин дусларым белән балыкка килдем. Алар кармак белән балык тотып калганда, мин Зәлифә әбиләргә «хәл белешергә» кереп киттем. Сагындым инде аларны—күрәсем килә. Өстәвенә әни дә күчтәнәчкә бөртекле чәй биреп жибәрде:

—Зәлифә әбиен белән Кәлимулла бабанның хәлләрен белөп чык. Байтактан килгәннәре юк. Әллә авырып-нитөп торалармы икән? Әни хәлегезне белөшөп чыгарга кушты, үзе килә алмый, эше күп диген. Кер, кара аны әгәрәнки! Ишетсен колагын!

Әни әйтмәсә дә керә идем инде.

Барып кердем. Көндөз, кояшлы көн булуга карамастан кечкенә өй эчендә ырымкарангылык. Өч тәрәзәне төрлө чүпрәкләр асып каплаганнар. Ишек төбенә якын булган дүртенче тәрәзә генә ыргылаш капланмаган. Өй эченә, озак авырып яткан кешенен авыр исе таралган. Мин кергәндә, Зәлифә әби түрдә, сәкедә яткан Кәлимулла бабай янына утырган да, ана агач тустактан кашыклап нәрсәдер ашата иде. Кашыгын тоткан хәлдә борылып миңа табан карады. Кара күзләрен кыса төшөп текәлгәч, һиңаят танып алды. Шатлык тулы тавышы белән Кәлимулла бабайга дөште:

—И-и, Кәлимуллака-ай! Күрчә! Кем килгән безгә-ә! Лотфулла агайнын төпчек улы Зәки бит! Күрчә! Нәкъ үзе, сабай!

Зәлифә әби ярдәмендә көч-хәл белән Кәлимулла бабай урын өстенә торып утырды. Ул утырган кешене Зәлифә әби «Кәлимуллакай» димәсә, мин танымас та идем. Бәләкәй генә булып калган, ап-ак күлмәк кигән,

бик нык ябыккан бәндә иде ул гәүдә. Сакал-мыегын, чачен янарак кына кырганнар. Үзе мина, бик нык эчкә баткан күзләре белән тутырып, ягымлы итеп карый. Күзләренән төбәндә, бик тирәндә ниндидер нурлар бар булып, ялтырап китәләр. Ул күзләр бик тә ерак-ерактагы, карангы төн эчендә, әллә кайларда янган кечкенә, черпек ут учагы кебек жемелдәп, мине үзләренә чакыра һәм бик тә зур яшәү өмете белән мина багалар иде. Күзләрдән нурлар булып агылган яшисе килү көченә буйсынып, мин вак кына адымнар белән, сары гарәбә төсөндәге яна юылган идән такталарына ялан аяк басып, сәке янына якынлашам. Күзләремне Кәлимулла бабайның яшь тулы, нурлы күзләреннән ала алмыйм. Сәке янына килеп житәм дә, акрын гына ана таба үрмәлим. Кәлимулла бабай эргәсенә килеп, аякларымны бөкләп утырам. Пышылдыйм:

—Авырыйсыңмы әллә, Кәлимулла бабай?

Урын өстендә авырып яткан кешене болай якыннан беренче мәртәбә күрәм. Шунлыктан, нигәдер, азрак шүрлим дә бугай. Сүзләр авыр чыга, чөнки минем күнеләм тулган һәм шунлыктан тавышсыз гына, сыктап кына елыйсым килә...

Кәлимулла бабай, кин күлмәк жинә эченнән чак күренеп торган ябык кулын көчкә генә күтәрә дә минем башыма куя. Кулы эссе Кәлимулла бабайның. Мангайдан өскә табан, чәч үсешенә каршы итеп мине сыйпый. Ике күзеннән дә бер-бер артлы эре яшь бөртекләре килеп чыга. Алар бите буйлап аска, иягенә табан тәгәриләр. Иягеннән күлмәк изүенә төшеп китеп югала. Кәлимулла бабай тавышсыз гына елый, үзе акрын өзек-өзек сүзләр тезә:

—Адлага шөкер! Һине... күрергә насыйп... булды би-ит! Рәхмәт улым, керүенә рәхмәт!

Бөртек чәйне Кәлимулла бабайга сузам:

—Әни сезгә күчтәнәч итеп жибәрде!

Бабай калтыранган куллары белән чәйне алып янына куя да дога укып битен сыпыра:

—Рәхмәт, әсәенә! Онытмаган өчен!

Зәлифә әби Кәлимулла бабайны ипләп кенә урынына яткыра.

—Ят инде, әй! Арыдың бит! Ят!

Бераз вакыт үткәч, без өчәүләшеп чәй эчәбез. Кәлимулла бабай чынаякны үзе тотып алмый. Ана чәйне Зәлифә әби эчерә. Бер чынаяк эчкәч, Кәлимулла бабайны диварга сөялгән ястыкка терәп утыртып куя. Ә Кәлимулла бабай үзенен гаебе бар кебек, монсу гына итеп елмая, миннән сорый:

—Зәки улы-ым! Ба-лы-ык элэгәме сон? Ниндиләре?

—Элэгә, Кәлимулла бабай!—дим мин аны куандырырга тырышып. —Ташбаш, алабуга!

—Ажау эләкмәйме, әллә?

Башкортлар чабак балыкны «ажау» диләр.

—Ажау да элэгә, иртән. Ә көндөз чиртми. Хәйләкәр бит ул. Ярдан атлап килгәнне ишетеп кача...

Кәлимулла бабайның йөзе яктыра, үзе елмая.

—Син, улым аяк очына гына басып йөрә—ишеттермә!

Байтак утыргач, Зәлифә әби биргән өч төчөкүмәчкә күлмәк эченә тыгам да, хушлашам. Ниндидер, үзем дә белмәгән бер эчке көчнән кушуына буйсынып, тезләнеп Кәлимулла бабайны кочаклыйм. Теләк телим анарга:

—Терел тизрәк, Кәлимулла бабай! Аннан, терелгәч, безгә кунакка килерсез. Зәлифә әби белән «Йәнбикәне», «Ирәндекне» жырларсыз. Такмак әйтеп минем әтине биетерсез. Син курайда уйнарсын...

Кәлимулла бабай аркамнан сөя, үзе елый, үзе көлә...

Артыма карамаска тырышып чыгып китәм дә, бераз вакыт үтүгә кире әйләнеп киләм. Талчыбыктан кисеп ясаган тезмә белән Зәлифә әбигә биш чабак балыгы тоттырам. Кинәш тә бирәм:

—Менә биш ажау, Зәлифә әби! Балык шулпасы пешер Кәлимулла бабайга!

Зәлифә әби чабакларны ала да Кәлимулла бабайга мактана:

—Күрсәле, Кәлимулла! Ып-ысын ажаузар керткән бит һинә, Зәки улын!

Кәлимулла бабайның елмаюын, шатлыгын арттырып, тезмәдәге чабакның берсе койрыгын селкетеп куя. Тагын, тагын! Кәлимулла бабайдан кыска ғына көлү авазы чыга:

—Һи-һи-һи! Карасы һин аны—тере бит!

* * *

Кәлимулла бабай минем күз алдымда бүген дә тере кебек шулай елмаеп тора. Ап-ак күлмәктән, зәнгәрләтеп ялтыратып кырган баштан, ястыкка терәлеп утырган, кечкенә гәүдәле, киң күңелле, курайчы башкорт бабае Кәлимулла...

Кәлимулла бабай үлгәч, ике ел тулар-тулмаста, Зәлифә әби безнен базарга май сатарга килүдән туктады. Сонгы килүе булдымы икән—әнигә үзенә зар-монын сөйләгәнә генә азрак истә калган:

—Сьерны саттым, Мәрийәм апай! Печән әзерләргә Кәлимулла юк. Сөткә дип бер кәжә тотам да, иткә—ике сарык. Мина, ялгыз башыма күпме кирәк инде...

Сонгы мәртәбә мин Зәлифә әбине 1961 елның август башлары тирәсендә күрдем. Рига ракета училищесенда укып, өченче курсны тәмамлап, ялга кайткан көннәр иде. Өлкән лейтенант мин. Бергә үскән Кабан Хәлиме дә ялда. Ул да әфисәр-авиатор. Маржа хатынын, ике яшьлек улын алып кайткан авылга. Күрсәтергә. Күршеләрдән жәтмә алдык та, киттек Хәлим белән Ибракай янына балык сөзәргә.

Әни, минем балыкка барырга жыйналганны ишеткәч, бер төен тоттырды:

—Балам, кереп Зәлифә әбиеннән хәлен белеп чык. Менә монда бер яулык, бер исле сабын, бер хушбуй, бер чәй. Биш вак бөлеш. Тастымалга төреп салдым—суынмасыннар. Әле генә мичтән алдым. Балыгынны тоты башлаганчы кереп бир. Азрак кына булса да хәл-әхвәлен сораштырып утыр. Карт кешенә күнелә булыр. Кочаклап битеннән үп—әни кушты диген! Онытма, әгәрәнки! Әни кунакка чакырды, килеп китсен дип әйт. Әти дә исән әле диген! Килсен, торып китәр дип әйттеләр, диген...

Таныш тыкрык ярга менә. Читән, рәшәткә буйларында элеккечә кычытканнар ишелләнеп утыра. Элеккечә, инде үскән, бәпкәләрен ияртеп ала казлар килә каршыга. Тач элеккечә ата казлар, озын муеннарын жиргә тидерердәй сузып, канатларын салындырып, «ысылдап» мине берәз озатып баралар. Алар үзләренә «хатыннарын» (яхшы ата казда чын татардагы кебек алар берничә), бәпкәләрен саклый. Бу—Ибракай авылы тыкрыгында, бүген дә минем малай чагым үзгәрешсез тереклек итеп ята лабаса! Могжиза! Мин дә шуны аңлап, үземнән үзгәрми торган малай чагымнан күнеләм тулып китеп барам. Сонгы мәртәбә мин бу тыкрыктан 1952 елда узган идем. Тугыз ел узган!

Күп еллар күрешмәсәк тә, Зәлифә әби мине кергән көмә үк таний, кочаклап ала да, аннан соң текәлеп байтак карап тора. Минә сәкесенә утырта.

—Утыр әле, Зәки улым шушында! Мин сине, малай чагындагы кебек итеп катык белән сыйлыйм әле. Кәжә катыгы белән! Утыр! Би-ик ачыгып керә идән дә бусагага баса идән. Сүзсез генә. Сина карап мин эчемнән генә, сине, ач баланы кызганып елый торган идем. Инде син чыгып киткәч сәкегә утырып елый идем...

Минем алдыма катык белән туп-тулы агач тустак китереп куя. Тик кашык кына агач түгел. Зәлифә әби, минем күз карашын чамалап, алюмин кашыкны кулымнан ала:

—Сабыр ит әле! Мин сина Кәлимулла бабанның агач кашыгын бирим. Хәз-ер!

Өстәл янындагы кечкенә агач сандыктан бер төргәк ала. Төргәк

әчәндә Зәлифә әбинен чулпы-беләзек-йөзек-алкалары һәм... ике ағач кашык. Буяулары кырылган, читләре азрак кына кителгән ике ағач кашык! Зуррагын миңа суза:

—Тот, улым! Кәлимулла бабан кашыгы бу! Синен картатайын Гыйниятулла минем атайым исәнбайга унике кашык, дүрт тустак бүләк иткән иде. Шул тустакларның берсе әле дә бар. Алдында, катык салган. Көндә шулардан ашыйм. Бик саклап тотам. Ә кашыклар икәү генә калды. Югалмасыннар дип, чулпыларым янына салып куйдым.

Мин Зәлифә әбигә әни биргән төенне тоттырам. Дога кылып ала да, вак бәләшләрне минем янга табынга куя. Берсен бармак очлары белән чәметеп-чәметеп кабып, чәй эчә башлый. Чәй эчкәч, байтак кына сөйләшеп утыргач, Зәлифә әби сорый елмаеп:

—Малай чагындагы кебек балыкка килгән иденме?

—Килгән идем шул. Иптәш егетем балык сөзеп калды...

Малай чактагы кебекләр итеп Зәлифә әби миңа ике кечкенә төчәкүмәч бирә. Елмая матур итеп:

—Дустыңа ашатырсын!

Минә озатырга ишек алдына чыга.

—Узган елны синә сораштым мин, Эстәрледән бер нәчәлник депутат булып сайланьрга килгән иде. Фәтхуллин. Синә, бик зур кеше булырга укуга керде ул, дип сөйләде. Элеккеге кебек Зәкисен инде. Тик сипкелләрен беткән. Гыйниятулла бабай, синен картәтиен бик сипкелле иде...

Аркамнан сөя, кет-кет көлә Зәлифә әби. Без ишек алдында аерылышабыз. Мәңгелеккә...

* * *

Әнинен әйтүенчә Зәлифә әби 1966 елның жәәндә безгә килеп, беркөн кунып, кунак булып, «рәхәтләнеп, туйганчы сөйләшәп», күнелен басып кайтып киткән. 1967 елның декабрәндә вафат булган. Ә мин чит-ят жирләрдә хезмәттә йөрәп, Зәлифә әби башкара торган «Йәнбикә» жырын оныта язганмын. Кайнеш Марат шул «Йәнбикә»не жырлап күнелне кузгатып, моң-сагышны, сагынуны январтты...

Һәм мин, Зәлифә әби белән Кәлимулла бабайның истәлегә итеп, шул жырны башкарырга өйрәндем. Туган якларны, инде балыксыз да, бакасыз да калган Эстәрлә елгасын, мәрхүм булган әти-әниемне, Зәлифә әби белән Кәлимулла бабайны, малай чакларымны сагынып искә алганда мин «Йәнбикә»не жырлыйм. Кеше юкта гына, үзем өчен генә. Әле дә үкенәм: соңгы тапкыр Зәлифә әбидә ағач тустактан катык ашаганда нигә инде шундагы ағач кашыкны сорап алмадым икән? Истәлек итеп!..

* * *

2001 елның жәәндә Ибракай авылына бардым. Малай чагымдагы тыкрыкны таптым. Зәлифә әбинен йорт урынын да чамаладым һәм ялгышмаганмын булып чыкты. Ул урында зур, калай түбәлә алты почмаклы йорт утыра. Тик ишегендә йөзак. Ике-өч йортка кереп сорашам. Зәлифә әбине белүче юк. Ә йорт хужалары калага, улларына кунакка киткәннәр икән. Урам аша каршыдагы тагын бер йортка керәм. Шунда яшәгән Баян исемле башкорт Зәлифә әбине азрак белә икән:

—Бик күптән бит инде ул әби. Мин бик бәләкәй идем ул вафат булганда. Япа-ялгыз бәләкәч кенә бер кортка иде. Урамга алып чыгып безгә сәсә әпәк тарата торгайны. Аркамнан һөйә торгайны...

Көрәшче

Туксанынчы еллар башы иде. Көннәрдән бер көнне мин эшләгән Татарстан радиосының нәфис тапшырулар буенча баш мөхәррире Зиннур Мансуров үз бүлмәсенә чакырып алды. Керәм. Аның каршында мөһабәт гәүдәле, хәрбилеге әллә кайдан сизеләп торган бер кеше утыра.

—Менә, Зәки абый мәшһүр шагыйрәбез Сәжидә Сөләйманова турында материал алып килгән. Карап чык әле шуны,—диде Зиннур.

Укыйм. Саф татарча. Жәмлә саен соклана барам. Редактор кулы тидерергә кирәк тә түгел диарлек—шагыйрә хәтле шагыйрәнең бар рухи дөньясын, хис-кичерешләрен, уй-хыялларын белеп яза, фикерләрен нәкъ менә язучыларга хас булганча нечкәләп әйтә. Озакламый ул тапшыру эфирда да яңгырады—радиога күплеген рәхмәт хатлары килде. Соңрак бу эссе З. Зәйнуллинның «Ник ямансу бу көзләр?» исемле китабының исеме булып, анда да урнаштырылды һәм шул жыентыкның бер бизәге булды.

Мин Зәки абыйны ул чакта бөтенләй диарлек белми идем әле. СССР дигән ил таркалып алдыннан без гаилә белән язучыларның Латвиядәге «Дубулты» ижәт йортында ял иттек. Ригада яшәүче татарлар Сабан туен бәйрәм итеп, хатыным—Мәдинә Маликова белән икебезне—шул тантанага чакырганнар иде. Сүз артыннан сүз чыгып, кабаттан Зәки Зәйнуллин исеме телгә керде. Ә Латвия радиосының баш мөхәррире бер очрашкач: «Без татарларга бик рәхмәтле, сезнең Зәки Зәйнуллиныгыз безнең дә милли каһарманыбыз—горураныгыз сез аның белән»,—диде.

Ул, техник фәннәр докторы буларак, хәрби училищедә укыткан чагындагы хәлләрне мин сонрак, Зәки Зәйнуллинның «Проводы полковника» дигән документаль әсәрен укыгач кына аңладым.

Ул Казанга кайтты. Милләтенә ихлас күңелдән бирелгән Зәки абый Татарстанның бәйсезлегә өчен барган зур көрәшкә кушылып китте. Хәер, ул көрәшне чит-ят жирдә—Балтика буйларында ук башлаган иде. Мин инде тагын хатирәләргә биреләм.

1991 елның мае. Республикабызның Дәүләт Советы Татарстанда Россия Президентын сайлау яки сайламау турында мөһим карар чыгарырга жыена. Мөһабәт бина баскычларында шушы истәлекле көнне зарыгып көткән әбиләр һәм бабайлар Азатлык сорап Ходай Тәгаләгә ялваралар, намаз укыйлар, дога кылалар. Казанның Ирек майданында, фидакарь шагыйрәбез Рәшит Әхмәтжанов әйткәнчә, «Ачлык майданында» Рәшит үзе, энесе атаклы артист Илдус, язучылар Фәүзия Бәйрәмова, Газинур Моратов, Әхәт Мушинский, Заһит Мәхмүди, Чаллыдан килгән ханым вә туташлар һәм, әлбәттә инде ... Зәки Зәйнуллин. Көрәш житди: «Яки-яки».

Нәтиҗәләре мәгълүм.

Мин үземне Зәки Зәйнуллин шәхесеннән мөкиббән дип санамыйм. Безнең милләтебез язмышы хакында кызып-кызып бәхәсләшкән чакларыбыз, дәлиләр һәм фактлар китерә-китерә, үз туксаныбызны туксан дип исбатларга тырышкан вакытларыбыз байтак булды. Бер үк максатлар белән яшәсәк тә, аларны гәмәлгә ашыру юлында кайбер каршылыктар да килеп туа иде. Ул нишләптер турыдан барырга ярата. Ләкин бит «сәясәт—мөмкинлекләр сөнгате!» Хәзерге вәзгыятьтә ниләргә ирешергә мөмкин—барыннан да элек шул турыда уйланырга кирәктер, дип фикер йөрттем мин.

Зәки абый, инициатива күрсәтеп, Кырымдагы кан кардәшләребез көнкүрешен азмы-күпме җиңеләйтер өчен халыктан киём-салым, кирәк-ярак җыеп, аларны зур «КамАЗ»ларга төяп, шул якларга юл тотты. Чечня өчен иң хәлиткеч көннәрдә Грозный тарафларына барып кайтты. Мондый каһарманлыкны теләсә кем кыла алмый. Батыр кеше Зәки абый! Киләчәктә бу хакта без аның яңа китабыннан да укырбыз әле.

Ләкин... Ләкин... Бу очракта мин, үзем турыдан-туры катнашкан кеше буларак, Бөтәтатар иҗтимагый үзәге идарәсе җыелышларын да искә төшерәм. Һәр сүзен үлчәп сөйләргә күнеккән Марат абый Мөлековның кайбер

тәкдимнәрен З. Зәйнуллин еш кына «штык»ка кабул итә һәм кабынып ките иде. Татар хәятындагы коммунистларны, демократларны, либералларны, радикалларны бер йодрыкка туплар чагында мондый фикер каршылыклары файдага булгандыр, дип уйламыйм.

Әмма Зәки абый—ихлас кеше. Аның эчендәгесе—тышында, максатлары изге. Татар халкының матур киләчәге өчен чын күңелдән кайгыртып йөргән һәм шул юлда көчән, вакытын кызганмаган бу шәхес безнең олы ихтирамыбызга лаек.

Күптән түгел «Мәдәни жомга» атналык гәзитендә аның урыс фамилиясендә йөргән татар хәрбиләре турындагы язмасы дөнья күрдә. Сокланып, гажәпләнеп укыдым мин аны. Һәм мине шактый күңелсез уйлар да биләп алды. Зур дәрәжәләргә ирешер өчен безнең татар кешесе еш кына үзенең нәсел-нәсәбен, хәтта милләтен яшерергә мәжбүр. Сәләтләре никадәр генә булмасын, татар кешесенә генерал яки маршал погоннары тагу гаятьте авыр—урыс шовинисты татарны ут сызыгының иң кызу жирендә яткан гади солдат—«туп ите» итеп кенә күрә. Ә бит дөньяда гыйбрәтле хәлләр дә бар. Милләте белән әрмән, Советлар Союзы Маршалы И. Баграмян туып үскән авылдан, мәсәлән, нишлөптер әллә ничә генерал һәм югары дәрәжәдәге офицерлар чыккан. Гажәп бит! Безнекеләр алардан киммени?! Армия тормышының нечкәлекләренән эңсәсеннән жебенә кадәр белгән полковник Зәки Зәйнуллинның моңа игътибар итүе бик табигый.

Шул уңайдан аның тагын бер әсәре искә төшә. Узган ел «Казан утлары» журналында басылган иде ул. «Гарасатлы еллар»—без белеп һәм аңлап бетермәгән совет-фин сугышының гыйбрәтле хәлләре, кызыклы һәм фәжигале язмашлар хақындагы бу повесть тарихның өр-яңа сәхифәләрен ачып жибәрә. Сугыш манзараларын тасвирлаудан бигрәк, автор игътибарны бер кавем кешеләренә мөнәсәбәтләренә юнәлтә: «Ленин—Сталин эше өчен көрәшкә эзәр булырга» кайчандыр—тантаналы вәгъдә биргән татар солдаты финнәргә әсирлеккә элгә, аңа үлем куркынычы яный. Әле ярый, бәхетенә фин армиясендә дә милләттәшсез бар икән. Әсәренң ул өлешен тетрәнмичә уку мөмкин түгел. Язучы кыска-кыска штрихлар һәм диалоглар ярдәмендә фәжигале ситуацияне сурәтли.

«Солдатлар сафка тезелеп Энцо ягына киттеләр. Офицер «Вальтер»ын уң кулына тоткан килеш Зәйнини алдан атлатып, тал куаклары арасынан узган киң сукмакка алып керде. Күл суына житәргә 10-15 метрлар чамасы кала боерык бирде:

—Тукта!

Зәйни туктады.

—Борыл миңа карап!

Борылды.

Фин «Вальтер»ын кабурасына тыкты да Зәйнигә якын ук килде.

—Йөзә беләсеңме?

—Беләм.

Үзе татарчалап җавап биргәч кенә Зәйниниң башына барып житте: фин «Йөзә беләсеңме?» дип татарча сорады бит!

—Фин татары мин, Вилданов! Хәкимҗан минем исемем. Татар мин. Мөселманмын...

Вилдановның сорарга да, дөшәргә дә дәрманы калмаган иде. Бу көтелмәгән хәлдән ул коелып төште. Дөм караңгылыкта ерактан, бик тө ерактан жемелдәгән черпи ут кебек кенә булып өмете кузгалды: «Бәлки жибәрер бу мине?!» Сукмак читендәге үләнгә чүгәләде, башын тотты. Үтереп сызлый иде приклад белән суккан башы.

—Авыр булса да, син аякларыңа бас. Теге якка йөзеп чыгарга тырыш. Монда калсаң, концлагерь инде сиңа. Аннан тере чыга алмассың. Турыга йөзсәң, ике йөз метрлар чамасы булыр. Ә инде яр буйлап йөзеп китсәң, ял итә-итә бара аласың. Күл читенә чыгып. Тик анда безнең солдатлар күп—атып үтерүләре бар. Миңа монда озакка калырга ярамый. Сине атарга алып киткән кеше бит мин. Приклад белән ныграк жибәрдем ахрысы—гафу ит, сугыш бит, үзәң беләсең...

Иелеп, Зейнине күтөрөп аякларына басарга ярдәм итте.

—Бас аякларыңда. Итегеңне, гимнастеркаларыңны сал. Менә таныклыгың. Исән калырга тырыш. Безнең генерал Маннергеймның яшерен боерыгы бар: «Фин гаскәрләре иске чикне үтмәскә тиеш. Хуш. Башкача очрашмабыз инде без. Онытма мин татарны. Бар, төш суга. Йөзеп кит...»

Акрын гына аркасыннан төрткөндәй итте:

—Үзегезнекеләргә чыккач, ничек тере калганыңны сөйләмә. Ышымны югалтканмын. Шул коткарды, диген...»

Өр-яңа тарихка «Аңлаешсыз сугыш» дип кәргән хәрби каршылыкның бөләкәй генә бер эпизоды бу.

Аның «Үрләр аша» дип исемләнгән беренче китабын Татарстан китап нәшрияты 1988 елда бастырып чыгарды. Аңарчы вакытлы матбугат битләрендә дөнья күргән әсәрләре дә булгандыр—мин абайламый калганмын. Ә повесть һәм хикәяләрен бергә туплаган бу жыентык, чыннан да, укучылар игътибарын җәлеп итәрлек иде.

Бу китапка кәргән әсәрләрнең иң саллысы, әлбәттә инде, «Үрләр аша» повесте. Бу темага язылган әсәрләр татар әдәбиятында аз булмады. Аларның һәркайсы хатын-кызларыбызның сугыш чорындагы хәлләрен үзләренчә хәл иттеләр. Зәки Зейнуллинда да ул үзенчәлекле. Зиреклебаш хатыннары арбага ат урынына жигелеп, авылдан әлләничә чакрым ераклыктагы Краевкага юл тоталар—ирләрен, хәрби өйрәнүләр үткәч, менә-менә сугышның иң кызу жиренә илтеп тыгачаклар. Соңгы очрашу, соңгы тапкыр бергә утырып сыйлану, соңгы тапкыр ир назын тату. Бөтенесе, бөтенесе иң соңгы мәртәбәдер. Алты хатында алтмыш төрле уй. Миңжамал, яраткан әтисен тагын бер генә булса да күрәп калсын дип, бөләкәче Мөнирне дә иярткән. Аның һәм Зөбәйдәнең өч баласы, Мөнәвәрә белән гарип аякы Рәйхананың—икешәр. Асия белән Зифада гына бала юк. Ирләрә сугышка чыгып киткөндә, алар икесе дә, төшмәгән киләчәккә шикелле, аталары йортында утырып калганнар. Язучы аларның язмышларын ашыкмый-кабалаңмый, алардан ниндидер эчке мәгънәләр таба-таба баян итә. Хатыннарының бу газаплы сәяхәткә, бәхеткә күрә, сөөнеч белән тәмамлана—солдатлар әле хәрби эшелоннарда төялмәгәннәр, өмет әле өзелмәгән. Автор, әсәре каһарманнарын сурәтлөгәндә, гел-гел бер нәрсәне асызлыккап күрсәтә: заман ничек кенә хәвефле булмасын, барыбер кешеләр күңелендә миһербан, башкалар хәленә керә белү, үз авызыннан әзеп бүтәннәр турында кайгырту өстенлек итә. Татар халкының иң асыл сыйфатларыннан берсе шул түгелме соң?

Әлеге повесть Зәки Зейнуллинның «Ник ямансу бу көзләр?» исемле китабын да башлап җибәрә. Хикмәт шунда, андагы «Каршы таулар» һәм «Урам» повестьлары белән бергә ул бер бөтенне төзи. Бу өч әсәр, чынбарлыкта, трилогия хасил итә.

«Каршы таулар» повестенда инде шул ук Зиреклебаштан ут сызыгына: йә һәлак булырга, йә авыр яраланып әллә нинди газаплар кичерергә, йә жиңү шатлыгын татырга өметләнеп киткән ирләр һәм аларның яңа оюпташ дуслары, разведчик Завардин һәм Скоба белән, каты бәгырьле НКВД әһелләре, СМЕРШ особистлары белән очрашабыз. Һәркайсы кызыклы, гыйбрәтле шәхесләр алар. Әмма алар арасыннан да аеруча хәтердә калганнары бар. Галиулла һәм «упалнамуч» Чолык Зейнәп әнә шундыйлардан. Язучы, фронттагы фәжигәле хәлләрне сурәтлөгәннән соң, кабаттан каһарманнарның туган аякларына өйләнеп кайта. «Үрләр аша» повестендагы алты хатынның берсе Мөнәвәрәнең ире Галиулла, сугыш афәтләреннән котылып, «тыл күсесе» Дора Моисеевнаның жылы кочагына элгә һәм типтереп көн итә башлый: фронт өчен дип әзерләнгән азык-төлек һәм медикаментлар алыпсатарлар кулына элгеп, аңа һәм аларга өмер биреп торучылар өчен табыш чыганагына өйләнә. Алар өчен ватан кирәкмими?!

Ә Чолык Зейнәп, замана җилләрендә өскә күтәрелгән бер куык булса да, яклаучысыз калган хатыннары рәнҗетә. Урысчаны, татарчаны юньләп белмәсә дә, «руководящий указаниеләр» бирә.

Нишлисез, заманы шундый, сугыш чорының кырыс хакыйкәте шундый. Зәки Зейнуллин бу эпизодларны сурәтлөгәндә, иң уңышлы диалоглар,

үзенчәлекле штрихлар таба. Мине әсәрдә иң тетрәндергәнә—сугыштан соң фекать умарталар карарга гына сәләтле булып калган Сәйфулланың сугыштагы иң киеренке көннәрдә иң хәтәр операцияләрен башкарган атаклы разведчик Завардин белән очрашу күренеше булды.

Ватан алдында хезмәтләре гаять зур булса да, аның инде кирәге калмаган. Сугыштан алты орден һәм әллә ничә медаль белән чыкса да, хәтта ике тапкыр Советлар Союзы Герое дәрәжәсенә төкәдим ителгән булса да, аны, латышларның «урман туганнары» белән элемтә тотуда гаепләп, Лефортово зинданында газаллагач, сөргенгә озаталар. Кирәге беткәч, кешенең кадере каламыни?! Ләкин ул, кырык сигез иптәше белән кача... һәм утлар-суларны кичкән фронтташ иптәше янына килеп сыена.

Бусы да—замана хакыйкәте.

Зәки Зәйнуллинның иң әһәмиятле әсәрләре әдәбиятыбыз флагманы булган «Казан утлары» журналында дөнья күрдә. «Агыйделнең арьягында...», «Ат караклары» романны, «Үрләр аша», «Урам» повестьлары шушы мәртәбәле һәм иң таләпчән басмада укучыларга барып ирешүләре үзләре генә дә күп нәрсә турында сөйли. Аның «Идел», «Сөембикә», «Ялкын», «Мирас» журналларында, «Ватаным Татарстан», «Мәдәни жомга», «Татарстан яшьләре» газеталарында басылган әсәрләре дә безне битараф калдырмаган иде. Бу язманы әзерләгәндә мине иң гажәпләндергәнә аның 1979 елдан бирле (!) «Чаян» журналы белән хезмәттәшлегә булды. Зәки абыйның жор телле, шаян, мезәкчән кеше икәнен белсәм дә, аны юморист язучы итеп күз алдына китерә алмый идем. Имәндә икән чикләвек!

Зәки Зәйнуллин, үзе туып-үскән Эстәрлебаштагы якташларын искә төшерәмә, Армия хезмәтендә бергә булган кешеләр хакында хикәялиме, һәрвакыт нәрсә әйтсәң, нинди нәтижә чыгарасын, аның ахыр чиктә яшәешнең кайсы фәлсәфәсенә барып ялганасын алдан күрә, беләп яза. Аның каһарманнары чынлыкта реаль, үзара аралашып, дуслашып, дошманлашып яшәгән кешеләр, үз-үзләрен тотышлары, максат-мәсләкләре күптән, балачактан таныш кешеләр. Тормышның бизәлмәгән бер өлгесе алар. Шуңа күрә борын заманнарда бирле әдәбият кануннары таләп иткән экспозиция, конфликт, төенләнеш, чишелеш кебек төшенчәләргә игътибар итмәскә дә була торгандыр. Хәер, теория дигән нәрсәнең ул кырыс таләпләренә хәер кайсы язучы гына төгәл җавап бирә ала икән?! Документальлек әдиптән башка категорияләр белән эш итүне сорый. Иң мөһиме—вакыйгаларны, анда катнашкан кешеләрне сурәтләгән чакта, дәрәҗәләкә хилафлык итмәү, фикерләренә укучыга төгәл-аңлаешлы, чарланган тел аша житкерү. Бу мәсьәләдә З. Зәйнуллин байтак каләмдәшләренә үрнәк була ала. Халык көнкүрешенең нечкәлекләрен, йола-ырымнарның хасиятен, мәкаль-әйтемләрнең эчке асыл мәғнәсен кечкенәдән күңеленә сөндереп үскән язучы. Шуңа күрә тормыш күренешләрен ышандыргыч итеп сурәтли.

Ул әдәбиятка урау юллар аша, мең төрле каршылыктарны жиңеп, кемнәргәдер дөньяны олуг хакыйкәтләрен төшендерү өчен килде.

Дөнья бит ул «ике икең-дүрт» кенә түгел. Язмышлар ничек кенә булмасын, язмышларны узарлык, ялгышларны тәзәтерлек ирлек сыйфатлары да табарга кирәк. Ә ул көчле рухлыларга, тамырларында «көрәшче» каны уйнаган, килер көннәргә матур идеаллар белән атлаган фидакыр шәхесләргә генә бирелә. Безнең бу буталып, чуалып беткән заман нәкъ менә шундыйларга мохтаж.

Аның әле офыклары киң, ижат мөмкинлекләре зур. Алдагы көндә дә укучыларын ул бер мәртәбә генә шатландырмас әле. Изге теләктә калыйк!

Әхмәт РӘШИТ

ЯПОН ШИГЪРИЯТЕНЕҢ АСЫЛАШЛАРЫ

Япон поэзиясе—ул барыннан да элек, туган табигатькә тирән мәхәббәт, әйләнә-тирә мохитне һәм кеше күңелен гаять сизгер тою һәм шулар белән бәйлә катлаулы нечкә хисләр шигърияте.

Әле VII-VIII нче гасырларда ук япон шагыйрьләре мәхәббәт һәм табигать турында *ТАНКА* чыгарганнар. Танка—бишюлык кыска жырлар (шигырьләр) дигәнне аңлата. Ул япон лирикасының яраткан традицион формасы. Аларны шагыйрьләр генә түгел, шигърь сөюче һәркем чыгара торган булган. VII-VIII нче гасырларда танкалар «озын жырлар»ны кысрыклай башлай һәм әдәбиятта үзәк урынны ала. Тора-бара ул әдәби прозага да үтәп керә: кайда һәм ничек язылуын күрсәтә торган жырлы сөйләм жанрын китереп чыгара. Алар, Коръән сүрәләре язылган шамаилләр шикелле, бизәкле иероглифлар белән кәгазь яки ефәккә язылып, гамәли сәнгать әйберләре дә булып киткән. Бу инде аларның япон халкы тормышында нинди зур әһәмияткә ия булуы турында сөйләп тора. Ә менә 13 нче гасырда Япониядә бишюлыклар популярлыгын югалтып тора: алар урынына тагын да кыскарак өчюлыклар тарала башлай (хокку).

XIXнчы гасыр ахыры һәм XX нче гасыр башында исә милли мәдәниятне Көнбатыш йогынтысынан саклап калу хәрәкәте көчәеп китә, һәм бу хәл танкаларның янәдән күтәрелеп китүенә ярдәм итә. Хәлбуки, шагыйрьләрнең яңа ижтимагый мәнфәгатьләренә киңрәк чагылдырырга омтылуы һәм Ауropa шигърьләре тәэсиренә бирелүе яңа төр шигърьләр барлыкка китерә һәм алардагы юллар саны ирекле булып китә. 20 нче гасырның 20 нче елларында демократик карашлы пролетар шагыйрьләр, «аксәякләр дәирәсенең тар шәхси хисләрен генә чагылдыра» дип, гомумән, кыска шигърьләргә кире кага башлайлар. Шуңа да карамастан, ул үзенең хикмәтен югалтмыйча, тагын киң халык арасына әйләнен кайта һәм хәзергәңә яши бирә.

Бүгенге көндә Япониядә ирекле шигърь хөкем сөрә. Шулай да танкалар онытылмый, матбугатта киң урын били.

«Танкада, гадәттә, рифма булмый. Хәлбуки, еш кына «очраклы» табигый рифмалар да ишетелә тор»,—дип яза тәржемәче Глускина... Шуларны истә тотып, мин тәржемә иткәндә, урыны белән, кайбер юлларны рифмалаштырудан тыелып кала алмадым...

Япон танкалары конкрет бер сәбәп уңаеннан тиз генә уйлап чыгарылган экспромтлар кебек. Шуңа күрә аларда авыз иҗатына хас булган әзер гыйбарәләр, сүзмәзмәләр дә сакланып калган. (Татар халык жырларында да шундый күренешне күзәтәбез бит: салкын чиймә, ак каен, яңа йөрәк һ. б.) Танкаларда иң мөһиме—аларга салынган яшерен мәгънә: табигать күренешләре һ. б. белән параллель чагыштырулар аша фикерне читләтеп әйтү, кинаяләр, ишарәләр... Танкаларда шагыйрь, рәссам, сыман, хисләргә сүзләр белән сурәтлән, һәм хис-тойгылар сурәте танкаларның аерылгысыз сыйфаты булып тора. Монда мин аларны Дәрдемәнд шигърьләре белән дә охшап, диясем килә: шигъри пейзаж, шигъри рәсем, табигать аһәңе һ. б. Гомумән, танкаларның кыска татар халык жырлары белән дә охшап яклары булуы мине гәҗәпләндерде дә, шатландырды да. Әлбәттә бу хәл бер якның да чын милли үзенчәлеген һич кенә дә киметми.

Кыскасы, танкалардагы сурәтләү чаралары—киная, параллель чагыштырулар, төрлө сүз уйнатулар, хәтмә ара-тирә турыдан-туры ярып әйтүләр дә—һәммәсә дә шигъри остальк биләсә булып санала һәм танкаларның эстетик системасын, зәвыгын тәшкил итә. Танкаларда социаль тема артык киң чагылыш тапмый. Шулай да, әйләнә-тирә чынбарлыктан канәгатьсезлек, ижтимагый атмосфераның авырлыгы күренгәләп

китә: әйтик, «кош күнме генә сайрамасын, яз житми дә житми» кебек юллар.

Танкаларның авторлары, гадәттә, билгесез. (Нәкъ менә татар халык җырлары шикелле...) Шулай да, борынгы атаклы шагыйрьләр иҗат иткән танкалар да сакланып калган. Әйтергә кирәк, алар арасында япон шигърияте тарихына кереп калган хатынкыз шагыйрьләр дә байтак икән.

Танкалар борын-борыннан шигърь сөючеләрнең эстетик ихтыяжларына җавап биреп, матурлык хисен тәрбияләүдә әйтеп бетергесез зур роль уйнаган. Япон халкының шундый үзенчәлекле шигъри лирикасы дөнья поэзиясенә лаеклы өлеш булып кереп калган. Ул бүгенге көндә дә, япон шагыйрьләре өчен генә түгел, бөтен дөнья әдипләре өчен дә гажәп бер саф чишмә, иҗат һәм илһам чыганагы булып хезмәт итә.

... Япон танкаларын тәржемә иткәндә, башыма шундый бер уй да килеп китте: Ник соң әле халкыбыз жәүһәрләре булган кыска татар халык җырларын да бүтән телләргә тәржемә иттереп карамаска икән?! Алардагы гүзәллек, тапкырлык, моң-сагыш, нечкәлек, шулай ук табигать күренешләре белән үрелеп барган чын халык образы башка милләتلәргә дә барып җитсә, начар булыр идемени?.. Бу эш татар халкын киң дөньяга танытуга да зур өлеш кертер иде.

... Мәгълүм булганча, хөрмәтле президентыбыз Минтимер Шәрипович Шәймиев та Россия делегациясе составында Япониядә булып кайткан иде. Гәҗитләрдән укыдык: ул анда үзбезднең милли музыка һәм җырларыбыз язылган тасмаларны да алып барган, һәм ул әсәрләр японнар күңеленә бик хуш килгән, ди... Күрсен, безнең музыкабыз нигезендә яткан пентатоника дигән тылсым тәэсиредер инде бу (япон музыкасы да, татар музыкасы да шуңа корылган ди бит...). Әле менә япон танкаларының татар халык җырларына охшабрак торуы да күңелгә бер рәхәтлек биреп куйды. Шулай булгач, бу ике халык арасында мәдәни элементларне, димәк ки, дуслыкны көчәйтергә дә Аллаһ безгә үзе кушкандыр...

Лена ШАГЫЙРҖАН

ЯПОН ТАНКАЛАРЫ

(Борынгы җыентыклардан)

Өем түбәсендә чәчәк аткан
«Оныга күрмә» дигән бер үлән.
Күреп, уйга баттым:
Берәр жирдә
Үсә микән «оныт» дигәне дә?..

Сиңа булган мэхәббәтем минем
Жәйге үлән сыман кырдагы:
Йолкып ташласаң да,
Чапсаң да, ул
Өр-янадан үсәр, сөеклем!

Минем өчен болытларга кагылып
Очкан—һавадагы торна син.
Тотып булмый.

Синсез яшәү миңа
Шулкадәрле читен, сөеклем!

Таш кыялар арасындагы
Төпсез упкыннарға яшереп,
Саклыйм сине, энже бөртегем!
Мәхәббәттән һәлак булсам да,
Исемәнне әйтмәм беркемгә...

Капка төбемдәге агачның
Жимешләре тулып өлгергән.
Йөзләгән кош килеп кунды аңа...
Меңләгән кош—төрле-төрледән.
Син генә юк шулар арасында.

Кемне бәхетле дип әйтеп була?—
Сөйгәненең тавышын ишетеп
Яшәгәнне—
Кара чәчләренә
Ап-ак көмеш сыман чал төшкәнче...

Жирне чиксез диләр, тик аның да
Чите бардыр...
Әмма дөньяда
Иксез-чиксез бер нәрсә бар, диләр—
Шулдыр мәхәббәт дип атала.

Жан сөйгәнем мине яратмый,
Минем хакта уйлап та бакмый,—
Шуңа сөюемне яшерәм;
Чәчәк бөреседәй гөлдәге,
Ул бит барыбер тажын ачачак!

Язгы таңда, куакларга кунып,
Барча кошлардан да алдарак
Сайрый башлаган сандугач сыман,
Иң беренче булып син миңа
«Сөям» дидең—ничек оныттым сине?!

Энже-мәржән муенсаларның
Жебе ничек озын булмасын—
Барыбер, очы-очка ялгана.
Синең белән минем сукмак та
Кушылыр әле шулай берзаман...

Чыгып китэр идем юлга
Таякка таянып та,
Таяк таянмыйча да,
Тик белним шул кайсы юлдан
Синең атлап барасыңны...

VII—VIII гасырларга караган япон шигърияте

Каршы якта жэйрэп яткан кырда
Кояш чыгып килэ нурланып.
Офыкларга төшкөн ал шәүләсе...
Ә артыма борылып карасам,—
Тау астына төшөп бара Ай...

Яшел-яшма ефәк күлмәгеңнен
Кыштырдавы һаман колагымда.
Ни булды икән шунда телләремә,
Жаным, сау бул, дип тә әйтәлмадым—
Юлга чыгып киткән чагымда...

Дустыма да күрсәтермен, дигән идем,
Таба гына алмыйм чия чәчәкләрен—
Кар яуган.
Аерыр хәл юк—кайда кар тәлгәше,—
Кайда—ап-ак чия чәчәкләре...

Чигенгән су диңгез култыгына
Кабат кире кайтып тулганда—
Юкка чыга шундый сай жирләр...
Шул чагында камышлыкларга
Дәррәү очып китә торналар...

Урта гасыр шигърияте. IX—XIII гасырлар

Чия чәчәкләре коелганда,
Яз булса да—зәңгәр һавада
Ак кар бөртекләре уйнап оча...
Әмма бу кар
Бик тиз эреп юкка чыгар, димә...

Ятсам, яталмыйм,
Торсам, торалмыйм—
Шулай төн үтә, шулай таң ата.
«Яз килде» диләр. Минем күз яшем
Яңгыр күк һаман коя да коя...

Бу ямьле ил ерагая бара,
Артта кала миннән.
Ераклаша барган саен—сөйкемлерәк...
Көnlәшеп мин ак дулкынга карыйм:
Ул шул якка кире кайта, йөгәрә-йөгәрә...

Бамбук куакларын ерып барсаң
Көзгә таңда, кырда—билгеле,
Ефәк жиңең чыкка чылана...
Әмма минем жиңем юешләнгән
Сине озак күрми торганга...

Шаулы шарлавыктан чәчелеп киткән
Ап-ак энжеләрне жыеп яшерәм:
Сагыш-моңга баткан чакларымда,
Фани дөнья хәлен уйлый-уйлый,
Кушып елармын дим, күз яшемә...

Күз алдында төсен алмаштыра,
Кинәт кенә китә үзгәрәп,
Хыянәтче гөл ул.
Тотрыксыз.
Ул чәчәкмә?—Кеше йөрәге ул...

Тиздән мине, бәлки онытырсың.
Сөйләп йөрмә ләкин кешеләргә—
Үткән көннәр—матур бер төш кенә
Булып калсын. Фани дөньяда
Нәрсә бар соң бер дә үтми торган?

Язгы томан, нигә яшерәсен
Чия чәчәгенәң коелганын?
Балкып утыруы гына түгел,
Шиңеп сулган мизгеле дә аның
Сокландыргыч хозур түгелмени?!

Әй, дулкыннар, ташланыгыз ярга—
Яр буйларын, әйдә, су бассын!
Юып китсен ачы истәлекне—
Ярда калыр фәкать онытылып
Бер кирәксез буш кабырчык кына...

Еллар үтә, сагыш арта гына,
Ияләң барам моңсулыкка.
Ак чәчәкле яздан айрылганда,
Калганың бармы соң үкенмиңә?—
Андый яз юк икән...

Бу дөньяда күз-яшь юктыр, дип,
Шатлык-сөнечләре күптер, дип
Көтә иде күңел...
Әмма менә күзләремнән тамган
Ачы яшем әйтте: «Юк шул, түгел!»..

«Бүген» диеп әйтеп өлгөрмисең,
Инде менә «кичә» килеп житкән.
«Иртәгә»се дә шул бик тиз килә.
Аккан сулар сыман, көннәр-айлар
Үтә тора, сиздермиңә генә.

Үткән еллар санын санга сукмауның
Билгеседәй, яши мэхәббәт.
Зәңгәр күкләр дәрәясында кинәттән
Бер ак болыт пәйда булды, аккош күк—
Йөрәгемә яхшы хәбәр китергәндәй...

Алсу өрәңгеләр яфрак койды...
Әмма үкенергә кирәк түгел,
Һич тә, күңел!
Бүген менә шәрә ботакларың
Арасыннан ялтырап Ай күренер...

Фани дөнья хакында уйлыым,
Көзләр житте, сибелә чәчәк,
Жилләр уйный...
Мин дә шул гөлләрнең бер тажыдай.
Нишләтәсең инде—дөнья шундый.

Хэтта беркайчан да моң-сагышка
Бирелмичэ яши торган кешелэр дэ,
Әйе, әйе—алар да—
Тәүге тапкыр исеп куйган көзгә жилдән
Сагышланып, моңсуланып кала—бар да...

Дингез янында,
Кыялы ярында
Көтү-көтү кошлар оча һәркөн иртән.
Мин аларны күреп туйдым инде—
Сине күрер идем беркөн, иркәм!

Көзен тауларда—өрәңгелэр гүзэл.
Яфраклары куе—сукмакларны каплай.
Син адашып әллә калдың инде шунда,
Таулар юлын белмим:
Сине эзлим—тапмыйм.

Тирэ-юньдә кошлар чыркылдаша,
Таң да атып килә булса кирәк.
Баш астымда синең ап-ак жиңең,
Жиң эчендә—йомшак ап-ак беләк,
Бу соң нинди—төнгә сыймас теләк?!

Күз карашым күккә төбәлгәндә,
Яңа туган Айны күрәмен дэ,
Күз алдыма килә бер гүзәлнен
Сызылып киткән кыйгач кара кашы—
Тик бер тапкыр калдык очрашып...

Әнә, дингез утравының
Ташлы яры буйларынан
Су чигенгәч, калкып чыккан энже-үлән.
Алар күздән югалалар, кайтып тулгач ярга сулар,
Шул чагында миңа бигрәк ямансу ла...

Хәбәр жибәр миңа
Кыр казлары аша—
Канатына салып, алып килер.
Хәбәр жибәреп тор бертуктаусыз,
Бу якка бит агыла болытлар да...

Ай яктысы жанга сагыш өсти,
Арып-талып дөньяга күз салсаң...
Мин һаман да ялгыз—
Жилләр генә
Иптәш була, тау башында калсаң...

Сәфәрчедәй, эзер торам юлга.
Сәфәр—иксез-чиксез дулкыннарға...
Кайчан кайтасыңны әйтәлмәйм.
Кайтырмынмы, белмим, әйләнеп—
Белмәгән күк күктә болытлар да...

Тып-тын гына йөргән болан сыман,
Жәен яшел үлән арасында
Тыным мин дә...
Дәшмим, ыңгырашмыйм...
Чык тамганмы, күз яшемме—жиңгә?..

Фани дөнья! Кайгы-хәсрәтеңнән
Котылып булмый икән «болай гына»—
Бер чара юк,
Фәкать тарлавыктан
Жавап бирә елап, болан гына...

Бу дөньяда кемне дус итәргә?..
Төсен алыштырмас наратнымы?
Тик ул барыбер
Элекке дус түгел,—
Иске дуслар күптән таралды шул...

Ах, нәкъ менә елның азагында,
Карлар ешрак яуган кыш чагында,
Аңладым мин:
Нарат кына төсен
Алыштырмый икән—«файда өчен»...

Ләз ШАГЫЙРЫЖАН тәрҗемәләре

Наис Гамбэр

ӘТКӘЙ БЕЛӘН СӨЙЛӘШҮ

Әйтелгән васыять

«ВӘГЪДӘ—ИМАН» диеләме әле Корьәндә?

Яшермим, бу язмамны язарга мине моннан егерме еллап элек булып узган бер вакыйга-сөйләшүдән күңелгә сеңеп калган хатирә-истәлекләр мәжбүр итте.

Шагыйрь әйтмешли, без биш бала үстек (алтынчыбыз—Фагыйль абый 18 яшендә вафат булды), һәм бишебез дә ел саен диярлек, аеруча жәйге-көзгә айларда, күп вакытта гаиләләребез белән туган нигезгә жыела торган идек: өлкәнебез Наил абый—Мәскөүдән, апам Фәһимә белән сеңлем Фәндия—Чаллыдан, энем Рафис белән мин—Казаннан. Айлык ял вакытын бер вакытка туры китерү ничек кенә кыен булмасын, без барыбер, мең хәйләсен табып, чынын-ялганын бергә кушып, туган нигездә бергә жыелу ягын карый идек. Бу бер йолага өйленгән иде. Инде һич югы, ял вакытын бергә туры китерә алмасаң, аерым-аерым булса да туган туфракка ел саен баш орып килү гадәтә безнең каннарга сеңгән иде.

Юк, туган авылыңа, атаң белән анаң янына кайту инде ул болай үзе бер дә батырлык та түгел, мактанырлык та эш түгел инде анысы, асылда исә барысы да гадирәк ләбаса—һәркем үзенең ата-анасына, туган йортына булган өжәрен үз вакытында түләрگә тиеш ич! Әллә ничек безнең йорт эшле булды, әмма ашлы булды. Эше күп булганга, ашы мул булгандыр инде, мөгаен. Һи, ул авыл жирендәгә эшне санап кына бетерерлекме соң? Бөрәңгә утыртасы, утынын хәзерлисе, печенен чабасы, малын карасы, чөгәндәр-бөрәңгәсен алып базга урнаштырасы бар! Чираттан көтүгә йөрү үзе генә дә кара кайгыга әверелә. Сиксәнгә житкәндә мал-туар асрап кара син? Авылда исә мал-туар асрамасаң, ачка үләрсең! Ө кулдан көч ките бара. Кыскасы, аңлашылса кирәк, туган нигез безгә моңарчы санаторий да, ял йортлары да иде, хезмәт һәм тәрбия дәрәсләре үткәрелә торган мәктәп хезмәтен дә үтәп килде.

Моңарчы, димен, чөнки, моннан нәкъ унбер ел элек өткәм Гыймран сиксән ике яшендә дөнья куйды. Алтмыш ел бергә гомер кичкән якынын югалту кайгысыннан өнкәйнең миенә кан сауды—ул кешеләр белән мөлдәрәп торган карашлары аша гына аңлаша алды. Ни хәл итсәң, табигатькә каршы барып булмый, аның үз исәбе.

Хәер, мин читкөрәк киттем бугай. Мин сүземне «бер вакыйга» уңае

белән алган сабак-өгәдәдән башлап китергә тиеш идем ләбаса.

Ул болайрак булды.

Әткәй безгә, хезмәт дәрәсләреннән тыш, һич тө көтөлмәгән бер вакытта, «тербия» сәгатьләре дә үткәрә ала торган иде. Юк, көчлөп яки ирексезлөп тө түгел, үгет-нәсихәт белән дә түгел, асылда жиңелчә шаярту-кинаядән (улым, сиңа өйтәм, киленәм, син тыңла!), киңеш-табыш итешүдән (киңәшләр эш таркалмас!), бер-береңне тиң күрүп өңгәмә корудан (коңга төкермә, эчәсәң бар!) гыйбарәт иде ул дәрәсләр. Хәтеремдә: без—ир-ат халкы—берәңгә алып, төшкә ашка кәргәннән соң тирләп-пешеп тавык шулпасы сыпыртабыз, өнкәй исә газ плитәсә янындагы кечерек өстәлдә коштабакка ит турый. Ә радиодан жыр агыла—сораулар буенча көндөзгә концерт бара. Әнкәйнең дә, башка аналар кебек үк, үзенә исемнән радио аша ишетсә, үзенә багышлап башкарылган жырны үз колаклары белән тыңлыйсы килгәндер, күрсәң, моңарчы бу ләззәтләр дә вә яшерен дә серен күкрәк түрәндә беркемгә дә чишимчә саклап килгәндер, әмма бүгөн ул түзеп тора алмады. Илһам Шакиров «...өниемнең жылы коңагы» дип жырын темамлауга, берәз тын гына стенадагы радиоалгычка карап торды да үзәлдиңә сөйләгәндәй итеп:

—Минем малайлар да Казанда яшиләр ич!—дип куйды.—Бәлкәм әле...

Көрсенү дә, киная дә юк иде бу сүзләрдә. Өмет бар иде. Кыен булып китте. «Иә, минем өнкәй кемнәктәннән ким? Башка аналар көбек ул безне карап үстөрмәгәнме дә, ул иртә таңнан кичкә караңгыга чаклы «эш-эш» дип чапмаганмы? Әллә ул радиодан өйтелгән шул бер жылы сүзгә лаек түгелме?»

Читен хәлдән өткәй коткарып калды. Ул, гадәттөгечә, карашлары белән генә елмая төшәп (көефә килеп, берер мөгънәви вә хикмәтләр сүз өйтергә жыенганда, өткәй гел шулай күзән кыса төшәп елмайгандай итә иде):

—Һи, карчык! Исән кешегә нигә ясин чыгарга соң?—дип куйды. Аннары, өнкәйнең хәтерә калмасын диптер индә, сүзән ул болайрак дөвам итте. Тавышы жигди иде:—Һи, синнән дә бөхәтләр кешә бармы соң, карчык? Кара син, кызларың-малайларың жыйнаулашып кайтып төшкәннәр. Чакырганны да көтмөгәннәр. Димек, жыясы ризыкларың бардыр, шөкер. Ә ярату, хөрмәтне аны урамга, миргә чөчеп йөрмиләр. Гайбәт түгел лә ул! Әнә, аның малае бар, бердөнбер малае...—Өткәй ишегалдына караган төрөзөгә табан баш кагып куйды. Сүзнең кем турында барганы билгелә иде, шулай да борылып карыйсы иттем—анда күршәбәз Таифә апа бакча артынаннән жимерек такта лапаса таба—тауга каршы—бер калчык берәңгә күтәрәп менеп килә иде.—Егермә генә ел бардыр индә, кайтып та күрәнгәнә юк. Йөз чакрымнан. Ялгыз башы—салкын ашы!

Белмим, радиодан жыр башкаруларын сорап хат юллау ул—өле исән чагында үк өнкәйләрнең булмаган кабер ташына эпитафия язумы, ягъни, өткәй өйткәнчә, исән кешегә ясин чыгуы, һәм өхлакый яктан бу ничек акланадыр; бер уенмы бу, поза-шамакайлыкмы? Нәркемнең өнисе үзәнчә матур, кадерләр, сөйкемләр ләбаса! Шикләнүчеләр булса, Әмирхан Еникинә «Матурлык» хиквәсен генә укып карасыннар. Әллә чын ярату, кадер-хөрмәт билгесемә, өйтә алмыйм, һәрхәлдә, маңкортлык һәм Хәтер югалтудан да хөтөррәк түгелдәр. Әмма миңа шунысы ачык иде, мин ул көнне күңеләмә яшерен бер уй беркетеп куйдым: «Аллаһе Тәгалә боерып, гомер бирсә, вакыты жигкөч, син өткәң-өнкәң рухына багышлап бер-икә көлимә сүз өйтергә тиешсен!»—дидем үз-үземә. Бүгөн мин хәл кадеремчә шул өжеремнә үтәп маташам. Чөнки өткәйнең өлегә сүзләре миңа өйтелгән Васыять булып яңгырадылар.

* * *

МИН ӘТКӘЙ арбасында үстәм.

Турь мөгънәсендә дә, кыек-күчәрелмә мөгънәсендә дә бу шулай булды. Турь мөгънәсендә, дигәннән, өткәй гомерә буена диярлек атлы эштә эшләдә һәм, аңлашылса кирәк, басу капкасыннан да арырак башланган олы дөнья белән мин өткәйнең кабык төплә ат арбасында утырып йөргәндә таныштым. Хәтеремдә, биш-алты яшьләр булганда ул «Бүлек бул» колхозының төзүчеләр бригадасы бригадирь иде, ө мин—аның төп «ярдәмчесе» һәм «киңәшчесе» (шулай булмый ни: олылар индә олы, бөлөкәйләр өлө тумалар). Әткәй көнне белми, төнне белми—арба өстендә: өлө урман кисүчеләр янына барып чыга,

але төзүчөлөр янына киле, өле тугым сугу мастерскоена сугыла. Ө мин чече пеке белөн кырылган—такыр, кабык башлы, юеш борынлы малай—юлда барганда тыңлаучы һәм кинешче, тегендө йө монда туктап торган арада—кигөвен-черки куып торучы. Мин барысына да риза. Иртөн иртүк торып йокым калганга да, сөгәтләр бие ат саклап торуга да риза, тик өткөй генә үзе белөн алып йөрсен. Ни, ул якын-тирәдөгө авыл-карьялар белөн беренче тапкыр танышып йөрүлөрне (безнең авыл барыбер әйбөтрәк шул!), печән өслөрө житкөч, урман аланында таң аттыруларны, су тегермөнө арыгынан шаулап аккан төнгө сулар тавышына сихерләнеп тыңлап торуларны нөрсө алыштыра ала соң?! Яки печән куышында йө булмаса такыр юлдан келтереп кенә барган арба тавышына изреп китеп йокыга талган минутларны нөрсө белөн алыштырырга мөмкин? Ул балачакта авыз иткән балтырган, жир жилөгө, каен жилөгө, бөрлеген, шомыртларның төмө хөзөр дө тел очында.

Мин бөхөтлө идем.

Әйе, өткөй канаты астында үсүнең, өйдө, өстөл артында гына түгел, өлбөттө, юлда, эштө, ял вакытларында бергә булуның үз өстенлекләре бар аныч.

Картлар сүзен, ягъни халык арасында таралган гыйбарәләрне, кинәяләр мажараларны, халык мөкалльләрен һәм әкиятләрен беренче тапкыр мин аның авызыннан, аның интерпретациясендә ишеттем. Китап кулга соңрак килеп керде.

—Берәүнең өч малае булган,—дип башлыч иде ул сүзен еш кына (без дө өч малай лабаса).

Һәм ките аннары сөйләп... Юк, ул үгет-насихәт белөн, дусларың күп булсын, дип өйтми, бары авыл саен йорт салу турындагы кыйссаны гына сөйләп ала. Яки өңгемөдөшенә «алдашма, йө, арттырма инде» дими, кыса торган күпер

турында гына искөртеп куя.

Ө бу кыйссаның туу тарихы болайрак. Имеш, безнең авылның Миңнулла исемле бер егетте флотта хезмәт итү срогын бетергөч, Пучыдан өткөй арбасына утырып кайтып киле икән. Билгелә инде, аңлашыла, моңарчы ындыр артыннан ерак китмөгән сала егетте, арбага утыру белөн борчак сиптерә башлаган, ди, мин фелән-фелән диңгезлөрдө йөздөм дө, фелән-фелән иллөрне күрдөм, янәсә. Өткөй моның шыттырганына түзеп-түзеп торган да, ярты юлны узгач, өйткөн, ди:

—Миңнулла, знем, бездө дө зур яңалык бар бит өле. Менә узган ел гына Ижаудан килеп, Мирзагофрөннөр янына алдашучыларны кыса торган күпер салып куйдылар. Хитрый күпер, чукынмыш! Аз гына ялган сүз сөйлөвөң була, тактасына аяк басуга ике яктан кыса да куя.

Бу сүзлөрне ишетү белөн Миңнулла-морьяк авылга кадәр авызына су капкан кебек тын гына кайткан ди.

Хөер, өткөй исемле белөн бөйлө мондый мөзөк хөллөр күп. Бөлки, шулай жор телле булганы өчен дө аны, Т. Миңнуллинның «Өлдермештөн Өлмөндөр» пьесасы куелгач, авыл яшьлөрө «Өлдермеш карт» дип атап йөртө башлаганнардыр.

Өткөйгә иярөп йөрүнең өстенлегә тагын шуннан гыйбарәт—зшкө өйрөнөсөң. Өткөй еш кына: «Ир-ат заты үзөнө йорт салып керө алырга тиеш»,—ди торган иде. Шуны истө тотыптыр, күрөсөң, ул мине яштьөн юнышырга өйрөттө. Исемдө, бүрөнөнөң аргы башына барып утырыр иде дө, эчкө керәсөң, тышка чыгасың, дип, минем юнганны бөялөп-күрсөтөп торыр иде. Тире ничек иленө, бау ничек үрелө, утыртма һәм ятырма читән ничек үрелө, көрөк яки балта ничек саплана, чалгы ничек чүкелө дө, ничек көйлөнө, урманда агачны сөялдермичө ничек кисеп аударырга, печәнне кайсы баштан төшөп чабарга—патриархаль крөстиөн тормышының тавык та чүплөп бетерө алмаслык мең вө мең төрлө эшлөрөн мин өткөйдөн күрөп, өйрөнөп үстөм. Өткөй өйтмешли, эшлөвөм кеше өчен булса, өйрөнүм үзөм өчен булды.

Кыскасы, мин өткөйнең төрбия арбасында үстем. Барысы өчен дә рәхмәт аңа.

* * *

ӨТКӨЙ МИҢА үз гомерендә ике мәртәбә кул күтәрдә. Әгәр инде аларны кул күтөрү дип атасаң...

Беренчесендә ул мине кирәк-кирәкмөгәндә өнкөйләр итәгенә тагылып йөрмәскә, мәстәкыйль булырга өйрәттә.

Миңа ул чакта дүрт-биш яшьләр чамасы булгандыр. Уттай урақ өстә—«халык ашыга, ките басуга». Төш вакыты. Әле уеннан башканы белмәгән авыл малае өчен иң күңелсез сөгәтләр: урамда этләр жан да юк, иптәшләрнең кайсы кая таралышып беткән—кемдер өбисенә ияреп йөз жиләккә киткәндер, йөз абыйсы белән су керергә, йөз ындыр табагына. Өткөй, утынлыктагы бер бүккәгә чүгөлөгән да, ишегалды себеркесе бөйлөп утыра. Өнкөй исә, каударланып, абзар-кура тирәсендә йөри. Һе, каударланмый кара, сугыштан соңгы еллар бит бу, чаң тавышы яңгырагач биш минут үтү белән ындыр табагы капкасын атлап кермәсәң, кара исемлеккә элгәсәңне көт тө тор, ө аннары уполномоченный каршында, бригадир каршында җавап бир. Әнә, сискәндереп, чаң тавышы да яңгырады һәм янғын чыктымы, такта һәм читен җил капкалар бердәм ачылдылар

да ябылдылар. Ул арада безнең капка төбеннән күрше Хәлимә апа да йөгерә-чаба үтөп китте:

—Мөсәввәр, тизрәк бул, соңга калабыз, уполномочий килгән ди!

Өнкөйне ай күрдә, кояш алды: мин аны куып җиткәндә, ул урам коесы турында иде инде. Үзә алга таба тартыла, үзә ыртылаш миңа таба борылган килеш:

—Улым, иртөгә алып барымын, иярмә инде бүгүнгә,—ди.

Ө минем амбар алдына бик тө, бик тө барасым килә. Һи, андагы күңеллеләкләр, мөгҗизалар, ыгы-зыгы турында сөйләп кенә бетерерлекме соң? Басудан яңа кайткан ашлык көшелендә төгөрөшөп уйнауга нәрсә җитә ала соң? Җәннәтнең бер якта торсын. Беләм ич, минем яшьтәшләрнең кайсы өнисенең итәгенә ябышып, кайсы капка асларыннан шуып үтөп, хөзәр шул җәннәттә йөзәләр булып.

Шул татлы уйларымнан өткөйнең кырку тавышы уятып жиберде:

—Улым, кайт өлө, бер өйбәр бирәм...—Минем икеләнеп торуымны күргөч, тагын кабатлады:—Тизрәк бул инде.

Үзә урыныннан торып баскан да, кулы белән изеп, мине чакыра. Бирәм, дигәч, кайтмый хәлң юк, яланаякларым тыпырдатып өткөй каршына килеп тө бастым: нинди төмлә нәрсә бирергә тели икән миңа өткөй, янәсә. Ө ул, берни булмагандай, себеркә бөйлөп утырган җирәннән кузгалмыйча гына:

—Улым, өнә теге чыбыкны гына алып бирчөлө,—диде.

Алып бирдем һәм арт битемнең уттай кызышып алуын сизмичә дә калдым.

—Икенче иярмәсәңме?—диде ул ачуланмыйча гына.

—Иярмәм,—дидем үпкәләмичә генә.

—Иярмә, хатын-кызга ияреп йөрергә син нәрсә, ир кеше ич. Зур инде,—диде ул кабатлап.

Мин дөшмөдем.

Бу минем беренче тапкыр ирләр төрбиясә алуым иде.

Ләкин аңлап җиткөрмәгән булганмын икән. Бер-ике елдан өткөй тагын искә төшерде.

Беренче класста укый гына башлаган көннәр, төгәл—1955 елның 5 сентябрь иртәсе иде. Хәтергә сөңеп калган бит, ө! Кече якта сәкөгә яткан килеш дәрәс өзәрлөп утырам. Кайдандыр өткөй кайтып керде. Мал-туар

арасыннандыр инде, йө булмаса идарә тирәсеннөндөр. Кулларын юып чөй табынына утырган арада өйтеп куйды бу:

—Улым, Кара бияне генә алып кайт өле.

Ике минутлык эш инде бу бездөй авыл «егетләре»нә ат алып кайту, чыклы чирәмгә басмаса тырышып, өле кичеге жылысы сүрелеп житмөгөн тузанлы юлдан элдертсөң да, атыңны чаптырып кайтып та китәсөң. Ә арбасбруйлар өйдө, ишегалдында. Ишетеп ятам бит инде: бер өйтте өткөй, ике өйтте, ө мин һаман «Ал-ма, ал-ма!»—дип кабатлап ятам. «Аласым» булган икән: аркалык каеш белән «танышып алгач», чыгып йөгөргөнөмне дә сизмөдем.

Хәзер уйлым: өтисез үскөн малайлар ничек төрбия алганнардыр—өйтә алмыйм. Гомумен, педагогия күзлегеннән караганда, өткөй дәрәс эшлөгөндөрмө-юкмы—анысы да караңгы миңа, өмма ул мине юкка-барга үпкөлөмөскө, үч сакламаска, олылар сүзән тыңларга, хөсетлө булмаска, елак булмаска, балавыз сыкмаса өйрөтөп, сабак биреп калдырды кебек. Мондый характер-төрбия белән «бүреләр» арасында яшөвө дә жиңел түгелдөр бөлкөм. Лөкин, кем өйтмешли, соң инде.

* * *

КАЙСЫ гына малай-шалайның яшьтөшлөрө арасында үзөнөң өтисө белән гөрүрланасы, берәз көпрөеп аласы килми икән? Юктыр ул андыйлар. Бу жөһөттөн, күрөсөң, мин дә башкалардан аерылып тормаганмындыр инде. Шулай бер көннө Олы буада су кереп арыгач, «каз төпиө» кимөрө-кимөрө тамаklar туйгач, малайлар арасында, сүз иярө сүз чыгып, үтө дә кызу бөхөс купты: көмнөң атасы нинди эшкө маһир да, ниндирөк урыннарда эшлөгөн, янөсө. Китте чөкөлөшү, китте мактанышу—түзөп көнө тор. Ә ир-ат халкының канына билөүдөн үк сөңгөн инде ул, бер мактаныша башласа—туктатырмын, димө.

Беренчө очкынны жөр теллө, күпертебрөк сөйлөргө яратучан Марсель салды, өлбөттө.

—Бик белөсөгөз килсө, өткөй миңа пароход туктата торган икө жөплө пөкө алып кайтты!—дидө ул, яр буенда күккө карап кызынып яткан жирөннөн бер дә исө китмөгөн кыяфөттө.

Малайлар «аһ» иттө, икө жөплөсөн түгел, алты жөплөсөн дә күргөн бар ла ул пөкөнөң, ө мөнө пароход булып пароход туктата торганы—бу инде безнөң кабак башка сыймалы нөрсө түгел идө. Марсельгө нөрсө, аның үз жыруы жыру, сиптерө генө, калай колашага борчак чөчөмени.

—Ышанмасагыз, өнө, Мирзагали абыйдан сорап карагыз. Ул да күргөн. Әжөкүл пристаненда икө катлы пароходны туктатып караганнар.

Пароход туктата торган пөкөнө түгел, без—пароходның үзөн дә күрмөгөн кыр ягы малайлары берсө дә, өлбөттө, аның сүзөнө бер тамчы да ышанмадык. Марсельнөң гадөтөн белөбөз лөбаса. Лөкин ышану-ышанмау—бер нөрсө, хакыйкать дигөнөң—икөнчө нөрсө: мөшкө ачылган идө инде, сүз тегөрмөнө туктаусыз тарта башлады.

—Тапкансың мактанырлык өйбөр,—дидө Роберт. —Аңа калса, минем абый сугышта герой булган.

—Минем өткөй бер үзө йөз немецка каршы сугышкан,—дип бүлдөрө аны икөнчөсө.

—Минем өткөйнөң өч мидалы бар!

—Минекөнөң сандык тулы!

—Ө минем өткөйнө, сугыштан кайткач, присидетел итеп куйганнар!

—Юк, минем өткөйнө...

—Ө минем өткөй—лесник! Кирөк икөн, өткөйгө өйтсөммө, берөгезнө дә көшөкө алырга да урманга көрттермөм өлө!

—Һө, синнөн сорап торырлар инде. Минем өткөй—умартачы! Бик кирөк иө синөң көшөкөң! Урман тулы.

Каравылчы, көтүчө, ат караучы, балта остасы, тегөрмөнчө малайлары эндөшми, үз уйларына бирелөп тыныч кына тыңлап яталар. Ничек эндөшсөннөр, мактанырлык нөрсөлөрө юк ич. Һи, сабый күңелө! Никадөр гөнаһсыз син!

Мин дә дөшмим. Дөшө алмыйм. Сүзлөрөнө катнашасым килми. өткөй өчөн оят. Гөрчө ул, районның беренчө шоферы, Хөсөн күлө һәм Фин

сугышларында катнашса да, 1941 елның 23 июнь иртәсендә үк, районда иң беренчеләрдән булып, үзенең «полторка»-сы белән тагын фронтка чыгып китсә дә, Мәскәү янында барган бәрелешләрдә аягын югалта язып, сигез ай буена имгәк хәлдә госпитальдән госпитальгә өстөрелеп йөрсә дә, аның күкрәген орден-медаллалар бизәми... Сугыштан кайткач та аны, өнө, башкаларның аталары кебек, «грамоталы» булуына да карамастан, присидетел итеп куймаганнар. Бүген дә менә урманга да, колхозның умарта бакчасына да хужа түгел ул—бар белгәнә көрәк тө сөнөк, балта да пычкы; пароход туктата торган пөкә сатып алу да аның кодрәтеннән килми...

Шундый күнелсез уйлар белән, ыңдыр артлатып кына, өйгә кайтып життем. Өткөй ишегалды уртасында чытыр арбаның (безнең якта салам-печән ташу өчен көйләнгән биек үкчәлә арбаны шулай атылар) күчәрән деет белән майлый иде. Сөнөк-чалгылар, бастырык-баулар—арбада. Өнкөй коедан өлө яңа гына алган салкын су белән өйрән ясап йөри. Ала да өйдән эчмөк-жөймөләр күтәрәп киләп чыкты. Өһө, димөк, Усаккуакка печәнгә барачакбыз.

—Өлө үзәңне ззли чыкмакчы идөк...—дип каршы алды өткөй.—Ярый, кайтып өйбөт иттең. Бар, капкалап ал да кузгалырбыз...

Такыр басу юлыннан арба өкрән генә клтерәп бара. Өнкөй белән апа аркаларын аркага тәрәп, араталарыннан аякларын асылыңдырып арба артына утырганнар. Өткөй—уртада, ө иң алда—мин, дилбөгә тотучы. Бу дөнъяда аттан да акыллырак хайван заты юктыр, билләһи, дилбөгәнәң кем кулыңда икәнән шундук белә, бала-чага белән хатын-кызны санга да сукмый ул, йө юлдан буйлап көрәп ките, йө селкөү сөягәнә өйләнө. Барган жирәннән өледән-өлө юл кырындагы арыт башакларына үрелүәнә үртөлөп булса кирөк, өткөй, төшөп, атны авызлыклап куйды:

—Житте сиңа, баргач, иркәнлөп ашарсың... Өйдүк, малкай...

Ул, арбага менеп утыргач, бер генә сүз өйтте:

—Катырак бул!

Бөлки, шушы «катырак бул» дигән сүздән соңдыр мин, батыраеп китеп, сорәп куйдым:

—Өткөй, нигө син присидетел булмадың?

Ул авыр гына көрсенеп алды.

—И-и, улым, үсө төшкөч, аңларсың өлө.—Бөраз тын баргач:—Сугыштан соң кешеләр болай да кан косып яши иде бит. Тагын аларга кандала булып ябышыргамы?! Юк, улым... Ярамый иде...

Дилбөгә аның кулына күчтө. Моңы сизү белән атыбыз салмак кына юуртып та китте.

* * *

БЕР ТАПКЫР мин аның елаганын күрдөм.

Жөй көнө иде. Арышлар сөркө очырган вакыт. Көтү чыга... Урамда—ыгы-зыгы: бөрәннәр бөзлдөшө, бөзәулар сикерешеп уйный, сьер-сарыклар койма буйларындагы, канәу-агач төллөрөндөгә бөрән-сөрән үлөңнөрнө йөлыккалап ялкау гына авыл башына табан агылалар. Көтүчә Газизулл абзыйның еландай кара, озын каеш чыбыркысы буйлап алгач, алар бер-икә адым атлайлар да борыннарын тагын чыклы үлөңгө төртөлөр. Апа-жиңгилөр, өби-бабайлар, кайсы төпи баскан гына бөрөнән күкрөгәнә кысып, кайсы качкын көжөсән каравыллап, көтүнә авыл башына кадәр озата бара... Бу—үзө бер илаһи күренеш: мөгаен, элөгрөк Бөек ефөк юллары буйлап сөфөргө чыккан көрваннары гына шулай озатып калганнардыр да, шулай каршы алганнардыр...

Урамда тузан да басылырга өлгөрмөдө, өткөй чоланда эленеп торган капчыгын култык астына кыстырды да: «Йө, барып карыйм өлө»,—дип, колхоз амбарларына таба чыгып китте. Өнкөй бу вакытта, гадөттөгөчө, күптөн индө фермада иде, сьер савуда. Өбкөй аны (өткөйнең өнисө—Хөят исемлө иде ул) каз куарга чыккан жирәннән нечкө башына кызыл чүпрөк бөйлөнгән чыбыгына таянып озатып калды:

—Хөерө белән булсын!...

Хөзөр ничектер, элөгрөк авылда эшсөз кешө юк иде, бала-чагамы ул, карт-корымы—һөркөмнөң үз шөгылө, үзө генә башкара торган эшө бар. Һөр гаилөдө диярлөк шулай: эш—бүлөнгөн.

Минем дә үз вазирам бар: мин, үзөбезне генә түгел, бөтен күрше-күләнне көнбагыш мае белән, шикәр-конфет белән туйдыручы. Атна саен диярлек сөпитемнең багажнигына ун литр керешле алюмин бидонымны бәйләп куям да Бакалы ягына элдертәм. Мин инде моңа күнегеп беткән, ләкин башыма бернәрсә сыймый йөдәтә. Аларда—Башкортстанда—шикерә дә, мае да бар, каһәр суккыры, бездә генә юк. Нишләп юк ул, сизгез генә чакрым ара бит югыйсә.

Менә бүген дә, өткөй артыннан ук, йомырка сатып жыелган атналык гаилә ачасын бөлөкөй яктагы матчә тишегеннән чалбар кесәмә шудырдым да сәфөргә кузгалдым.

Ничектер ул көнне юлым урау булып чыкты. Көнбагыш мае Яңа Әмекөйдә дә, Яңа Әлмөт белән Яңа Әгъбестә дә юк иде. Бакалы аша житмеш-сиксән чакрым юл үтеп, авылга өйлөдөн соң гына кайтып төштем. Мин капканы ачып кәргөндә өткөй белән амбарчы Фахрулла абый Фәхруллин болдырда сөйләшәп утыралар иде. Аз гына чәметкәннәр, ахрысы, өллә шунда кояшта изрәп китеп онытканнар, өткөйнең жигеп йөри торган аты тугарылмаган, гомердә булмаганны—алдына да салынмаган. Минә күргөч (күресен, шактый утырганнардыр инде, ө бөлки—бала-чага алдында күп сөйләшәп тормыйк, диптер), Фәхрулла абый урыныннан кузгала төште.

—Ярар, Гыймран, җан биргәнгә җүн бирер өле, бөлкәм, яңа уңышка да житкәерерсең...—диде ул ниндидер бер эчке тавыш белән.—Быел игеннәр ару күренә, Ходай насыйп итсә, дөньясы гел болай бармас өле... Ә рәхмәтеңне миңа түгел, присидетелгә—Шәйхәйдаровка өйт, ул бирергә кушты, язып...

Аннары ул ак төстөгә «солдатский» киндер фуражасын кулына алды да: «Сау бул, хөзөргә»,—дип, салмак-уйчан адымнар белән капкага таба китеп барды. Әткөй аның артыннан Теләнчә урамына күмелгөнчегә кадәр озатып карап калды, күмелгөч:

—Шәп көшә,—дип куйды үзалдына.—Игелекле!

Мин өй почмагына сөяп куйган сөпитем янына китмөкчә идем,—йөкнә бушатырга кирәк ләбаса,—өткөй үз янына чакырып алды.

—Утыр өле, улым.

Инде миңа алты яшь түгел, үз эчәмә бикләнә башлаган чагым, өткөйнең житди сүз башларга жыенуын сизенеп, болдырның астагырак баскычына килеп чүгөлөдем.

—Юк, өскөрөк менеп утыр.

Нишлисез, өскөрөк менеп утырдым.

—Менә шулай...—Ул жылкәмә авыр, кытыршы кулларын салды.—Син бит инде хөзөр үскөн егет, ундүрт яшәң тулып килә, кул арасына керә башладың... Аның тавышы дерелдәп куйгандай булды.

—Менә бер капчык он яздырып алып кайттым өле. Аллаһе боерса...

Мин шунда гына кабык арбадагы шактый ук тук ап-ак киндер капчыкны күрәп алдым. Аның өстендөгә печән як-якка кайтарылган иде, капчык авызы чишелгән. Димәк, ул аны чоландагы юкә он кисмәгенә кертәп бушатырга ашыкмаган, бөлки, сокланып та карап торгандыр өле шул капчыкка, яңа тарттырылган онны кулына алып жылысын тоеп торгандыр.

Мин өткөйгә күтәреләп карадым. Аның күз төпләре яшьлә иде. Сөенеч яшьләре идеме ул, өллә көенеч яшьләремә—хөзөр бер Алла белә... Әмма сөбәпчәсе шул бер капчык он иде.

* * *

СУГУШТАН соңгы елларда бөтен Рәсәй буйлап—һәр хәлдә бу Татарстанда шулай иде—посадка утырту бер өмә төсен алып, киң жөеләп киткән иде. Кар ышымлау посадкалары, гадәттә, жир эрозиясенә каршы юнәлтәләп, җил-давыл иркен үтәп йөри торган урыннарга—тау башларына, юл буйларына, ике урман араларына каен-акацияләрдән, нараттан, сирек-мирек имән чаукалыкларыннан утыртылды. Шушы ук елларда урманнарны яңарту-сипләү, буш яткан урман аланлыкларына нарат посадкалары утырту да, кем өйтмешли, массакуләм төс алган иде.

Менә шулай, 1954 елда бугай, авылыбызның 10-15 бөхетләрек, ө бөлки булдыкы-эшчәнрәк гаиләсенә Усаккуак дип аталган катнаш урман итәгеннән

(башка кайберәүләргә «диленке» ерактанрак, Кара урман тирәсеннән тәтеде булса кирәк), буш яткан яссулыктан посадка утырту өчен жир бүлөп бирделәр. Бер якта—шомыртылы, баланлы уйдык-уйдык таллыктар тезеләп киткән; икенче якта—бөрлөгәнләр, жыләкләр тар ғына кишәрлек булып имән урманы үсеп утыра; ахыр чиктә болар барысы да төп урманга кушылып китәләр. Бүе бер чакрым чамасы, иңе өч-дүрт йөз метрлар булган шушы ташландык жиргә без нарат посадкасын утыртып-тәрбияләп үстөрергә тиеш икәнбез. Чыннан да, авылдан ике гәнә чакрымдагы аланлык, Әмирхан Еники әйтмешли, өткәй белән өнкәйгә бик ошады: урман каравылчыларынан, безнең яктагы тел белән өйтсәк—лесниктан фатиха алгач (шулай булмый мөмкин түгел, ул елларда урман хужалыгына алар хужа иде, ул хөзәр гәнә урман хужасыз калды), без бөтөн гәиләбез белән жиң сызганып эшкә тотындык. Без дигәнәм—өткәй белән өнкәй, өткәйнең әнисе—безнең якин әбкәебез, беркайчан да алны-ялны белми торган инсафлы, бөтөрчөк хәтләр, индә үз яшен дө оныткан Хөят карчык, апам Фәһимә һәм дө жиде-сигез яшьләрдөгә мин үзем һәм дүрт-биш яшьләрдөгә энем Рафис; абыйларым Наил белән Фагыль ул вакытта индә төп йорттан очып чыгып «читкә»—ят жирләргә китеп барганнар иде булса кирәк, һәрхәлдә урман утыруның беренчә өмәсендә алар өйдә-санда юктар иде. Эшкә тотындык дигәч тә, тотынуы алай бик ансат нәмәстөлөрдөн түгел икән өлө. Башта ат белән махсус жайланган сабаннар ярдәмдә бер метр чамасы ара калдырып алан кәсән сөрөп-ярдрып аласың, аннары шул буразнага ярты метр саен шөшлө сыман утырту көргә белән нарат үсентеләргә төртөп чыгасың. Моңысын, төртөп чыгуны өткәй ясаган ояга апа белән без дө башкара алабыз индә, ө «сыйфат карты»—Рафис энем йолкып ук булмаса да, үсентеләрнең якаларынан тарткалап, абына-сөртөнә арттан ияреп йөри. Өч-дүрт көн дигәндә без үзебезгә бүлөп бирелгән бер гектар, гектар ярым чамасы жиргә нарат үсентеләргә төртөп тә чыктык. Ө халыкның бу яңа гәмәлгә дөррәү кубып тотынуы шуның белән аңлатыла: безнең авыл тирәсендә табигый печәнлек—болыныклар булмау сәбәплә, (урман эчендәгеләргә лесник кулында), авыл халкы печәнгә күпмедер күлөмдә мохтажлык кичерә иде—сорамыйча печән-утын түгел, сулыш та ала алмый торган еллар бит бу! Ө монда, посадкада—ызан араларында каерылып үскән печән ел да синекә, күтөрелеп килгән, буй житкөргән нарат урманы—дәүләтнекә. Ярый, еллар берсә артынан берсә үтө торды, кадерлөп, төпләргә китмән белән йомшартылып үстөрөлгән наратлар саф-саф булып, «Чыңгыз гәскәрләргә» кәбек үсә торды һәм бүгән алар өй салырлык бүрөнә агачына өйлөндөләр...

...И-и, ул печәнгә төшкән көннәрнең хозурлыгы, ул мизгелләрен рөхәтлөгә—боларны сүз белән сөйләп, тел белән өйтөп кенә бөтөрерлек түгел.

Ул көннә, өйе, көтү иртөрөк куыла, казан аслары иртөрөк төргөзөлә, атлар жигелә. Беренчә тапкыр печәнгә төшкән көн өлө дө хөтөрөмдә: өткәй таңнан торып, көшөлөрдөн һәм «силсөвиттөн» яшереп кенә сарык суйды, итнең бер өлешен урманда пешерергә дип аерып алдылар да, калганын тозлап, агач кискөк белән кар базына төшереп куйдылар: ул вакытларда авыл халкы ничектәр бик тә сакчыл иде шул, бәлки илгә түгел, үзенә гәнә таянганга шулай булгандыр ул! Аннары олы вакыйгага тиң көннөргә гәнә хас булганча, жыйнаулашып, бер өстөл артына утырып чөйлөп алганнан соң, өткәй ат жигәргә чыгып китте, өбкәй белән өнкәй юл хөстөрөн күрә башладылар—яңадан кар базына төшөп менелдә, баз капкачы ачылып ябылды, сандык-сондык актарылды, төөнчөкләр төйнөлдә. Ул арада өткәй үзе гәнә белгән урыннардан (китчән үк көйлөп, игәп, чүкөп, кайрап куелган) балта-пычкы, сөнөк-тырма ишә эш коралларын булдыклы крөстивөннөрчө векәрлөк белән арба төбөнә урнаштырып чыкты, аның өстөнә ефөктөй арыш саламын күпертеп жөөп куйды, ахырдан келөттө гәнә саклана торган торыпша-жөймөнә алып чыкты да: «Яратмыйм шыгырдап, коелып йөргән арбаны»,—дип узалдына сөйлөнә-сөйлөнө төртө бауларын барлады, төгөрмөчләрнә сөлкетөлөп карады (барысы да төртиптөмә, янәсә), аннары жигелөп куелган атның аркалыгын күтөрөп куйды. Шуннан соң ғына ул өйдәгеләргә дөштә.

—Өй-и, сез анда буласызмы өлө?

Аның тавышында хужаларча боеру да һәм шул ук вакытта ирлөрчө кайгырту төсмере дө бар иде бугай. Озак та үтмөдә, шуны ғына көткөндөй болдырда кулына мөндөр чаклырак ашъяулык төөнчөк тоткан өнкәй күрөндө.

Ул кайтарып бер сүз дә дөшмөдө, күнөгелгөн гадет буенча арба башына, саламга чокыр ясап, төөнчеген жайлап урнаштырды да (чилек-казан мазар инде күптөн арбага менеп кунаклаган иде) бер кырыдарак бау төйнөп маташкан өткөйгө сүз катып:

—Булды бугай инде. Бер нәрсенә дә онытмадык бугай. Хөөрлө сөгәтте булсын,—дип куйды.

Юлга чыгар алдыннан гына була торган ыгы-зыгы басылып, ат капка төбөнө килеп туктагач, берәм-берәм жөймө белән каплаулы салам өстөнө чүмөштөк. Ат дигенөң бик тө акыллы, сизгер жан иясе бит ул, (аннары өткөй, үзөнөң сөйлөвөнө караганда, Кара бияне күптөн жигеп йөри, алар бер-берсен, кем өйтмөшли, «ярты сүздөн» аңлыйлар) капканы киереп ачуга бер пошкырып алды да—аның безгө «юлга кузгалдык, йоклап утырмагыз, төгөрөп төшөп калырсыз»—дип кисөтөп куюы булгандыр инде—дилбөгө кагу белән дөртлөнөп уруныннан кузгалды. Вөхарь белән генә үзөбезнең урамны үттек, авыл башын чыктык, зиярат та артта калды, басу юлына чыккач исә кара бия дөртлө генә юуртып китте.

Авил иртөсенөң хозурлыгын, аның сихри тантанасын авылда туып, авылда үскөн кеше генә жаны-төнө белән нечкөлөп тоя аладыр шул: менө без агым су өстөдөй айкалып-чайкалып утырган арыш басуы эченө йөзөп килеп керөбөз; талгын жил белән болынга арыш, үлөн, тагын өллө нинди исерткөч төмлө ислөр килеп бөрөлө; һавада бөртуктаусыз тургай сайрый—ул үзө һавада бер нокта гына кебек, ө үзө бөтөн бер дөньяны тутырып тора, өйтерсең лө яңа көн, яңа вакыт агышының яңа бер мизгелә тууга ул да шулай шатлана, канатлана. Чыннан да, никадөр матур, тулы бу дөнья! Шулай сабылларча «бөөк», гасабилы уйларга чумып барган жиремнөн, текердөп кенө төгөрөп барган арба төгөрмөчө тавышына изрөп киткөнөмнө сизми дә калганмын. Менө без ел да туктала торган посадкага терөлөп үк торган урманның таныш аланлыгына килеп туктаганбыз. Беренче эш итеп йөк бушатылды, аннары ат туарылды, аны тышаулап, дилбөгө белән арбага бөйлөп куйдылар, шуннан соң учак тергезелде, ул арада кындагы сызадан күренер-күренмөс кенө булып агып яткан чышмөдөн бар булган савыт-чилөк белән су алып менелде, учакка чөйнек, казан асылды, кыскасы, кырга чыккан «кыргый» кешелөр тормышы башланды.

...Беренче покосны чыкканда, дөресрөгө, чыгып житкөндө кояш инде баш түбөсөн кыздыра башлаган иде. Ә посадкада печән чабуның үз хөйлөсө бар, биредө болындагы кебек күкрөк киереп, алагам сөлтөнөп чаба алмыйсың, печөннө бармак юанлыгы булып үсөп килүчө нарат агачларын кистермичө, бер кырыйга янтаебрак кыркып барырга кирөк. Һәм, без бит үзөбезнө белө-белгәннөн бирлө эш эшлөп үскөн авыл баласы ла, өткөй-өнкөйгө иярөп монысын гына ала белән без дә тиз үзлөштердөк. Шул рөвөшлө, үз алдына башта өткөй төшө, аннары өнкөй, соңыннан апа белән мин—кошлөр кебек берсө артыннан берсө тезелөшөп чалгычылар үткөннөн соң рөт-рөт үскөн агачлар арасына печән покослары сузылып ята; агачлар да, утырган бөркөвөчтән арыгандай, берәм-берәм тураөп басалар. Энем Рафис исө, тизрөк һәм тигез кипшерсен өчөн покосларны безнең арттан сөнөк белән аралап-өйлөндөрөп бара.

Менө шулай берөр покос чыкканнан соң карт имөн төбөнө утырып мөтрүшкө чөө эчөп алабыз. Ә Казанда итлө шулпа кайный: биредө өбөкөй хужа—ул аш пешерү остасы, аны хөтта кунак-мазар жыйганда сый-нигъмөт хөзерлөшөргө күршө-күлөн дә ярдөмгө дөшөп ала.

Бөрвакыт көтөп алган өбөт вакыты да житө. Без, арып-талып, манма тиргө баткан килөш һаман да шул имөн күлгөсөнө килөп чүмөшөбөз. Ул арада өбөкөй белән өнкөй табын хөзерлөргө керөшөлөр: кулдан сугылган ашьяулыкка табак-савыт тезөп куела; төгөрмөн ташы чаклы булып күперөп пешкөн бодай күмөчөн кулына алгач, өткөйнөң йөзөнө өлмәю йөгөрө һәм:

—Кара өлө син моны, бигрөк уңган, кояш кебек көлөп тора,—дип сөйлөнгөлөп ипи кисөргө керөшө.

Чыннан да, шатланмаслыкмыни, олы бөйрөм, гаилә өмөсө ич бүгөн, мондый ак он күмөчө бөйрөмнөрдө генө пешерөлө, казан да елга бер генө асыла—ө индө ит пешсө, бит пешми дигөндөй, ипи-ит белән өйгө тулкык керө шул. Әткөй күкрөгөнө куөп ипи кискөндө, яисө кош табагы тутырып ит

тураганда, беләм, ниндидер тынлык урнаша—тигез, тук тормыш итүнең бер бөек чагылышыдыр бу, могаен. Менә ул олы чүмече белән кош табакка ит сосып ала; өбкәй исә һәрберебезгә шулпа бүлүп чыга; ниһаять, без—бөтен гаиләбез белән ашъяулык тирәсенә кысылыбрак утырабыз да, агач кашыкларны эшкә жигәргә «команда» көтөп торабыз. Өткәй бисмилла урынына өйтә торган аш алды сүзләрен кабатларга көчкә өлгөреп кала: «Өйдәгез өлө, эшлөгәндәге кебек итеп ашыйк, ашамый торып эшлеп булмый ул»,—дип өйтүгә бердәм ревештә тын ғына «урак урырга» керешәбез. Бергәлеп төгам жыюның ниндидер сихри көчө бар, күрәсәң, татарда бу бик борынгыдан килә торгандыр, берәү дә дашми, һәркем житди, бик изгә эш эшлөгәндәге кебек...

Учакта пешкән ике-өч талинкә өрелә шулпаны, симез-симез калжаларны үлән чәе белән жөплөп куйгач, кайсыбыз кая таралыша: өткәй ат-арба янында булыша; хатын-кыз жәмөгәтә, табынны жыештырып куйгач, урман эченә кереп югала—жиләклә, берлегәнләр вакыт бит. Кем ничек шулай аш сәңдереп алганнан соң тагын чалгыларга тотынабыз. Печән чабу ул болай читтән карап торганда ғына ансат, күңелләр бер эш сыман тоелырга мөмкин, чынлыкта исә шактый авыр, күп көч сарыф итүне сорый торган хезмәт. Әнә, көннән яртасы ғына житкән—кояш нөкә баш очында эленеп тора!—ө индә беләк-кулларга, аяк-биллەرگә шактый ук ару-талчыгу шаукумы йөгәргән. Ләкин эшкә килгәндә безнең нәселдә сынату гадәтә юк ул, бу алгысарлык өткәй белән өнкәйдән балаларына да күчкән—өзәлөп калсак калабыз, үзәбез дигәннә эшлемичә торып туктап кала белмибез. Тик шулай да төштән соң туктап-туктап ял итеп алулар ешрак була бара, чалгылар да ешрак янап алына. Шунан сизеп алгандай, ерактагы покос башына чыккач, өткәй түземсезленеп көткән хәбәрне житкәрә: —Көнә бигрәк кыздыра... бер-ике сөгәткә туктап, ял итеп алышк булмаса. Безне күүп килүчә юк ла...

Һәм без, шуны ғына көткөндәй, аллы-артлы тезелешеп, агачлар арасына су юлы кебек сузылып яткан покослар арасыннан казан асқан аланга табан юнәлөбез. Нөкә өкяттөгә кебек, башта өткәй, аннан өнкәй дигөндәй (ул беркайчан да өткәйдән узып сүз өйтмәс, аннан алда юл төшмәс), аннары без—тагын шул ук ашъяулык жәймә тирәсенә түгәрәкләненеп утырабыз. Ө өбкәйнең кулы жинчел аның, чәе дә, ашы да өзер, теләсөң ачы катыгы да бар, хөтта бер туштаганга жиләк тө жыеп куелган. И-и, тулы-тигез гаилә белән өмә ясап, игә-иң торып печән чабулары, аннан соң бергә-бергә жыып-пешеп ашап-эчеп утырулары өкяттө бер төш кебек рәхәт тө, күңелләр дә; болар бит теләсә-көмгә төтеми, белсә дә тигез, күп балалы гаиләләр генә беләдөр моның хозурлыгын—Ходайга шөкер, үскөндә мондый татлы мизгелләрне без аз кичермөдек, шикелләр.

...Өткәйнең бер чаука төбенә чүгөлөп чалгы чүкөгән тавышы ничекләр тоныклана-тоныклана, ерагая барып—ул индә бөтен урманна яңгыратып яңгырамый, чың-чың итеп зенләүдөн бигрәк быжан безелдәвенә охшый бара—бөтенләй ишетелмәс хөлгә килдә. Һәм мин арып-талып, чөбөн-чөркидән качмакчы булып, печән жөелгән арба астына килеп авам, авам да башым тию белән изрәп йокыга да китәм... Йокы ястык теләми шул, белмим, күпме йоклаганбыздыр, энем белән мүкәйлөп арба астыннан чыкканда кояш төшлөктән авышкан иде индә. Эсселек берәз басыла төшкөн, күк йөзөндә берән-сөрән күчмә болытлар өерә күрүнгәли. Берәз селкенгөч, төн язылып китте, беләк-бөдөннөргә тагын көч-күет йөгәрдә, күңелнә дөрт-дөрман биләп алды. Эшнөң рөтөн беләп эшлөгөндә, сау-сәламәт чакта, житмәсә буыннар ныгып килгән бер мөлдә син эштән түгел, эш синнән куркып тора, лөбаса. Чалгылар чаж да чөж килә. Төннөн борчак-борчак тир ага; алда, ымсындырып, тагын яңа покос башы көтөп тора...

Ниһаять, жәйгә озын-озак көн сүрелә барып, кояш кичкә авыша башлагач көнлөк эшкә нәтижә ясалды, нокта куелды. Хатын-кыз жәмөгәтә, энемне ияртеп, авылга кайтып китте, ни ген дисөң дә, көтүнә каршыллысы, сыерны савып, кош-кортны ашатып, мал-туарны төнгелөккә куйа куясы да бар ич өлө. Ө мин төннә өткәй белән бергә урманда уздырачакмын. Печән шалашында күңелләр булур. Беренчә тапкыр ғына түгел, лөбаса. Башта бастырык чаклы усақ киртөлөр кисеп алып шалашның кысасын ясап куйдык, кысага читән юанлыгы ботак-санак тезеп чыктык та, шуның өстенә печән ташладык—менә сиңа шалаш өзер дә булды.

Тышауланган Кара бияне арбага китереп бөйлөгөч, өткөй тагын учак тергезеп жиберде. Күз алдына китерегез: кич, урман... Агач башларына житөрдөй булып, ялкын теллөрөнөнөн яктылык сирпелө. Һәм без—ата белөн малай—икөүдөн-икөү калып, урман аланында төн ката учак каршында утырабыз. Картаеп килген атам, учакка текөлгөн дө сүзсөз калган; ул бик сабыр, акыллы карт, төптөн уй йөртө белө, бу минутларда ни уйлый ул, башыннан нилөр кичерө. Ө мин шул хакта уйлап утырам.

...Икөүдөн-икөү калган вакытларда ул үзенең үткөн гомере турында, гомумөн, яшөү-яшөөш хақында бөйнө-бөйнө сөйли торган иде. Шуңа күрө мин ул үткөн юлны яттан белөмдөр төслө...

Без ул көннө дө аның белөн озак-озак итеп, төмлөп сөйлөшөп утырдык. Сүзөбез ахырында мин аннан, миңа шулай ышанганына берәз масабрак китептер индө, мөктөп, район ярышларында алдынгы урыннарны алып килүемне исәпкө алып: «Жибөр өткөй мине, дөнья чемпионы булып кайтам»,—дип ыкчындырдым. Өткөй озак уйлап тормады, жавабы өзер булгандыр, күрөсөң:

—Улым, миңа йөгөрөшчө түгел, эшчө кул кирөк,—диде. Берәздән болай дип өстөп куйды.—Моңарчы син минем ышанычлы терөгөм булып килдөң. Моннан соң да шулай булыр, иншалла. Хәзергә кебек эшне ярат, намуслы бул, кеше өлөшөнө кермө, беркайчан да төкөбберлөнмө, иманыңны сатма.

Шуннан соң без таң алдыннан гына шалашка кереп яттык. Соңрак исө, аның өлөгө үгет-нөсыйхөткө охшаш сүзлөрөн Корьөннөн дө эзлөп таптым. Дөресрөгө, эзлөгөнөмне таптым....

* * *

ӨТКӨЙ—ӘЛМӘНДӘР карт—гыйбрөтлө ич, Лев Николаевич Толстой үлгөн елны туган һәм нөкь аның яшендө якты дөньядан китеп барды. Безгө—балаларына—аның абруе Толстой абруеннан һич тө ким түгел иде.

Сизгөр иде.

Ул бит үлөн үскөн

Тавышны да ишетеп яшөдө.

Акыл жыйган саен—сабырланды,

Олыгайган саен—яшөрде.

Дуслар белөн дусча аңлашты ул,

Кошлар белөн кошлар телөдө.

Жаен тапмый калмас, Әжәлне дө

Шаяртадыр өлө... «тегендө».

Ходай бирмеш көннең һәрбер көнөн

Яшөдө ул сөеп, тын гына.

Фәрештө дө түгел... Жирдөн килген иде,

Жиргө китеп барды. Шул гына...

Урыны жөннөттөдөр, дип уйлыйм, Амин!

Ркаил Зәйдулла

КУРКЫТМАГЫЗ КОШЛАР АВАЗЫН

2002 ЕЛ ШИГЪРИЯТЕНӘ БЕР КАРАШ

Узган елны төрле матбугатта дөнья күргән шигъри әсәрләргә барлап чыгу үзә үк шактый көч сорый. «Казан утлары»ннан башка «Идел», «Мәйдан», «Татарстан», «Сөембикә», «Тулпар» кебек бүтән журналлар да, «Мәдәни жомга», «Шәһри Казан», «Ватаным Татарстан» гәжитләре дә шигъригә урынны кызганмыйча бирәләр. Бер елда матбугатта чыккан шигъриләрнен күләме генә дә бер-ике томга тарта торгандыр. Татарстан китап нәшриятында, «Мәгариф», «Рухият» һәм бүтән нәшриятларда да шигъри әһәтиятләре даими рәвештә дөньяга чыга. Бу үзә үк шатлыклы күренеш. Күләм кайчан да булса сыйфатка күчәргә тиеш бит, дип күнел юатасын. Шундый канун бар шикелле. Ләкин татарның бөек мәкален дә онытмыйк ала: ком жыелып таш булмас, кол жыелып баш булмас!

Һәм мин Зәлфәтнең шигъриләр шәлкеменә килеп төртелдем. Шигъри сүзгә эндәшеп—ягъни үз-үзенә!—ул болай яза:

Яралткыч көч алсу офыкларда
Ярсу-саксыз жанны кабызды.
Жан ул—без үзебез!—Туфрак һәм күк!
Туфрак һәм күк—бөек ялгызлык!

Тере бул син... Һаман жанда бул син—
Һаман янда, Һаман ерак бул!
...Минем белән бергә күктән инден,
Минем белән бергә туфрак бул!

Шушы шигъригә уыганнан соң Александр Блокның Анна Ахматовага язган хаты искә килеп төште. Бер өзеген тәржемә итеп сезгә дә житкерәсем килә: «Мин бик күп билгеле һәм билгесез авторларның шигъриләрен күрдәм,—дип яза ул.—Һәм һәрвакыт алар бик яхшы язалар сыман тоела, ләкин миңа боларның кирәге юк, күнелсез; шигъриләргә бүтән язмаска, ахрысы, дип уйлый башлайсың, аннары аларны бөтенләй яратмавынны искәрәсен, безадан шагыйрьлек буш шөгыйль булып күренә, ахырдә бу уйларынны кычкырып әйтергә дә жөрьәт итәсен. Белмим, бу хисләргә кичергәнәгез бар микән; булса—әлегә халәттә күпме сырхаулык, артык йөк барлыгын беләсездер.

Сезне укыгач исә, мин шигъриләргә барыбер яратуымны хис иттем, алар чүп нәрсә түгел икән, алар яктылык алып килә...» Менә шундый хат...

Мин Блокка өстәп, шигъриләр кешелекнен табигый яшәешенә карата өмет тә алып килә, дияр идем. Чыннан да, безнең заманда шигъриятнен тәмам юкка

чыкмавы, Лена Шагыйрьжан сүзлөргө белән айткәндә, «шигырь фәнен яратучылар өчен сүзләрне рифмаларга тезүчеләр»нен һаман да пәйда булып торыуы гажәп бит. Бүгенге технологияләр чорында, кешеләрнен барлык иманы «тауар-акча-тауар» дигән формулага сыеп беткәндә, шигырьгә һаман үлем юрыйлар, ә ул асфальт яркларынан саркылып чыккан үлән сыман һәмишә тернәкләнә, қояшка учларың суза. Әллә ул бездә генә—асфальты сыйфатсыз илдә генә—шулай әрсезме?

Юктыр. Чәнки кеше қайсы ғына икълмдә яшәсә дә, қайсы ғына система қысаларында жан асраса да, кеше булып қала. Мохитын кампитрлар-фәләннәр қолтап алса да, кешенен биологик асылы берничә мен ел элек ничек булса, шулай қалған. Шигърият бөек табигатьнен безнен күнелләргә төшкән чағылышы түгелме соң? Поэзиянен ни икәнән белмәгән кеше дә сулқылдағанда бер ритм белән сулқылдый ич.

Әлбәттә, халыкның хәзер шигырьдән (гомумән, әдәбияттан) бизуе, америкалашқан гаммәви культура қабымлықларына риза булып жан асравы барыбызның да әчен पोшыра. Шигъри сүзгә мәрәжәгать итү, аны яқларга тырышу кебек мотивларның әсәрләребездә өстәнлек алуы шуна күрәдер.

Менә Лена Шагыйрьжан болай яза:

Тирә-юньдә бөтен нәрсә көйли:
Һава, аһәң, мелодия, аваз,
ритм, рифма, ташлар, гөрләвекләр,
алсу гөлләр көйли, шаулыи ағач...

Аннары өстәп куя:

Таң атқанда, былбыл сағышына
Кушыла дәртле әтәч тавышы да...

Әлегә өзекне мин шагыйрьнен «Дөнья базары яхүд яна Америка фажигасе» дигән лирик-публицистик поэмасыннан китердем. Исәменнән үк күрәнгәнчә, поэма Нью-Йорктагы Сәүдә үзәгән шартлату унаеннан язылған... Л. Шагыйрьжан шигъриятә, гомумән, үзенен публицистик накалы, туры сүзлегегә белән аерылып тора. Аның бу темага тотынуы шуна күрә табигый да... Мин үзем, мәсәләң, бу поэманы бик қызыксынып укып чықтым. Хәзер бит көң саен радио-телевидениедән, гәжитләрдән халықара террорчылар дип, Ислам фундаменталистлары дип қолак итен чәйниләр. Әлегә четереклә сәяси чытырманда шагыйрә үзен ничегрәк хис итәр? Күзе ерактан күрерме, қолагы ерактагыны ишетерме?

Дәрәс, Мәскәүдәгә шартлауларга қарата мин анарчы Кави ага Латыпның өч юллыгын укып бәраз тәҗрибә туплаган идем индә:

Мәскәүләрдә шартлаталар,
Қазаннарда шаккаталар
Геннадийлар, Гаталар...

Ә Лена ханым пакусын қиң алған. Поэманың беренчә бүлекләрен укығанда минем қолагымда барабаннар тавышы, озын быргылар авазы ишетеләп торғандай булды.

Төп сорауны кую мөһим түгел
«Кемнәр алар, диәп, террорчылар?»—
Төп сорауны кую мөһим бүтән
«Нәрсәдән ул, диәп, террор чыга?!»

Л. Шагыйрьжанның бөтен поэмасы шушы мөһим сорауга жавап булып яңгырый.

Минем үземә поэманың бик ошаған өлешә—шагыйрәнән Америкага юллаган хаты булды. Дәрәс, Лена ханым татар язучылары арасында Америкага хат язучыларның беренчесә түгел. Заманында, мәсәләң, мондый эпистоляр жанр белән Рашат Низами мавыгып алған иде. Р. Рейганга язған ачық хаты бигрәк тә истә қалған. Шуны укығаннан соң Рейган төзәлмәс авыруга сабышқан, имеш... Ә Шагыйрьжан поэмасының халық тақмазаларына охшатып язылған әлегә бүлегендә исә шагыйрә өчен қирәкле бар нәрсә дә бар—нечкә лиризм да, сатира-қаһқаһ дә, ирония дә. Берничә куплетын қабатламыйча тыела алмыйм:

Барып житеп, кулыгызга
Керсә ошбу хатыбыз,
Тышына ук ызып куям:
«Курыкмыйча ачыгыз!»

Әнә килә ак парашут,
Төягән ак парашук.

Сездә дә «шок», бездә дә «шок»,
Тик торабыз карашып...

USA-AKШ дип язылган
Сәмәлүт канатына.
Теләктәшлек белдермиз
Террор аппаратына.

Билләһи, кабереннән Тукай торып чыкса, Лена ханымның кулын үбәр иде.
Курыкмаса...

Әлеге әсәрдән башка «Казан утлары»нда тагын ике поэма дөнья күргән. Гомумән, поэма ижат итү жинел эш түгел. Аның үз закончалыклары бар. Ул ниндидер вакыйгага корылырга һәм үзендә эпиклык гонсыларын да сакларга тиеш. Поэма язганда шагыйрь бик нечкә кыл аша үтә. Әлеге кыл, минемчә, поэзия белән проза чикләре буйлап тартылган. Сюжет жебен ычкындырмыйм дип тырышканда, әсәр сөйләп чыгуга кайтып калып, шигърият дилбегәсенен кулдан китүе дә бар. Эльмира Шәрифуллина үзенен «Каям коесы» дигән поэмасында, миңа калса, шушы тозакка килеп капкан. Шуңа күрәдер әсәр вакыт-вакыт рифмаланган мәкалә төсен ала:

Тулысынча фәнгә кереп чумган,
Язучылык булган бар шөгылә.
Татарымны анлы, тәрбиялә
Итү һаман барлык уй-фигылә.

Күнелгә кереп калырлык чын поэмалар әдәбиятта сирәк туа. Аны язучы өчен дә шагыйрьгә аерым бер талант кирәктер. Поэма бит ул күпмедер кимәлдә конструкция дә... Сонгы елларда, мәсәлән, Ренат Харис бик үзенчәлекле поэмалар ижат итте. Бездә гадәти булганча, аларга тиешле бөя бирелмәде кебек... Әлеге поэмаларны тәфсилләбрәк тикшергән хезмәтләр дөнья күрсә, поэма жанрында эшләргә жөрәт иткән яшәүчән шагыйрьләргә дә моның ярдәме тияр иде.

Быттыр дөнья күргән поэмаларның өченчесе—Зиннур Мансуровның «Ике еглау» әсәре. Тарихтан безгә мәгълүм: Сөембикәне Мәскәүгә тоткын итеп алып киткәндә, ул ире Сафа Гәрәй төрбәсендә Казан белән еглап хушлаша. Борынгы төрки авыз ижатында еглау дигән аерым бер жанр булганы да билгеле. Казакъларда ул егерменче гасыр башларына кадәр сакланган. Сөембикәнән еглавын урыс телендә мәгълүм «Казанская летопись» авторы теркәп калдыра. Шулай ук еглауның кайбер эзләре бөетләрдә, тарихи жырларда да сакланып калган. Икенче еглау—Ярославна еглавы, ягъни «Плач Ярославны». Ул «Слово о полку Игореве» әсәрендә теркәлгән:

Ярославна рано плачеть
Путивлю городу на заборолө, аркучи:
О Днепре словутищю!
Ты пробил еси каменныя горы
Сквозе землю Половецкую.

Ярославна—1185 елда кыпчакларга яу чапканда әсир төшкән кенәз Игорьның хатыны. Ирен сагынып, қояшка, жылгә эндәшә-эндәшә, елай. Ике еглауның арасында 366 ел ята. Әсирлектә күпмедер кымыз эчеп ятканнан соң Игорь үз иленә кайта... Ә Сөембикәнән язмышы ничек төгәлләнгәннен беләбез. Хәер, еглауларның эчтәлегә дә үзгә—Ярославна ире өчен кайгырып еласа, Сөембикә иленең һәлакәтен күрүгә егълай: «Казан, син бәхетсез шәһәр!»

Шагыйрь шушы ике хатын язмышы аша татар-урыс мөнәсәбәтләрен, тарихи фажигабезне, хәзерге вазгыятьебезне тасвирлай. Шунысын да әйтергә кирәк, татар һәм урыс тарихларыннан азы-күпме хәбәрлар булмасаң, бу әсәренң канвасына төшү, вакыйгаларның агышын аңлавы авыр, хәтта мөмкин дә түгел. Ике хатын күпләп күз яше койса да, поэмада су юк, ул йодрык кебек кысылган, ә бармак араларынан исә кан саркыла. Әлеге хасият, албәттә, гади укучыга әсәрне укуны кыенлаштыра. Ләкин шигърият—бер каптырмалы такмаза яисә, Марсель Галиев әйтмешли, эт сикертгә торган ритмга язылган такмак кына түгел, ул акылга тәсир итәргә, күнелне дә кузгатырга тиеш... Зиннур Мансур, гомумән, әсәрлекле укучыны күздә тотып яза. Безгә бүтән шигърият урманнарында, үзенчәлекле фикерләүләр аша, татарның шигъри анын яна сукмакларга алып чыгуы шундый шагыйрьләр кирәк.

Сөембикә белән Ярославнаның диалоги сонгысының мондый сүзләре белән тәмамлана:

Яшен белән алла юмак булдын
Бәхет кошындагы кан табын.

Автор үзенә сүз алгач, ритм үзгәрә, салмаклана, шигырь тукумасына дала иркенлеге, урманнар уйчанлыгы тарала:

Жиде икылим чиген инләп инрәү йөри,
Инрәү кайта, кайта ничә ел аша.
Мәшрикь якны тоташтырып мәгыриб якка,
Кара-каршы ике бикәч еглаша.

Хатын-кызның бөөренә бөялгән, күз яшыләренә чыланган ташны ил нигезенә салып калдырган халык бәхетле була аламы? Илбасар булып бүтәннәренә жингән илдә дә улларын, ирләрән яуда югалткан хатын-кызлар күз яше түкмимени? Газизләрен югалту хақына жинү аларга кирәкме? Поэмасында шагыйрь шушындай фәлфәси сорауларга да җавап эзли.

Сөембикә белән Ярославна әңгәмәсенә берәздән Мәрәм-ана килеп кушыла. Бу бик табигый. Анардан башланган күрәнмәс мәрхәмәт җепләре әлеге бикәләренә гасырлар аша бергә тоташтырып тора бит. Вақытлар үтү белән генә ул җепләренә кеше вәхшиләге нәфрәт бауларына, коллык зынжырларына әверелдергән. Мәрәм-ана сабыр итәргә өнди, фажиганең асылын хатыннарның үзләреннән эзләргә куша, чөнки ил-йортның иминлеге хатын-кыз кулында...

Сөембикәнең сүзләре үз замандашларын гаепләүдән бигрәк, киләчәкне—безне кисәтү булып янгырый:

Кыланьгыз сыйлы келәмнәрдә,
дошман сигез, диеп, без тугыз.
Ә кылмышта баскын кулындагы
айбалтаның сабы булдыгыз.

Поэмасында З. Мансуров каими сүзләренә мул куллана, әмма тарих сулышы бөркелеп торган әсәрдә бу үз-үзен аклый. Нәфис тел, ассонанс, аллитерацияләр, көтелмәгән рифмалар поэманың сәнгатьчә бәясен бермә-бер арттыра.

Югыйсә, без «күнел»гә «түгел»не рифмалаштырырга шулкадәр күнектөк. Тукай әйтмешли, такмак диюгә мич артына кереп шакмак эзли башлыйбыз. Ә бит шигырьдә рифма, ягъни кафия, иң кодрәтле чараларның берсе. Өр-яна рифма укучыны сискәндереп куя, шигырь үзе бөтенләй бүтән кырлары белән җемелдәп китә.

Мин үзем «Ике еглау» поэмасын былтыр дөнья күргән шигырь әсәрләренң иң күренеклесе дип саныйм. Язучылар берлегенң идарәсе З. Мансуровны, шагыйрь буларак, юкка гына Тукай бүләгенә тәкдим итмәгән, күрәсен.

Матбугатта чыккан шигырь әсәрләренә күздән кичергәч, күп авторларның шигырь техникасынан бихәбәр икәнлеген аңлыйсын. Кайберләрендә хәтта ритм юк, цезура сакланмый. Әлбәттә, техниканы белеп кенә шагыйрь булу мөмкин түгел, ләкин шагыйрь шигырьнең кайбер кануннарын белергә тиеш. Югыйсә, ул нота танымаган килеш көй чыгарырга азапланган композиторны хәтерләтәчәк. Хәер, хәзер аңдыйлар да бик күбәйдә бугай.

«Поэзия—ул музыка»,—дигән Поль Верлен. Бик дөрес сүзләр. Ә анын музыкальлеген бит авазлар тәшкил итә. «Поэзия—ул төсле музыка»,—дип тә өстәргә мөмкин. Артур Рембонын мондый сүзләре бар: «Сузык авазларга мин төсләр сайладым,— дип яза ул. А—кара, Е—ак, И—кызыл, О—зәңгәр, У—яшел. Һәр сузык авазның мин хәрәкәтен һәм шәкелен билгеләдем. Мин эндәшмәүне яздым, аңлашылмас шәйләренә тасвирладым».

Ә татар авазларына төсләренә татар шагыйрьләре сайласын!

Татар поэзиясе үз традицияләренә таянып үсәргә тиеш. Шигырьләребезне әле монарчы кипшенмичә сакланган үз тамырларыбыз тукландырып торса гына бүтән халыкларга кызыклы булырбыз. Әлбәттә, хәзерге татар шагыйре басып торган жир һаман кысыла бара. Үз жиребезнең йөрәгеннән типкән чишмәләрдә дә ят тәм барлыкка килде. Ирексездән Илдус Гыйләжевнең шигыре искә төшә:

Баскынчылар тиеп пычратмаган
 Дүрт байлыгым бар сөеп карарлык:
 Бала бишеге—аткөй ясаган,
 Үзем салган, үзем яккан мунча,
 Тау буендагы татар зираты,
 Иркәм байлап биргән намазлык.

Шигырь «Шулар гына калды» дип исемләнсә дә, татар шагыйре өчен аз түгел бу... Бүтөн әйберләр турында әйтеп тормыйм, татар зиратына тиенә алмыйча юкка чыккан шагыйрьләребез күпме...

Быттыр матбугатта чыккан шигъри әсәрләрне күздән кичергәндә мин хәзерге татар поэзиясенен хәлен, куәтен аныкларга, киләчәген күзалларга тырыштым. Тавыш-тынын бик сиздерми генә агып яткан нәни инеш күз алдына килде. Алда жәйрәп яткан үзәннәрдә кибеп юкка чыкмасмы ул? Шигырь китапларынын тиражларын искә төшерсәң, күнелдә аллани сөенерлек хисләр уянмый. Электәге кебек шигъриятнен жәмгыятьтәге ниндидер урыны, миссиясе турында сөйләшү бүген инде урынсыз, хәтта көлке булыр иде. Хәзерге украин шагыйре Юрий Андруховичнын сүзләрен безнең жирлектә күчереп айтсәк, жәмгыятьнен туксан проценты бөтенләй бернәрсә дә укымый. Ө укучыларнын туксан проценты татарча укымый. Татарча укучыларнын туксан проценты исә шигырьгә бөтенләй кагылмый. Жәмгыятькә тәэсир итү турында бу очракта исәр генә тел чарлый ала. Ләкин шигърият шул исәрлектән саркып чыгадыр да инде.

Безнең поэзиянен бүгенге хәлен элеккечә үк өлкәннәр билгели. Менә, Илдар Юзи, Роберт Әхмәтжан, Әхсән Баян, Клара Булатова, Шәүкәт Галиев, Рөстәм Мингалым, Әдхәт Синугыл, Гәрәй Рәхим, Рәфикъ Юныс, Разил Вәлиев, Роберт Миннуллин, Әхмәт Гәдел, Фәнис Яруллин, Айдар Халимнәрнен саллы-саллы шигырь шәлкемнәре дөнья күргән. Аларнын барысын да бер халәт берләштереп тора: яшлекке сагыну, китү сагышы, киләчәккә шөбһәләнеп карау... Ләкин юшкын астыннан саркыган чишмә кебек төптән барыбер өмет челтерәп чыга. Менә Шәүкәт аганың бер шигыренән өзек:

Елама, тал жаным, еламсар тал,
 Сөз дә, без дә түгел тамырсыз.
 Сандугачлар булып кайта алсак,
 Шәт безне дә әле танырсыз...

Өлкән шагыйрьләребез ил җаме белән яшиләр. Алар һаман да төрле сәяси вакыйгаларга, халык язмышына битараф түгелләр. Хакыйкәт күп кабатлаудан таушалмый, диләр бит. Шуны истә тотыптыр, Роберт Әхмәтжанов янә бичара милләтебезгә мөрәҗғәт итә:

Вакыт инде, татар,
 Ил-байталнын
 дилбәгәсен үзен нык тотарлык!

Безгә инде «Ат бирегез ана, ат бирегез!»—дип мәгълүм гыйбарәне кабатларга гына кала.

Р. Фәйзуллин да халкыбызнын бүгенгесе, киләчәге турындагы уйларын укучыга тәкдир иткән. Эпиграфта ул Н. Хрущевнын «егерме елдан коммунизм була!»—дигән вәгдәсә белән бергә Ф. Табеевнын язучылар жылышында «егерме елдан соң татар теле бетәчәк!»—дигән янавын да искә төшергән. Партия функционерлары һәрвакыт пәйгамбәрлектә дөгъва иттеләр. Юраулары юш килсен дип гәмәлдә дә тырыштылар. Шагыйрь менә шушы юрауларга нәтиҗә асый:

Егерме ел үтте. Күбрәк тә үтте...
 Коммунизм килмәде... Килде—СПИД.
 Әфюнчелек атты чәчәк...
 Шулай да,
 Шагыйрьләребез туган телдә шигырьләр яза.
 Эшләп килә татарча гимназияләр.
 Чын тарих ачылып килә чак-чак...
 Ни әйтер киләчәк?

Шагыйрь, партия функционерларыннан үзгә буларак, киләчәккә күрәзәлек итү белән мавыкмый, ә фәлсәфи сорау белән шигырен төгәлләп куя...

Беләм, шигырьләрең болай тоташкан күп укырга ярамыйдыр. Чөнки, Блок әйтмешли, күнелсез булып китә. Күп кенә шигырьләрең укыгач гажизләнеп тә куясын. Автор, көндәлек эш эшләгәндәй генә, тизмә сырлап куйган сыман тоела. Йоқидан торгач ююнасын, теш чистартасын, бәдрәфкә кереп чыгасын ич... Рим Идиятуллин хәтта бер тизмәсенә «Аптыраганнан язылган шигырь» дип исем дә куйган. Шулайдыр. Аптыраганнан кайчак кәжәкәйне дә суялар. Аз булса да ите чыга.

Кайсыдыр бөек әдипнең «Егерме яшьлек шагыйрьләре булмаса, әдәбиятның киләчәге шөбһәле»,—дигән сүзе бар. Безнең яшь шагыйрьләр дип аталып йөрүче Марат Закир, Рәмис Аймәтләр дә утыз яштан аштылар инде. Ләкин бездә яшь шагыйрьләр бар! Менә Янсуарның шигыреннән бер өзек.

Бер йотым Сөю бир жаным.
Яшәү бир бүгеннән—мәңгелек:
Мон булып агыла алырлык,
Тетрәтеп күкләрен бәгырен...

Талантлы кыз. Әлбәттә, яшьлектә күкләрене кочаклап аласың ул. Әдәби киләчәге булса, Луиза әле вак, әһәмиятсез тоелган шәйләрдән дә эчке гомумиләштерүләр ясап, самими шигырьләре белән сөендерер.

Бәлки безгә Язучылар берлегендә әдәби ижат белән кызыксынган яшьләргә шигърият техникасы, аның элементар кагыйдәләрен өйрәтер өчен бер семинар оештырылгандыр? Безнең буын, университетта укыганда, формаль булмаган андый семинарны тулай торакта үткән иде. Анда Хәсән Туфан белән Сибгат Хәким генә килми калганнардыр, мөгаен. Ләкин ул традиция өзәлгән инде.

Нигә шигърияткә яшьләр килми сон? Югыйсә бит безнең өлкән шагыйрьләр әдәбият ишеген кагучыларга һәрвакыт хәерхә булдылар. Илдар абыйлар эшләгән заманнардагы кебек системага салынган кайгыртучанлык булмаса да, хәзер дә башлап язучыларга гел ярдәм итәргә әзер шагыйрьләребез күп... Биредә мин аерата Рәдиф Гаташның исемен телгә алыр идем. Ул яшьләргә гел матбугатка тәкъдим итә, үзенчә матур итеп кереш сүзен яза. Рәдиф Гаташ мин мәктәптә укыганда да, гел хуплап, күнелне үсәндереп, хатлар жибәреп торды.

Әлбәттә, яшь егетләреннән әдәбиятка килмәвен төрлечә аңлаталар. Ләкин мин бер күренешкә игътибар итәр идем. Хәзер берәр каләм иясе матбугатта яисә радио-телевиденидән чыгыш ясага, язучыларның авыр матди хәле турында әйтмичә калмый. Гел хәерчелектән зарланабыз. Ә яшь кешенен исә киләчәген билгеләгәндә хәерчелеккә сайлыысы килми. Шагыйрьлек амбициясе булган кеше алдагы көннәргә алсу томанга төребрәк күрә. Менә шул вакытта күкләр белән сөйләшкә тиешле бер шагыйрь экраннан язучыларның бик мескен хәлдә булуы турында сөйлә башлый. Аларны тыңлап үссәм, мин үзем дә әдәбиятка килеп маташмас идем.

Тик чын шагыйрьләреннән юлына кайсы чорда чәчәк сибеп торганнар сон? Бездә хәерчелектән бер Мөдәррис Әгъләм генә зарланмый торгандыр, валлаһи.

Рәмис Аймәт белән Марат Закир турында телгә алдым инде. Сонгы елларда Р. Аймәт бигрәк тә ачылып китте. Андый нечкә лирик безнең хәзергә шигърияттә бүтән юк та сыман. Тик гражданлык позициясен күрсәтәм дип публицистик ноталарга гына күчмәсен иде. Шәп лирика язучы бүтән үзе гражданлык позициясе ул!

Марат Закир исә акрын-акрын тәртәсен прозага таба бора бара. Кайберәүләр шагыйрьне, әгәр дә ул бүтән жанрда да эшләсә, шигыренә хыянәт иткән дип саныйлар. Ләкин һәр жанрның төбәндә шигърият ята. «Ужымга» чыгып керергә һәр шагыйрь бурычлы. М. Закирның бер шигыреннән өзек:

Якты көтә кавем ничә гасыр—
Хәттин ашкан мәңсез сабырлык.
Бу кавемнен мәңсез сабырлыгы
Женне хәтта егыл салырлык.

Сабырлыкка каршы шундый нәгърә орса да, Марат үзе дә сабыр кеше ул, шигырьләр хыянәтнең иңдәничә ел нәшриятка илтеп бирә алмый. Аның мондый сабырлыгын күрәп нәшриятның сабырлыгы сына күрмәсен.

Акъегет аледән-але безне кыска шигырьләре белән сөендереп тора. Көзге яфраklarның аяк астында гади генә кыштырдап алуы да, бер кызылтүшнән саргылт март карына кунуы да аның ижатында берничә коллык шигырьгә әверелә, күнелдә ниндидер аңлатып булмастай халәт тудыра.

Сонгы елларда безнең шигъриятта ике бик кызыклы шагыйрь пәйда булды. Аларның берсе Шәүкәт Гәделша—Себер ягында туып үскән егет. Ул безгә шул якның исен, әле мәжусилектән төмам чыгып бетмәгән жанын алып килде. Шәүкәтнән язучы манерасы да бөтенләй бүтән—ул безнең гарәп-фарсы әдәбиятларына тоташкан бай әдәби мирасыбыздан бигрәк, борынгы төрки шигърияткә, фольклорыбызга таяна шикелле. Аның рухы тере табигатькә береккән:

Менә монда болан ауган—
Ята-ята усақ булган.
Әнә анда куян яткан—
Ята-ята куак булган.

Үсә каен, нарат, балан,
Күрәм тагын эт шомыртын.
Агач кочып уйланамын:
«Мин егылсам, ни булырмын?»

Икенче шагыйрь—Жәүдәт Сөләйман. Былтыр аның «Казык» дигән бик үзенчәлекле китабы чыкты. Жәүдәт тә үзенә ижатында фольклор элементларын бик яратып куллана. Алар шәкелдә генә түгел (мәсәлән, «Ташъязмалар» әсәре болай башлана: «Борын-борын заманда, Казан атлы калада, бер көн—бер ел торганда, бер ел—гасыр булганда...»), ә стиль үзенчәлекләрендә, сурәтләү чараларында чагыла. Әлеге шагыйрьләр үзләренә шигъри эзләнүләре белән татар поэзиясенә офыкларын тагын да кинәйтәләр.

Ләкин бит мин сүзгә шигъриятнең даирәсә тарая бару турында башлап жибәргән идем. Ныклабрак уйласаң, ул даирә беркайчан да артык киң булмаган. Пушкин үзе исән чагында аның китаплары 200, 500, күп булса менә нөсхәдә таралган, диләр. Бүтән ул урысның милли символы. Әмма хәзер дә аны күпчелек халык мәктәп дәреслегә кимәләндә генә белә. Әгәр белсә әле? Тукай белән дә шул ук хәл. Кайсыбызның аулак әрәмәлеккә барып кошлар тавышын тыңлаганы бар? Бик сирәкләр генә бу бәхеткә ирешә. Югыйсә, нинди генә авазлар юк анда. Һәр кош үзенчә сайрый. Һәм үзләрен кемнәр яисә күпме кеше тыңлаганы аларны бөтенләй кызыксындырмый, ахрысы. Тик әрәмәлекләр үзләре генә берәм-берәм юкка чыга бара. Без исә машина гөрелтесенә тавышына төмам күнегеп житабез.

Сүземне Наис Гамбәрнең бер шигыре белән төмамлыйсым килә.

Чигелде жыллар жөлендә—күлмәгем яфраклары,
Кундылар инде инемә—сафтан да сафраклары.
Таң гына ата югыйсә—ә инде киче дисең;
Куркытма кошлар авазын—болында әрем исе!

Әдәбият тарихы

УРТА ГАСЫР ТАТАР ӘДӘБИЯТЫ

I

Безде Урта гасырлар чоры XX йөзнең буеннан-буена диярлек, ничектер, кирерәк, тискәрерәк баяләнеп киленде. Кайбер каләм әһелләре бу төшенчәне дини фанатизм, феодаль йомыклык, рухи артталыкның синонимы рәвешендә карадылар. Мондый мөнәсәбәтнең нигезендә татарның тарихын, бай мәданиятен оныттыру, аны манкортка әйләндерү, «өлкән туган» каршында ләббәйкә генә кылып тордыру сәясәте ята иде. Урта гасырны түбәнсетү шаукумы әле һаман да теге яки бу дәрәжәдә дәвам итә. Бу аеруча жәдитчелек һәм кадимчелек, Шәрәк һәм Гарәб мөнәсәбәтләрен тикшергәндә, XIX йөзнең икенче яртысы—XX гасыр башы әдәбиятын, мәданиятен ачыклаганда күзгә ташлана.

Шунысы мәгълүм булсын: ижтимагый тормышта, тарихи агышта һәр чорның, һәр ижтимагый формациянең, шул исәптән, колбиләүчелекнең дә үзенә кануни урыны, объектив зарурилыгы бар. Антик дәвер хәзерге буыннарны да сокландырырлык рухи һәм матди ядкярләр калдырган. Урта гасырдагы Фирдәүсинең «Шаһнамә»се, Ибне Синаның «Тыйбб кануннары», Низами һәм Данте әсәрләре, вакытның жил-яңгырына, рәхимсез агышына да карамайча, һаман да яши бирәләр, укучыларны дулкынландыралар.

Урта гасыр—безнең тарихның да гаять мөһим чоры. Бу дәвәрдә татар халык буларак формалаша, үсә, дөньяга таныла. Аның теле, ягъни төрки-татар ләгате Евразия кыйтгаларында гына түгел, хәтта Төньяк Африкада—мәмлүкләр Мисырында да яңгыраган, акчаларда, хөкемдар нотыкларында, дипломатик сөйләшүләрдә аваз салган. Иң әһәмиятлесе шул: Урта гасырның төп өлешен татарның үз башына үзе хужа булып, дәүләтләр тотып яшәгән чор төшкән итә. Хәзәр, Болгар, Кыпчак мәмлөктәләре, Алтын Урда, Казан, Әстерхан, Себер, Олы Урда, Нугай, Кырым, Касыйм илләре—болар бит барысы да безнең бабаларыбыз төзегән, алар тоткан дәүләтләр. Гавам каземнәренәң яшәеш формалары гаять төрлө. Әмма дәүләтле булу—халык мөстәкыйль-легенәң зарури һәм хәлиткеч шарты. Юкка гына «Дәүләтле халык—бөхетле, сәгәдәтле халык» дип әйтмиләрдер.

Сүз сәнгате—теләсә нинди каземнең мәдәни дәрәжәсен, үсешен, рухи дөньясын күрсәтүче гаять мөһим фактор. Бу аеруча элекке чорлар, Урта гасырлар өчен әһәмиятле. Чөнки ул дәвәрдә әдәбият белән тидләшерлек, хәтта аның белән чагыштырырлык та сәнгать төрләре юк дәрәжәсендә. Әдәбият еш кына рухи кыйммәтләренә берләштерүче, аларга синкретик бөтенлек бирүче буларак чыгыш ясый, дин белән берлектә, адәм балаларын тәрбияләүдә, жәмгыятьнең әхлакый тормышын билгеләүдә мөһим роль уйный.

Тарихи сәбәпләр, сәяси фәжиғалар аркасында, Урта гасыр төрки-татар язма истәлекләренәң күпчелеге юкка чыккан яисә онытылырга мәжбүр ителгән. Әгәр дә Котб, Сәйф Сараи әсәрләре үз ватаннарына—Идел-йортка XX гасыр урталарында гына кабат кайта алган икән, бу үзе генә дә күп нәрсә хакында сөйли. Ә мәңгегә югалганнары күпме?! Андыйлары бер Аллаһы Тәгаләнең үзенә генә мәгълүмдер. Әмма хәзергә билгеле язма истәлекләр дә Урта гасыр татар әдәбиятының олылыгы, тирәнлегә, аның асылы, төп сыйфатлары хакында күп мәгълүмат бирә. Шунысын да искәртик: соңгы чирек гасырда элеккегә сүз сәнгәтен барлау, өйрәнү, халыкка житкерү юнәлешендә шактый эш башкарылды. Бу чор әдәбиятының мәктәп программа-

ларында һәм дәрәсләкләрендә ныклап урын ала башлавы да куанычлы хәл.

Урта гасыр төрки-татар әдәбияты үсешендә берничә факторның әһәмияте зур. Беренчедән, ул халкыбызның (шул исәптән аны төшкил итүче каземнарнең) борынгы төрки дөньяның бай фольклорына, мифологиясенә таянып, алардагы казанышларны мул файдаланып яшәдә һәм үз чиратында язма әдәбият үзә дә авыз ижатына даими йогынты ясады. Хәтта ике башлангыч кушылуынан туган жанрлар да барлыкка килде. Бәет һәм мөнәҗәт—әнә шундыйлардан. Күпләр фольклор әсәре дип йөрткән «Идегәй» дастаны да чынлыкта язма әдәбиятның көчле тәсире, профессиональ әдипләрнең актив катнашы нәтижәсендә туган күренеш. Андагы психологизм, кеше образларының рухи каршылыкта бирелүе, табигать күренешләренең гәүдәләну рәвеше, тел-стиль һәм шигъри үзенчәлекләр нәкъ әнә шуны раслап тора.

Икенчедән, Урта гасыр татар сүз сәнгате борынгы төрки (гомумтөрки) әдәбиятның табигый дәвамчыларынан берсе, аның традицияләрен үстерүче рәвешендә яшәдә.

Кадами рун истәлекләре, борынгы уйгур шигырьләре, аеруча «Котадгу белек» («*Бәхет китабы*», 1069) безнең әдәбиятның да нигезен төшкил итә. Йосыф Баласагунының бу мәшһүр ядкаре—ул борынгы төрки сүз сәнгатенә генә түгел, ә фәлсәфәсенә, педагогикасының һәм гомумән рухының да тиңсез истәлегә, йөзек кашы, шаһ әсәре. Кызганыч ки, бу бөек китап, гәрчә инде төрек, алман, урыс, үзбөк укучыларына күптәннен ирешсә дә, татар жәмәгәтчелегенә әле ул бары тик аерым өзекләрдә генә мәгълүм (мин дәрәсләк-хрестоматияләрдәге үрнәкләрен, Хәмит Төхфи, Лена Шагыйрьжан, Әдхәд Синугыл тәржемә иткән өзекләрен күздә тотам). «Котадгу белек»нең татар телендә тулы фәнни һәм гавами (популяр) басмаларын булдыру—безнең галимнәр һәм шагыйрьләр алдында торган кичектергесез бурычларның берсе.

Жәмгыятьтәге үзгәрешләргә нисбәтән, узган гасыр ахырында Әхмәд Ясәви һәм Сөләйман Бакырганный әсәрләрен татар укучысына кабат кайтату өчен тиешле шартлар туды. Бу юнәлештә инде гәмәли эш нәтижеләре дә күренә. Һәр ике шагыйрьнең дә китаплары, әсәрләре басылу, алар хакында мәкалә-хезмәтләр нәшер ителү—шуның ачык билгесе. Әмма әле Ясәви һәм Бакырганный әсәрләрен фәнни нигезләрдә бастыру, укучыларга тагын да тулырак житкерү, иҗат мирасларын, идеаллаштырмыйча, объектив рәвештә тарихи-мәдәни һәм фәлсәфи-эстетик контекстта тикшерү, татар дөньясындагы традицияләрен ачыклау өлкәсендә алда олы, житди бурычлар тора.

Өченчедән, Урта гасыр төрки-татар әдәбиятының көчле үсешен, иң беренче чиратта, халкыбызның үз жирлегә, Идел-йорттагы иҗтимагый, икътисади, социаль, рухи шартлар тәэмин итте. Монда, әлбәттә, Идел-Урал төбәгендә утрак тормышның зур урын алуы, күп санлы шәһәрләрнең, дөньякүләм мәһим сәүдә юлларының һәм үзәкләренең булуы, мәктәп-мәдрәсәләрнең, гыйбадәтханәләрнең эшләп торыу зур роль уйнады.

Дүртенче мәһим фактор шуннан гыйбарәт: китапны, белем-мәгърифәтне, уку-яза белүне зурлаган ислам дине Идел-йортта VII—VIII гасырларда ук тарала башлый һәм тиз арада әби-бабаларыбызның меңгеллек рухи юлдарына өверелә. Мәселән дине безгә гарәп-фарсы дөньясының искиткеч бай рухи хәзинәләренә юл ачты. Урта гасыр Шәрәк классикасы исә татар сүз сәнгатенә, халкыбызның рухи тормышына мең ел дәвамында шифалы йогынты ясап килде, аны азыкландырды, яңадан-яңа идеяләр, әдәби формалар, жанрлар белән баетты, кыскасы, татарның яшәешендә, үсешендә бетмәс-төкәнмәс чыганаҡ, арка терәге, катализатор хезмәтен үтәдә.

II

Мең елдан артык вакытны, күп санлы әдипләренә һәм ядкарьләренә үз эченә алган Урта гасыр төрки-татар сүз сәнгатенә, яшәешенә хас сыйфатлар, күренешләр гаять күп. Аларның кайберләренә кыскача гына тукталып китик.

Урта гасыр әдәбияты чөчмә, тезмә һәм катнаш («Кыйссасел әнбия», «Гөлестан бит-төрки...») формаларда яшәгән. Шулай да шигъри төр өстенлек итә. Аерым әсәрләрдә драма хас элементлар да күзгә ташлана. Без бу чор әдәбиятында дастан, кыйсса, хикәят, поэма, газәл, касыйдә, робагый, мәдхия,

мәрсия, хикмәт, мөнәжәт, фәрд (*икеюллык*), тартмалы композиция, шигъри роман, повесть һәм башка жанр үрнәкләре белән очрашабыз. Котбынң «Хәсрәү вә Ширин» әсәре (1342),—мәсәлән, үзенң күләме (ул 4659 икеюллык строфадан гыйбарәт), төзелеше, вакыйгалар бирелеше, образлар системасы белән шигъри романның классик үрнәге. Яртышар мең битлек «Кыйссас-әнбия» (1310), «Нәһжәл-фәрәдис» (1358) җыяланың һәр икесе дә тартмалы композицион жанрда. Алар чагыштырмача мөстәкыйль булган төрле эчтәлектәге хикәяләрне, кыйссаларны үз эчләренә алалар. Шунысын да искәрткәч: Тукайгача чор татар әдәбиятында хикәят дип исемләнгән әсәрләр шактый күп. Әмма алар төзелешләре, жанр табиғатлары белән төрле: эпик, лиро-эпик, чәчмә, тәзмә, катнаш, зур күләмле, кечкенә... Еш кына хәзерге хикәя, повесть, әкият, дастан, мөзәк, мәсәл, поэма жанрларына тартым яисә охшаш әсәрләр хикәят дип аталганнар.

Урта гасыр әдәби жанрлары һәм шәкелләре (формалары), бер яктан, төрки-татарның үз әдәби җирлегә белән бәйләнсә, икенче яктан, Шәрәк классикасы белән дә багланмышлы. Газәл, касыйдә жанрлары, мәсәлән, үзләренң тышкы формаларын, төзелеш-структураларын гарәп-фарсы әдәбиятынан алганнар. Татар шигъриятендә Октябрь инкыйлабына кадәр хакимлек иткән гаруз да килеп чыгышы аягынан Шәрәк белән бәйлә. Урта гасыр авторлары еш кына үз әсәрләрен гарәп, фарсы, гоманлы әдәбиятларындагы сюжетлардан, образлардан файдаланып иҗат иткәннәр. Әмма бу төр алынма материаллар татар җирлегенә, укучыларның образлы фикерләү һәм кабул итү ихтыяжларына яраклаштырылганнар. Шуның нәтижәсендә, хәтта төржемә дип исемләнгән ядкарлар да оригиналь, халыкның үз әсәре кебек кабул ителгән. Бу уңай белән шунысын да әйткәч: Урта гасырларда татар сүз сәнгатендә генә түгел, гомумән күп кенә башка әдәбиятларда да алынма материаллардан файдалану—киң таралган күренеш. Әдипләр еш кына рухи мирастагы ядкарлар белән дә нәкъ телдәге сүз-гыйбарәтләр, мәкаль-әйтемләр кебек эш ителә: алардан теге яки бу күләмдә өзеңкләр, мәгълүматлар алалар, бу төр «чит материаллар»ны үз фикерләренә, үз текстларына яраклаштыралар. Мәсәлән, Сәгъдинең атаклы «Гөлестан»ы, Румыйның мәшһүр «Мәснәви»е—күп төрле алынма сюжет-мотивларны, образларны иҗади эшкәртү нәтижәсендә туган әсәрләр. Бу төр иҗат принцибы «1001 кичә», «Кәлилә вә Димнә», «Тутыйнамә», «Мәжмугыл хикәят» һәм кайбер мәгълүм ядкарлар өчен да хас. Авторлар еш кына үз әсәрләренң азылуынан бигрәк, туплануын—«жәмгъ кылынуын» искәртәләр. «Алдым әлгә (*кулга*) уш каләм вә хамәнә (*караны*), Жәмигъ кылдым ошбу «Төхфә-намә»не»,—ди Мөхәммәдъяр. «Нәһжәл-фәрәдис»та да җыянама характерда булуына—«жәмгъ кылынуына» басым ясала.

Тукайгача чор татар әдәбиятында тулысы белән башка әсәрләргә шәрәкләүгә, интерпретацияләүгә корылган ядкарлар да бар. Тажеддин Ялчыголынң «Рисаләи Газизә» җыясы—шуның күренекле бер мисалы. Ул Суфый Аллаярынң «Сәбател-гаҗизин» әсәренә мөнәсәбәттә туган.

Урта гасырларда матур әдәбият белән дини-әхлакый, педагогик, фәлсәфи, иҗтимагый, географик, этнографик, тарихи язмалар арасында кискен чикләр юк. Алар еш кына үзара керешеп, кушылып китә, берьюлы төрле вазифалар башкаралар. Мәсәлән, Исмәгыйль ага, Мөхәммәд Әмин сәяхәтнамәләре күп төрле географик, этнографик, тарихи мәгълүматларны үзләренә туплаганнар. Әмма бу әсәрләр шактый җанлы тел-стиль белән язылган, әкияти урыннар да бар. Мөгаен, шуңадыр алар әдәби әсәр кебек тә укыла. Урта гасырның беренче карашка саф әдәби ядкарләрендә дә синкретизм күзәтелә. Мәсәлән, Котб романында галәм төзелеше, күк җисемнәре хақында кызыклы фикерләр бар. Сәйф Сараи үзенң «Сәһәйл вә Гөлдәрсен» дастанында (1394) кызынң рухи халәтен Җирнең Кояш тирәсендә әйләнү хәрәкәте белән чагыштыра. Мөхәммәдъяр поэмаларында гадел, утопик жәмгыять турындагы иҗтимагый карашлар да чагылыш тапкан. Утыз Имәни, Йосыф Баласагунлы традицияләрен дәвам итеп, аерым шөгыйль, вәзифа ияләренә хас сыйфатларны, таләпләрне дә гәүдәләндерә.

Хол Гали, Хисам Кытиб, Әмми Кәмал, Мәүла Колый дәверә әдәбияты дини-әхлакый, суфыйчыл идеяләр белән сугарылган. Дәрәсрәгә, анда бу төшенчәләр үзара табиғый керешкән. Алланы зурлау, аның бөөкләген,

гаделлек, хаклык иясе булуын тану—ул бер вакытта кешенең әхлакый йөзен, инсани асылын билгеләүче сыйфат та. Имансыз зат ышанычлы, әхлаклы була алмый. Авторлар юмартлык, киң күңеллелек, тугрылык, шафкатьлелек, гаделлек, сабырлык, итагатылелек һәм башка шундый уңай сыйфатларны, эш гамәлләрен зурлайлар, аларның каппа-каршыларын кискен тәнкыйтьлиләр. Антитеза алымы аларга үз фикерләрен тулырак, үтемләрәк житкерергә ярдәм итә.

Кешенең рухи пакьлеге, үз-үзен камилләштерүе, сафлануы, Аллага тартылуы бар нәрсәдән өстен куела. Күркәм әхлак, тирән белем, Аллага якынлык—камил инсанны төшкил итүче төп факторлар. Күп кенә әдипләр нәфескә бирелүне, мал-мөлкәт артыннан кууны тәнкыйтьлиләр. Аерым әсәрләрдә зөһедлек, дөнъядан бизү идеаллаштырылса да, гомумән Урта гасыр әдәбиятында дөнъявилык, тормышчанлык өстенлек итә. Мәүлә Колий, мәсәлән, белем-мәгърифәт туплауны, һөнәр үزلәштерүне, гайлә коруны, бала тәрбияләүне, гомумән, файдалы, игелекле эш-гамәлләр кылуны һәр инсан өчен зарури дип саный. Шагыйрь фикеренчә, игенчелек—галәмдә иң «изге», иң саваплы хезмәт. Әдипләр яшәүнең төп мәгънәсен үзгәләргә игелек кылуда, файда китерүдә күрәләр. Алар карашынча, бары шунда гына дөнъяда игү атың, изге исемәң калыр. Гомумән, үлгәннән соң да үлмәслек исем калдырырлык итеп яшәү—Урта гасыр әдәбиятында төп мотивларның берсе. «Иадкяр калса кемнең игү ат,—Үлмәс ул ир,—кемдә булса бу сыйфат,—ди Сәйф Сараи. Кол Галинең Йосыфы, Котбның Фәрһады үлә. Әмма аларның каберләре ил-халыкның зиярәт кылу урынына өверелә («Бүген дө халык анда барып йөрер имди».—Кол Гали). Ни өчен? Чөнки һәм Йосыф, һәм Фәрһад дөнъяда вакытта кешеләр мәнфәгатен канәгатьләндерерлек эш-гамәлләр кылып калдырганнар. Шунсы мөһим: «игү ат», «гүзәл эз» калдыру мотивы Г. Тукай, М. Жәлил һәм башка шагыйрьләр ижатында да гөдәләндерелә: «Жиһанда калдырып китсәм икән, йа рабб, гүзәл эзнә»; «Яхшы исемәң калды, син... (оны тылмадың)» (Г. Тукай)...

«Ни чәчкән булсам, аны (хәзер) урам,—ди Йосыф Баласагунлы. «Мәкәржә бәете»ндә «Кеше арпа сачеб богдай ала алмас, Яман эшдин дәхи файда таба алмас» дигән юллар бар. Күп кенә авторлар тарафыннан телгә алынучы бу мотив элеккеге әдәбиятның төп әхлакый, инсани принцибын билгели. Һәр кеше үз гамәле өчен үзе җаваплы. Начарлык эшлисәң икән, иртәме-соңмы—барыбер жәзага тартылачаксың. Изге гамәлләр исә үзәңдә дә, үзгәлләре дә бизи.

Урта гасыр татар әдәбиятында мәгърифәтле, гадел хөкемдар, мөхәббәт һәм башка мәсьәләләр дә гөдәләнеш тапкан. Әдипләр аерым хөкемдарларны тасвирлау аша үзләренең жәмгыять, бөхетле тормыш турындагы идеалларын, күзаллауларын дә бәян иткәннәр. Котб хакимият иясенә мондый таләп куя: «Шаһ ул булыр кем илгә дәд (гаделлек; игелек) кылса, Золымдин монлыны азад кылса».

Мөхәббәт исә еш кына инсан яшәешенең мәгънәсе, куаныч-шатлыгы рәвешендә тасвирланган. Сөйгән ярын, аеруча хатын-кызың матурлыгын жырлау—ул бер үк вакытта инсанияткә, тереклеккә һәм кодрәт иясә—Тәңрегә мәхфия уку да. Шигъри сүзнен тылсымлы көчен, үлемсезлеген данлау да элеккеге әдипләрнең игътибар үзәгендә. Йосыф Баласагунлы фикеренчә, изге сүз кешенә үлемсез итә. Мәжлиси дә «бу дөнъяда сүзем калыр, үзем—юк»,—дип искәртә.

Урта гасырның аерым адкярләрендә, аеруча мөнәжәтләрдә гомернең фанилыгына, үлемнең котылгысызлыгына кат-кат басым ясала. Мондый алым уй-кичерешләрнең киеренкеклекеген арттыруга, тереклекнең кадерен белеп яшәүгә ярдәм итә.

Урта гасыр әдәбиятына хосусыйлыкны гомумилеккә яраштыру, фикерләү килдәге хас. Авторлар вакыт, урын төшенчәләре белән иркен эш италәр, хыялый һәм реаль күренешләрне табигый рәвештә кушып жиберәләр. «Жәмжәмә солтан» дастанында (1369), мәсәлән, теге дөнъя һәм бу дөнъя үзара керешеп китә, уйдурма хәл-вакыйгалар, чынлык иллюзиясе тудырып, укучының күңелен биләп ала. Элеккеге авторлар, жентекле сурәтләүдән бигрәк, характерлы деталь, урынлы сүз-сурәт ярдәмендә тиешле күзаллау,

ассоциация тудырырга омыталар. Котб, мәсәлән, Шәбдиз исемле атның затлылыгын, тизйөрешлелеген болай тасвирлый: «Ахурда (аранда) бер аты бар илгә бирмәз, Азакы (аягы) тупракыңга йил иярмәз». Гомумән, Урта гасыр әдәбияты сурәтлелек, тел-стиль ягыннан гаять бай, кызыклы. Котб, Харәзми, Сәйф Сараи, Габдессәләм һәм кайбер башка авторларның шигъри тел белән ничек эш итүләре хәзерге шагыйрьләр өчен шактый җыйбрәтле һәм үрнәк булырлык.

* * *

Мәгълүм ки, Урта гасыр дип йөртелгән әдәбият дистәләгән йөзъеллыкны, халкыбызның төрле дәүләтләр составында яшәү вакытын үз эченә ала. Аның Болгар чорында ук шактый житлеккән булуын «Кыйссай Йосыф» әсәре үзе үк ачык күрсәтеп тора. Алтын Урда дәверендә исә төрки-татар сүз сәнгате һәм күләм, һәм сыйфат ягыннан гаять нык үсеш ала. Идел-йорт авторлары хәтта фарсы классикасының бөек вәкилләре белән дә шигъри ярышка чыгалар. Рабгузий, Котб, Харәзми, Мәхмүд Болгари, Хисам Кятиб, Сәйф Сараи—бу чор әдәбиятының йөзек кашлары. Алтын Урда дәвере сүз сәнгате Казан, Әстерхан һәм башка татар мәмләкәтләрендәге әдәбиятның да төп юнәлешен, асылын билгеләде. Без моны Мөхәммәдъяр, Өмми Кәмал, Колшәриф, Шәриф, Мөхәммәд Әмин иҗатларында, «Идегәй» дастанында ачык күрәбез. Алтын Урда әдәбиятының күәтле традицияләре Идел-йортта гына түгел, кайбер башка төбәкләрдә, аеруча Мәмлүкләр Мисырында да дәвам иттерелде. Татар Гали Әфәндең (Шәриф Гамидиң) 1170 биттән торган атаклы «Төрки Шаһнамә»се (1501—1510)—шунның күркәм бер мисалы.

Казан һәм башка татар ханлыкларының юкка чыгарылуы, дәүләтчелектән мөхрүм ителү халкыбызга коточкыч газәпләр, афәт китерде. Әмма шуңа да карамастан, гәрчә зур югалтулар булса да, татар үзенә барлыгын, телен, моңын, динен, горәф-гадәтләрен саклап кала алды, аларны буыннан-буынга җиткерә килде. Бу катлаулы, каршылыклы, фаҗигале процесста, ислам дине белән берлектә, әдәбият, язма мирас искиткеч зур роль уйнады. Кол Галилә, Мөхәммәдъярлар, Утыз Имәниләр халкыбызга рухи таяныч, күңел юлдашы булып килделәр, яшәү дәрте, инсани тәрбия бирделәр.

Урта гасыр һәм XIX йөз татар сүз сәнгатен еш кына әхлакый әдәбият дип тә йөртәләр. Бу чыннан да шулай. Шунысы үзенчәлекле: татар, бәйсезлеген җуеп, геноцид сәясәтенә дучар ителгәч, безнең әдәбиятта әхлакый-тәрбияви як тагын да көчәя. Бу аңлашыла да. Чөнки колонияль изелү шартларында татар мәнфәгатьләрен кайгыртучы, аны сакларга, якларга тырышучы хакимият юк. Урыс патшаларыннан, түрәләреннән ярдәм, рәхим-шәфкать көтү—мәгънәсезлек. Төп таяныч, төп көч—бары татар үзе. Нәкъ менә шуңа күрә дә әдипләр кешеләрне, гаиләне саклау, тәрбияләү аша халыкны инкыйраз укпыныннан коткарырга, милли генофондны яшәтергә омытылганнар.

Урта гасыр әдәбияты—мең елдан артык тарихы булган төрки-татар сүз сәнгатенең нигезе, гаять мөһим чоры. Бу дәвердә ул төмам формалаша, зур үсешкә ирешә. Әгәр дә соңгы дәвер әдәбиятында Г. Кандалый, Г. Тукай, Г. Исхакый, Г. Ибраһимов, М. Җәлил кебек бөек талантлар туган икән, монда, әлбәттә, Урта гасыр әдәбиятының да роле гаять зур булган.

Хатып МИҖНЕГУЛОВ,
филология фәннәре докторы, профессор.

ӘДИП БИОГРАФИЯСЕНӘ ЯҢА МАТЕРИАЛЛАР

Милли әдәбиятыбыз классигы Фатих Әмирхан—XX йөз башы татар иҗтимагый-сәяси һәм мәдәни тормышында үзәк фигураларның берсе. Әлбәттә, аның турында күп язылган, иҗаты, гаять киңкырлы һәм бай публицистикасыннан тыш, төрле яклап өйрәнелгән. Тәржемәи халә дә белгечләр тарафыннан нигездә ачыкланган дип санала. Ләкин ифрат каршылыклы чорда яшәгән, хәвәфле-сикәзтәле юллар узган әдип биографиясендә байтак «ак таплар» калган икән әле.

Заманында безгә (Фатыйма Ибраһимова белән берлектә) «Фатих Әмирхан турында истәлекләр» китабы чыгарырга насыйп булган иде (1986). Ул чорда төрле чыганаклардан барларга мөмкин булган һәм әле Ф.Әмирханны күрәп белгән шәхесләрдән махсус яздырып алган хатирәләренң игътибарга лаекларын барысын да «эшкә жиккән» төсле идея. Алар арасында Разия Әмирханованың «Абыем турында истәлекләр»е дә («Азат хатын», 1961, № 1) үзенең тиешле урынын алды.

Разия Габдулла кызы Әмирханова (1904-1968)—Ф.Әмирханның апасы Сәғәдәтнең кызы, олак еллар буена әдип гаиләсендә яшәгән, аны бик якыннан белгән кеше. Югары белемле укытучы буларак, ул Казан шәһәре мәгәриф чөтәрендә нәтиҗәле эшли, дәрәсләкләр, методик кулланмалар чыгаруда якыннан катнаша. Абыйс турындагы истәлекләрен Разия апа 1960 елда язып төгәлләгән.

Күптән түгел генә безнең кулга «Азат хатын»да басылган истәлекләренң төп каралама нөсхәсе, ягъни кулъязмасы килеп керде. Бу материал журнал текстыннан күпкә күлмләрек һәм матбугатта беркайчан да дөнья күрмәгән үтә гыйбрәтле һәм кызыклы фактларны да үз эченә ала. Каралама белән хәтта Ф.Әмирхан тормышы һәм иҗаты турында тәфсирле китап язган Ибраһим ага Нуруллин да таныш булмаган икән. Журналда басылган язмага «тәҗрибәле» һәм сак редактор кулы кәргән, чөнки текст заман сулышына жайлаштырылып, шактый шомартылган, «четерекле» урыннар төшереп калдырылган яисә аларга максатчан төстә икенче төсмер бирелгән. Хәлбуки, караламада текстның бер-берсен тулыландыручы яки беркадәр «төзәтүче» вариантлары, ә ул вариантларның янә үз фрагментлары бар.

Нигездә кириллица белән, өлешчә гарәп имласында язылган истәлекләрдә Ф.Әмирханның шәхси тормышы гына түгел, туган йорты, гаиләсе, аралашкан даирәсе турында да «тешәлмәгән» байтак мәгълүмат урын алган. Бу хосуста без әдипнең «сәер» мәхәббәте, ничек итеп аяксыз калуы, әтисе Зариф хәзрәт, әнисе Рабига, апасы Сәғәдәт, аның яшьлэй вафаты турында өстәмә хәбәрләр, яңа фаразлар белән танышабыз, Ф.Әмирхан тормышында мәзәк-юморның нинди зур урын тотканына тагын бер кат инанабыз.

Төп текстны кыскартмыйча, бернинди үзгәрешсез, ыспайлаусыз тәҗдид иткән хәлдә, без моһим, әмма аңа керми калган мәгълүматлары булган фрагментларны соңыннан аерым итеп бирдек. Шул ук вакытта, кабатлау килеп чыкмасын өчен, инде бер мәртәбә китерелгән мәгълүматларны фрагментлар өлешеннән төшереп калдырдык.

Безнең текстологик эшбез язманы мөмкин кадәр оригиналдагыча, төзәтмичә һәм шомартмыйча биру, хәтта кем тарафыннандыр сызылган урыннарын да торгызу кебек «техник» гамәлләрдән гыйбарәт булды. Ләкин татарча кириллицасы бүгенге орфография кагыйдәләренә туры килеп бетмәве сәбәпле, без автор язмасына беркадәр төзәтмәләр кертсәгә дә мәҗбүр булдык («мнә» — менә, «андан» — аннан, «ече» — эче, «гәвдәле» — гәүдәле, һ.б.). Житеп бетмәгән сүзләрен һәм хәрәфләрен тулыландыру йөзеннән квадрат жәяләр [] кулландык. Укучыларда сорау тудыра торган һәм истәлек авторы фикерен шәрехләү, тулыландыру ихтияжы булган урыннарда без Искәрмәләрдә хәл кадәр өччә ачыклык кертсәгә тырыштык.

Төп нөсхәдән торгызылган әлеге хатирәләр белән танышканнан соң укучыларыбызның Ф.Әмирхан, аның даирәсе, чоры турындагы мәгълүмат офыклары тагын да киңер дигән өметтә калабыз.

Равил ӘМИРХАН,
тарих фәннәре докторы.

Разия Әмирханова

Абыем турында истәлекләр

Әнием белән бертуган абыем—Фатих Әмирхан турындагы беренче истәлекләрем 1911-1912 еллардан—6-7 яшьлек чагымнан башлана.

Фатих абыйның бердәнбер апасы—минем әни бик яшыли генә баладан үлеп киткәннән соң¹, безне, 4 ятим баланы, әниемнең анасы—дәү әни² үзенә, Яна Бистәгә алып китә. Шул вакыттан башлап минем балалык чорының күп өлеше дәү әниләр семьясында, Фатих Әмирханның ата-анасы йортында үтте.

Мин 9 яшьләргә житкәч, әти³ мине гимназиягә укырга бира. Урта мәктәптә укыган елларымда мин Яна Бистәдә тормасам да, һәр ял көнен, кышкы һәм жәйге каникулларны ике энем⁴ белән бергә дәү әниләрдә уздыра идек.

1923 елны Казан Педагогия Институтына [укырга] кергәч, мин Фатих абый яши торган, анын энесе Ибраһим Әмирханов⁵ семьясына бөтенләй күчеп киләм һәм Институтны бетергәнче (1928 елга кадәр) шул семьяда торам.

Фатих абыйның туып-үскән йорты хәзер дә шул иске урынында тора⁶. Мин бала чакта [ул] ачык зәнгәр буяуга буялган матур, яна гына йорт иде. Ул вакытларда капкадан ишек алдына кергәндә сул якта бик иске бер кечкенә йорт та бар иде әле. Анда дәү әнием мәдирлек итә торган кызлар мәктәбе урнашкан иде. Дәү әниемнән сөйләвенә караганда, дәү әти⁷ белән гомер итә башлаганда алар шул йортта торгандыр. Икенче, зуррак йортны салып чыкканнан соң искесен мәктәп иткәннәр.

Бу зур гына, бер этажды йорт 5 бүлмәдән тора. Хәзерге көндә пенсионер Королева тора торган ин зур бүлмә—кунак бүлмәсен без «зал» дип йортта торган идек. Бу бүлмәдә зур озынча өстәл, озын, тар гына диван, стеналар буялап кара лакка буялган Вена урындыклары, тәрәзә араларында ике зур көзгә, түр почмакта идәндә агач кисмәктә зур роза гөлө тора иде. Бәйрәм вакытларында, дәү әнинен укучы кызлары имтихан биргән көннәрдә бу бүлмә кунаклар белән тула, ә гади көннәрдә һәрвакыт диарлек стена буена куелган озын диванда дәү әти өйгә бик күп санда килә торган гәзитә һәм журналларны укып утыра иде. Кайбер вакытларда кардәш-кабиләне кунакка жыйган вакытларда бу бүлмәгә Фатих абыйны да күтәреп чыгаралар. Анын диванга каршы якка урындыкка утыртып, бөтен мәжлесне «авызына каратып» утырган вакытлар[ы] истә калган. Хәзер Усмановлар тора торган бүлмәләреннән берсе—«почмак бүлмә» күбрәк хатын-кыз кунакларны кабул итә торган урын, ә «урта бүлмә» дәү әниләреннән йокы бүлмәсе иде.

Эре һәм күп тәрәзәле, кыш көннәрендә шактый суык була торган бу бүлмәләр пөхтә жыештырылып куелалар. Анда идәнне чүпләргә һәм рөхсәтсез әйберләрен кузгатырга ярамый. Безнен, балаларның, ин яраткан урыныбыз—«сәкеле як». Монда бүлмәнең яртыдан күп өлешен алып торган сәкәдән һәм өстенә жиз самоварлар куелган зур, иске комодтан башка бернәрсә дә юк. Сәкегә ак киез жәелгән. Ишек алдына, «салкын тияр» дип, безне чыгармаган көннәрдә без шул сәке өстендә теләгәнчә уйныйбыз, сикерәбез, шаярабыз. Монда безне берәү дә орышмый, бик үткән күзле, бөтен кешегә, безгә—балаларга да бик таләпчән дәү әни бу бүлмә аркылы тиз-тиз чыгып киткәли, анын монда утыры[р]га вакыты юк, ул күп вакытта йә аш өстендә, йә мәктәптә, ә кичләрен ул залда—дәү әтидән «сабак укый».

Ләкин бу бүлмәдә дә һәрвакыт шауларга ярамый. Сәке каршында киез өстеннән соры материя белән капланган кечерәк кенә бер ишек Фатих абый бүлмәсенә кертә. Ә Фатих абый һәрвакыт укып, йә язып утыра, анын аяклары йөрмиләр, шуңлыктан ул язып кына утыра ала. Менә бу минем Фатих абый белән бәйләнгән беренче уйларым, тойгыларым. Сабый чактагы бу хатирәләрен иске төшергәндә онытымаслык булып истә калган тагын берничә вакыйга күз алдына килә. Бервакыт дәү әни, «Фатихның хәлен белеп чыгыпк әле», дип мине «Болгар» номерларына⁸ алып керде. Фатих абый бүлмәсенә кергәч, хәл-әхвәл сорашып, алып килгән күчтәнәчләрен тапшыра башлаганда берәү ишекке аз гына ачып, кыюсыз гына «Фатих!» дип дөшкән иде, Фатих абый «Монда бер туташ бар!» дип шаярып

кычырута, теге кешенен тиз генә ишекне абып кире киткәне хәтеремдә. Аның болай кабаланып кире йөгөрүен күрөп калган Фатих абый озаклап көлдә дә, миңа карап: «Син, туташ, кеше куркытып йөрисе булма моннан соң, кара аны!» дип куйды. Ул вакытны мин бернәрсә дә аңламый аптырап калганмын. Соңыннан «туташ»тан куркып качкан кешенен Г. Тукай икәннен белдем. Ул, «туташ бар» дигәч, бүлмәдә чыннан да зур кыз бар дип уйлаган, күрәсен.

Икенче вакыйга бик кыска, ләкин дәһшәтле булып хәтеремдә калган: гаять эссе жәйге көн. Фатих абый авырып ята. Аны караучы «шәкерт»⁹, «Фатих абый бик каты кызышып ята, саташа», дип сөйли. Безне Фатих абый бүлмәсенен янына да китермиләр. Шул вакыт дәү әниңен кемгәдер бик каты ачуланып кычкырганы ишетелә. «Шәкерт» белән сөйләшәп утыра торган жиребездән—тарантаслар тора торган абзардан ишек алдына йөгереп чыкса, парадный ишеге төбөндә урта буйлы яшь кенә рус хатыны һәм кулларын ике якка жәеп, ишекне каплап басып торучы дәү әнине күрдек. Ул, бик гасабиланып, «үлөргә яткан балам янына имансыз маржаны кертмәм!» дип кычыра, ә теге «маржа» күз яше белән Фатих абый янына кертгез дип ялына иде. Бу күренештән аптырап калган балаларны—энеләрәм белән мине ишек алдыннан каядыр алып чыгып киткәндәктән, мине бик нык тетрәткән бу хәлнен нәрсә белән төмәм булганын белмим. Тик кич белән «сәкеле як»та чәй эчеп утырганда Фатих абыйны карый торган шәкерт Аамалга* Фатих абыйның ниндидер Леляны¹⁰ яратуын, дәү әниңен, «күземә күренмәсен» дип кызны өйгә кертмәвен, Фатих абыйның авырганда шул Леля белән саташуын шыпыртлап сөйләп утырганы исемдә. Без сәке түренә тезелешеп ятканыбыз, мин йокыга китеп барам...¹¹ «шәкерт абый»ның сөйләве чуалчык аерым жөмлөләр булып ишетелер-ишетелмәс колагыма килеп бәреләләр...¹²

Зурая төшкәч, Фатих абыйның альбомында артына гарәп хәрефләре белән «Ләйла» дип язылган, энжеле калфак өстеннән ефәк шәл бөркөнгән мөлаем бер кыз фотокарточкасын күргән саен бу вакыйга исемә төшә иде.

Фатих абыйның аяклары саламәт вакытын мин белмим. Ул вакытларда мин әле бик бәләкәй булганмын. Балки шуна күрәдер, Фатих абыйның йөри алмавы миңа бер гади, шулай булырга тиеш бер хәл булып тоела иде. Кыскасы, мин Фатих абыйны йөри торган кеше итеп күз алдына китерә алмый идем. Бәйрәм көннөрөндә һәм кунаклар чакырганда безгә кереп, дәү әнигә булмышып йөри торган бит диле, Фатих абыйча әйткәндә, «фанатик» Рокыя апа, безгә абыебызның аяксыз булып калуының сәбәбен аның Аллага ышанмавыннан булды дип сөйли иде. «Бервакыт Фатих, «әгәр Алла булса, мине шул минуттук аяксыз итсен», дип әйткән иде, шул көнне аяклары йөрмәс булды», дип сөйләгәнә бар. Бала чакта бу сүзләргә ышанган-мынмы-юкмы, ышанган төсле кыяфәт ясасам да, күнеләм белән Рокыя...¹³

Үзенә зәгыйфьлегеннән Фатих абый һич зарланмый, үзен кызгандыруга нәфрәт белән карый. Аякларының йөрми торган аяклар булуыннан үзенә хас булган юмор белән көлемсерәп карый иде.

Кич белән йокыга ятканда Фатих абыйның аякларыннан салган туфлиларын караваты янындагы өстәлнең өстенә куеп калдыру гадәте бар иде. Бервакыт иртә белән анын бүлмәсен жыештырганда мин «Фатих абый, бу туфлиларны идәнгә куярга кирәк иде», дигәч, ул: «Торсыннар шунда, алар бит йөрми торган аякларныкы. Аның шикелле йөри торган аяк кемдә дә бар ул. Аякның йөрми торганы сирәк була», диде. Ләкин шул көннән башлап, кич ятканда аяк киёмнәрен идәнгә куя торган булды.

Яна Бистәдәге йортта торганда миңа—бала кешегә йорт эчендәге тормыш ничектер икәгә аерылып бара төсле иде. Йортның зур, салкынча залы һәм башка түр бүлмәләрдә дәү әти белән дәү әниңен тормышы. Аларга килә торган кунаклар, дәү әтиңен кычкырып Корһән укып утырулары, зур чалма киеп, озын таяк тотып мәчеткә барулары, дәү әниңен чапан ябынып ашка барулары, алар янына йөри торган Рокыя апаның [миңа] «чәчәңне күрсәтеп йөрмә», «күлмәңне кыска», «намаз укыдыңмы?» дип бер туктаусыз бәйләнеп йөрүләре. Бу үзенә бер тормыш.

Икенче дөнья—Фатих абый бүлмәсе һәм аның белән янәшә «сәкеле як». Бу дөньяда безгә бәйләнүче юк. Фатих абый безне һәрвакыт көлдә, шаярта, урти,

* Аамал—дәү әниләрдә кечкенәдән үскән, өй эшләрен караучы кыз Хөснәжамал. Без аны «Аамал» дип йөри идек (Разия Әмирханова искәрмәсе).

анын янына килә торган кешеләр анын белән озаклап, шаулашып сөйләшәләр, «сәкеле як»ка ачылып куелган иштктән чыккан тәмәке төтене дә безгә кызык, сәер төсле тоела. Теге, түр бүлмәләрдәгә гадәт-горефләрнең кайберләреннән Фатих абый бик ачы көлә. Ул вакытта миңа бик аңлаешлы булып тоелганы анын Рокыя ападан көлүе иде. Йортта кем булса да авырса, Фатих абый: «Рокыя апаны чакырып, куй мае сөрттерергә кирәк, кеше куй маеннан йә терелеп китә, йә үзгәрешсез кала, шуннан да зур лечение булмас», дия торган иде.

Фатих абый һәр көнне кич белән озак эшләп иртә белән сәгать 10 нарда гына тора иде. Ул йоклаган вакытта дәү әни безне шаулап шаярудан катгый тыйганлыктан, без Фатих абый бүлмәсеннән «Таж!»* дип кычкырган тавышны түземсезлек белән көтәбез, чөнки бу тавыш Фатих абыйның уянганлыгын, димәк, безгә шауларга, шаяырга мөмкинлек тууын белдерә торган сигнал.

Күп көннәрдә «Таж!» дигән сүзгә Фатих абыйның бик көчле һәм музыкаль тавышы белән көйләнгән төрле шигырь, жыр, гарәп телендә өземтәләр кушыла¹⁴, бу гадәтә Фатих абыйның яхшы настроение белән уянганлыгын күрсәтә. Мондый вакытларда дәү әнинен, «бетмәс инде шул тузга язмаган такмакларын», дип сөйләнүе, ә Рокыя апа бездә булса, «И Аллам, тагы Корһәнне мыскыл итә бит, тагы үзенә авыру ала бит бу!» дип аһ орулары миңе бик гажәпләндерә иде. Чөнки бер вакытны миңа Фатих абый гарәп телендә әйтәләр торган бер табышмакны тәржемә итеп күрсәтеп, гарәп телендәгә барлык сөйләм дә Корһән түгел икәнлеген аңлаткан иде.

Фатих абый бүлмәсенә таз белән комган кертеләп, аны юындырганнан сон, караваты янындагы өстәлгә чәй урыны хәзерләнә. Еш кына безнең төшке ашыбыз Фатих абыйның иртәнге чәе белән бер вакытка туры килгәнлектән, без анын янына жылыша идек.

Ураза вакытларында, Фатих абыйдан башка өйдәгә барлык олы кешеләр руза тотканлыктан, иртә һәм төшке чәйләрне без Фатих абый янында эчәбез. 8-9 яшьләремдә вакытымда, шундый чәйләрнең берсе янында Фатих абый миңе «Үзен зур кыз, ә ураза тотмыйсын, миңа карарга ярамый, миң бит аяксыз кеше», дип үртәгәнә исемдә¹⁵.

Фатих абыйның бу гадәтләренә күнгән карт ата белән ана уллары белән сүз көрәштерү, яки аны үзләре дөрест дип тапкан юлга бастыруны булдыра алмауларына ышанган иделәр инде. Дөньяга карашлары белән капма-каршы булган бу ике буын кешеләре арасындагы каршылыкларның кискен булган вакытын миң белмим. Миң белгәндә картлар Фатих абыйның гореф-гадәтенә кул селтәгән, анын зәгыфылеген исәпкә алып булырга кирәк, күп нәрсәдә аны гафу иткәннәр, кичергәннәр иде инде.

Гражданнар сугышы һәм Идел буен каты ачлык чолгап алган чорларда Фатих абыйларның тормышы бик авырая. «Сәкеле як» белән Фатих абый бүлмәсенә бер чит семья урнашканлыктан¹⁶, Фатих абый өйдә бердәнбер жылы бүлмәгә—дәү әниләрнен йокы бүлмәсенә күчә. Ачлык, утынсызлык, дәү әнинен тиф белән авырып үлеп китүе—боларның барысын да Фатих абый¹⁷ бик авыр кичерә.

Шул авыр елларның бер көне—Фатих абыйның шатлыклы елмайган көне хәтеремдә калган. Фатих абый исеменә Финляндиядә торучы татарлардан ашау продуктлары тутырган посылка килә.

Фатих абыйның шәхси кичерешләренен ин кайгылыларыннан берсе—анын анасының—дәү әнинен үлеме булды¹⁸. «Ин якын дустым Тукайны күмгәндә миң моннан да зур кайгы юктыр дип уйлаган идем, ләкин әнине югалту аннан ким булмады», дип сөйләгәнә хәтеремдә калган.

Гомерен ялгыз, өйләнми уздырган авыру кешегә ана шәфкате, ананың кайгыртучан хезмәте сон дәрәжә кирәк булганлыктан, дәү әни үлгәч Фатих абый ятим, бик ярдәмчесез калды. Гажәп уңган, бөтен йортны үз кулында тоткан ана югалгач, йортта тәртипсезлек, хужасызлык башлана. Тормышта бик сәләтсез карт дәү әти, карчыгы үлгәч, өйләнә, ләкин 1 ай ярым торгач, яна килгән карчык та үлеп китә¹⁹. Картны тагын өйләндерәләр²⁰, ләкин бу юлы дәү әти, холера йоктырып, үзе үлә²¹. Семьяны карау бик жинел холькы, эгоист бер матур хатынга, Ибраһим абый хатыны—Нәфисәгә²² кала.

Фатих абыйның хәлен белдергә, анын эшләрен эшләп китәргә килгән көннәремнән берендә ул миңа: «Безнең тормыш хәзер тормыш түгел, ә кошмар,

* «Таж» һәм «тәхет» тышка чыгу өчен Фатих абый бүлмәсенә кертәләр торган нәрсәләр (Рәзия Әмиханова искәртмәсе).

әнінен үлеме бөтен семьяны харап итте», дип бик ачынып сөйләгәнә исемдә калган.

Менә хәзер, бу язылган вакыйгаларга 40 еллар узганнан соң, язучының сөекле анасы, минем унган, житез дәү әнием күз алдыма килеп баса. Чандыр гына, кечерәк буйлы бик хәрәкәтчән, озын кара чөчлө бу карчык гажәп зирәк һәм кабилитяле* кеше иде.

Аның бердәнбер кызы—минем әнием, 4 баланы²³ ятим калдырып, 29 яшендә генә вакытта үлеп киткән, икенче баласы—ин яраткан, үзе шикелле зирәк һәм үткен сүзле Фатихы гөрләп чәчәк атканда—19 яшендә вакытта²⁴ кинәт аяксыз калып инвалит булган. Ана йөрөгә бу хәсрәтләргә түзгән, авыр кичерешләр аны сындырмаганнар, аның тормышны, хезмәтне сөюе һаман сүнмәгән. Мин аны белә башлаганда ул 60 яшьләрендә булгандыр, ул һәр көнне күч белән дәү әти янына утырып гарәп теле һәм грамматикасыннан дәрес ала. Иртә белән бар кешедән иртәрәк торучы ул. Кешегә эш тапшырырга яратмаганлыктан, өй эшләрен үзе карап мәктәбенә китә. Анда, картлыгыннан алган консультацияләрдән файдаланып, кызларга дәрес бирә. Үләрәнә бер ел калганда, инде 70 яшькә якынлашканда ул миннән русча язарга һәм укырга өйрәнгән иде²⁵.

Аның бик купшы һәм пөхтә киенергә яратуы, кунакка барырга жымганда көзгә алдына басып, кара күзләренә сөрмә тартып торулары күз алдымда калган. Бөрвакыт ул Фатих абыйга: «Нигә бу кадар күп төрле галстук аласын, дөнья кадар ачка бетерәсен бит шуларга», дип әйткәч, Фатих абый: «Ачуланма, әни, мин бит сиңен улын, ул яктан син дә, Аллага шөкер, ямсыз йөрергә яратмыйсын», дигәнә хәтеремдә.

Дәү әни ничектер сүз унае белән миңа Фатих абыйның сабый чакларын сөйләштергәли иде. «Фатих бәләкәй чагында кара жылак иде», дип сөйләде ул бөрвакыт. «Бик тынычсыз, бер дә тик тормас, шаян бала иде, иртүк узнып миңа эшләргә ирек бирми иде, иртә белән сьер саварга чыкканда мин аны чыгырга утыртып үзем белән алып чыга идем. Бер дә тик утырмагач, баланы чыгырга билбау белән бәйләп куя идем», дип сөйләве хәтеремдә.

Дәү әнінен сөйләвенә караганда, балалар үскән вакытта, алар өйрәнсен өчен, гарәпчә сөйләшү гадәт[е] булган. Бөрвакыт 10-11 яшьлек минем әни тәһарәт алган вакытта «vəhhabtū ləkə» (vəhhabtū ləkə—гарәпчә «сина бүләк иттем» дигән сүз) Фатихка калфакын тоттырган. 8 яшьлек Фатих калфакны кире бирми. Әни жылап энесен дәү әнигә әләкли. «Мин анарга тотып торырга гына бирдем бит!» ди. Шул вакытта бәләкәй Фатих, «vəhhabtū ləkə» «бүләк иттем» дигән сүз ул, «тотып торырга бирәм» дигән сүз түгел, бүләкне кире кайтармыйлар, дип, калфакны бирми йөри. Әни «сина тотып торырга вакытлыча бирәм» дигән жөмләнә гарәпчә өйрәнеп әйткәнә кадар калфак хужасына кайтарылмый.

Бу вакыйгаларны сөйләгәндә дәү әни авыр сулап, «шундый зирәк бала, Корьәнхәфиз** булган жегет динсез булып харап булды бит», дип көрсенеп куя иде.

1920 елларда Фатих абый энесе Ибраһим абый һәм аның хатыны Нәфисә белән Иске Бистәгә күчәләр, анда аз гына торып, Казанская урамы (хәзер Миславский урамы), 3 нче йорт, ә аннан 23 нче елны Жуковский һәм Б[ольшая] Красная урамнары почмагындагы хәзер мемориаль такта элгән йортка күчәләр. Бу, гомеренен соңгы еллары Фатих абый өчен якты-шатлыклы еллар булды. Аның материал хәле бик уңайлана, авыру будуга карамастан, аны Татар театр техникумына татар әдәбияты укытырга чакыралар, ул татар культураны өйрәнү комиссиясенең члены булып эшли. Совет хөкүмәте карары буенча персонал пенсия ала башлавы аны соң дәрәжә рухландыра, ижат эшенен киләчәгә турында планнар төзәргә мөмкинлек бирә. Авыр, ачлык елларда басынкыланып киткән Фатих абыйның табигый оптимистлыгы тагы да көчәя²⁶.

Аның 2 тәрәзәсе Б.Красная, 2 тәрәзәсе Жуковский урамнарына караган якты, иркен бүлмәсендә һәрвакыт аның яраткан дуслары, иптәшләре белән утырышу, сөйләшүләр өзелми, ятагы буендагы стенага (Б.Красная урамына чыга торган тәрәзәләргә каршы) элгән телефон аппараты аша ул иптәшләре һәм хезмәт урыны белән өзлексез бәйләнеш тотта. Музыканы бик яратучы Фатих абый бу елларны Солтан Габәши, Газиз Альмухамметов*** һәм Василий Иванович Виноградовлар белән берлектә «Сания» һәм «Эшче» операларын тудыру өстендә эшли.

*Кабилитяле—будлыклы, сәләтле.

**Корьәнхәфиз—Корьәнне яттан белүче.

***Текст шуйай.

Фатих абый пианино ала. Безгә еш кына Сара Садыйкова да килгәли. Өйдә музыка, жыр тавышлары бик еш янгырый. Фатих абый киләчәккә зур өмид, кин планнар белән яши. Бервакыт сөйләшеп утырганда ул мина: «менә күрерсен әле, озак та үтмәс Казан урам[нар]ы халкыбызның данлыклы кешеләренән һайкалләре белән беләләр» дигән иде.

Хәзер, бу юлларны язып утырганда, Фатих Әмирханның искиткеч зур ихтыярга хужа*, бик сизгер, алдан күрә белүче һәм соң дәрәжәдә зур оптимист икәнлегә турында уйлыйм. Шул кадәр зур энергияле, тормышка актив катнашучан һәм хәрәкәтчән кешене гомеренен иң чәчәк аткан вакытында паралич урынга беркетә, авыру аны күп нәрсәдән мәхрүм ясый. Ләкин ничә еллар язучы белән бер гаиләдә яшәп, мин аның зарланганын, гасабиланып, кешегә тавышын күтәрәп дәшкәнән күрмәдем.

Бервакыт, аның бүлмәсен жыештырганда, мин аның кулъязмалары саклана торган өстәл тартмасының ачкычларын жуйдым. Кулъязмалары анарга шул көнне үк бик кирәк иде, аларны алу мөмкинлегә булмагач, ул бик борчылды. Мин «ачуланыр инде» дип куркып торсам да, ул мина һичбер шелтә ясамады, ачкычның табылмавы ачыклангач, безгә килеп йөри торган үзенен якын иптәшләренә телефон шалтыратып, «өйдә ат кадәр кыз бар, ә менә ачкыч урынына куелмаган, хәзер эшсез утырырга туры килә», дип шалтыратып башлады. «Ни булды, бернәрсә аңламадым», дип безгә керүчеләр дә булды. Әле [дә] исемдә, Кәрим ага Тинчурин телефон шалтыратуға безгә килеп житте. Мин оялуымнан нишләргә белмәдем, ял көне булуына карамастан, кешеләр бик килә башлагач, өйдә булмаса теләп каядыр киттем.

Фатих абыйның «өйдә ат кадәр кыз була торып» дип әйтүе минем ин авыру жиремә—кечкенә буйлы һәм ябык кына булуыма тия, икенчедән, минем игътибарсыз булуымы халыкка фаш итү мина бик зур шелтәләрдән дә авыр иде. Икенче көн иртә белән Фатих абый гадәтә буенча биленә кадәр салкын су белән сөртенгәч, мин ана карават башына эленеп куелган зур тән сөлгесен алып бирәм дигәндә ачкычның сөлге астында эленеп куелганлыгын күрдәм. Кичә килгән кешеләргә Фатих абый, «нәрсәгез генә югалса да сөлге астыннан эзли торган булыгыз», дип янадан телефоннан шалтыратты. Бу вакыйгадан соң минем тарафтан Фатих абыйның әйберләрен урынсыз кую очрагы бер мәртәбә дә булмады. Бу әһәмиятсез генә бер вакыйга һәм тагы бик күп төрле вакыйгалар [Фатих] Әмирханның зур психолог, зур педагог икәнлеген күрсәтә.

Үлем авыруы вакытында Фатих абый бик каты сызланып, сабыр итәр хәле калмагач, «зинһар мина үлем теләгез, бер дә үлсәм килмәсә дә бу авыртуға чыдар хәл юк», диде. Ничә елларга беренче мәртәбә мин аның сыкрануын шунда гына ишеттем.

Үлеменә берничә көн калганда, ул вакыттагы сәламәтлекне саклау министры Фатих ага Мөхәммәдьяров инициативасы белән медицина институтының 5 курс студентларынан авыру янында өзлексез дежурлык оештырылды. Үлеменә бер көн калганда, авыр хәлдә ятучы Фатих абыйның, күкрәгенә кулын куеп: «Нинди бәхет, үзбезнең, татар халкының интеллигенциясе житеште бит!» дигән сүzlәрен һич онытмыйм. Аның бу сүzlәре ятагы янында өзлексез алышынып торган татар студентларына карата әйтелгән иде.

«Мине музыка, чәчәкләр белән күммәгез, бу расхотлар ярлы туганнарымны укытырга булсын», дигән сүzlәр Фатих Әмирханның сонгы сүzlәре иде²⁷. «Туганнарым» дип Фатих Әмирхан үзенен кан кардәшләрен генә түгел, ә ул вакытта Октябрь революциясе аркасында яна күтәрелә башлаган татар халкының улларын һәм кызларын күз алдына китерде, әлбиттә**.

Хәзерге көндә ул туганнар арасында бер ярлы да юк²⁸, алар барысы да илебезнен башка халыклары белән беррәттән шатлыклы яшиләр, бирелеп хезмәт итәләр, белем алалар, бөтен дөньяда солых булдыру өчен көрәшәләр. Бу көндә Фатих абый исән булса, искелектән, хорафат һәм наданлыктан котылган халкы өчен чиксез шатланыр иде һәм халыкка үзенен күп кенә әсәрләрен бүләк итәр иде. Чөнки халыкны хәзерге дәрәжәгә мендерү өчен Фатих Әмирхан үзенен каләм көчен агитация һәм пропаганда эшенә аямаган кеше. Шуна күрә дә аның халык өчен горурлыгы һәм шатлыгы чиксез зур булыр иде²⁹.

* Текстта шулай.

** Текстта шулай (кирәк: әлбәттә).

... Фатих Әмирханның бердәнбер апасы—минем әнием Сәгадәт Әмирханова 1911 нче елда үлгәннән соң балачак чорымнын ин күп өлеше әби-бабамнарда, яғни Фатих Әмирханның ата-анасында узды.

Казанның Яна Бистәсе мулласы—Зариф хәзрәт—минем бабай³⁰ (без аны дәү әти, ә әбине дәү әни дип йөри идек) шәфкатьле, киң холькы һәм бик добродушный булып хәтеремдә калган. Озын, төз, калыңрак гәүдәлә дәү әти йорттагы хужалык эшләренә бер дә катнашмый, күп вакытта зур бүлмәдә («зал ягы» дип йөртелә торган бүлмә) диванда укуп утыра, мәчеткә йөри һәм кичләрдә³¹ үзенен абастае—дәү әнигә иртәгесен кызларга өйрәтү өчен гарәп теле нәхү-сарыфыннан дәрес бирә иде. Ул һәр көнне иртә белән миннән кычкырып гәзитә укытканлыгы әле дә бик яхшы хәтеремдә. Үзенен күзләре бик яхшы күрмәгәнлектән, иртәнге чәйдән соң ул үзенен көндәлек урыны—озын диванга утыра да, миңа гәзитә укырга куша. «Кояш», «Йолдыз», «Вакыт» гәзитәләрен мин баш мәкаләдән башлап ин сонгы игъланнарда каләр укыйм, бу хезмәтем өчен миңа һәр көнне ул 5 тиен акча биреп, берәр тәмле нәрсә алырга кинәш бирүе хәтеремдә калган. Гәзитә укыганда мәкаләнен язылуыннан, стилиннән авторын алдан белүдә дәү әти белән ярышу бу бик эч пошыргыч, туйдыра торган эшнә безаз жанландыра³², кызыкты ясыя торган иде. Дәү әти балалар төсле тәмле яратучан, бал, варенье төсле әйберләргә ул запас жыючан, миннән һәрвакыт, «чәй-шикәрегез бармы, кызым? Булмаса, алырга кирәк», дип бик еш кына сорاپ тора иде. («Сәмигулла абый» тибында Фатих абый әтисен чагылдыра).

Дәү әни бөтенләй башка, картына капма-каршы тип. Ул ябык кына, кечерәк буйлы, озын кара чәчле, бик хәрәкәтчан, бик үткен, булдыкы бер карчык. Ул үзләренен ишек алларындагы кечкенә генә йортта—кызлар мәктәбендә мәдирлек итә, укыта, шуның белән бергә бөтен йорт эшен үзе алып бара. Аннан бөтенез без куркып тора идек. Ул бик сизгер, үткен һәм бик кабиләйтле булганлыктан, кешегә бик таләпчәнле иде, булдыксызрак кешеләргә «жебегән» дип кенә йөртә, дәү әтине «плансыз», ана бөтен нәрсә «зарарсыз», дип еш кына орыша³³, шуның белән бергә ул дәү әтидән һәр көнне кич дәрес ала...³⁴. Ул үзенен яшылеген сөйләгәндә, «мин кул белән күлмәк тегеп, каләүш, калфак чигеп, бу йортларны торгыздым»³⁵, башта без капка төбәндәге кечкенә йортта (мин белгәндә инде кызлар мәктәбе) тора идек», дип сөйли иде. Һәрнәрсәгә бик практик, эшлекле караучан бу карчыкнын бик оригиналь фикерләрен хәтерлим: мәсәлән, «артистка булырга белем кирәкми, оятсызлык кына кирәк», «маржалар кия дип шляпа киясез, энжеле калфак бик киярләр иде дә, калфак киймәтлә әйбер, әллә алар матурлыкны анламыйлармы, ә сез, аларга карап, ямьсезләнеп йөрисез» дип безне, яшьләргә, шелтәли иде. Фатих абыйнын, «безнең әни бик үзәнчәлекле кеше, аның тибын берәр әсәрдә һичшиксез алырга кирәк», дип сөйләгәнә хәтеремдә калган...³⁶

1921-22 нче елларнын авыр көннәрендә Фатих абыйнын бүлмәсе һәм «сәкеле як»ка башка кешеләр урнашканлыктан, Фатих абый дәү әтиләр тора торган бердәнбер жылы бүлмәгә күчә, бу елларда анын торышы шактый авыр була. Анасынын, дәү әнинен, бу елларда тиф авыруыннан үлгә алар семьясынын торышын бөтенләй чыгырыннан чыгара. Бөтен йортны кулында тотып алып барган йорт башынын булмавы зәгыйфь булуы аркасында ят кеше кулына калган Фатих абыйга соң дәрәжәдә авыр тәэсир итүе табигий. Гомер бие бик уңган хатын белән яшәп, һәр жирдә ана буйсынырга өйрәнгән, тормышка шактый сәләтсез, картайган дәү әти, бик ярдәмсез калганлыктан, карчыгы үлеп, берникадәр вакыт үткәннән соң, өйләнеп карый, тышкы кыяфәте белән үзезнең дәү әнигә охшаган бу карчык, бабай белән берничә ай торганнан соң, үлеп китә. Дәү әти тагы өйләнә, ләкин бу юлы үзе үлеп китә. Фатих абыйнын тәрбиясе анарга бөтенләй ят булган бер карчык кулында кала...³⁷.

Дәү әти үлгәннән соң Фатих абый энесе Ибраһим абый һәм анын хатыны Нәфисә апа белән бергә Яна Бистәдән Иске Бистәгә, Нәфисә апаларнын туганнары Мишкиннар йортына күчтеләр. Бу квартиrada торганда (21-22 нче еллар булырга тиеш) Фатих абыйнын торышы материал яктан берникадәр жайланган иде инде...³⁸

Рокия апа сүзләре:

Паралич сугу³⁹.

Бервакыт анасы минем тәрәзәмне кагып: «Фатих бәдрәфтә жыгылган, атасы белән бергә күтәрә алмыйбыз, ярдәм ит», диде. Ишекне каерып керсәк, тынсыз ята. Кантур бүлмәсенә кертеп салдык. Кулларын тотып карыйм: тамыр типми, тик қолак артындагы тамыр гына тибә. 4 көн жансыз булып ятты. Бөтен мулларарны жыеп хәтем укыттым. 4 көннән соң имән бармагы селкенде, аннан соң тавыш[ы] чыкты.

Безнең дәү әни (әниемнең анасы) әлләнидә бер бик буш вакытында гына безгә әнибез хакында сөйли иде.

Әниемне мин бик аз хәтерлим. Минем әни 2 ир туган арасында бер генә кыз бала булып үскән. Нечкә, нәфис гәүдале, моңлы кара күзле, озын чәчле бу кыз балага 16 яшь тулар-тулмас аны минем әтигә кияүгә биргәннәр. Әтидән яучы килгәндә ул курчак уйнап утыра икән. «Ялгыз, кайнишсез»⁴⁰ кешедән сине кияүгә сорыйлар, барасынмы?» дип сорауга каршы, «курчакларымны алып барырга рөхсәт итсәгез, барырман», дигән ул. Шуннан ана 16 яшь тулганны берничә ай көткәннән соң туй ясап килен төшкәндә⁴¹ придан әйберләре белән бергә кияү йортына уенчыларны да ебәргәннәр. Минем дәү әнием (әниемнең анасы) бу вакыйгаларны безгә сөйләгәндә: «ул яшь сабийнын кияүгә баруга каршы килмиңә, тиз риза булуына кияү булачак кешенен фамилиясе безнеке белән бертөсле булуы да сәбәп булса кирәк, чөнки кечкенәдән үк усал сүзле Фатих (...)»⁴² анагызны, «син үсеп житкәч тә кияүгә китеп, фамилиябезне югалтасын», дип үртәп жылата торган иде дә, анагыз, «мин барыбер башка фамилиягә күчмин», дип сүз көрәштерә иде, дип сөйли иде.

Әнием белән бәйләнгән истәлекләремнең икенчесе сабий вакытымның бәхетле, кайгы-хәсрәт белмәгән, керсез жәрәгемнен беренче мәртәбә гомергә сүнмәслек хәсрәт—сабыйнын ана югалту хәсрәтен сизү истәлегә. 29 яшьлек⁴³ әнием бала китергән: үзе дә, без дә бик шат, чөнки⁴⁴ көтеп алган кыз бала, миңа иптәш, миннән башка ике энем, ә бусы—сенел. Ләкин баладан соң берничә көн узгач әни өзләгә, ул бик каты кызышып ята. Мин бөтен белгән догаларымны укып, әнинен терелүен сорыйм. Менә инде әнинен бүлмәсенә безне көн бую кертмиләр, анын хәле авыр, ләкин мин анын терелүенә ышанам, шул кадәр күп догалар укып теләгәч, Алла үтерәме соң? Без бит әле бик кечкенәләр, ин олы бала—миңа тик 6 яшь тулды, миннән сонгыларга 4 һәм 2 яшь, ә яна туган кыз бала? Без ничек әнисез яшәрбез, дәү әни дә, әти дә Алланы бик шәфкәтле, бөтен нәрсәне күрә, белә диләр бит. Шулай булгач, 4 бик кечкенә баланы анасыз калдырмый инде ул.

Иртә торганда мин үземнен шул уема ышану шатлыгы белән күзләремне ачтым, әнине карашып йөри торган Зәйнәп апа жылап кызарган күзләрен миннән яшерергә тырышып, без йоклаган бүлмәгә керде, ләкин бернәрсә белмиңә тезелешеп йоклап яткан 2 сабийны һәм өмидле күзләре белән ана караган мине күрүе белән үз-үзен тотта алмый сулыгып-сулыгып елый башлады. Минем, «Зәйнәп апа, әни терелдеме?» дип соравыма каршы ул бер сүз әйтә алмыйча, мине киендерде һәм кулымнан тотып бүлмәдән алып чыгып китте. Мин, әллә нәрсә, бер дә булырга тиеш булмаган дәһшәтле афәт булганын сабий йөрәгем белән сизеп, әни авырып ята торган бүлмәгә ташландым...»⁴⁵ Анын кин караваты буш, жыештырылган. «Менә мин чын күнелем белән теләдем шул, ул терелеп йөри башлаган», дигән уй белән ашкынып, мин әнине эзләп зур бүлмәгә чыктым һәм кыйблага башы белән идәнгә сузып салган мәеткә күзләрем белән текәлеп, катып калдым. Әле мин нәрсә булганын төшеним идем...»⁴⁶ Минем кыяфәтемне, хәрәкәтләремне күзәтеп торучы дәү әни һәм шундагы туган-тумача хатын-кызлар ана мәете янында баланы күрүе белән үксеп жылы башлаулары мине катып калган хәлемнән кинәт уятты, яшен суккан төсле «әни үлгән» дигән уй мине сызландырып кысты, мин идәнгә ташланган мөңдәргә жыгылып кычкырып жылап ебәрдем. Жылау катыш «миңа хәзер кем күлмәк тегәр?» дип үксеп-үксеп сыкравым һәм кемнендер, «жылама, балам, Нәфисә апаң тегәр», дип башымнан сыйпавы хәтеремдә.

Фатих абый хакында иң беренче хатираларем 6-7 яшьләремдә вакыттагы заманнарда, ягъни 1912-13 нче елларда. Ул вакытта ул ата-анасы, минем дәү әти-дәү әниләрәм белә[н] Яна Бистәдә, үз йортларында тора иде. Бу вакыттагы хатираларем бик чуалчык һәм сай сыйфатта.

Бала вакытымның иң матур, иң уйнакчан, шат вакытының күп өлеше шунда үткәрелгән. Бу йортның Фатих абый анда торган чагын мин бик яхшы хәтерлим. Ишек алдының түренә кертәп салынган зур тәрәзәле, бер катлы яшел йорт бер ягының тәрәзәләре белә[н] кечкенә генә, жыйнаксыз ғына, ләкин 4-5 бик карт, жуан, куе тополь агачлары белән жәйге кичләргә хуш ис аңкытып, бик еш кына үзгә сандугачлар ияләндереп, көзгә жылларда шулап тора торган бакчага караган иде.

Өй эчендәге 5 бүлмәнән 2 тәрәзәсә белән ишек алдына, бер тәрәзәсә белә[н] өй алдына чыга торган бүлмә Фатих абыйныкы иде. Анын эчке күренеше дә минем хәтеремдә калган. Әүвәләрең заманда, 12-13 нче елларда, Фатих абыйның караваты өй алды тәрәзәсә буенда, китап шкафы ишектән кәргәч тә стена буенда, ишек алдына караган ике тәрәзә арасында язучы торганлыгы хәтеремдә калган.

Сонгарак таба караватның миң буенда булып, карават башында бер этажерка һәм әүвәлдә карават торган урында зур иске диван торганлыгы хәтеремдә. Дәү әтиләр гаиләсендә Фатих абый бүлмәсә ни өчендер «кантур бүлмәсә» дип йөртелә, парадный ягыннан керә торган ишектән башка тагын бер кечкенә генә, постау кадалаган ишектән чыккач булга[н], зур ғына тәрәзәсә бакчага карап тора торган ярты өлеше бик зур сәке каплап тора торган бүлмә «сәкеле як» дип йөртелә иде. Безнең бөтен уйнауларыбыз, ду күчәрүләребез, жылашуларыбыз, сугышуларыбыз шул сәкеле якта эшләнә, шуна күрә, ахрысы, «Фатих абыйны тавышлап уяттырга ярамый» дигән бер нәрсә Фатих абый белә[н] багланган иң беренче хатираларемнан берсе. Фатих абыйның ул вакыттагы булган көндәлек көн уздыру рәвеше хәтеремдә калган. Ул бик соң тора, шуна күрә иртәгә чәен ул күп вакытта бездән башка үзгә генә эчә, кайвакытта, без иртәгә чәине эчкән булсак та, ашыгы килгән вакыт булганда, янына чәй эчәргә без дә керәбез, кайвакытта аңгар чәй ясап кына кертелә. Кайвакыт самавыр анын өстәленә кертеләп, ул үзгә ясап эчә иде. Самавырдан үзгә ясап мине дә чәй эчерткәнә хәтеремдә.

Чәй эчү белән багланган тагы бер нәрсә—рамазан вакытында, минем шул дәрәжәдә гажәпләнүемә карамастан («дәү кеше ничек ураз[а] тотмаса оялмый икән» дип), анын безнең белә[н] бергә чәй эчүе, шул вакытларны ул мине, үзенен мулла кызы булсаң да ураза тотмыйсың, ничек оялмыйсың, дип елатканчы котыртуы исемдә калган.

ИСКӘРМӘЛӘР

1. Сүз Сәгадәт (Бибисәгадәтбану) Мөхәммәтзәриф кызы Әмирханя (1882-1911) турында бара. Ул 1911 елның 18 ноябрендә бала табудан соң өзләгү сәбәпләре вәфат була.

2. Дәү әни—Бибарабига Зиннәтулла кызы Әмирханя (кыз чагындагы фамилиясе Абдуллина) (1852-1918).

3. Әти—Бишбалта мулласы Габдулла Нәсрәтдин улы Әмирханов (1871-1933).

4. Ике энем—сүз Мәхмүт (1906-1975) һәм Зәһәрия (Закир) (1909-1985) Әмирхановлар турында бара.

5. Ибраһим Әмирханов (1889-1938)—югары дәрәжәле юстиция хезмәткәре, педагог, 1923-1926 елларда Хижзадә (Согуз Гарәбстаны) илчелектә эшләгән кеше.

6. Мәжит Гафури урамы, 35 нче номерлы йорт 90 нчы елларда (XX гасыр) сүтеләп ташланды.

7. Дәү әти—Мөхәммәтзәриф Әмирхан. 30 нчы искәрмәне карагыз.

8. «Болгар» номерлары дип биредә ялгыш язылган. Сүз «Амур» номерлары турында барырга тиеш (хәзерге Киров урамы, 70 нче номерлы йорт). Икенче бер вариантта автор моны шулай (ягъни «Амур» дип) күрсәтә дә. Ул вариантта мондый детальләр дә бар: «Мина, 5-6 яшьлек бала, башыма ефәк шәл ураган килеш Фатих абый номерына кәргәч мине ниндидер биек урынга утырттылар. Ул арада каршы ишек ачылып кемдер керә башлаган иде, Фатих абый «монда бер туташ бар» дип кычкырды. Моңа ишетүгә һәм ефәк шәлле минем башны күреп булса кирәк,

кере башлаучы кеше бик тизлек белән ишекне кире ябып, тиз-тиз атлап кире үюгергәне хәтеремдә...» (стиле сакланды).

9. Бу «шәкерт» Мөгъсум исемле үсмер булса кирәк.

10. «Ләя»ның кем булуы ачыкланмаган. Ф.Әмирхан «Авырулар галәмәндә» дигән хикәясен («Әл-Ислах, 1908, 20 июнь) бәлки шуңа багышлагандыр («Посвяшаю г-же Э.К.»).

11-12. Күп нокталар текстта.

13. Бу җәмлә шушында өзелгән һәм сызып ташланган.

14. Әлеге сүзләрдән әдибнең музыка-жырга да һәвәслеге ачык күренә. Аның беренче татар операсы «Саня»не иҗат итүдә яқыннан катнашуы очраклы хәл булмаган, күрәсен.

15. Текст азагында бу үртәүнен икенче вариантын да бирүне тиеш таптык.

16. Ул чорда мондый күренешне «уплотнение» дип атаганнар. Шуңа рәвешле кысрыклау акыр чиктә әдибне туган йортын ташлап китәргә мәжбүр иткән.

17. Биредә гадәти «абый» урынына «абзый» сүзе кулланылган.

18. Бибурабига Әмирхания 1918 елның 18 апрелендә алтымыш алты яшендә тифтан вафат була һәм Яна Бистә зиратында җирләнә.

19. Сүз Хәдичә исемле тол хатын турында бара. Зариф белән Хәдичә 1921 елның гыйнварында никахлалашалар, ләкин яна остазбикә, үпкәсенә салкын тидереп, шуңа елның февраль азагында үлеп китә (1860-1921).

20. Өченче хатынның кем булуы ачыкланмады.

21. Зариф мулла 1921 елның 24 июнендә ваба чиреннән вафат була һәм Яна Бистә зиратында җирләнә.

22. Нәфисә Әмирхания (1896-1943).

23. Сүз Разия, Мөхмүт, Зәһәрия (Закир) һәм төпчек кыз (тиздән үлә) турында бара.

24. Дәресе: 21 яшендә (1907 елның 15 августы).

25. Икенче вариантта болай: «... үләрәнә берничә ел калганда 60 яшьтән узган карчык миннән рус хәрәфләрен өйрәнәп, берникадәр русча укый башлаган иде».

26. Бу юлларның 1960 нчы елларда язылуын һәм авторның чорның идеологик «таләпләренә» җавап бирергә тырышканлыгын истән чыгармаска кирәк.

27. Әдибнең сонгы сүзләре: «Өйдә киттек Тәңремә, күнеләм рәхәтләнсен» була. Әлбәтте, 1960 елда бу турыда язарга «ярамый» иде.

28. Баштагы вариант: «Ул үлгәндә иң яхшы дип исәпләнгән туганнары да инде хәзер иң бай» — сызылган.

29. Сонгы абзац тулаем «заман таләпләренә» җайлаштырып язылган.

30. Зариф (Мөхәммәтзариф) Әмирхан (1853-1921) — Ш.Мәрҗани тарафдары, «Әмирхания» мәдрәсәсе һәм «Әмирхания» мәктәбе җитәкчесе, Яна Бистәдән 9 нчы мәхәллә мәчете имамы, атаклы мәгърифәтче, дини-фәлсәфи хезмәткәр авторы, гасыр башы ictimагыи-сәяси һәм мәдәни тормышында актив катнашкан шәхес.

31. «Һәм» белән «кичләрдә» арасында сызып ташланган мондый сүзтезмә бар: «үзенен иң яраткан торган эше — чәй-шәкәр, гомумән, чәй белән эчәргә яраклы тәмле өйбәрләрен алып кай...»

32. «Җанландыра» сүзеннән соң «мин баштан ук һади Максуди» дигән сызып ташланган фраза бар. Ихтимал, биредә сүз Разияның «Йолдыз» гәзитә мөхәррире һ. Максуди стилен бик тиз билгеләве яисә башта бу гәзитәне укуы турында барадыр.

33. Зариф хәзрәт хужалык эшләрендә чыннан да зур активлык күрсәтмәгән охшый, ләкин ул бу «житешсезлеген» үзенен кич колачлы мәгърифәтче, иҗтимагий, дини эшчәнлеген белән каплаган. Монысын инде остазбикә «житми эшкә санамасан, күрәсен».

34. Инде алда сыйфатланган вақыгалар, кабатлау булмасын өчен, төшереп калдырыла.

35. Бу йортларны күлмәк тегү, кәләүш-калфак чигү хисабына гына торгызу мөмкин түгеллеген ачык. Моны хужабикәләреннән гадәти гайрәтләнүе дип кабул итәргә кирәктер.

36. Кабатлаулардан котылу өчен кыскартыла.

37. Шуңа ук сәбәп белән кыскартыла.

38. Шулай ук.

39. Ф.Әмирханның паралич сугунын берничә версиясә бар. Монысы монархия мәгълүм түгел иде.

40. Габдулла мулла (1871-1933) «кайнишсез» кеше булып чыкмый. Аның һичьюгы Фатих исемле бертуган бер энесе була (1892-1943). Ул соңыннан Фатих Әмирхан II дип таныла.

41. Туы 1899 елда була.

42. Кабатлана торган сүзләр төшереп калдырыла.

43-44. «29 яшьлек» һәм «чәңки» сүзләре сызылган.

45-46. Күп нокталар текстта.

АРСЛАННАР КИРӘК БУЛГАН ИКӘН...

Кешенен исеменә үк анын холык-фигыле, киләчәк язмышы салына, диләр. Хактыр да. Әле балачык елларымда, хәзерге югары класслы радиоалгычлар урынына стеналарда кара радиоозшлалар гәнә эленеп торган заманнарда, куе бәрхет тавышлы бер абый сөйли башладымы, репродукторга якынрак елышам, йотлыгып әлегә тылсымлы тавышны тынлыим, ул сөйләгәннәргә ияреп, әллә нинди тылсымлы дөньяларга барып чыгам. «...укыды диктор Айрат Арслан» дигән сонгы жөмләдән сон кабат сораулар өермәсә эчендә калам: «Кем икән ул Айрат Арслан? Нинди кеше икән? Үзе Айрат, үзе Арслан... Айрат исемле дус малайларны күргән бар инде. Нәкъ менә безнен кебек үк бер авыл баласы. Ә менә Арслан Айратынын нинди булуын һич кенә дә тәгаен ғына күзаллап булмый. Шундый гажәеп тавыш иясә, өстәвенә Арслан да булгач, безнен этиләр, укытучы абыйлар ғына түгел, РОНОдан килеп мәктәп директорларын дер селкетә торган инспектор агайлардан да болайрак кешедер инде ул, үзенә аерым бер дөнья кешеседер... Радио каләр радиодан булды-булмады кешене сөйләтмәсләр...»

Урта мәктәпне тәмамлаганнан сон, Казанга укырга килеп, Камал театры сәхнәсендә беренче тапкыр Айрат абыйнын үзен күргәч, тан калып, тынсыз торганым хәтердә. Ходавәндә! Бирсә дә бирә икән табигать бер кешегә бөтен гажәеп сыйфатларны: озын, ифрат килешле зифа буй-сын, артка таралган куе кара чәчләр, ыспай киём, күлмәк якасыннан менә-менә очып китәргә торган кара күбәләк. Фронт утларында өтелеп кайткан этием әйтмешли, «ялтырап торган шиблетларын көзгә, чалбар стрелкаларын пәке итеп, сакал-мыек кырырлык...»

Сәхнәгә Ул чыгуга, тамаша залы тынып, тынычланып, тыйлыгып, Раббысыннан вәхи көткән пәйгамбәр хәлендә кала, күнелләр изгегә, яктыга көйләнә. Була бит шундый тамаша күренешләре, каршында берьюлы берничә артист мейханә килә, ә сәхнә дигәннен буш, күнел кыллары хәрәкәтсез... Айрат Арсланов берүзе, әле булачак чыгышына ым да какмаган хәлдә, эчке матурлыгы, зыялыгы, йөз нурлары белән инде тулаем сәхнәне, күнел жылысы белән бөтен залны биләп ала. Республиканын мәгрүр сүз остасы авызыннан үз заманасында Сибгат ага Хәкимнен республикабыз горурыгына бәрәбәр мәшһүр шигъри юллары янгырый:

Бер горурылык хисе яна миндә,
Эчтән бәрәп яна битләрдә.
Сөйләр идем аны дөньядагы
Барлык, барлык парламентларда...

Шигъри ялкын тыелгысыз дулкын булып сәхнәдән залга тәгәри, тамашачылар күнелендә хөр хисләр булып кабына, зал диварларына бәрелеп янгырый-янгырый кабат сәхнә каһарманынын үзенә әйләнәп кайта. Сәхнә белән тамаша залы тәмам тоташып, актер йөрәге белән тамашачылар йөрәге кушылып, бер дулкында, бер ешлыкта тибә башлый...

Шуна күрәдер дә, Айрат Арслан ижаты, анын нәфис сүз өлкәсендәге осталыгы һәм остазлыгы күтлэгән күренекле каләм ияләренен, сәнгать әһелләренен игътибар үзәгендә, күнел түрендә.

Айрат аганын тәржемәи хәленә жентекләбрәк күз салсак, анын бөтен гомере нәфис сүз, шул нисбәттән Татарстан радиосы белән бәйләнгәнлеген күрербез.

Айрат Арсланов Башкортстаннын Бүздәк районындагы Ахун авылында дөньяга

килә. Ул тууга ук, аларнын гаиләсе Балтач районына килеп төгләнә. Балачагы, үсмер еллары шунда үткәнгәдер, Айрат ага туган ягы итеп иске Балтачны атый.

Балтач районы—тарихи вакыйгаларга бик бай як. Бу районнын Югары Карыш авылында атаклы Батырша туып-үскән. 1774 елнын көзендә шул якларда легендар Салават Юлаевнын лагере урнашкан булган. Пугачев гаскәрләре сафына да бу якларнын кыю ир-егетләре кушылган.

Айрат Арслановнын балачак еллары үткән иске Балтач мәктәбе—сигез фәннәр докторы, кырыкка якын фән кандидаты тәрбияләп үстергән белем учагы. Батырша якташлары арасында чын игенчеләр, эшчеләр, табиблар, инженерлар, укытучылар гына түгел, танылган галимнәр, хәрби командирлар, артистлар һәм башка уннарча һөнәр ияләре үсеп чыккан. Алар арасында халкыбызнын нәфис сүз традицияләрен заманасынын ин югары баскычына күтәрәчәк Айрат Арсланов та бар. Балачактан татар язучылары һәм шагыйрьләренен әсәрләренә булган мөхәббәтне анда, һәркайсыбыз кебек үк, укытучылары уяткан булса, татар композиторларынын әсәрләре, халык жырлары, татар музыкантлары ижаты белән ул беренче тапкыр Татарстан радиосы тапшырулары аша таныша.

«Казан тапшыруларын без яратып, көтеп ала торган идек. Дикторнын «Казан сөйли» дигән ягымлы сүзләре безне, барлык эшләрәбезне ташлап, радиоалгычлар янына жыелырга чакыргандай була иде.

Гөлсем Сөләйманованын «Кәккүге», Рәшит Ваһаповнын «Нуриясе», Фәйзулла Туишевнын дәртле көйләре, Салих Сәйдәшев, Мансур Мозаффаров, Заһит Хәбибуллиннын гүзәл жырлары татар сәнгатенә мөхәббәтебезне беренче уятучылар булгандыр. Мин әле ул вакытларда шушы күнелгә ифрат якын сәнгать осталары белән кайчан да булса бергә эшләү турында хыялланганмындыр да.

Ә шулай да ул вакытларда үзешчән сәнгатьтә актив катнашучы булуым һәм радиоүзелнын кечкенә генә студиясендә Габдулла Тукай, һади Такташнын зур гына әсәрләрен укуым истә калган. Еллар үтү белән, 1946 елда мин Казанга театр мәктәбенә укырга килдем. Сәнгать кешеләре белән очраша башладым, ә 1948 елда, әле студент чагымда, Татарстан радиосында эшли башладым. Укуны тәмамлаганнан соң мин радио штатына эшкә алындым.

Ул елларда радио коллективында бергә эшләгән хезмәттәшләр эшкә бирелгәнлекләре, тырышлыклары, бер-берләренә ярдәмчел олы йөрәкле кешеләр буларак күнелгә кереп калганнар. Шулар арасыннан озак еллар радиокомитетнын рәисе булган Михаил Филиппович Долговны, төрле редакцияләрдә эшләүче Кыям Янгуловны, Мөхәммәт ага Хәмитовны, Зәйнәп Хәйруллинаны, Маһинур Жиганшинаны, Галия Гаязованы, Исмайл Шәмсетдинов һәм Шакир Мәжитовны, Әдип Маликовны, Ләзбизә Ихсанованы, Гөлшат Зәйнашеваны күрсәтеп үтәсем килә.

Радиога килгәч, эш тәҗрибәсенә өйрәнүдә, профессиональ осталыкны үстерүдә, әлбәттә, коллективнын ярдәме зур булды, мин бүгенге көндә дә аны зур рәхмәт хисе белән искә алам. Дикторлар—радио хезмәткәрләренен тырышлык куеп әзерләгән тапшыруларын турыдан-туры тынлаучыларга житкерүче, алар белән эфир аша бәйләнешкә керүчеләр, диясем килә минем. Тапшыруларнын унышы дикторлар осталыгына, һәр яктан әзерлекле булуларына бик нык бәйләнгән. Шуна күрәдер дә, дикторлар сайлап алуга радио һәм телевидениедә бик таләпчән карыйлар. Илленче елларда радиода эшләгән дикторлардан Камал Саттаров, Итфал Ихсанов, Нина Черкашина, Әминә Сафиуллина тынлаучыларнын тирән ихтирамын казандылар.

Бераз сонрак чорда радиотынлаучыларнын яраткан дикторлары Фоат Галимуллин, Эльс Гаделев, Мәрһәм Арсланова, Наил Иртугановлар эшләде. Гализәгар Камал исемендәге татар дәүләт академия театрында, сонрак Габдулла Тукай исемендәге татар дәүләт филармониясендә эшләгән елларымда да мин Татарстан радиосы белән хезмәттәшлек итүемне туктатмадым. Берничә дистә ел эчендә радио

аша татар әдәбиятын пропагандалау өлкәсендә зур эш башкарылган, радио фондында бик күп язмалар саклана.

Микрофон алдында эшләү актерлардан, дикторлардан һәм комментаторлардан зур такт һәм осталык талап итә. Микрофон һәртөрле фальшларны да сизеп ала, анын белән бик сак эш итәргә кирәк. Һәр чыгыш ясаучының эчке дөньясы никадәр бай булса, анын чыгышындагы дөрес интонация һәм телнен күп төрле сурәтләү чаралары аша тудырылган образ шулкадәр унышлы чагылыш таба.

Бу урында тапшыруларның унышлы янгырашына ирешүдә радиорежиссерның тоткан роле зур икәнгенә дә басым ясап үтәсе килә. Күп тапшыруларның унышы режиссерларның интеллектына һәм әзерлекле булуына бәйле. Мина, радиода эшләү дәверемдә, күп режиссерлар белән тапшыру әзерләргә туры килде.

Шулар арасынан үз эшләренен осталары булган, төрле жанрларда күп тапшырулар ясаган режиссерлардан Госман Әхмәтжановны, Әминә Шаһиәхмәтованы, Әсфән Ильясовны, Әлфия Гыйләжеваны, Әлфинур Хисамиларны күрсәтеп үтәсем килә. Шәхсән мина тапшыруларның күбрәк өлешен Госман Әхмәтжанов белән эшләргә туры килде. Анын белән бергә үз вакытында без театр мәктәбездә укыдык, театрда эшләдек, театрдан киткәч, ул утыз елга якын ижат гомерен татар радиосына багышлады.

Актер күнеленен һәртөрле халәтен дөрес тоя белүче, әдәбият һәм музыка белән яхшы таныш булган, радиорежиссураның нечкәлекләрен оста үләштергән Госман Нигъмәтжан улы белән эшләү жинел дә, шул ук вакытта ул студиягә әзерлексез килүгә юл да куймый. Габдулла Тукай, Гаяз Исхакий, Садри Максуди, Дәрдемәнд, Сәгыйть Рәмиев, Хәсән Туфан, Гомәр Бәширов, Сибгат Хәким, Әмирхан Еники һәм берничә буын шагыйрьләребезнен әсәрләрен радио фондына язып, аларның радиотынлаучылар тарафыннан унышлы дип табылуына, әлбәттә, режиссерның да өлеше ифрат дәрәжәдә зур.

Ярты гасыр гомерем Татарстан радиосы белән тыгыз бәйләнештә үтүе белән чиксез горурмын».

Чыннан да, Татарстан радиосы фонотекасына күз салсак, Айрат Арсланның дөнья кадәр бәһасез жәүһәрләр яздырырга өлгергәнлеген күрербез. Кол Галинен «Кыйссаи Йосыфы», Котбын «Хосрәү-Ширинче», Мөхәммәдъярның «Нуры Содурчы, Мәүлә Колый «Хикмәтләре», Тажетдин Ялчыгол әсәрләре... Саный китсән, дистәләрчә алар, йөзләрчә... Айрат ага әле бүтән дә Татарстан радиосы белән тыгыз элемтәдә, бүтән дә үзенен сихри тавышы белән халыкка хезмәт итмәктә.

Татарстан радиосы нәфис тапшырулар редакциясенен баш мөхәррире буларак, язучыларыбызның теге яки бу әсәрен программага керткәндә, аларның күбесе бер үк үтенеч белдерә, шигырьләремне (хикәямне, роман яки повестьтан өзекне, поэманы) Айрат Арслан укыса, бик тә кулай булып иде, ди. Айрат аганын шәхси китапханәсендә әдипләренен автографлары сакланган китапларның берничә киштә урын алып торулары да күп нәрсә хакында сөйли торгандыр. Никдәр генә дуслык төсмерләре ярылып ятмасын, әсәренен (яки әсәрләренен) нәкъ менә күренекле актер Айрат Арслан укуында халыкка ирешчәгенә якты бер өмәт чаткылары да яшеренгән ул багышлауларда. Кемнәрен генә күренекле нәфис сүз остабызга булган ихлас, жылы, мәртәбәле сүзләре ихге ядкяр булып сакланмый әлегә китапларда! Сибгат Хәким, Фатих Хөсни, Хатип Госман, Нури Арслан, Бакый Урманче, Гомәр Бәширов, Әмирхан Еники...

«Татар поэзиясендә үз Айратыбыз барына бик шатбыз. Ярый әле жылкәсе кин, күтәрә, тарта, дөньяга алып чыга, менә анын, ягъни татарның, Тукае, Такташы, Жәлиле, Туфаннары бар, ди, гомере буге шул мактаулы һәм авыр миссияне үти.

Рәхмәттән башка сүзем юк ана.

Сибгат Хәким. 30.11.81.»

«Айрат Арслановка—татар теленен, яратып, юмалап, рухына ук үтеп, анын жаны белән икәздән-икәү генә, ягымлы итеп сөйләшә алуы остага, үлгән сүзгә дә жан керте белгән әфсен иясенә—ихтирам йөзеннән

Хатип Госман. 05.78.»

«Хөрмәтле Айрат—адаш энем! Сина, якын итеп, үз итеп, сәнгатенә зур ихтирам белән, шушы китабымны язып калдырам. Матур сәнгатен юлында гел унышларга иреш. Сине без әдәбиятыбызны пропагандалаучы фидакяр башкаручы буларак бик хөрмәт итәбез. Изге теләкләрәм фәрештәләрнен «Амин!» дигән вакытына туры килсен».

Нури Арслан. Казан, ноябрь, 1973.

Академик Мансур Хасанов сүзләре белән әйтсәк, Айрат Арсланов үзенен табигый сәләте, ижаты белән туган халкыбызнын сөйләм сәнгате өлкәсендәге жегәрен, рухи мөмкинлекләрен бөтен тирәнлегә һәм күзәте, байлыгы һәм нәфислегә белән татарнын йөрәк тибеше, рухи дөньясы, күнеле белән бәйләгән, нәфис сүз аркылы халкыбызнын үй һәм теләкләрен, шатлык һәм хәсрәтләрен, тарихи трагедияләрен, килчәк язмышын, гомумән, анын серләрен сокландыргыч тавышы аша ачып сала белгән, үз жанын халык йөрәгенә сихри жепләр, нечкә кыллар белән тоташтыра, бәйли алган мәшһүр башкаручы артистыбыз.

Анын ижаттагы талантына шигърият кенә түгел, проза һәм драматургия дә буйсына. Анын башкаруында Кол Гали, Кандаый, Гаяз Исхакый (Тукай, Такташ, Жәлил, Фатыйх Кәрим, Сибгат Хәким, Туфан, Пушкин, Гете, Лермонтов, Шиллер, Шевченко, Абай эсәрләрен тынлаганда уй-хыялларын белән әллә кайларга—илаһи бер дөньяга инәсен, гасыр чонгыллары аша ерак тарихка китәсен, милләт язмышы хакында тирән, сагышлы һәм шул ук вакытта өметле дә уйларга чумасын. Айрат Арсланов— тормышын, ижатын милләтебезнен мәдәниятен, шигъриятен, әдәбиятын пропагандалауга, телебезне саклап калуга багышлаган шәхес.

Шигърият күгүндә—Тукай, жыр дәрәясында—Илһам, мон дәрәясында—Сәйдәш булган кебек, сүз илендә Айрат Арслан—халкыбызнын илчесе дип горуруланып әйтә алабыз.

Илче сүзе, чыннан да, Айрат ага шәхесенә тулаем туры килә. Кайда гына булмасын, элеккеге СССРнын аерым республикаларындамы ул, әллә инде алардан да арырак, ерак капиталистик илләрдәме (ә ул елларда «капитализм» сүзе «теге дөнья», жәһәннәм» төшенчәләре белән янәшә йөри, совет халкын куркытунын ин куркыныч коралларыннан берсе санала, һәм ул илләргә рәсми каналлар аша чыгу асылда мөмкин булмаган чорлар иде), Сталин чорыннан авыр мирас булып калган тимер чаршау белән араланган заманнарда да татар халкынын, татар мәдәниятенен, татар сәнгатенен илчесе, туры мәгънәсендә өлгесе, эталоны булып кабул ителә иде. Һәм бүген дә без аны нәкъ шулай дип беләбез, нәфис сүз дөньясынын кабатланмас Арсланы икәнлеген бар булмышыбыз белән таныйбыз, икъярар итәбез. Икъярар итәбез—без-шагыйрьләр, прозаиклар, нәфис сүзгә ихласларыннан гашыйк затлар...

Жәүдәт ДӘРЗАМАН

43—ЗУХРУФ (АЛТЫН ХАЗИНӘ) СҮРӘСЕ

Зухруф сүрәсе 89 аяттан тора. Зухруф—алтын, асылташлар мәгънәсендәге сүз. Туры мәгънәсендәге алтыннар, зиннәт түгел, күңелдәге зиннәт, рухи бизәкләр турында сөйләнгәнә күрә, сүрәнең исеме шулай алынган.

Бисмилләһир-рахмәнир-рахим.

1. Ха. Мин. (2, 3) Барча нәрсәне ап-ачык аңлатучы Корьән исеме белән әйтәмен ки: сез аңласын өчен Без аны гарәпчә Корьән иттек. (4) Ул хозурыбызда, Китапларның Анасы (*Ләухәл Мәхфүз*) янында саклана. Бөеклек вә хикмәтләр тулы бер Китеп ул—Корьән.

5. Сез чыгырдан чыкты дип кенә, Без сезне Корьән белән кисәтүдән баш тартыйкмы? (6) Әүвәл яшәп киткән байтак халыкларга ничәмә-ничә пәйгамбәр күндердек. (7) Алар (*кяфәрләр, мошриклар*) үзләренә килгән һәр пәйгамбәрне мыскыллыйлар иде. (8) Без алардан да куәтләрәк рәхимсез хакимнәрне дә һалак иттек. Әүвәл яшәгән ул халыкларның мисалларын әллә ничә аятебездә гыйбрәт итеп күрсәттек. (9) Алардан:

—Күкләрне һәм Жирне кем яратты?—дип сорасан.

—Шик юктыр ки, аларны көчле булган, бар нәрсәне белүче Аллаһ яратты,—диләр.

10. Ул Жирне сезнең өчен бишек кебек итеп яратты. Дәрәс юлдан йөрсеннәр дип, сезгә юлларны бар итте. (11) Кирәгенчә генә Күктән янгыр яудырган—Аллаһтыр. Без (*ул янгыр белән корып беткән*) үле туфракка жан бирәбез. Сез дә менә шулай (*терелен*) каберләрегездән чыгарылачаксыз. (12) Бөтен хайванатны (*кош-кортларны, кешеләрне*) пар-пар яратты. Һәм сез жигеп-атланып йөрер өчен хайваннар вә утырып йөрер өчен көймәләр яратты. (13, 14) Шуларга атлангач вә утырып йөргәндә Раббыгызның нигъмәтләрен исегезгә төшереп:

—Боларны безнен хезмәтебезгә биргән Аллаһка (*сөбхәнәлла, әлһәмдүллилләһ, Аллаһү әкбәр, дип*) тәсбих әйтәбез. Юкса, без боларны барлыкка китерә алмаган булыр идек,—дип Аллаһка шөкер итегез.—Безнен Аллаһ хозурына кайтарылачагыбыз көн кебек ачык,—дип кабатлагыз.

15. Әмма алар Аллаһ бәндәләренен бер өлешен (*пәйгамбәрләрне*) Ана тин санадылар. Чыннан да, кешенен асылы көфәрлеккә тарта.

16. Әллә соң Аллаһ юктан бар иткән кызларын үзенә алып, сезгә утланнарны бирдеме?

17. Шундыйларның (*Аллаһның кызлары бар, дигән*) берәрсенә:

—Синең хатының кыз бала алып кайтты,—дип сөенче алырга теләсән, ул ирнен йөзә (*кайгысыннан*) каралыр, ул ачуыннан шартлар дәрәжәгә житер. (18) Зиннәтле, бай тормышта үсеп, яуларда (*көрәшләрдә*) катнаша алмаган (*кызлар*) ны Аллаһка нисбәт итәләрме? (19) Аллаһның хезмәтендәге фәрештәләрне дә алар хатын-кызга санийлар. Әйтерсен ки, алар фәрештәләрен яраттылышын күреп торган. Гаҗәп. Аларның бу ялган шаһитлеге язылып куелачак һәм алар жавапка тартылачак.

20. Һәм алар:

—Аллаһ ихтияр итсә, без (*потларга*) табынмас идек,—дип әйтәләр. Бу хосуста аларның хәбәре юк. Алар бары тик ялган ғына сөйли. (21) Әллә соң Аллаһ аларга электән үк (*Аллаһтан башка нәрсәләргә табыныгыз дип*) китап бирдеме? Һәм алар шул (*ялган*) китапка ябышып яталармы?

22. Юк! (*Андый китап аларга бирелмәде*).

—Без ата-бабаларыбызның бер дин (*потпәрәстлек, христианлык, мәжүсилек*) тотканын күрдек, без дә алар тоткан юлдан бара чакбыз,—диләр.

23. Синнән алда да ничә халыкларга кисәтүче пәйгамбәрләр жибәрдек, ләкин андагы көр тормышлылар:

—Ата-бабаларыбызның бер дин тотканын күрдек, без дә алар тоткан юлдан бара чакбыз,—диләләр. (24)—Мин сезгә бабаларыгыз тоткан диннән дә яхшырагын китердем,—дигәч, алар:

—Дәрәсән генә әйткәндә, без ана (*син китергәнә*) ышанмыйбыз!—диләләр.

25. Без аларга жәза бирдек. Бакчы! Ялганчыларның язмышы ни белән бетте?

26, 27. Бервакыт Ибраһим атасына һәм кавемәнә әйтте ки:

—Мин сез табынган нәстәләргә табынмаячакмын,—диде.—Мин фәкәть мине яралтканга (*Аллаһка*) ғына гыйбадәт кылачакмын. Чөнки Ул мине тугры юлга күндерүче.

28. Бу сүзләргә ул үзеннән соң киләчәк буыннарга (*Аллаһның диненә күчсәннәр өчен*), васыять итеп калдырды.

29. Хактыр ки, боларны һәм аталарын үзләренә Хакыйкәт (*Коръән*) белән Пәйгамбәр килгәнчегә чаклы Без аларны нигъмәт эчендә яшәттек.

30. Ләкин алар үзләренә Хакыйкәт килгәч:

—Бу бер сихер. Без аны танымыйбыз,—диләләр.

31. Һәм әйттеләр:

—Бу Коръән ике шәһәрнең берәр олут әләменә индерелсә, яхшы булыр иде,—диләләр.

32. Раббының рәхмәтен (*пәйгамбәрлекне*) алар бүләшәргә жорьәт итәме? Дөнъядагы тормышта аларга дәрәжәләргә Без бүлеп бирдек. Берсе икенчесенә хезмәт итсән дип, Без аларны берсен икенчесеннән өстен кылдык. Раббының рәхмәте алар туплаган байлыктан хәерлерәк.

33. Әгәр барлык кешеләр (*кяферләргә бай тормышына кызыгып, көферлеккә күчеп*) бер кяфер өммәте хасил итәр, дигән куркыныч булмаса, Рахмәнне инкарь итүчеләргә өйләрендәгә чарлактарын һәм шул чарлакка менә торган баскычларын көмештән ясап, бөтен жирен жиһазлап, бизәр идек. (34) Ишекләрен дә, кырын ятып истирахәт кыла торган ятакларын да (*көмештән ясар идек*). (35) Аларны зиннәт-алтынга күмәр идек. Боларның барысы да вакытлыча ғына булып, тиз генә узып китә торган нәрсәләр, әлбәттә.

(*Мәңгелек байлыгы булган*) Ахирәт исә Аллаһка сыенганнарга аталган.

36. Кем Рахмәнне зикер итүдән ваз кичсә, анын янына шайтанны куярбыз, шайтан гел анын артыннан тагылып (*котыртып*) йөрер. (37) Әлбәттә, шайтаннар аларны тугры юлдан яздырыр һәм кешеләр үзләрен: без тугры юлда, дип уйлар. (38) Ниһаять, ахырга Минем хозурыма килгәч, юлдан язган кеше аркадашы шайтанга әйтер:

—Их, синең белән минем ара Көнчыгыш белән Көнбатыш арасы кебек ерак булган булса иде. Синнән дә яман юлдаш юк икән.

39. Сезнең бүгенге (*Кыямәттәгә*) үкенүләрегез бер файда да бирмәс, чөнки сез (*фани дөнъяда*) гадәлсезлекләр кылдыгыз. Сез жәзаны бертигез алачаксыз.

40. (*Ий, Рәсүлем Мөхәммәд*) чукрактарга син (*Коръәнне*) ишеттерә алырсыңмы икән яки (*күңел күзә*) сукуырларга (*Коръән күрсәтеп*) ачыктан-ачык азгыннарны тугры юлга бастыра алырсыңмы икән?

41. Без сине алардан аерсак (*алар сине жәзалап үтергәнче синең жаныңны алып, хозурыбызга менгезсәк*), барыбер аларны жәзага тартчакбыз. (42) Яки

аларга вәгдә иткән газабыбызны син дә күреп торырсын. Бу эшләрне башкарырга кодрәтебез житә.

43. Сина вәхий ителгәнне *(Корҗан күрсәткән юлны)* нык тот. Әлбәттә, син тутры юлдагы кеше. (44) Хактыр ки, Корҗан сина һәм халкына үгет буларак индерелде. Ахырда сез *(Аллаһ хозурында)* имтихан тотачаксыз.

45. Үзеннән алда килгән пәйгамбәрләрдән сорап кара: Рахмәннән башка *(тәңселәр уйлап чыгарыгыз да шулар)* га табыныгыз, дип әмер бирдемме икән?

46. Хактыр ки, Без Мусаны аятләребез белән бергә Фиргавенгә вә аның янындагы олугларына күндердек. Муса әйтте:

—Мин галәмнәрнен раббысы—Аллаһның илчесе буламын,—диде.

47. Аларга аятләребезне китергәч, аны мыскыл итеп көдделәр. (48) Аларга берсеннән-берсе әһәмиятле аятләребезне индерә бардык. Тутры юлны күрсеннәр дип, аларны газәпка дучар иттек.

49. Һәм, ниһаять, алар болай диде:

—Әй, сихерче, күз буучы! Синен аша Аллаһ безгә биргән антын тормышка ашырсын, дип син Ана ялвар. Без дә тутры юлга кермәк булабыз.

50. Ләкин газәптан котылганнан соң, алар сүзләрендә тормый.

51, 52, 53. Фиргавен үз кавемәнә болай диде:

—Әй, халкым, Мысыр мөлкәте вә аяк астымнан агып ятучы шушы елгалар минекә түтелмени? Шуны да күрмисезмени? Әллә соң мин үзе бичара, әйтеп сүзен аңлата алмаган шушы *(сакәу)* адәмнән дә түбәнрәк булып чыктыммыни? Әгәр дә инде аның алтын беләзекләре һәм янында ярдәмче фәрештәләре булса *(без аңа ышаныр идек)*.

(Фиргавен Мусаның тотлыгып сөйләшкәнәнә, фәкыйрьлегәнә төрттереп әйтә. Ягъни, Фиргавеннең байлыгы да бар, ул тотлыкмый да, ләкин Аллаһ пәйгамбәрлекне аңа түгел, Мусага биргәнәнә ул буза куптара.)

54. Фиргавен үз халкын алдады; халкы аңа буйсынды. Алар тутры юлдан язган кавем булды. (55) Шулай итеп, алар Безне ачуландырды. Без аларга тиешле жәзасын бирдек. Барысын да суга батырдык. (56) Соңыннан килгән буыннар өчен аларның язмышын гыйбрәт итеп сакладык.

57. Мәрһәмнен углы Гәйсәнен язмышын мисал итеп китергәч, синен халкың акырыша *(буза куптара)* башлады.

58.—Безнең төнреләребез яхшыракмы, әллә улмы *(Гәйсәме)*?—диделәр. Синен белән бәхәсләшәр өчен шулай сорадылар. Дөрөсен генә әйткәнә, алар гаугалы халык.

59. Ул *(Гәйсә)* үзәнә нигъмәт бирелгән һәм Исраил токымына үрнәк ителгән бер бәндәбездәр. (60) Әгәр ихтыяр итсәк, Без, киләчәк буыннарга мирас итеп, сезнен урынга Жир йөзәнә фәрештәләрне яралткан булып идек.

61. Шөбһәсездәр ки, ул *(Гәйсә)* Кыямәт *(нең кайчан булачагының)* галәмәтедер. Мона һич тә шикләнмәгез вә Мина юнәлегез. Аллаһ юлы—иң тутры юл.

62. Сак булыгыз, шайтан сезне тутры юлдан яздырмасын. Ул сезгә хәтәр дошман.

63. Гәйсә катгыян дәлилләр белән килгәч, әйтте:

—Мин сезгә хикмәт алып килдем вә каршылыклы бәхәсләрегебезнең бер өлешен сезгә аңлатып бирер өчен килдем. Шулай булгач, Аллаһтан *(жәзасыннан)* куркыгыз вә мина иярегез.

64.—Аллаһ—минем Раббым, сезнен дә Раббыгыз. Ана гыйбадәт кылыгыз. Тутры юл менә шул булыр.

65. Әмма алар төрле фиркаларга бүленеп, гауга куптардылар. Хәтәр көннен газәбына килеп төрәлгәч, ул кыфәрләрнен хәле, һай, яман булачак.

66. Алар Кыямәт көненең үз башларына абайламастан киләчәге турында уйлап та карамый.

67. Ул Көнне үзара *(эңкерле)* дус булганнар бер-беренә дошманына

әверелер. Аллаһка каршы көфер итмәгәннәрдән (*мөзминнәрдән*) башкалар.

68, 69. Һәй, аятләребезгә инанган мөселманнарым! Ул Көнне (*Кыямәттә*) сезгә куркыныч булмас. Сезгә, аятләремә инанып, мөзмин булганнарға кайгы инмәс. (70) Шатлык урыны—жәннәткә сөөнешеп, хатыннарыгыз белән бергә керерсез.

71. Аларга алтын төпсәләр (*белән татлы ризык*) һәм алтын касәләр (*белән татлы эчемлекләр*) таратылып. Күнелләре ни теләсә, күзләренә (*зәүкый*) ләззәт бирүче ни булса, барысы да анда булып. Сөз (*мөзминнәр жәннәттә*) мәнгегә калачаксыз. (72) Кылган игелекләрегезгә күрә, сезгә мирас итеп калдырылган жәннәттер ул. (73) Анда сезнен өчен төрлө-төрлө жимешләр бар. Алар сезгә ризык булып.

74. Шик юктыр ки, гөнаһкярлар жәһәннәм газыбында мәнгә калачак. (75) Бу газып җиңеләйтelmәячәк. Алар ут эчендә өметсез килеш кала бирәчәк. (76) Без аларга гәделсез булмадык. Ләкин алар үзләре гәделсез залим булды. (77) (*Жәһәннәмдә яучылар зобанига*) әйтер:

—Әй, Малик, Раббың безнең жаныбызны алсынсана,—дип ялварырлар. Малик:

—Сөз, һичшиксөз, газып эчендә (*мәңгегә*) калачаксыз,—дип әйтер. (78) Хактыр ки, Без сезгә дәрәслек алып килдек. Ләкин күбегез шул дәрәслекне сөймәс булды.

79. Әллә соң алар (*Мәккә кяферләре, моширкләр берәр мәкерле*) эш эшләргә карар кылдымы? Алайса, Без дә, хакыйкатән, (*тик ятмабыз*) карарланырбыз.

80. (*Мөслимнәргә карата*) аларның эчкерлекләрен вә (*Аллаһ динен хурлап*) үзәра чышын-пышын килгәннәрен Аллаһ ишетми-белми, дип уйлыйлар. (*Ялгышалар. Барысын да*) ишетеп торабыз. Алар янында илчеләребез дә бар, бөтен кылмышларыгызны язып баралар.

81. (*Ий, Мөхәммәд*) әйт:

—Әгәр дә ул (*Гайсә*) мәрхәмәтле ярлыкаучы (*Аллаһ*) ның углы булса иде, ана табынганнарның ин беренчесе мин булып идем,—диген.

82. Күкләреннән һәм Жирнен Раббысы, Гарешнен Раббысы алар (*моширкләр, яһүдләр, христианнар*) сылтаганнардан өстен вә азат. Аллаһу әкбәр!

(*Сылтаганнар—ата булу, хатын тоту кебек җир кешесенә хас булган эшләрдән Алла азат һәм пакь килеш кала.*)

83. Инде син алардан аерыл, (*нәжес эчендә*) калсыннар шунда. Вәгдә ителгән газып белән кавышасы Көнгә (*Кыямәткә*) чаклы алар шулай (*ялган сөйләп*) дөньяда күнел ачсыннар.

84. Күкнең дә Тәңресә, Жирнен дә Тәңресә—бер Аллаһ. Ул—бердәнбер хөкемдар вә (*акыл-зиһен*) хикмәтләренен хужасы. Ул—чын асылы белән бөтенесен белеп торучы.

85. Күкләрдәге, Жирдәге һәм алар арасындагы бөтен нәрсәләрне милек буларак барлыкка китергән (*Аллаһ*) никадәр бөек. Сугачак Сөгәтһнен (*Кыямәтнең кайчан булачагы турындагы*) мәгълүматы Анын хозурындадыр. Бөтенегез дә Анын хозурына китереләчәксез.

86. Аллаһны инкарь итеп, табына торган нәмәстәләре (*потлары*) алар өчен шәһадәт итәрлек кодрәткә ия түгел. Хакыйкәтне чын күнелдән таныган-белгәннәр шәфәгать итүдән мәхрүм түгел.

87. Хактыр ки, алардан:

—Сөзне кем яраттгы?—дип сорасан:

—Аллаһ!—дип жавап бирерләр. Шулай булгач, ни өчен соң алар (*Аллаһка*) гыйбатәт кылмый, Хактан йөз чөөрә? (88) Ул (*Пәйгамбәр*):

—Иә, Раббым, болар иман китермәс бер кавемдер,—диде. (89) (*Аллаһ боерды*):

—(*Ий, Мөхәммәд*) инде син: сезгә сәлам, диген дә, алардан аерылып кит. Озакламый белерләр.

44—ДУХАН (ТӨТЕН) СҮРӘСЕ

Духан сүрәсе 59 аяттан тора. Духан—төтен, томан мәгънәләрендәге сүз. Унынчы аяттәгә духан кәлимәсеннән алынган исем.

Бисмилләһир-рахмәнир-рахим.

1. Ха. Мим. (2, 3) *(Хәләл белән харамны)* ап-ачык аңлатучы Китап *(Коръән)* исеме белән әйтәмен ки: әлбәттә, Без аны мәбарәк бер кичәдә *(Кадер кичәсендә)* индердек. Чынлыкта исә, Без *(аның белән кяферләр башына төшәчәк газап турында)* хәбәр биреп, кисәтәбез.

4, 5, 6. Бер әмеребез илә һәр хикмәтле эш шул кичәдә хәл ителер. Чөнки Без, Раббының рәхмәте буларак, пәйгамбәрләр күндәрәбез. Аллаһ ишетеп-белеп тора.

7. Әгәр дә сез чынлап иман китерер булсагыз, *(белегез):* Күкләрдәге, Жирдәге һәм алар арасындагы бөтен нәрсә Раббыдан. (8) Аллаһның башка *(Илаһи кодрәткә ия һәм)* Тәңре булырдай һичберкем юк. Һәм терелтер, һәм үтерер, Ул сезнен дә, мәрхүм аталарыгызның да Раббысыдыр.

9. Хәер, имансызлар *(яңадан терелүгә)* һаман шик белән бага һәм *(Ахирәттәгә терелешне инкаръ итеп)* шуннан *(үзләренә)* тәм табалар.

10. *(Мөхәммәд)* Күкнең күрәләтә төтен белән капланганын күзәтеп тор. (11) Бу *(төтен)* кешеләрне сарып алачак. Бу *(төтен)* яман бер газап галәмәтедер. (12)

—Иа, Раббыбыз, бездән бу газапны ал, зинһар. Без иман китерәчәкбез,— дип ялварырлар.

(«Бу төтен турында бер-берсенә охшамаган ике төрле шәрехләү бар. Төтен—кытлык, корылык. Гарәбстандагы коточкыч бу корылык, ачылык заманында Кураеш кешеләре хәзрәти Мөхәммәдкә баш орды. Икенче аңлатма болайрак: бу төтен Кыямәт галәмәте буларак, Күкне каплай. Риваятьләргә караганда, Кыямәт башланыр алдыннан көнчыгыштан көнбатышкача булган араны шундый төтен каплаячак икән».

Али Тургут тәфсиреннән.)

13. Кая инде ул аларга фикерләп, гыйбрәт алу! Аларга дәрәслекне ачып салучы Пәйгамбәр килгән иде бит инде.

14. Соңра аннан *(Пәйгамбәрдән)* йөз чөердәләр вә:

—Бу *(башкалар тарафыннан котыртып жиберелгән)* бер тиле,—диделәр.

15. Без бу газапның беразын киметәчәкбез, әмма сез *(барыбер көферлегегезгә)* кайтачаксыз.

16. Без ул *(Кыямәт)* Көнне сезне дөһшәт белән тотачакбыз һәм үч кайтарачакбыз.

17. Хактыр ки, бу кяферләрдән алда Без Фиргавен токымын *(куп мал биреп)* сынап карадык. Аларга бик тә шәрәфле илче *(Мусаны)* күндәрдек.

18, 19, 20, 21. Аларга әйтте:

—Аллаһның бәндәләре, миңа ияреgez! Чөнки мин сезгә *(Аллаһ тарафыннан күндәрелмеш)* ышанычлы бер илче булып килдем,—диде.—*(Илчесе алдында үзегезне)* Аллаһтан зурга куймагыз. Чөнки мин сезгә *(Аның илчесе икәнлегемә)* ачык дәлилләр *(мөҗазизалар)* китердем. Миңа таш атсагыз, мин сезнен дә Раббыгыз булган Раббыма сыеначакмын. Әгәр миңа ышанмасагыз, һич югында, янымда тормагыз.

22. Шуннан соң Муса дога кылып Аллаһка:

—Болар гөнаһкяр-жинаятьче бер өер,—диде.

23.—Алайса, син бәндәләремне төнлә юлга алып чыгып кит. Сезнен *(юклыкны белеп, алар)* артыгыздан куа чагачаклар,—диде Аллаһ.

24. *(Диңгез икегә аерылып, сезгә юл сабар, шул юлдан исән-сау чыгып котылганнан соң)* диңгез сукмагын шул килеш калдыр. *(Шул юлга алданып кереп)* алар су астында калып, батып һәлак булачак.

25, 26, 27. Алардан никадәр бакчалар, чөлтерәп аккан чишмәләр, игеннәр,

мәһабәт сарайлар, татлы-ләззәтләр никадәр ризыклар калды. (28) Мәнә эш шулай, без, дигәнчә булды. Шул байлыкны мирас итеп, башка халыкка калдырдык. (29) Күк белән Жир (*Фиргавен токымының батып үлгәнәнә*) елап калмады. Аларның жәзасы кичектерелмәде.

30, 31. Хакыйкатән, Без Исроил токымын рисвайлык газабыннан—Фиргавеннән коткарып калдык. Хактыр ки, ул (*Фиргавен*) төкәбберлектә хәттин ашкан рәхимсез залым иде.

32. Хактыр ки, Без аларның (*Исроил токымының*) нинди хәлдә икәнән белеп, заманында башка белемле халыклардан өстен кылдык.

33. Без аларны сынап карар өчен, ачык мәгънәлә һәм кинәялә аятьләр, мөгжизалар индердек.

34, 35, 36. Хактыр ки, алар (*Мәккә кяферләре*) катгыян өйтә:

—Үлем бер генә тапкыр була. Без беркайчан да янадан терелмәячәкбез. Әгәр, чыннан да, сез дәрәс сөйләсез икән, аталарыбызны янадан терелтеп кайтарыгыз (*шуннан соң без сезнең хаклы икәнәгезгә ышанырбыз*).—диләр.

37. Болар хәерләрәкме, әллә Тубба халкымы яки алардан өвәлгә (*гәһәһлү*) кавемнәр яхшыракмы? Без аларны да һәлак иттек. Алар да гәһәһкярлар иде. (*«Йәмән илендәгә хаким Тубба исемле була. Африканың көнчыгышынан алып бөтен Гарабстанны биләгән дәүләт. Бу хөкемдар яхшы әхлаклы була. Ләкин халкы азгынлык белән дан казана»*).

Али Тургут тәфсиреннән.)

38. Күкләрне, Жирне һәм икесе арасындагыларны Без (*тик торганда гына, эч пошканнан*) күнел ачу өчен генә яратмадык. (39) Бөтенесен дә бары тик бер сәбәп белән (*Аллаһның Хакыйкате өчен*) яратттык. Ләкин инсаннарның күбесе моны аңламый. (40) Шөбһә юктыр ки, аеру (*Ахирәт*) Көнә барысы өчен дә билгеләнгән.

41. Ул Көнне дус дуска һичничек тә файда итә алмас. Аларга (*башкалардан да*) ярдәм булмас.

42. Аллаһ ярлыкаячак адәмнәр болар хәләндә түгел. Аллаһ (*кяферләргә жәзә бирерлек*) кодрәтле. Аллаһ—(*мәэминнәрне ярлыкаучы*) миһербан иясе.

43, 44. Шик юк ки, зәкъкум агачы—гәһәһка баткан кешенә ризыгыдыр. (45, 46) (*Зәкъкум агуы*) эретелгән жиз кебек, ашказаннарында кайнап торачак.

47, 48, 49, 50. Шул мизгелдә аваз янгырар:

—Һәй, аны тотып алыгыз! Тотыгыз да жәһәннәмнен уртасына ташлагыз. Башына кап-кайнар жәзә суы коегыз. Татып бак, «тәксыр!» Син бит үзенчә нинди кодрәтле, данлыклы иден! Син ышанмаган, син шикләнгән жәзә менә шушы булыр!

51, 52, 53, 54. Мөттәкыйләр (*тәквә мәселманнар*) исә иминлек тулы ышанычлы урында булыр: бакчаларда һәм чишмә буйларында (*истирахәт кылырлар*). Нәфис ефәкләргә вә балкып торучы атласларга уранып, кара-каршы өңгәмә корырлар. Мәнә шулай боердык: һәм Без зур күзлә хур кызларын аларга хатын итәрбез. (55) Анда—иминлек хөкем сөргән жирдә—жаннары нинди жимеш теләсә, шул булыр. (56) Үлем әчесен бер татыганнан соң, алар үлемсез булыр. Вә Аллаһ аларны жәһәннәм газабыннан коткарыр. (57) Бу нигъмәтләр аларга Раббы тарафыннан төгәенләнгән. Бөек Сәгәдәт менә шушы булыр.

58. (*Ий, Мөхәммәд*) Без аны (*Корьәнне*) яхшы аңласыннар һәм үгет алсыннар дип, Ана телендә индердек. (59) Алар көтә. Син дә көт.

(*Алар синең башыңа бала килгәнне көтә. Син дә көт: алар иман китерерме, әллә кяферлекләрен дәвам итеп, һәлак булырмы? Хакыйкәтне белер өчен вакыт кирәк.*)

45—ЖАСИЯ (ТЕЗЛӘНУ) СҮРӘСЕ

Жасия сүрәсе 37 аятьтән тора. Мәккәдә ингән. Кыямәт көнендә тезләнеп торучы гәһәһкярлар турында сөйләнгәнгә күрә, исеме «Жасия», ягъни «тезләнеп тору» шуннан килә.

Бисмилләһир-рахмәнир-рахим.

1. Ха. Мим.

2. Бу Китап (*Корҗан*) кодрәтле һәм хаким вә хикмәт иясә Аллаһ тарафыннан индерелде.

3. Шик юк, иманлы кеше өчен күкләрдә һәм Жирдә (*Корҗаннең дәрәслегенә*) байтак дәлилләр бар.

4. Кешеләрнең юктан бар ителүе дә, Жир йөзенә таралган жан ияләренен (*Аллаһ тарафыннан*) яраттылышы да, иман китергән халыклар гыйбрәт алырлык кинәләтәр, ишарәләтәр аша хәбәр ителә.

5. Төннен вә көннең алмашынуы, Аллаһның Күктән индермеш ризыклары (*яңгыры*) һәм үлемнән соң туфракның янадан терелүе, жилләрнең төрле якка исүе акылы булган халыкка (*Аллаһның бер булганына һәм чиксез кодрәтенә ышанычлы*) дәлилләрдер.

6. Менә Аллаһның аятләрен сина дәрәслек буларак укыйбыз. Аллаһның шушы (*чын-дәрәс*) аятләреннән соң, алар (*кяферләр, мәшрикләр*) нинди сүзгә ышанырлар икән инде?

7. Ялганга, гәһәңгә баткан кешенең хәле коточкыч булыр.

8. Үзенә Аллаһның аятләрен укыганда ул (*мәшрик, кяфер, монафик*) тыңлаган булыр, сонра борынын югары күтәрәп, ишетмәмешкә салышыр. Менә шундыйларга син (*Мөхәммәд*) хәтәр жәза булачагы турында өйт.

9. Берәр аятәбезне (*Корҗаннан икәнән*) беләп алса, ул мыскыллап көлә башлый. Андыйлар өчен хурлыклы жәза булчак.

10. Барачак юллары—жәһәннәм. Аларның жыйган нәрсәләре (*мал-туарлары, балалары, байлыклары*). Аллаһны инкаръ итеп, табына торган (*сын*) нары берничек тә ярдәм итәлмәс. Аларның әжере—хәтәр жәза.

11. Корҗан—тутры юлдыр. Раббының аятләренә көфер итүчеләр өчен хәтәр газәпләрдән торучы бик тә каты жәза булыр.

12. Аның әмере белән көймәләрдә йөзәп, (*Аллаһ үзләренә насыйл иткән*) ризыкларын эзләп тапсыннар һәм (*тапканнарына*) шөкер итсеннәр дип, Аллаһ сезнең кулланышыгызга дингезне бирде.

13. Күкләрдә һәм Жирдә ни булса, шуларның барысын да Ул Үз катыннан индереп, сезнең карамакка бирде. Әлбәттә, бу турыда уйлап караган кешеләр өчен гыйбрәтләр бар.

14. (*Ий, Мөхәммәд*) иман китергәннәргә өйт:

—Аллаһ жәза бирә торган Көннең (*Ахирәтнең*) киләчәгенә ышанмаганның кичерсеннәр. (*Хөкемдарлыкны үз өстеgezгә алмагыз*)—диген. Аллаһ һәр халыкны кылмышына күрә жәзалаячак.

15. Кем игелек кыла—үз файдасына. Кем яманлык кыла—үз зарарына. Ахырда барыбер Раббы хозурына кайтарылачаксыз.

16. Хактыр ки, Без Исраил токымына китап, хөкем вә пәйгамбәрлек бирдек. Аларны татлы ризыклар белән төрбия кылдык. Аларны дөнья халыкларынан өстен иттек.

17. Дин мәсәләсендә аларга (*Исраил нәселенә*) ачык дәлилләр бирдек. Әмма үзләренә гыйлем килгәннән соң, араларында купкан, хәл итә алмаслык каршылыктар һәм хөсәтлекләре аркасында, алар (*төрле фиркаларга*) бүленеп бетте. Шөбһәсез, Раббын аларның фиркаларга бүленгәнлекләре хакында Кыямәт көнне Үз хөкемән чыгарачак.

18. Аннан соң сине дин эшләрендә бер шәригать сахибе иттек. Син шуна тутры кал. Белмәгәннәрнен коткысына бирелмә.

19. Алар Аллаһ юлында сина һич тә ярдәм итә алмас. Дәресе шул, залимнәр (*гадәлсезләр, әхлаксызлар, кяферләр*) үзара дус. Аллаһ—пакь мөслимнәрнен дусты.

20. Бу (*Корҗан*) инсаннарның күнел күзләрен ачучы бер нур. Нык

иманлы кешеләр өчен тугры юл һәм (Аллаһның) рәхмәте ул—КорҖан.

21. Әллә соң алар—яманлык кылганнар: Аллаһ безне иман китереп, игелек кылганнар белән тигез күрер, яшәешебезне дә, әжәлебезне дә мәэминнәрнеке төсле итәр, дип өметләнәләрме? Никадәр ялгыш фикер!

22. Аллаһ күкләрне вә Жирне Хакыйкәт өчен яратты. Шулай булгач, һәркем кылмышына күрә әжерен дә алыр. Аларга гаделсезлек кылынмас.

23. (Байлыкка комсыз) нәфесне һәм (женси ләззәткә артык) һөвәслекне үзмәксәт итеп, Аллаһ урынына куйган кешене күрденме син, (ий, Мөхәммәд)? Колаклары вә күнеле йозакланган, күзе томаланган бер бөндөгә Аллаһтан башка кем тугры юлны күрсәтер? (Әй, инсаннар) сез шул турыда яхшылап уйлап карамыйсызмы?

24. Әйттеләр:

—Бу дөньядагы тормыштан башка тормыш юк. Яшибез, үлчәкбез. Безне бары тик дөвамлы вакыт үтәрә,—диделәр. Ләкин аларның бу турыда һичбер мәгълүматы юк. Алар бары тик фаразыйлар гына.

25. Каршыларында ачык аятләребезне укыган вакытта алар һаман бер сүзгә кабатлый:

—Әгәр сез хакны сөйли торган булсагыз, мәрхүм аталарыбызны терелтеп кайтарыгыз,—дигәннән башка аларның дәлиле юк.

26. Әйт син:

—Сезне Аллаһ терелтәчәк. Аннан соң Ул сезне вафат иттерер. Ахырда, килүенә һич шик-шөбһә булмаган, Кыямәт көнендә Аллаһ сезне янә (терелтеп) янына җыячак. Ләкин кешеләрнең күбесе моңа ышанмый.

27. Күкләрдәгә вә Жирдәгә миләк (идарә) Аллаһныкыдыр. Кыямәт купкан Көн—кяферләреннән зур югалту Көне.

28. (Мөхәммәд) син һәр өммәтне тезләнгән килеш күрерсен. Һәр өммәт (үзенең савабы-гөнаһы язылган) китап янына чакырылачак.

—Бүген (дөньядагы) кылмышларыгыз өчен әжер биреләчәк!

29.—Дөресен сөйли торган китап каршыгызда тора, ул безнең китабыбыз. Хактыр ки, сез ни кылсагыз да, Без (барысын да фәрешталәргә) яздыра бардык.

30. Хәзер инде иман китереп, игелекле гамәлдә булганнарны Раббы рәхмәтенә (жәннәткә) кабул итәр. Менә бу—котылып, Сәгадәткә ирешү, дигән сүз. 31. Кяферләргә әйтеләр:

—Аятләремне укыганда борын чөереп, гөнаһлы булганнар өсрә—ул сез идегез түгелме?

32.—Аллаһның (үлгәч тереләчәксез, дигән) вәгдәсә хак. Ул заманның килчәгенә һич шөбһә юк,—дигәч, сез:

—Ул нинди заман ул? Без андый заманны белмибез. Ай-һай, (килерме икән ул заман?) без моңа шикләнеп карыйбыз. Аның килчәгә турында мәгълүматыбыз юк,—дидегез.

33. Алар кылганнарның яманлыклары үзләренә ап-ачык күренер. Мыскыл итеп көлгәннәре аркасында алар (газап белән) чорнап алыныр.

34, 35. Әйтеләр ки:

—Сез бүгенгә көн белән очрашагыгызны ничек оныткан булсагыз, (Ахирәттә кавышуны инкарь иттегез) Без дә сезне шулай (ярлыкарга «онытып» газалта) калдырачакбыз. Урыныгыз—ут булыр. (Дөньядагы) ярләмчеләрегебезнен берсе дә сезне (бүген) коткарачак түгел. Чөнки сез Аллаһның аятләрен (КорҖанне) көлкәгә алдыгыз. Сез дөнья рәхәтенә алдандыгыз.

Бүген алар моннан (жәһәннемнән) чыгарылмаячаклар, аларның тәүбәләре дә кабул ителмәс.

36. Хакыйкәтән, бөтен мактау күкләрнен Раббысы, Жирнең Раббысы һәм галәмнәрнен Раббысы—Аллаһка.

37. Күкләрдә дә, Жирдә дә Аллаһ кына бөек (Аллаһу әкбәр). Ул (жәңелү белмәс) кодрәтле һәм (зиһен вә) хикмәт иясе.

Юмор-сатира

Рөстәм Зарипов

ТОТЫНЫРГА САЛАМ БАРМЫ?

Минем әти озак еллар буге психиатрия табибы булып эшләде. Шул хастаханәдә дәваланучы берәү аңа үзе язган бер дәфтәрән бүлэк иткән. Ул дәфтәр хәзер минем кулга килеп эләкте. Мин моны көч-хал белән укып чыктым чыгуын, әмма ни аяныч, дәфтәр югалды. Аны язган әфәнде дә якты дөнья белән саубуллашты. Әманәтне бөртекләп хәтердә яңарттым да укучыларга җиткерергә булдым.

АВТОР.

Без—фиргавен токымы

Казан ханбикәсе—Сөембикә, ә Мисырныкы—Клеопатра булган. Исемнәрен таркатсак, Сөем-бикә һәм Клео-патра килеп чыга. Ягъни, Көлия яки Гөлия—исем, ә патра—бикә сымак титул икән. Татарда батыр калу өстен, жиңүче, ягъни, беренче булуны белдерә. Димәк, Мисырның Гөлия (Көлия) исемле гүзәл, беренче, яки жиңүче дигән мәгънәдә батыр (патр) титулына ия булган. Бәлкәм ул чорда батыр, яки патрның батра (патра), ә матурның матура кебек төрлешләре дә булгандыр... Клеопатра һәм Антонионы тозакка төшереп харап иткән Гармахисның да чын исеме, мөгаен, Үрмәкүч булгандыр. Димәк, заманында Мисырда татар яшәгәч, без—фиргавен кавеме булып чыгабыз. Мисырда яшәгәч, Мөккә каласында да булганбыздыр дигән фикер туа.

Һәм, ниһаять, Александр Македонскийның милләтен ачыклау сәгате сукты. Әйе, аны Әл-Искәндәр Зөлкәрнәйн дип атаулар булды... Исеме ярасын да ди, фамилия ягы якын да килми интектерде. Инде бар да тәртиптә, бу чыннан да Искәндәр, ә фамилиясе—Мөккәдәнски, Мөккә татары булып чыга, ягъни мөсөлән.

Татар әдәбиятын чәчәк аттыру әмәле

Әдәбиятыбыз дип, аһ оручылар күп, котылу юлын күрсәтүчеләр юк.

Мәктәпләрдә балаларга мәгълүм бер текстны укыйлар да шуның нигезендә изложение—бәян, йәки иңша яздыралар. Боларны һичкем оригиналь әсәр сурәтендә редакцияләргә төкдим итми, чөнки һөнәри язучыларыбыз булуы итәкне тотта. Ә музыкада эш рәхәт, профессиональ композиторларыбыз төкәнү чигендә, шуңа күрә хакыйкый композитор, яки халык көйләрен нигез итеп өтмәлләгән музыкаль изложение-иңшаларның иң пүчтәк дигәннәрен дә сәхнә яки радио-телевидение аша гәмәлгә төкдим итеп була. Драматургиядә дә эшләр рәхәт.

Балалар язучысы Н. Носовның «Белмәмеш мажаралары» әсәре герое Чәчкәйский, Белмәмешне язучы булырга өйрәтә. Әсәр язучы өчен лыгырдамышны (магнитофонны) кешедә «онытып» калдырасың да, тасмага азылганнарны көгәзгә төшерәсең дип төшендерә остаз.

Яна радио һәм телевидениебез нәкъ Чәчкәйский рецепты буенча эшли башлады түгелме? Музыкаль иңшалар белән телефон аша ыкты-шыкты сүз кайтарышуны аралаштырудан гыйбарәт ләбаса бүгенге тапшырулар.

Күрәбез: радио-телевидениебез дә эстрадабыз да шул рәвешле чәчәк ата. Ә иңдә әдәбиятыбызның да алар шикелле чәчәк атуын теләсәк, профессиональ язучыларыбызның тамырын корытасы бар икән...

Латин имласы юлында—поскын!

Татарстан бәйсезлеге турында Декларация кабул иткән депутатларыбызны милли каһарманнарыбыз дип танып, аларга һәйкәл торгызсак та урынлы. Алар кабул иткән документ, милләт өчен киң мөмкинлекләр ачып, латин графикасына кайтуны да көн тәртибенә кертте. Зарур карар проектын эзерләүне тел галимнәренә йөкләү берәүне дә пошаманга салмады. Голямәләребез әлеге проектны әйтелгәннән алда эзер тотканнардыр дисәк, мөхтәрәмнәребез кайсы хәрәфкә нинди коерык тагу хакында дистә елга сузылачак бәхәс оештырып, Рәсәй Думасы «кириллицадан ни унга ни сулга» дигән канун кабул иткәнгә кадәр, латин имлясы ябырылуына каршы героик оборона тоттылар. Боларның мантийгын аңларга тырышыйк. Мәгълүм ки, Татарстанда татар телендә камил сөйләшүчене көндөз чыра яндырып эзлисә. Хәтта гомерен шул тел ярдәмендә ризык юнәтеп үткәргән язучы, журналистларыбызның да күпчелеге мөкәммәл сөйләмнән мәхрүм. Татар мәктәбен төмамлаучылар өчен рәттән ике татар жөмләсә төзеп әйтү—проблема... Беренче сыйныфка кергәндә теттереп татарча сөйләшкән балаларга мәктәптә нинди зәхмәт кагыла соң? Әлбәттә инде, мәктәптә укуында иң алдынгы укучыларны да аңгы-миңге итә ала торган предмет—татар теле... Андагы чит тел атамаларына (телчеләребез термин дияр иде) бай, кургаштай авыр, озын кушма жөмлөләрнең очына барып чыкканда, башында ни хакында сүз барганы әлбәттә онытыла. Тел галиме (алар үзләрен филолог дип атый) үзә өйрәнгән телне шул телдә баян итә алмый икән, йәки мондый телнең, йәки мондый галимнең базар көнне бәясә сукур бер тиен. Татар теленең камиллеге дөньякүләм таныла икән, соңгы вариантка туктарга туры килә.

Өгәр нинди дә булса колонизатор, йәки колонист, абориген халыкның теле турында хезмәт яза икән, ул әлбәттә үз теле закончалыкларын өлгә санап, аның кагыйдәләре кысасына куып, турылап, шуның атамаларын эшкә жигеп, ягъни илдәшләре, илдәш кулланучылары аңларлык итеп язар һәм мондый әсбап аборигеннарның үзләре өчен дәрәслек була алмас иде. Ә татар телен өйрәнүче татар баласы өчен дәрәслекне ниткән колонизатор язган һәм кайсысы шулкадәр «оста» тәржәмә иткән? Абажур-абажур, ляпсу-ляпсу, синоним-синоним, синтаксис-синтаксис һ. б. гыйбарәт татарча-русча һәм киресенчә «сүзлекләр» төзегән филологлармы?

Дәрәслекләр, кем күпмә булдыра шулай («мудрить») итеп төзелгән. Әлбәттә имля кагыйдәләре-грамматика, тыныш билгеләре кагыйдәләре-пунктуация, жөмлә һәм сүз төзелеше морфология һәм синтаксис дип төгәлләнгән. Ә синтаксис синоним дигәнә нәмәкәй тагын? Иманым камил, өгәр телебезне өйрәнү өчен шушы әкәмәт гыйбарә зарур икән, аның татарча мәгънәдәшә әлбәттә бар... Һәм, аңлашылса кирәк, безнең балакайлар инша һәм баян түгел, ә сочинение һәм изложение язарга мөхкүм.

Күренә ки, тел галимнәребезнен татар балаларын туган телдән биздерү юнәлешендәге тырышлыклары шушы көнгәчә лаеклы бәя алганы юк. Минемчә, алар күптән Алексей II атакый һәм Александр Проханов бүләкләвенә лаеклар. Өгәр латинга күчсәк, телебезне өйрәнү юлына болар үстергән чытырманлыктан уптым илаһи котылган булыр идек. Әмма гыйльми исемнәр китергән әлеге чытырманнар галимнәребез өчен артык газиз шул, һәм үз хезмәт жимешләрен саклап калу форсатыннан нигә әле аларга рәхәтләнеп файдаланмаса ди?...

Чикләвек юкәдә үсә

Онытмыйлар һәм оныттырмайлар бабаларыбызны. Хәтта татарларга тинләп немец-фашист гаскәрләре турында да «фашистские орды» дип тугыйлар. Әллә жәмәгәтчелек фикерен («Һәрвакыт азер» тоту, татарга карата «Ч» сәгатендә бер-бер хал кыту нияте барлыгына ишарәме? Юк, әлбәттә. Искә төшерик, атаклы тарихчы Н.М. Карамзин бер чит ил кешесенә «Сезнең Рәсәйдә бүген нишидиләр?», дигән соравына: —Урлылар, —дип жавап биргән. Ул мондый сорауга бүген дә шулай дип жавап бирер төсле.

Рәсәйдә ничә гасырлар дәвамында татарны сүгәләр, миллион тиражлы дәрәслекләр, «тарихи» романнар, «тарихи» фильмнар өзми-куймый безне «фаш итә». Югыйсә «иги» дигәннәре нибары ун процент налогны төшкил иткән. Эш ниш соң?

Бөек Чынгызхан, «минем олугъ дәүләтемдә кеше, башына алтын тәңкә тулы

төлинка куеп, бер читеннән бер чигенә бернинди талау-урлашуларга юлыкмый уза ала», дип горуланган. Алма агачыннан ерак төшми, аның оныгы Бату хан да бөөк бабасы эзеннән киткәнгә охшап тора. Ягъни урыс халкы, рухына хыянәт итеп, урлашуларсыз өч йөз ел җәфа чиккән булып чыга! Әлбәттә ул моны оныта да, кичерә дә алмый...

Тагын глобализм турында

Глобализм—үзенә яшәүчәнлеген раслаган СССР моделен бөтен дөньяга күчереп арканлау. Тик монысында «бөөк» һәм өстенлекле «союздаш» статусы башка кыйтга милләтләренә эләкмәгә. Глобализм—илләренң күмхужга әйләнеп, рәисләренең уртак «берсеккә» яки «адбашка» буйсынуын күздә тотып (берсек—беренче секретарь, адбаш—администрация башлыгы). Димәк илбашлар яңа үзәккән «ә» дигәнә «жә» дип кенә торачаклар. Әлбәттә, халыкларда мондый төртипкә каршы төрлө хәрәкәтләр уяначак. Шуны алдан күрә, инде күп кенә дәүләтләрдә, мондый омтылышларны туганчы ук законнан тыш итеп калдыру өчен зарури норматив база булдырылды. Ә телевидение күрсәткән «Крепкий орешек» ише фильмнар мондый көрәшчеләргә каршы жәмәгать фикерен әзәрләп, алдан аяк киенү.

Русларның милли азатлык хәрәкәте...

Рәсми тарихта Пугачев явы крестьян фетнәсе дип тамгалана. Асылда бу немец шпионкасынын, ПетрШне үтертеп, ил башлыгы булып алгач, баскын хакимияткә каршы халык күтәрелеше иде. Әмма рус аксөякләре арасында милли азатлык хәрәкәтенә житәкче булырлык патриотлар табылмау аркасында, хәрәкәт Суворов һәм Михельсоннар тарафыннан тар-мар ителде. Тора-бара Романов дип тамгаланучы килмешәк хакимият кул астына керткән рус аксөякләре Рәсәйдә яшәүче бер халык белән дә, шул исәптән русларның үзә белән дә исәпләшми башлап, рус теленнән баш тартып, француз теленә күчтеләр, ягъни ил халыкларынан төмам аерылдылар. Һәм рус организмы өчен кирәкмөгән ят, паразит төнтә әйләнделәр. 1917 елны, автоном рәвештә череп баручы бу өлештән сәламәт организм баш тартты, һәм яһүд хирурглары ярдәме белән аннан арынды. Әмма изге урын буш тормый һәм житәкчелекне «коткаручы» яһүдләр эләктерде. Нәтижәдә—яһүд башлы, Алтын Урда бәдәиле, Совет халкы дигән әзмәвер барлыкка килде.

Авторны тану әмәле

Хәзер кем генә һәм нәрсә генә язмый. Һәр язманы «авыру тарихы» дип карап, авторга диагноз куярга мөмкин. Әмма аның наданмы, мокрытмы икәнән тәгаенләгәндә буталулар давам итә. Моннан котылу өчен «мокрытлык» һәм «наданлык» сүзләрен кояшқа куеп карыйк; берсенен эченә «кытлык», икенчесенекенә «дан» һәм «данлык» оялаган.

Димәк аң дефициты, акыл кытлыгы сизелеп торган мәкалә, әсәр, язмалар—мокрытныкы, мин—фәлән, дип кукураеп, фәнни төсмер бирергә көчәненп, катлауландырылган сафсаталар артында—надан автор.

Сукмаклар югалмаган

Безнең палатада, төрәзә буенда, экс-архитектор ята. Бик күп белгәнгә күрә эләккән ул монда. Аның сөйләнгәннәре истә калган: «Архитектурабызның мәнгегә юк ителүен күнел күтәрми. Иманым камил, юк ителгән архитектурабызны кире кайтару юллары калдырылган. Криминалистлар бер чәч бөртегеннән дә әллә никадәр мәгълүмат «сыгалар». Ә безнең бит әле чәч кенә түгел, башлар да исән. Арада Роальд Сөгъдиев, Гата Камский кебекләр дә очрый. Безнең мен бизәклә гажәеп Сабан тугебыз исән! Ак сәлгеле аксөяк көрәшебез исән. Тарихи ядкарларыбез арт тора. Һәрнәрсәдә мәгълүмат йөгә бар. Татар кулы тудырган йорт-жир, каралты-кура, тегү-чигү эшләре, кабер ташлары... Болар бит һәммәсә мәгълүмат чыганагы! Тукаебыз сихерле көзге дип санаган халык жырлары... Алар бит туган туфракның кайдалыгын, нәселәбезнең каян таралуын кычырып әйтеп торалар! Дөрәс, татар жырының Кытай, Корея, Лаос, Япон, Вьетнам моннары белән чагыштырганда үзенә генә хас аерымлыгы ярылып ята. Монысы мөгаен,

туган жирдөн алынган моңыбызның Ислам аһәңе белән сугарылуыннандыр. Чын татар жыры башкарылганда тамашачылар жырчы тынып калгач та үзләренең кайдалыгын абайламый гажиз тора, ә аннары... дөррәү алкышларга керешә. Күрәсен, моңыбыздагы Ислам аһәңе күнелләребезне кыйблага түндәрә... Бу, дөһриләр динне тыйган елларда да күнелләребез сәждәне онытмаган дигән сүз. Инде дошманнарыбыз да моңа төшенде һәм бүген моңыбызга каршы чып-чын аяусыз сугыш бара.

Тагын бер байлыгыбыз исән, ул—туган тел.

Бүгенге компьютерга бер телдә янгыраганны икенче телгә авыштыру берни тормый. Майданга янадан-яңа компьютерлар килә тора һәм беркөн музыка яки поэзия телен архитектура теленә «тәржемәләргә» сәләтлеләре дә килү ихтималы юк түгел...

Татарны нишләтергә?

Янәшә койкадагы икенче күршем дә суга төшкән тавык кына түгел, ә кандидат наук! Ул гыйльми дәрәжәгә: «ла-лә кушымчаларының нык үскән социализм шартларында сугышчан роле»,—дигән темага диссертация яклап ирешкән. Ә менә докторлык үрән алырга теләп язган хезмәте барып чыкмаган. Аның: «лар» кушымчасы фашистлар, урыслар, йәки коммунистлар сүзендә дә бер үк функция үти,—дигән нәтижәсә кемнәргәдер ошамаган... Зарар юк, ул шушыннан торып та Гыйлем Тулгаков кушаматы астында төрле гәжитләргә мәкаләләр жибереп ята, берсен бер калдырмый басалар. Аның белән бәйлә бер әңгәмәне баян итәм...

* * *

—Йосыф Аккура, Фатих Әмирхан, Галиәсгар Камал кебек ак якалар татарга үзенә кемлеген танытырга базмадылар. Әмирхан Еники, Мөхәммәт Мөһдиевләр дә мескен татарны сокланып сурәтләүдән арына алмадылар. Дөреслекне ачып салырга президент та, ул куйган башлыклар да йөрәксенмәде. Бары тик халкыбызның фәкийр катламыннан, тормышның төбеннән күтәрелгән зыялыларыбыз гына, икейөзләнмичә һәм курыкмыйча: «татар-хәсетлә», «татар башын татар ашый» кебек аксиомаларны милләтнең чыраена чөпи алдылар!—дип башлады сүзен Гыйлем Тулгаков.

Архитектор булып озак еллар эшләп, бер тапкыр да архитекторлыгын эшкә жигә алмаудан кәңкәйгән бүлмәдәшбез, галимне бүлдерергә жөрөт итә:

—Бу аларның үз даирәләреннән чыгып ясалган унышсыз фәлсәфәсе.

Тулгаков моның авызын тиз каплады:

—Татар бүген дунгыз асрый, безнең авыл малайлары бер әбине көчләде, ә әбиңез оныгы фәхишә булырга хыяллана, менә ул синез татар рухың!

Архитектор мәгълүматлы, эшсез йөрөп күп укыган.

—Әйтик, статистика, үз-үзенә кул салуларны күбесенчә угро-фин халыкларына хас дип яза... Ә синен әби мәсәләсендә Россия халыклары башка кыйтгалардан әлегә нык калыша. Мондый төр жинаятъләр һәм фәхишә булырга талпынулар белән татар рухы арасында бәйләнеш күрмим,—ди.

Алай гына жинәрсен кандидатны...

—Күзенне ачыбрак кара. Әнә, гәжиткә берсе яза, мәчеттә урысча вәгазь укыйлар икән.

Архитектор да үжәт.

—Элек жылышта бер урыс булса, йөз татар урысчага күчәргә мөхкүм иде. Әлегә тарих мәчеттә кабатланмасы, урыс теле мәчет түренә бер үтсә, аннан татар телен мәңгәгә сөрмәсә соң?—ди.

—Нинди тар караш,—дип башын чайкый кандидат.—Безгә яһүдтән үрнәк алып, үз идеологиябезне башкаларга сәндерергә кирәк.

—Яһүдтән үрнәк аласы булгач, ниңә Талмудка, яки яһүдләрнең яшәү кодексы «Кицур шулхан арух»ка тотынмаса? Бит, яһүдкә дә охшап, Корьәнгә дә тотыну абсурд, бу монафиклыкка өндәү түгелме?

—Хак мәселман булып яшәү әллә рәхәтме?

—Монафиклар тибә бүген дөньяның арт шәрифенә! Татарга бердәнбер дәрәс юл—ул да булса монафиклык! Дәүләтебез даирәләре дә шул юнәлештә тырыша түгелме: мәчет төзүне дә якыйлар, арагы-сыра бизнесын һәм дунгызчылыкны чәчәк аттыру өчен дә жан аталар!

Әлбәттә, архитектор бәхәсне оттыра. Ә кая барасың, хакыйкат үжәт бит ул...

«Казан утлары» архивынан

Сагындырып искә алына торган аксакал-әдиләр. Сулдан уңга - Нури Арслан, Сәйфи Кудаш, Хәсән Туфан, Сибгат Хәким. Казан. 1984 ел.

Үткән гасырның 70-80 елларында Идел буендагы яшыләр лагерында («Волга») яшъ иҗат көчләренең җыеннары гөрләп үтә иде. Шул вакытларның бер истәлеге. Сулдан уңга - Рөстәм Фәйзуллин (Акъсөгет), Зөлфәт, Марсель Галиев. 1972 ел.

*Муса Жалилнең тууына 80 ел тулу уңаеннан үткәрелгән тантаналы
жылыштан бер күренеш. Мәскәү. Колонналы зал. 1986 ел.*

*Татарстанның Г. Тукай исемендәге Дәүләт премиясе лауреатларыннан бер төркем. Утырганнар,
сулдан уңга - Заһит Хәбибуллин, Жәүдәт Фәйзи, Шәхсәнәм Әсфәндиярова, Хәсән Туфан,
Александр Ключев; басканнар - Эрнест Гельмс, Айрат Арсланов, Марсель Сәлимҗанов,
Николай Кузнецов, Шәүкәт Биктемиров. 1970 ел.*

Beznen kalendar

Səbbux Rəfiqovnin tuuına 90 yıl

Səbbux Rəfiqov — zamanında şəxəş kul'tı şawqımınnan cəber kürgən, tatar ədəbiyatın üzənəş əsərlərə belən tulılandırırğa tieşle yılların sərgendə uzdırğan yazuçılarnıznın berse. Ul Tatarstan dəwlət nəşriatında məxərrirlek wazifaların başqarğanda, Ğalimcan İbrahimovnı ille yəş tulu unayı belən təbrikləw xatına qul quyğanı eşen 1937 yılda qulğa alına. Yəş yazuçı 1937 yılın oktäbrennən 1957 yılın avgustına qədər tənyaq ölkələrdə həm Krasnoyarsk yaqlarında Stalin lagerlarında ğazap çigə.

Səbbux Hadi ulı Rəfiqov 1913 yılın 15 iyulendə Sarman rayonının Nərkəy awılında tua. 1925—1930 yıllarda başta Çallıda, annan Alabuğada tuğız yıllıq məktəptə, annan Qazanda yuğarı uqu yortuna xəzerlek kurslarında uqıy.

1931 yılın cəyendə hiç kətməgendə Səbbux Rəfiqov isemenə Məskəwdən xat kileptəşə. Ul waqıtta Məskəwdə, SSSR xalıqlarının üzək nəşriatında eşləwçe yazuçı Mansur Kırımov belən Məxmüt Maqsud başlap yazuçının waqıtlı matbuğat bitlərendə basılğan şigərləren tuplap, keçkenə genə kitap basıp çıqarğannar da, avtorın üzən künergə həm anın belən səyləşergə teləp, anı başqalağa çağırğannar. Anın qulına yuqa gına ber kitap totturalar. Kitap tışına: «Səbbux Rəfiqov, «Üsü cırları», 1931 yıl» dip yazılğan bula.

1931 yıldan başlap Səbbux Rəfiqov — jurnalistlik eşendə respublika «Kolxoz gəzite» redaksiəsəndə ədəbi xezmətkər, Sarman rayonında çığa torğan «Kombayn» gazetasında cawaplı redaktor urınbasarı, respublika komsomol gazetası «Qızıl yəşlər» redaksiəsəndə bülək modire həm Tatarstan dəwlət nəşriatında redaktor.

S. Rəfiqov qulına qələmnə yəşli ala. 1931—1937 yıllar arasında şigər həm xikəyələrə tuplanğan tağın ike cıyıntığı («Songı talpinu», «Üsmerçaq») dənya kürə.

Sonraq, 1937 yılda təməmlənıp, kitap nəşriatına tapşırılğan «Zəngər çışmā» poveste həm «Par qayın yanında» isemle şigərlər cıyıntığı dənyağa çığa almıyça, yuğalıp qalalar.

1957 yılda, sərgennən qaytuına ber yıl tulğanda, «Aq tənnər» isemle şigərlər cıyıntığı nəşer itelə.

Səbbux Rəfiqovka yazuçı bularaq tanılı alıp kilgən əsərə — «Berence yaz» romanı 1958 yılda icat itelə. Biredə avtor 1920—1930 yıllarda tatar awılında bargan sotsial üzgəreşlərne şul zamanğa xas real küreneşlər həm obrazlar aşı çağıldıra. Bu roman uquçılar həm ədəbi tənqit tarafınnan yuğarı bəyələnə. «Awıl irtəse» romanında (1966) yazuçı əlege temanı dəwam itə. Yazuçı ğemerenen sonğı könnərendə Zəy gidroelektrostansiəse təzeleşendə eşləwçələr turında «Tın yılğa buyında» isemle yana roman icat itə. Bu əsər başta «Qazan utları» jurnalında (1971 yıl, 2—6 sannar) dənya kürəp, sonınnan Tatarstan kitap nəşriatında nəşer itelə. Qızğaniç, avtor bu kitabın kürəp səyənə almadı, 1971 yılın 21 noyəbrendə Yana Zəy eşçələr posyoloğında wafat bula.

Səbbux Rəfiqov 1965 yıldan Yazuçılar berlege əğzası ide.

ИСТАНБУЛДА ӘДӘБИЯТ КӨННӘРЕ

Бу язманың исемен бүтәнчәрәк тә, әйтик, «Истанбул очрашулары», «Уртақ киләчәк өчен», хәтта «Истанбулда «Казан утлары» көннәре» дип тә куеп булып иде. Матбугатта хәбәр ителгәнчә, 25 апрельдән 28 апрельгә кадәр Истанбулда инде икенче тапкыр «Төрки дөньясы. Чордаш әдәбиятлар көннәре» уздырылды. Босфор бугазы ярларында, Европа һәм Азия кыйтгаларын инләп утырган борыңгы һәм бер үк вакытта заман чалымнарын да мулдан сәндәргән чал тарихлы мәшһүр калага төрки дәүләтләрен һәм республикаларның барысыннан да үз әдәбиятларының символы булып күренекле әдипләр, язучылар оешмалары җитәкчеләре, әдәбият галимнәре җыелган иде. Татар әдәбияты вәкилләре буларак, анда «Казан утлары» журналының баш редакторы, Татарстанның халык шагыйре Равил Фәйзуллин, баш редактор урынбасары, прозаик Флүс Латыйфи һәм бүлек редакторы, шагыйрь Марат Закир катнашты. Шулай итеп, бу халыкара форумда Татарстан «Казан утлары» хезмәткәрләре аша тәкдир ителде.

Истанбул хаклы рәвештә дөньядагы иң зур шәһәрләреннән берсе санала. Анда, рәсми мәғлүматларга караганда, бүгенге көндә 13 миллионнан артык кеше яши. Ул көн итәр өчен гәҗәп дәрәжәдә уңайлы урынга—Европа һәм Азия тоташкан җиргә, жылы дингез буенда урнашкан. Һәм төрөкләр үзләре әйткәнчә «бөек шәһәр» Төркиянен иң зур мәдәният, гыйлем-фән, икътисад һәм сәнгать үзәге дә. Аны дөньяның барлык илләре белән тоташтырган һава алаңы, дингез портлары шәһәрне килеп-китеп йөрү өчен тагын да уңайлырак итә. Халыкара симпозиумнар, конференцияләр һ.б. чараларның Истанбулда уздырылуы шуна бәйле булса кирәк.

Әдәбият көннәрендә бөтен дөньяга кин танылган бөек әдипләрдән Чыңгыз Айтматовның да катнашуы бу бәйрәмгә әеруча эшлекле төс бирде.

25 апрельдә «Семинал» кунакханәсенен утырышлар залында Төркия телевидениесе, радио һәм газеталар хәбәрчеләре өчен төрки дөнья язучылары белән матбугат конференциясе уздырылды.

—Ышанам, Босфор буендагы бу очрашулар тарихка кереп калыр,—диде конференцияне ачканда Истанбул шәһәреннән мэры Али Мүфит Гүртуна.—Дөньяда яңа цивилизация туып килә. Әмма техник камиллек, заманча җиһазлар гына ул әле чын камиллеккә ирешү дигән сүз түгел. Чын камиллек, янарыш кешенен рухи дөньясында булырга тиеш. Шул чагында гына без жир йөзәндә тынычлыкны булдыра һәм аны саклый алырбыз. Ә инде инсаниятның рухи дөньясын басту, әхлакый сафлыгын саклау кебек изге гамәлләр чын әдипләр, каләм ияләре җилкәсенә дә төшә. Шуна күрә без төрки язучыларның мондый очрашуларын үткәрүне традициягә әйләндерергә уйлыйбыз.

Истанбул шәһәренен мәдәният министры Шенол Демироз әфәнде үзенен чыгышын төрки халыкларның бүгенге вәзгыятенә багышлады.

—Без бик борыңгы һәм үз заманында югары цивилизациягә ия булган, дөнья күләмдә мәшһүр дәүләтләр тоткан халыклар,—диде ул.—Борыңгы даныбызны, шәһрәтебезне кайтару, төрки халыкларны дөньяда таныту өчен безгә көчләребезне берләштерергә кирәк. Төрки язучыларның бәйләнешләрен ныгыту, китап бастырып чыгару һәм алышуну кинәйтү бу юлда иң отышлы адымнарның берсе. XXI гасырда без дөньяга корал көче белән түгел, ә бәлки гүзәл сәнгатебез, әдәбиятыбыз, акыл ияләребез белән танылырга тиеш.

Аннан соң утырышлар Истанбулның иң зур залларынан берсе булган Жемал Рәшит Рей исемендәге концерт салонында узды. Бүгенге заман әдәбиятының иң актуаль темалары тикшерелгән бу утырышлар бик демократик төстә үттә. Залда дөньякүләм мәшһүр әдипләр белән бергә төрле гуманитар университетлардан килгән галимнәр, студентлар һәм гомумән әдәбият сөючеләр дә бар иде.

26 апрельдә иртәнге утырыш «Кашгардан Истанбулга кадәр. Төрки дөньясында заман әдәбияты», кичке утырыш «Бүгенге төрки әдәбиятларда хикәя һәм роман» дигән темаларга багышланды. 27 апрельдә язучылар «Бүгенге төрки әдәбиятларда уртақ проблемалар һәм темалар», «Бүгенге төрки әдәбиятларда тел, төркем һәм аралашу мәсәләләре» хақында фикер алыштылар. Утырышларда һәм төрле темага уздырылган коллоквиумнарда Азәрбайжаннан Анар Ризаев, Казакъстаннан Нурлан Оразалин, Төркиядән Илһан Берк, Мөһмет Доған, Чыңгыз Бикташ, Узбәкстаннан Усман Азимов, Кыргызстаннан Чыңгыз Айтматов, Башкортстаннан Равил Бикбаев,

Кырымнан Шакир Салимов, Македониядан Авни Енгүлү, балкар әдәбиятынан Каншаубәй Мизаев һәм башка әдипләр белән бергә Татарстаннан Равил Фәйзуллин һәм Флүс Латыйфи чыгыш ясады.

Төрки язучыларның бәйләнешләрен ныгыту юлларына багышланган коллоквиумда Равил Фәйзуллин болай диде:

—Дөньяда глобальләштерү көчәя барган заманда халыкларга, бигрәк тә чагыштырмача аз санлы халыкларга, үз йөзен, тарихын, телен, сәнгатен, әдәбиятын саклап калу кыенлаша бара. Өстәвенә, компьютер системаларының казанышлары китапларны кыскыктың барган заманда милләтләрнең рух сакчылары булган язучыларга-әдипләргә ижәт итү белән бергә яна буыннарға васыять итеп әйтерлек идеяләренә, эстетик идеалларны, үй-фикерләрен кин халык массаларына житкерү юллары турында ныкларак уйларга туры килә. Язучының төп байлыгы—аның әсәре, басма сүз, китабы. Бу жәһәттән, матбугат чараларын эффектлы файдалану бик мөһим. Әйтик, әдәби журналлар арасында багланышларны ныгыту, алмаш саннар әзерләү, уртак казаныш саналган яна әсәрләрен даими бастырып бару, хроникаль информацияләрен бай һәм эзлекләр рәвештә урнаштыру һ. б. Бу яктан уңай фактлар да житәрлек. Сонгы елларда уртак журналлар барлыкка килде. Мәсәлән, «Да», «Тюркской»... Даими рәвештә төрки поэзия фестивальләре, галимнәрен халыкара симпозиумнары үткәрелеп килә. Төркидә төрки халыкларның әдәби мирасын барлауда «Төрки әдәбиятлар антологиясе» чыгуы үз бер зур казаныш булды. Бу сериядәге китапларның өч томы татар әдәбиятына багышланган. Бу юнәлештә һәр төрки әдәбият, һәр төрки халык хәл кадәри ижтиһат итәргә тиеш. Авыр йөкне бергә күтәргәндә жинелрәк була.

—Халыкларыбыз арасында дәүләт чикләре ятса да, рухи дөньябызда чикләр булмасын,—диде үзгәнен чыгышында Флүс Латыйфи.—Теге яки бу халыкны танып белү, бер-беренә карата дуслык һәм мәхәббәт уяту кебек бөек миссияне бары тик әдәбият һәм сәнгать кеңә башкара ала. Заманында төрек язучысы Решат Нури Гүнтекинның татарча басылып чыккан «Чалы кошы» романы татар яшыләренә өстәл китабына әверелгән иде. Шуңа роман татар халкында төрекләргә карата уянгән беренче мәхәббәт чаткыларын гәүдәләндерде дә инде. Без бүген татар әдәбиятын төрекләгә, төрек әдәбияты жәүһәрләрен татарчага төржемә итеп чыгару хакында реаль жирлектә сөйләшә алабыз. Моның өчен бәлки инде бүген үк, монда жәдәуыбыздан файдаланып, Истанбулда төрки әдәбиятлар буенча экспертлар советы төзәргә кирәктер. Шуңа совет беренче чиратта кайсы әдәбияттан кайсы авторын әсәрләрен төржемә итәргә кирәклеген билгеләп, төржемәчеләр эшен координацияләп иде. Төржемәчеләр әзерләү ихтияжы да көн төртибенә килеп баса. Беркемнән дә сер түгел, кайбер төржемә әсәрләре мәшһүребез Габдулла Тукай әйткәнчә, «чыктым аркылы күпер» булып килеп чыга һәм куян шуңасынын шуңасын хәтерләтә. Ничек кеңә кызганыч тоелмасын, бүгенге төрек укучысы татар әдәбиятын белми. Татар укучысы белән дә шуңа ук хәл. Хәер, СССР таркалгач, башка төрки әдәбиятлар белән дә багланышлар өзелеп бетте дияргә мөмкин. Димәк, алда зур колачлы эшләр ята. Истанбул бөек шәһәр мәдәният идарәсенә бу юнәлештә башкарган эшләре, төрки әдәбиятларны үзәра якынайтуга юнәлтелгән максатчан омтылышы һәр яктан мактауга лаек.

Бу көннәрдә уртак тарих, уртак язмаш турында сөйләшүләренә мәгънәсе уртак киләчәк өчен иде. Татарстан язучылары да бу форумга Татарстан һәм татар әдәбияты турында сөйләүче төрле китаплар, сувенирлар алып барган иде. Шуңа исәптән, делегатларга «Казан утлары»нын яна саннары да таратылды. Шунысы да куанычлы, кунакларның әйтүенчә, безнең журнал төрки халыклар журналлары арасында һәм эчтәлегә ягыннан, һәм полиграфик эшләнешә ягыннан иң күркәм басма икән.

27 апрельдә Истанбулның ин борынгы тарихи истәлекләренә берсе булган жир асты сусакагычынын бинияһа олы мәгарәсендә, шәмнәр яктысында шигыр бәйрәмә узды. Төрәк тамашачылары һәм кунаклар Р. Фәйзуллин һәм М. Закир чыгышларын алкышларга күмделәр.

Истанбул бөек шәһәр мәдәният идарәсе инде байтак еллардан бирле «Төрки дөньясынын йолдызлары» дигән очрашулар үткәреп килә икән. Бу чараларга күренекле кинорежиссерлар, сәнгать осталары, әдипләр чакырыла. Шуңа чаралар кысасында чираттагы тантана Чыңгыз Айтматовка 75 яшь тулу унаеннан уздырылды. Төрки әдәбиятлар көннәренә килгән әдипләр бу тантаналда да актив катнаштылар. Киләчәктә татар әдәбияты-сәнгате вәкилләренә дә шундый олылаулар насып булса иде.

Фатих МӨСЛИМОВ,
Истанбул.

әдәби берләшмәләргә тәҗрибәле язучылар беркетелгән. Әдәбият-сәнгать өлкәсендә яш ижатчыларның хезмәтен баяләү өчен М. Жәлил бүләге янадан торгызылды һәм аның быелгы лауреатлары арасында язучылар да бар. «Васильево» шифаханәсе жирлегендә Ижат йорты төзелеп бетеп килә. Удмуртияда, Мари Илендә, Чуастанда, Азнакай районында татар әдәбияте көннәре уздырылган.

Шул ук вакытта утырышта Чаллы язучылар бүлгә тирәсендә барган ыгы-зыгыларга борчу белдерелде. Язучылар йорты бинасына капитал ремонтны башлауны тизләтергә кирәклегә әйтелде. Идара утырышында мәшһүр якташыбыз Г. Державинның тууына 260 ел тулуга багышланган чаралар үткөрү планнары да тикшерелде, шулай ук ижат берләге алдында торган башка мөһим мәсьәләләр каралды.

ТУКАЙГА БАГЫШЛАП

Мәскәүдә Татар милли-мәдәни автономиясе, Татарстан Язучылар берлеге һәм Россия Мәдәният фонды Мәскәүдә Габдулла Тукайга багышланган кичә үткәрде. Ул Россия Мәдәният фонды бинасында узды.

Кичәгә генерал Рәсим Акчурин, күренекле дирижер Фуат Мансуров, Коръянне урысчага тәрҗемә иткән Валерия Порохова, Россия Дәүләт Думасы депутаты, академик Роберт Нигъмәтуллин һәм башка күренекле шәхесләр килгән иде. Тамашачыларга язучы Сергей Михалковның котлавы ирештерелде. Г. Тукай ижатының Россия халыклары әдәбиятлары арасындагы урыны һәм әһәмияте турында Татарстан Язучылар берлеге рәисе Фоат Галимуллин сөйләде. Шагыйрьләр Гәрәй Рәхим, Рәдиф Гаташ шигырьләр укыдылар.

Мәскәүдә яшәп ижат итүче шагыйрә Венера Валиева Габдулла Тукайның шигырьләрен тәрҗемә итеп китап чыгарган. Әлеге кичәдә шул китаптан яңа тәрҗемәләр дә яңгырады.

Кичәдә шулай ук Татарстан дәүләт кыллы квартеты, жырчылар Георгий Ибушев, Раушания Жигангирова, Илдар Кыямов бөек шагыйрәбез шигырьләренә язылган жырларны башкарды.

«МӘГАРИФ».—КИТАПЛАР ЧИШМӘСЕ

Россия күләмендә танылган «Мәгариф» нәшрияты—Татарстан халыкларының тарихына, бүгенгесенә багышланган һәм киләчәгенә хезмәт итүче китаплар чышмәсе. Дистә ел эчендә биредә мәннән артык исемдәге 15 миллион данә китап дөнья күргән.

Май ахырында дәрәслек авторлары белән «Мәгариф» нәшрияты хезмәткәрләре түгәрәк өстәл тирәсендә очрашу үткәрде. Милли дәрәслек язышына һәм аны әзерләп чыгаручы нәшрият эшчәнлегенә багышланган бу сөйләшүдә республиканың танылган галимнәре, фидакяр остазлар катнашты. Алар нәшриятның эшчәнлегенә югары бәя бирде. Шулай ук жыенда «Мәгариф» нәшрияты

авторлары: кем ул кем?» дигән үзенчәлекле белешмәлек-китап тәкъдир ителде. Директор Мөдәррис Валиев биедән башлап дәрәслек авторларының югары казанышлары өчен «Мәгариф» нәшрияты премиясе» булдырылуы турында игълан итте.

«АЗАТЛЫК» СЕМИНАРЫ

Казанда «Азатлык» радиосы хәбәрчеләрен семинары булып узды.

Анда радионың Мәскәү, Санкт-Петербург, Төмән, Омск, Самара, Ульяновск, Чиләбе, Башкортстан, Мордовия һәм башка төбәкләрдәге хәбәрчеләре катнашты. «Азатлык» радиосының татар-башкорт редакциясе директоры Фәрит Иделле алып барган семинарда тапшыруларны яңача эшләү мөмкинлекләре каралды. Тиздән радионың тапшырулары төптән үзгәрер дип көтелә.

ТЕРКӘЛҮ ҮТТЕ

Ун елга якын сузылган ыгы-зыгыдан соң, Башкортстан Татар Язучылары берлеге, ниһаять, теркәлү үтте. Башкортстанның бер миллион ырымлык татар халкы үзенен Язучылар берлегенә ия булды. Хәзер Башкортстанда яшәп ижат итүче талантлы милләттәшләрәбезгә әдәбиятка тизрәк килү, китапларын нәшер итү һәм Язучылар берлегенә керү мөмкинлекләре шактый артачак, дип уйларга кирәк. Чөнки монарчы Башкортстан Язучылар берлегенә керергә теләмәгән татар әдипләре, Татарстанга барып, андагы Язучылар берлеге ағзасы булып китә иде. Хәзер теркәлгән Татар Язучылар берлеге тулысынча рәсмиләштерү, аның документларын әзерләү эшләре дөвәм итә. Бу эшләр төмамлангач, биед Башкортстан Татар Язучылар берлегенен беренче оештыру корылгаен үткөрү күздә тотыла.

ШАГИЙРЛӘР ЖЫЕНЫ

26 майдан 1 июньгә хәтле Төркиянең Сивас шәһәрində ТЮРКСОЙ төрки телле илләр шагыйрьләренен IV Халыкара очрашуы узды. Анда безнен республикадан шагыйрь Роберт Миннуллин катнашты.

Халыкара шигъри форум Төркиянең масакуләм мәгълүмат чараларында кин актыртылды, катнашучыларның провинция губернаторы һәм аның башкаласы мэры кабул итте.

Алдагы елларда узган бу очрашуларда Татарстаннан шагыйрьләр Ренат Харис, Равил Фәйзуллин, Зиннур Мансуровлар катнашкан иде.

ӘДӘБИ ОЧРАШУЛАР

Апрель башында Чаллы шәһәрində шагыйрь Рәдиф Гаташның укучылар белән ижиди очрашулары узды. Аларның беренчесе Г. Акыш исемдәге лицейда булды, шагыйрь биредәге укытучылар һәм балаларга «Казан утлары» журналы, бүгенге шигърият турында сөйләде, үз шигырьләрен укып, сорауларга җавап бирде.

Икенче шундый очрашу Чаллы педагогия

институтының татар теле һәм әдәбияты бүлегендә—кафедра укытучылары һәм күпсанлы студентлар каршында үткәрелде.

Бу ижади әңгәмәләргә яңа гына Татарстан Язучылар берлегенә кабул ителгән пединститут укытучысы, шагыйрә Рәзინә Мөхиярова оештырды.

ШАГЫЙРЬ БӘЙРӘМЕ

«Казан» милли мәдәният үзәгендә әле күптән түгел генә 50 яшьлеген үткәргән шагыйрь Мөхәммәт Мирзаның Татарстан китап нәшриятында дөнья күргән «Киев каз кызында» исемле китабын тәкъдир итүгә багышланган әдәби-музыкаль кичә булды. Аны язучы Рабиг Батудла алып барды. «Сине эзләп киде жаным» дип исемланган ижат кичәсендә Илдус Әхмәтжан, Дания Нурлы, Фәнис Жиганша, Гүзәл Шакирова һ. б. артистлар башкаруында авторның шигырьләре, Әлфия Афзалова, Мирсәет Сәнгатуллин, Гөлнара Мурзиева, Равил Галиев, Асия Әхмәтшина башкаруында җырлар башкарылды, шулай ук Шамил Монасыпов жигәкчеләнгәндә дәүләт кыллы квартеты уйнады.

Бәйрәм хужасы Мөхәммәт Мирзага Татарстан мәдәният министры Илдус Тарханов, Язучылар берлеге рәисе Фәтх Галимуллин, Актаныш районы хакимияте башлыгы Энгель Фәттахов тәбрикләү сүзләре әйтте.

ИСКӘ АЛУ КИЧӘСЕ

7 майда Татарстан Язучылар берлегенен Г. Тукай исемендәге клубында фронтовик-шагыйрь Мәхмүт Хөсәенне искә алу кичәсе булып узды. Ул Харис хәзрәт Салиххановның сугышта һалак булган язучыларыбыз, шагыйрьләребез рухына багышланган укыган догасы белән башланып китте. «Лирик шагыйрь булу өстенә, Мәхмүт Хөсәен искиткеч оратор да иде—үзенен шигырьләрен анын кебек оста, бөтен залны җәлеп итәрлек итеп укучы шагыйрьләр сирәк»,—диде берлек рәисе Фәтх Галимуллин үзенен чыгышында.

Кичәдә Мәхмүт Хөсәеннен каләмдәшләре, замандашлары, дуслары Рафаэль Мостафин, Айрат Арсланов, Рафис Әхмәтов һ. б. истәлекләре белән уртаклаштылар. Шагыйрьнең сөзләсе Сажидә апа исә абыйсының Ленинградта чыккан «Боевые подвиги» (1943) һәм «Туган ил өчен» (1945) китаплары, аларга бәйле вакыйгалар турында сөйләде.

Кичәне Язучылар берлеге рәисе урынбасары, язучы-публицист Шаһинур Мостафин алып барды.

ТУГРЫ СҮЗЛЕ ЯЗУЧЫ, ГАЛИМ

Быел күренекле галим һәм язучы, Г. Тукай һәм Г. Исхакый премияләре лауреаты, Ватан сугышы ветераны Ибраһим Нуруллинның 80 еллыгы матбугатта шактый кин билгеләп үтелде.

Казан дәүләт университетында (ул озақ еллар буге университетта укытты) аны искә алу кичәсе үтте.

Кичәдә профессорлар Мирфатих Зәкиев, Талгат Галиуллин, Фәтх Галимуллин, Хатип Миннегулов, Резеда Ганиева, тарих фәннәре кандидаты, озақ еллар татар журналистикасы кафедрасын һәм факультетын жигәкчеләгән Флорид Әбзәмов, Г. Ибраһимов исемендәге тел, әдәбият һәм сәнгать институты директоры, филология фәннәре докторы Нурмөхәммәт Хисамов та Ибраһим Нуруллин турында жылы истәлекләре белән булештеләр. Кичәдә И. Нуруллинны күрүгә белгән дуслары, фикердәшләре белән беррәттән, галимнең хатыны, филология фәннәре кандидаты Розалина ханым Нуруллина (ире турындагы азмалары журналыбызның 6-7 саннарында дөнья күрдә), балалары һәм шәкертләре катнашты.

ИСТӘЛЕК ТАКТАСЫ КУЮ

Мәшһүр композитор, СССРның халык артисты, Г. Тукай исемендәге Дәүләт премиясе лауреаты Рәстәм Яхин яшәгән йортка (Татарстан урамы, 7 нче йорт) истәлек тактасы (авторлары Раиса Шикова һәм Вениамин Сергеев) куелды.

Аны ачу тантанасында Мәдәният министры урынбасары Рафаэль Вәлиев Рәстәм Яхин ижатының татар музыкасы җәүһәрләренен аерылгысыз бер өлеше булуы хакында әйтте.

Митингта шулай ук Казан хакимиятенен мәдәният идарәсе башлыгы Әлфия Тутаева, Казан дәүләт консерваториясе ректоры Рубин Абдуллин, консерватория профессоры Зилә Сәнгатуллина, композиторлар Алмаз Монасыпов, Леонид Любовский, җырчы Эмиль Жәләлетдинов, Идрис Газиев, Сара Садыйкованың кызы Әлфия ханым чыгыш ясады. Тантанادا Р. Яхинның туганнан-туганы Ләна Абушаева да катнашты.

КОТЛЫЙБЫЗ!

Матбугат өлкәсендәге казанышлары өчен Татарстан китап нәшрияты директоры **Шакиров Дамир Сабиржан улына** «Татарстан Республикасының атказанган мәдәният хезмәткәре» дигән мактаулы исем бирелде.

Тышлыктагы сурәтләр

Тышлыкның беренче битендә: «Казан» милли-мәдәни үзәге.

Солтан Исхаков фотосы.

Тышлыкның дүртенче битендә: журналист һәм язучы Мидхәт Миншин.

ЯҢА КИТАПЛАР

Зиннур МАНСУРОВ. Жәрәхәтләр йөрәк жылырак: Шигырьләр һәм поэмалар. — Казан: Татар. кит. нәшр., 2003. —448 бит. Тиражы—3000 данә.

Танылган шагыйрь Зиннур Мансуровның әлеге китабында әүвәл көндәлек матбугатта чыгып, әдәби жәмәгәтчелектен уңай бәйсез алган шигырьләре, поэмалары, шикл-бәйләмнәр, хикәятләре һәм балладалары туллап бирелгән. Китап 5 бүлектән тора. Аларның беренчесен шагыйрьнен бүгенге заман һәм, гомумән, яшәеш турындагы уй-хисләрен чагылдырган әсәрләр тәшкил итә. Калган бүлекләр исә тарихи хәтер, аерым күренекле шәхесләр язмышы, туган җир, табигать дөньясы, яшьлек, мәхәббәт, гомер тәҗрибәсе һ. б. темаларга багышланган. Эчтәлекләре ягыннан бер-берсеннән аерылып торучы поэмалар да әнә шундый эзлеклелектә урын алган.

Жыентык—эчтәлек ягыннан гына түгел, ә бизәлеш жәһәттеннән дә китап чыгару культурасынын югары таләпләренә җавап бирерлек итеп эшләнгән. Китапта рәссам Хәмит Латыйпның заманча авангард юнәлешендә ясалган тирән мәгънәле төслә рәсемнәрен файдалану да югары зәвыклы шигырь сәючеләрнен күнеленә хуш килер дип ышанасы килә.

Китапның мөхәррире—**Х. Әюпов**, рәссамы—**Р. Хәсәнишин**.

Рәдиф ГАТАШ. Шигърият, синең хакка!..—Казан: Мәгариф, 2003.—247 бит. Тиражы—1000 данә.

Бу китапта күренекле шагыйрь Рәдиф Гаташның (Гатауллин Рәдиф Кәшфулла улы) әдәби тәнкыйть мәкаләләре, публицистик язмалары, истәлекләре, лирик характердагы эссе-уйланулары беренче мәртәбә жыентык рәвешендә тулланып бирелә. Алар 1966-2002 елларда язылып, үз вакытында газета-журналларда дөнья күргән булганнар. Шуна күрә дә бу язмалар авторның иҗат эволюциясен, әдәбият, бигрәк тә шигърият турындагы карашларын шактый тулы чагылдыра. Китапта алтмышка якын мәкалә-эссе һәм алар авторның гомер елларына, ил-заман үзгәрешләренә бәйлә рәвештә биш бәйләмгә бүленеп («Йөгерең барган хәлемдә», «Нәзакәт багына—сакчы...», «Остазлар, дуслар турында», «Монның дәвам», «...Изге сөткә ни җитәр?!»), зур әдәби традицияләргә, шигърияттән зур тарихына мөнәсәбәттен сөйләләр. Олут замандашлары С. Хәким, С. Кудаш, С. Агиш, М. Кәрим, Н. Нәҗми, Ә. Атнабаев... һәм чордаш-буындаш шагыйрьләр, әдипләр Р. Фәйзуллин, Г. Рәхим, Зөлфәт, Х. Миннегулов, Р. Миннуллин, Р. Идиятуллин, З. Мансуров һ. б. га багышланган язмалары укучылар өчен ничкичкесз кызыклы һәм гыйбрәтле булып.

Китапның мөхәррире—**И. Калдырова**, тышлык рәссамы һәм бизәлеш редакторы—**Р. Сәйфуллина**.

ТАТАРСКАЯ ЭНЦИКЛОПЕДИЯ

ТАТАР ЭНЦИКЛОПЕДИЯСЕНЕҢ I ТОМЫ ЧЫКТЫ

1997 елда Республика житәкчелеге Татар энциклопедиясенә татар һәм рус телләрендә бишәр томлыгын чыгару турында карар кабул итте. Бу эшне башкарып чыгу Татарстан Фәннәр академиясенә Татар энциклопедиясе институтына йөкләнгән иде. Бу программаны тормышка ашыру юнәлешендә 1999 елны Татар энциклопедик сүзлегә (рус телендә) дөнья күрдә. Ниһаять, күптән түгел 5 томлыкның беренче томы басылып чыкты. Ул барлыгы 20000 мәкаләне үз эченә ала. Шулардан 7500 мәкалә дәүләт, сәясәт, жәмәгәт эшлеклеләре, дин әһелләре, галимнәр, мәданият, мәгариф, сәламәтлек саклау, хәрби, сәнәгәт һәм авыл хужалыгы өлкәсендәге күренекле вәкилләр турында. Энциклопедиянең зур өлеше, әлбәттә, Татарстанның табигате, тарихы, икътисады, фән-техника торышына, әдәбият, сәнгәт, мәгариф, халык ижаты мәсьәләләренә багышланган.

5 мең данәдә «Идел-Пресс» нәшрияты бастырган бу томлык А-Б-В хәрәфләренә башланган белешмә-мәкаләләргә эченә алган.

«Татар энциклопедиясе», ягъни энциклопедиянең татарчасы да якын елларда дөнья күрәчәк, ул да 5 томнан торачак.

Татар энциклопедияләре республикада һәм милләттәшләребез күпләп яшәгән Россия төбәкләрендә сатуга чыгарылачак. Татар энциклопедиясе институтында (адресы: Пушкин урамы, 56) «Татарская энциклопедия»не 200 сумга сатып алырга мөмкин.

Мидхәт Миншин

КАЗАН УТЛАРЫ
QAZAN UTLARI
ОГНИ КАЗАНИ

Ежемесячный литературно-художественный
и общественно-политический журнал
(на татарском языке)